

न्यायपालिकाको पञ्चवर्षिय रणनीतिक योजना

२०६१ - २०६६

सर्वोच्च अदालत
नेपाल

नेपालको न्यायपालिका को रणनीतिक योजना

२०६१ - २०६६

सर्वोच्च अदालत
नेपाल

विषयवस्तुको सांराश

	पृष्ठ
अध्याय - १	१ - १५
१. परिचय	२
२. अध्ययनको पद्धति	९
३. योजना प्रक्रिया	१२
अध्याय - २	१६ - ११४
१. वस्तुस्थितिको विश्लेषण	१७ - ११४
क. आर्थिक तथा प्रशासनिक क्षेत्रमा स्वायत्तता र स्वतन्त्रता	१७
ख. भौतिक पूर्वाधार र सुविधाहरू	३०
ग. न्यायिक, प्रशासनिक तथा कार्यविधिगत र क्षेत्राधिकार सम्बन्धी कानूनमा सुधार	४८
घ. मानवीय संशाधन र वृत्तिविकास	६२
ङ. अदालत व्यवस्थापन (अनुसन्धान, विश्लेषण, योजना, कार्यदक्षतामा सुधार र नयाँ प्रविधिको विकास)	८२
च. सेवा प्रवाह र जनआस्था	८६
छ. न्याय क्षेत्र र वाह्य क्षेत्रहरू बीच समन्वय	८८
ज. भ्रष्टाचार र अनियमितताको नियन्त्रण	९४
झ. विद्रोह र अदालतहरूको सुरक्षाको व्यवस्था	१००
ञ. स्रोतको सिमितता, पारिश्रमिक र सुविधाहरू	१०७
अध्याय - ३	११५ - ११७
१. परिलक्ष्य	११६
२. परिदृश्य	११६
३. मूल्यहरू	११६

अध्याय - ४

११८ - १२४

१.	मूल कार्यहरु र नतिजा परिसूचकहरु	११९
२.	रणनीतिक उपायहरु	१२१
३.	वहुपक्षीय नतिजा परिसूचकहरु	१२२
४.	कानूनी संरचना	१२३
५.	नियम र निर्देशिकाहरु	१२४

संगठनात्मक स्वरूप

१२५ - १२८

१.	अदालत र न्यायाधिकरणहरुको संगठनात्मक स्वरूप	१२६
२.	सर्वोच्च अदालतको संगठनात्मक स्वरूप	१२७
३.	नेपाल अधिराज्यका अदालतहरुको संगठनात्मक स्वरूप	१२८

अनुसूचीहरु

१२९ - २५१

अनुसूची १:	परिलक्ष्य, परिदृश्य, मूल्य र मान्यताहरु, मूल कार्यहरु, नतिजा परिसूचकहरु, रणनीतिक उपायहरु, कानूनी संरचना, नियम र निर्देशिका तथा बहुपक्षीय (Cross Cutting) नतिजा परिसूचकहरु	१३०
अनुसूची २:	मूलकार्यको कार्ययोजना	१३४
अनुसूची ३:	रणनीतिक उपायहरुको कार्ययोजना	१५६
अनुसूची ४:	बजेटको रुपरेखा	१७५
अनुसूची ५:	बजेटको विस्तृत विवरण	१७८
अनुसूची ६:	सहभागीहरुको सूची	२३५

अध्याय - १

१. परिचय
२. अध्ययन पद्धति
३. योजना प्रक्रिया

१. परिचय

राज्यका प्राथमिक कार्यहरु मध्ये एउटा कार्य न्याय प्रशासन पनि हो । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले न्याय प्रशासनको जिम्मेवारी स्पष्ट रूपमा न्यायपालिका माथि सुम्पेको छ । संविधानले हाम्रो न्याय प्रणालीलाई सक्षम, स्वतन्त्र र जनताका अधिकारहरु रक्षा गरी कानूनी राजलाई जीवन्त दिन सक्ने विश्वास गरेको छ । यस किसिमका कार्य गर्नको लागि न्यायपालिकालाई संस्थागत एवं कार्यगत स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति दिइएको छ । संविधानद्वारा अपेक्षित भूमिका निर्वाह गर्नु न्यायपालिकालाई निश्चय पनि सजिलो छैन । यो एउटा चुनौतिको विषय हो । केहीवर्षयता नेपाली जनताका यी चाहना र अपेक्षाहरुलाई पूर्ति गर्न न्यायपालिकाले प्रयास गर्दै आएको छ । न्यायपालिकाका प्रयासहरुको वावजुद पनि विभिन्न क्षेत्रबाट यसले सम्पादन गरेका कार्यको गुण र सेवाको पर्याप्तताको बारेमा चासो व्यक्त भएको देखिन्छ । हामीले प्रदान गरेको सेवाको स्तर जनताले अपेक्षा गरेभन्दा कम रही आएको पटक पटक अनुभव गरिएको छ । यस कुरालाई दृष्टिगत एवं वर्तमान परिप्रेक्ष्यलाई विचार गरी नेपालको न्यायपालिकाले आफ्नो आत्ममूल्यांकन गर्ने अभिरुची देखाएको छ । सुधारका उपायहरु व्यवस्थित रूपमा नभएपनि अवलम्बन गर्न थालिएका छन् । यति हुँदा हुँदै पनि अपेक्षित परिवर्तन भने हुन सकिरहेको देखिदैन ।

आन्तरिक सुधारको संभावना हाम्रै हातमा भएपनि सुधारका सबै पक्षहरुलाई एकैसाथ राखेर हेर्न जरुरी भएको छ । योजनावद्ध विकासको मूल प्रवाहबाट अलग राखेर न्यायपालिकाको व्यवस्थापनमा वैज्ञानिक रणनीतिको विकास संभव देखिदैन । सुधार कार्यक्रम लागु एवं कार्यान्वयन गर्ने दिशामा आर्थिक तथा मानवीय संशाधन एवं स्रोतको अभाव ठूलो अवरोधको रूपमा रहेको छ । सक्षम तरिकाबाट कार्य गर्न आवश्यक धेरै कानूनहरु आवश्यक भएतापनि त्यस्ता कानूनहरु वन्न सकेका छैनन् । आन्तरिक कार्यविधि तथा आवश्यक खर्चको वाँडफाँडको लागि आवश्यक पर्ने स्वतन्त्रता र स्वायत्ततालाई उपयुक्त तरिकाबाट व्यवस्थित गर्न सकिएको छैन । न्याय क्षेत्र र सम्बन्धित वाहिरी क्षेत्रसंगको सुसम्बन्धको लागि आवश्यक पर्ने सुहाउँदो वातावरण पनि तयार गर्न सकिएको छैन । परिणामस्वरूप कार्यपालिका, व्यवस्थापिका, नागरिक समाज र संचार जगतसंगको सम्बन्ध अपेक्षा गरे अनुरूप हुन सकेको छैन । फलतः न्यायपालिका

आफ्नै व्यवस्थापन र बाह्य क्षेत्रका सम्बद्ध संस्थाहरूसंगको सम्बन्धमा सफल हुन सकेको देखिदैन ।

अहिले देशभरीका सबै तहका अदालतमा रहेका धेरै मुद्दाहरू समयमा फछ्यौट हुन नसकी रहेको स्थिति छ । सर्वोच्च अदालतमा मात्र १७९१२ मुद्दा आ.व. २०५९।०६० मा विचाराधीन रहेका छन् । २७६३ रिट निवेदनहरू र ११५५७ पुनरावेदन तहका मुद्दा देशको सर्वोच्च अदालतमा विचाराधीन रहनु एउटा निराशाजनक स्थिति हो । प्रत्येक वर्ष २६.५८ प्रतिशतले सर्वोच्च अदालतका मुद्दा फछ्यौट हुनुको मतलब हरेक वर्ष जिम्मेवारी सरेरै मुद्दाको संख्या थपिदै जानु हो । जिल्ला तथा पुनरावेदन अदालतमा सोही अवधिमा क्रमशः ३३,६१७ र ९,९४१ मुद्दा विचाराधीन रहेको देखिएको छ । सर्वोच्च अदालतको तुलनामा जिल्ला र पुनरावेदन अदालतमा रहेको जिम्मेवारी सरेका मुद्दाको संख्या त्यति धेरै नभएपनि जनतामा रहेको व्ययशक्ति र ढिलाईको कारणले लाग्ने बढी खर्चको हिसावले विचार गर्दा त्यसतर्फ पनि तुरुन्त ध्यान नदिई नहुने स्थिति छ ।

सक्षम अदालत व्यवस्थापन र मानवीय संसाधनको क्षमता विकास जस्ता उपायहरूको अवलम्बन गर्न शुरुवात गर्नु न्यायपालिकाको वर्तमान एवं भविष्यका प्राथमिक कार्यसूचीका विषय हुन् । २४८ जना न्यायाधीशहरू सहित जम्मा ४७६८ जना जनशक्ति सम्मिलित न्यायपालिकामा दैनिक मुद्दाको कारवाही किनाराका साथै न्यायपालिकामा विद्यमान समस्याहरू समाधान गर्ने उत्तरदायित्व पनि रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६०।६१ को आंकडा अनुसार न्यायपालिकाको जम्मा बजेट रु.५९,०३,१५,०००। रहेको छ । जसअनुसार कूल राष्ट्रिय बजेटको ०.५८ प्रतिशत भन्दा कम बजेट न्यायपालिकाको लागि विनियोजित भएको पाइन्छ । यसरी विनियोजित न्यून अंशको बजेटबाट न्यायपालिकाले भौतिक पूर्वाधार लगायत अन्य सेवाहरूको आपूर्ति खर्च पूरा गर्न सक्ने कल्पना गर्न नसकिने अवस्था रहेको छ ।

वर्तमान समयमा मुद्दा मामिलाहरूमा खर्च हुने मानवीय स्रोतलाई विकासका क्रियाकलापहरूमा स्थान्तरण गर्नुपर्ने राज्यको नीति रहेतापनि जवसम्म न्यायिक निकायहरूको क्षमता वढाउन सकिदैन तवसम्म अधिकांश स्रोत र साधनहरू अनावश्यक रूपमा मुद्दा मामिलामा व्यय हुने देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा न्यायपालिकालाई संविधानले प्रदान गरेको दायित्व पूरा गर्न सक्षम बनाउनको लागि आवश्यक पर्ने गहन अध्ययन र

विचार गरेर न्यायपालिकालाई आधुनिकिकरण गर्नको लागि नयाँ योजनाको तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ ।

यही वास्तविकतालाई हृदयंगम गरी हाम्रो न्याय प्रशासनको क्षमतामा अभिवृद्धि गरी सुधार ल्याउने प्रतिवद्धता स्वरूप प्रस्तुत रणनीतिक योजनाको तर्जुमा गरिएको छ । वास्तविक रूपमा भन्ने हो भने वैज्ञानिक योजना न्यायपालिकाको लागि वैदेशिक अनुकरण हो भन्ने मान्यता वर्तमान समयसम्म रहि आएको पाइन्छ । धेरै लामो समयसम्म न्याय भन्ने विषय मूल्य र मान्यतामा आधारित विषय हो र यसलाई योजनावद्ध रूपमा अगाडि वढाउन सकिदैन भन्ने सोचाई रहेको थियो । अझैपनि हामीहरु मध्ये धेरै बीच यो विचार कायमै छ कि न्यायपालिकावाट प्रवाह हुने सेवा अरु सेवा भन्दा भिन्दै किसिमको हुनाले यसलाई योजनावद्ध गर्न सकिदैन । न्यायपालिकामा विद्यमान यस्तो धारणाले लामो समयसम्म प्रश्रय पाउन गएकोले दशौँ योजना (२०५९ –२०६४) भन्दा अगाडि नेपालको न्यायपालिकाको वारेमा मुलुकको योजनामा कुनै कुरा उल्लेख भएको पाइदैन । दशौँ योजनामा पनि यसलाई सन्दर्भवस मात्र उल्लेख गरिएको छ । तर आज आएर यस प्रकारको पुरातन विचारधारामा परिवर्तन हुनु खुसिको कुरा हो ।

प्रस्तुत योजना तयार पार्दा न्याय प्रणालीसंग सम्बद्ध सरोकारवाला सबै पक्षलाई समेटिएको छ । न्यायिक प्रक्रियालाई एकांकी (Isolated) रूपमा अगाडि वढाउन सकिदैन । यो एउटा एकिकृत प्रक्रिया हो भन्नेमा हामी बीच दृढ विश्वास छ । यसमा अभियोजन पक्ष, वार र अदालत समेतको सहभागिता रहेको हुन्छ । यी मध्ये कुनै एको असफलताले पनि न्याय मर्न सक्छ ।

माथि नै उल्लेख गरी सकिएको छ कि दशौँ योजना सम्म आइपुग्दा पनि राष्ट्रिय योजनाको मूल प्रवाहमा न्यायपालिका समावेश हुन सकेको थिएन । न्यायपालिकालाई यसका क्रियाकलापहरु संचालनार्थ योजना बनाउनु पर्ने आवश्यकता महसुस हुन सकेको थिएन । समयसंगै आएको परिवर्तन अनुरूप न्यायपालिकाले आफ्नो दायित्व बोध गरी प्रस्तुत योजना निर्माण कार्य शुरुवात गरेको हो । यस कार्ययोजनाको निर्माणमा डेनमार्क सरकार र डेनिस मानवअधिकार संस्थाको सहयोग सहानीय छ ।

यो योजना प्रक्रिया शुरुवात गर्नको लागि एउटा कार्यदलको गठन गरी विद्यमान परिस्थितिको अध्ययनद्वारा योजनागत अनुमानलाई वास्तविकतामा आधारित बनाउने कार्य गरिएको छ । यस क्रममा सर्वप्रथम न्यायपालिकाले कार्य सम्पादन गर्दा

न्यायपालिका भित्र विद्यमान सवल र कमजोर पक्षहरु एवं अवसर र चुनौतिहरुको विश्लेषण (Strength, weakness opportunities threats (SWOT) Analysis) गरिएको थियो । यस विश्लेषणबाट संवैधानिक रुपमा स्वतन्त्र न्यायपालिकाको स्थापनार्थ सवल जनादेश एवं स्वतन्त्र न्यायपालिकाले कार्य गर्न सक्ने रुपरेखा हुँदा हुँदै पनि आधारभूत विधायिकी, मानवीय र भौतिक पूर्वाधार सेवा एवं सुविधाहरुको कमीको कारणबाट संवैधानिक जनादेशलाई दैनिक कार्य सम्पादनमा रुपान्तरण गर्न नसकिएको स्पष्ट देखिन आयो । यसबाट सुधारात्मक कार्यको माध्यमबाट अवसरहरु प्राप्त गर्न सकिने देखिएपनि चुनौतिविहीन भने हुन सक्ने देखिएन । यस सन्दर्भमा कार्यटोलीद्वारा सबै पक्षको समिक्षा गरी तपसिल वमोजिमका १० ओटा विषयमा विस्तृत अध्ययन र विश्लेषण गर्नुपर्ने कुराको पहिचान गरियो ।

- ☞ मानवीय संशाधन र वृत्तिविकास,
- ☞ न्याय प्रशासन, कार्यविधि र अधिकार क्षेत्र सम्बन्धी ऐन, नियम आदिको सम्बन्धमा सुधार,
- ☞ अदालत व्यवस्थापन सम्बन्धी विषयमा अनुसन्धान, विश्लेषण, योजना, कार्य क्षमताको विकास र नयाँ प्रविधिको विकास,
- ☞ भौतिक सेवा र सुविधा,
- ☞ वित्तिय र प्रशासनिक स्वायत्तता र स्वतन्त्रता,
- ☞ न्याय क्षेत्रसंग सम्बद्ध महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, प्रहरी, वार, कानून न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय लगायत सरकारी संघ संस्थाहरु, आम संचार, गैर सरकारी संघ संस्था र दातृ संस्थाहरु जस्ता न्यायक्षेत्र भन्दा बाहिरका संस्थाहरु समेतसंगको आपसी सहयोग,
- ☞ अनियमितता र भ्रष्टाचार नियन्त्रण,
- ☞ सेवा प्रवाह र जनआस्था,
- ☞ कर्मचारीहरुलाई प्रदान गर्नुपर्ने आर्थिक सुविधा र स्रोतहरुको सिमितता,
- ☞ आन्तरिक द्वन्द्व र अदालत भित्रको सुरक्षाको स्थिति ।

उपर्युक्त वुँदाहरुमा सर्वसम्मति कायम भैसकेपछि, न्यायक्षेत्रसंग सम्बन्धित विभिन्न संस्था एवं व्यक्तिहरुसंग विभिन्न समयमा आयोजित परामर्श बैठकमा विस्तृत छलफल गरिएको थियो । न्यायक्षेत्रका सरोकारवालाहरु संगको छलफलको क्रममा रणनीतिक योजनामा समावेश गर्नुपर्ने विषयवस्तुका सन्दर्भमा आवश्यक पृष्ठपोषण प्राप्त गरिएको थियो । कार्य टोलीले विभिन्न कोणबाट आवश्यक जानकारी हासिल गर्नको लागि त्यस प्रकारका परामर्श बैठक अत्यन्त उपयोगी भै रणनीतिक कार्य योजनाको विकास गर्नमा सहयोगी सिद्ध भएको अनुभव गरियो । विषयगत अध्ययन सामग्रीको र क्षेत्रीयस्तरमा भएका परामर्श बैठकको सुझावहरुको आधारमा पहिचान गरिएका समष्टिगत विषयलाई यस पुस्तकको अध्याय दुईमा दिइएको छ । अर्को शब्दमा भन्ने हो भने अध्याय दुईले न्यायपालिकाको वर्तमान स्थितिको विश्लेषण गरेको छ । यसका साथै न्यायपालिकाको सुधार गर्नुपर्ने विविध पक्षहरु कतातिर लक्षित हुनुपर्छ भन्ने कुरातर्फ पनि अध्याय दुईले जोड दिएको छ । योजना तर्जुमाको सिलसिलामा विभिन्न समयमा संचालित परामर्श भेलाका बैठकहरुमा छलफलको क्रममा कार्यदललाई प्राप्त सुझावहरुलाई हरसंभव समावेश गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

त्यसैगरी अध्याय ३ मा न्यायपालिकाको परिलक्ष्य, परिदृष्टि, मूल्य र मान्यताको झलक पाउन सकिन्छ । यस सन्दर्भमा योजना कार्यान्वयनको कार्यक्रमलाई मार्गदर्शन प्रदान होस भन्ने उद्देश्यले यसको प्रस्तुतिकरण सहज र सरल रूपमा अभिव्यक्त गर्ने प्रयास गरिएको छ । प्रस्तुत योजनाले संविधान, न्याय र कानूनका मान्य सिद्धान्त अनुसार स्वच्छ र निष्पक्ष न्याय प्रदान गर्नु नै न्यायपालिकाले परिलक्ष्य (Mission) हो भनी पहिचान गरेको छ । लक्ष्यको अभिव्यक्ति संवैधानिक जनादेश एवं व्यवस्थाका आधारमा निर्धारण गरिएको हो ।

त्यसैगरी परिदृश्य (Vision) लाई एक किसिमको अभिलाषाको रूपमा लिई "देखिएको तर नपुगिएको" अवस्थाको रूपमा स्वीकार गरिएको छ जुन देहाय वमोजिम छ:

"एउटा यस्तो न्याय प्रणाली जुन स्वतन्त्र, सक्षम, मितव्ययी, शीघ्र, पहुँचयोग्य र जनविश्वास प्राप्त गर्न सक्ने किसिमको होस जसले कानूनको शासन र मानव अधिकारलाई जिवन्तता प्रदान गरी सबै जनतामा न्यायको प्रत्याभूति गरोस" ।

वास्तवमा दृष्टिकोण भन्ने विषय न्यायपालिकाको भविष्यको प्रक्षेपण हो, जो एक यस्तो सपना हो जसलाई प्रस्तुत योजनाको कार्यान्वयनको अन्त्यमा न्यायपालिका कस्तो रूपको हुनेछ भन्ने देख्न सकिन्छ ।

त्यसैगरी "मूल्य" (Value) यस्ता आधारभूत सिद्धान्तहरू हुन जसले योजना कार्यान्वयन गर्ने क्रममा मार्गदर्शन प्रदान गर्दछन् । कार्य योजनाको विकास गर्ने तपसिल वमोजिम मूल्य र मान्यताद्वारा उत्प्रेरणा मिलेको छः

- ☞ संविधानमा अन्तरनिहित सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक न्यायलाई साकार रूप प्रदान गर्ने प्रतिबद्धता,
- ☞ दैनिक कार्य सम्पादन र सेवा प्रवाहमा स्वायत्तताको प्रत्याभूतिका साथ विना अवरोध न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता कायम राख्ने,
- ☞ वाह्य क्षेत्रहरूसंग सहयोग र समन्वय कायम राखी कानूनको दायरा भित्र रही सामाजिक हितको दायित्व पुरा गर्ने,
- ☞ समाजका कमजोर र असहाय वर्गको समेत न्यायको पहुँचमा वृद्धि गरी जनताको सहभागिता बढाउने,
- ☞ पूर्ण र व्यवसायिक ढंगमा जनतालाई गुणात्मक सेवा प्रदान गर्नको लागि न्यायिक संस्थाहरूको सक्षमता वृद्धि गर्ने,
- ☞ न्यायपालिकामा जनआस्था वृद्धि गर्नको लागि न्यायिक प्रक्रियामा नैतिकता, संबद्धता, पारदर्शिता, जवाफदेहिता र इमान्दारिता कायम राख्ने,
- ☞ मूल्य र मान्यतामा कुनै प्रकारको संभ्रौता नगरी आफ्नो कार्य सम्पादनमा समाजका सबै वर्गको निष्पक्ष प्रतिनिधित्वको सिद्धान्तको पालना गर्ने ।

वास्तवमा उपर्युक्त मान्यताहरू संविधानप्रतिको आस्था, स्वायत्तता, न्याय र समाजसंगको सम्बन्ध, न्याय उपर पहुँच, सक्षम न्याय प्रणालीको विस्तार तथा उच्चतम नैतिक मूल्य र मान्यता कायम राख्नमा सघाउ पुऱ्याउने विषय हुन् ।

समष्टिगत रूपमा भन्नुपर्दा अवलम्बित लक्ष्य, दृष्टिकोण एवं मूल्य र मान्यताको माध्यमद्वारा प्रस्तुत रणनीतिक योजनाको विकास र कार्यान्वयनले जीवन्तता प्राप्त गर्ने देखिएको छ ।

यस सन्दर्भमा संविधानद्वारा प्रदत्त जनादेश र कानूनी प्रावधानहरू नै पूर्णतया योजनाले निर्धारण गरेको लक्ष्यमा पुग्ने आधारशीलाको रूपमा रहेका छन् । यस दिशामा

न्यायपालिकाले सम्पादन गर्नुपर्ने कार्यहरु अध्याय चारमा पहिचान गरिएको छ । न्यायपालिकाका प्रमुख कार्यहरुलाई न्याय सम्पादन सम्बन्धी, परामर्शदायी, सुपरीवेक्षण र व्यवस्थापकीय गरी चार समूहमा वर्गीकरण गरिएको छ । योजनाले निर्दिष्ट गरे अनुसारका न्यायपालिकाका कार्यहरु ठीक दिशामा गइरहेका छन् छैनन भन्ने पत्ता लगाउन परिणामको आधारमा नतिजा सूचकहरु समेत निर्धारण गरिएको छ ।

त्यसैगरी रणनीतिक कार्ययोजना कार्यान्वयन गरी लक्ष्य हासिल गर्नको लागि विभिन्न १६ ओटा रणनीतिक क्रियाकलापहरु समावेश गरिएको छ । सो तर्फ प्रत्येक कार्य योजनाको लागि प्रमुख नतिजा सूचकहरु निश्चित गरिएका छन् । यसका अलावा रणनीतिक कार्य योजनाको क्रियाकलापहरु मापन गर्ने व्यवस्थाको समेत विकास गरिएको छ ।

कार्यात्मक योजना अन्तर्गत प्रमुख कार्यहरु निर्धारण गर्दा संचालित क्रियाकलापहरु, त्यसबाट प्राप्त प्रतिफल र कार्य सम्पादन सूचकको व्यवस्था गरिएको छ । त्यसैगरी प्रत्येक कार्य सम्पादनको लागि स्पष्ट रूपमा जिम्मेवारीको समेत किटान गरिएको छ । रणनीतिक कार्ययोजनाको लागि निश्चित समय तालिका समेत तोकिएको छ । प्रमुख कार्य र रणनीतिक कार्यहरुको कार्ययोजना अनुसूची २ र ३ मा दिइएको छ ।

कार्य योजना कार्यान्वयनको लागि पर्याप्त मात्रामा मानवीय स्रोत र वित्तीय पूंजीको आवश्यकता पर्ने देखिएको छ । न्यायपालिकामा अहिले छुट्याइएको बजेटको देव्वर मात्रामा खर्चको व्यवस्था नगरिएसम्म व्यवस्थापकीय दक्षताको साथ साथै कार्यप्रति समर्पित र प्रतिबद्ध मानवीय स्रोतको व्यवस्था नभएसम्म तथा सहयोगात्मक कार्यको वातावरण सिर्जना नगरिएसम्म प्रस्तुत रणनीतिक योजना कार्यान्वयन हुन सक्ने अवस्था भने देखिदैन ।

विगतको अनुभवबाट सरकारले न्यायपालिकाको लागि छुट्याइएको बजेटबाट यसको आवश्यकता पूरा हुने देखिदैन । यो योजना कार्यान्वयनको लागि अनुमान गरिएको रकम केही महत्वकांक्षी पनि लाग्न सक्छ । सरल र प्रभावकारी न्याय प्रदान गर्नको निमित्त न्यायपालिकाको लगानीमा वृद्धि गर्नु पर्दछ भन्ने रणनीतिक योजना कार्य समूहको विचार रहेको छ । जन चाहना अनुरूप न्याय सम्बन्धी सुधारका प्रयासहरु र वर्तमान समयमा न्यायपालिकामा विद्यमान चुनौतिहरुको सामना गर्नको लागि सबै क्षेत्रको सहयोगका साथ

साथै आवश्यकता पुरा हुने गरी बजेटको व्यवस्था हुनुपर्ने देखिन्छ । बजेट सम्बन्धी भ्रलकको विवरण अनुसूची ४ मा दिइएको छ ।

समय र परिस्थितिको आवश्यकता अनुसार प्रस्तुत रणनीतिक योजनालाई निरन्तर रूपमा परिवर्तन र पुनरावलोकन गर्दै जानुपर्ने हुन्छ । तर यस रणनीतिक योजनालाई कार्यान्वयनमा नल्याइएमा वा आंशिक वा पुरै काम पर सारिएमा यसको कुनै अर्थ नरहने मात्र नभै सबै परिश्रम र मेहनत समेत समष्टिगत रूपमा नै व्यर्थ हुनजान्छ । त्यसैले प्रस्तुत योजना यथाशक्य चाँडो कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्दछ । यसको लागि प्रारम्भिक रूपमा नै योजना कार्यान्वयनको निमित्त न्यायपालिकाको प्रतिवद्धता र कार्यान्वयन क्षमताको आवश्यकता पर्ने देखिन्छ । त्यसपछि न्याय क्षेत्रसंग सम्बन्धित वाह्य र आन्तरिक सहयात्रीहरुको पनि अपेक्षित मात्रामा सहयोगको आवश्यकता पर्ने देखिन्छ । यस सन्दर्भमा यस विषयलाई पुनरावृत्ति गरिरहनु पर्दैन कि प्रस्तुत रणनीतिक योजना कार्यान्वयनमा ल्याउन ढिलाई गरिएमा त्यसवाट उत्पन्न परिणामले समग्र योजनाको ग्रन्थलाई असान्दर्भिक मात्र बनाउने नभई जन आकांक्षा समेतमा तुषारापात पर्न सक्दछ ।

२. अध्ययनको पद्धति:

संविधानमा अन्तरनिहित जनादेश अनुसार न्यायपालिकालाई पर्याप्त मात्रामा सक्षम र सामर्थवान बनाउने अभिप्रायले योजनाको सर्वाङ्गिण अध्ययन पद्धति निर्देशित भएको छ । यसको लागि प्रथम पाइलाको रूपमा न्यायपालिकाको कार्यमा प्रभाव पार्ने समस्त आन्तरिक र वाह्य कारकतत्वहरुको व्यापक विश्लेषण गरिएको छ । त्यसैले यस क्रममा हाल न्यायपालिका के कस्तो अवस्थावाट गुञ्जिरहेको छ भन्ने विश्लेषण गरी त्यसवाट प्राप्त सूचनाको आधारमा रणनीतिक योजनाको विकासका लागि आवश्यक तत्वहरु पहिचान गरिएको छ । यस सन्दर्भमा यस अधि नै उल्लेख गरिसकिएका दश ओटा प्रमुख विषय उपर विश्लेषण गर्नेतर्फ ध्यान केन्द्रित गर्ने निर्णय गरियो ।

परिस्थितिको विश्लेषण पश्चात न्यायपालिकाको परिलक्ष्य (Mission) जस्तो उद्देश्य र अवस्थितिको कारण पहिचान गरियो । सम्बन्धित संवैधानिक प्रावधानद्वारा नै प्रत्यक्षरूपमा पत्ता लगाउन सकिएवाट यो विषय सहज हुन गयो । त्यसपछि न्यायपालिकाको परिदृश्य (Vision) पहिचान गर्ने कार्य गरियो । दृष्टिकोण एउटा सपना

वा अभिलाषा हो । सामान्य रूपमा भन्नु पर्दा परिदृश्य देख्न सकिन्छ तर पहुँच भन्दा धेरै टाढा छ र यसमा परिवर्तनको प्रतिविम्ब पाउन सकिन्छ र जहाँ हामी केही वर्ष पछि जान चाहान्छौं भन्ने अर्थमा पनि दृष्टिकोणलाई लिन सकिन्छ । यो पनि भन्न सकिन्छ कि लक्ष्यले दैनिक कार्यको प्रतिनिधित्व (जस्तो निरन्तर कार्यहरु) गर्दछ भने दृष्टिकोणले हामीले देख्न चाहेको परिवर्तनको प्रतिनिधित्व गर्दछ । रणनीतिक योजनाको अन्तिम तर महत्वपूर्ण तत्व मूल्य र मान्यताहरुको पहिचान गर्नु हो । यसबाट नै आधारभूत सिद्धान्तहरुको सूची तयार पारी त्यसलाई कार्य सम्पादन गर्ने माध्यमको रूपमा अवलम्बन गर्न सकिन्छ । अर्को शब्दमा भन्ने हो भने हामी जे कुरामा विश्वास गर्छौं तिनै मूल्य हुन जसले समयको चक्र अनुसार कार्य गर्नमा सुरक्षा र प्रवर्द्धन गर्नमा सहयोग पुऱ्याउँछन् ।

वास्तवमा भन्ने हो भने लक्ष्य, दृष्टिकोण, मूल्य र मान्यता जस्ता विषयहरु भावात्मक विषयवस्तु हुन् । त्यसैले कार्यान्वयन तहमा सरलता उत्पन्न होस भन्ने अभिप्रायले यिनीहरुलाई छुट्याएर हेर्नुपर्ने हुन्छ ।

न्यायपालिका आफ्नो लक्ष्य प्राप्त गर्नमा सामर्थ्य हुन सकोस भने अभिप्रायले नेपालको न्यायपालिकाको लक्ष्यलाई प्रमुख कार्यहरुमा विभाजन गरिएको छ । केही प्रमुख कार्यहरुलाई न्यायपालिका भन्दा बाहिरका संघ संस्था र व्यक्तिहरुलाई सेवा प्रदान गर्ने अर्थमा बाह्य केन्द्रित गराइएको छ । यसको विपरीत अन्य कार्यहरु (जस्तो अदालत व्यवस्थापन) आन्तरिक सेवामा टेवा पुऱ्याउने सहयोगीका रूपमा छन् र बाह्य सेवा प्रदानको लागि तिनको आवश्यकता पर्दछ । पहिचान गरिएका प्रमुख कार्यहरुलाई बाह्य केन्द्रित गरी कैयौं प्रकारका प्रमुख नतिजा सूचकहरुको व्यवस्था गरिएको छ जसबाट निर्धारित समय भित्र हासिल गर्नुपर्ने नतिजाको मापन गर्ने र आजभन्दा ५ वर्ष पछि हामी कस्तो स्थितिमा पुग्न चाहन्छौं भन्ने कुराको मापदण्ड निर्धारण गर्नमा महत्व राख्दछन् । जसबाट हामीले आवश्यक तथ्यांक संकलन गरी पहिचान गरिएका प्रमुख नतिजा सूचकहरुको प्रगति मापन गर्न सक्दछौं ।

त्यसैगरी नेपालको न्यायपालिकाले राखेको दृष्टिकोण पुरा गर्न सकियोस् भन्ने अभिप्रायले अपेक्षित दृष्टिकोणलाई पनि विभिन्न प्रकारका रणनीतिक कार्य योजनाका रूपमा टुक्र्याएर राखिएको छ । रणनीतिक कार्य योजनाको विस्तृत विवरण र सूची परिस्थिति विश्लेषणमा पनि पाउन सकिन्छ । रणनीतिक कार्य योजनाले समय सिमाको आधारमा परिवर्तनको अपेक्षा गर्दछ । एकपटक सफलता पूर्वक कार्यान्वयनमा

आइसकेपछि रणनीतिक कार्य योजना स्वतः दैनिक कार्यको रूपमा रहन्छ । यसका अलावा तिनीहरूलाई आवश्यकता अनुसार प्रमुख कार्यमा समावेश गर्न सकिन्छ ।

प्रमुख कार्यहरू र रणनीतिक कार्य योजनाबाट प्राप्त सूचनाको आधारमा प्रमुख नतिजा सूचकहरूको पहिचान गरिएको छ । यसबाट हामीले समयवद्ध रूपमा गर्नुपर्ने कार्यको मापन गर्न सक्नेछौं ।

विभिन्न ऐन नियमहरूद्वारा परिलक्षित मूल्यहरूले कानूनी संरचनालाई सत्यताको नजिक ल्याउन सघाउ पुऱ्याएको छ । प्रस्तुत रणनीतिक योजनामा विद्यमान कानूनी संरचनालाई सूचिकृत गरिएको छ, र यस कार्यबाट यो पत्ता लागेको छ कि वर्तमान अवस्थामा कानूनी बन्दोवस्तबाट आशातित मूल्य र मान्यताको पूर्णतया जगेर्ना हुन सकेको छैन । त्यसैले ती क्षेत्रहरूमा समयानुकूल कानूनी एवं नीतिगत सुधारको आवश्यकता पर्न गएको कुरा पहिचान भएको हुँदा त्यसलाई रणनीतिक योजना अन्तर्गत राखिएको छ ।

यसका अलावा प्रत्येक प्रमुख कार्य र रणनीति कार्ययोजनालाई क्रियाकलाप, प्रतिफल, कार्य सम्पादन सूचक, जवाफदेहिता र स्रोतको आवश्यकता जस्ता शीर्षकहरूमा विभाजन गरिएको छ । यसमा रणनीतिक कार्य योजनाको कार्यान्वयन पक्ष देख्न सकिन्छ । यसबाट बजेट व्यवस्था र कार्य प्रत्यायोजन सम्बन्धी झलक पनि देख्न सकिन्छ । यसका अतिरिक्त निश्चित समय सिमाको आधारमा रणनीतिक कार्य योजनाको निर्धारण गरिएको छ । जसले गर्दा प्राथमिकताको आधारमा रणनीतिक कार्य योजना कार्यान्वयन गर्नमा सहयोग पुऱ्याउने छ ।

अन्तमा हामीले मनन गर्नुपर्ने विषय यो छ कि प्रस्तुत रणनीतिक योजनाको विकासद्वारा हाम्रो कामको अन्त्य भएको नभै सुधारात्मक क्रियाकलापहरूको यात्राको शुरुवात हुन लागेको छ । यसको परिणाम कार्यान्वयन पश्चात मात्र प्राप्त गर्न सकिन्छ । त्यसैगरी यो पनि त्यत्तिकै महत्वपूर्ण छ कि प्रस्तुत कार्य योजनालाई एउटा अपरिवर्तनीय दस्तावेजको रूपमा लिनु हुँदैन जुन यसको म्यादसम्म मात्र मान्य रहोस । आन्तरिक र बाह्य वातावरण अनुसार नै कुनै पनि प्रणाली संचालन भई त्यसबाट परिवर्तन देखा पर्ने हो, त्यसैले यो स्मरणीय छ कि रणनीतिक योजनालाई समय र परिस्थिति अनुसार बनाएर नयाँ परिस्थिति र वातावरण अनुसार समायोजन गर्दै जानु पर्दछ । समय समयमा देखा परेका वातावरणीय परिवर्तनले रणनीतिक योजनाको मुख्य विषयवस्तुमा असर

नपरेसम्म योजना मान्य नै रहिरहन्छ र बदलिदो परिस्थिति अनुसार समायोजन गर्नुपर्ने आवश्यकता परेमा नविन वास्तविकताको आधारमा हामीहरूले समायोजन गर्दै जानेछौं ।

परिलक्ष्य	परिदृश्य	मूल्यहरु
मुख्य नतिजा सूचक सहितका प्रमुख कार्यहरु	रणनीतिक क्रियाकलापहरु	कानूनी संरचना
अन्य क्षेत्रसंग सम्बन्धित मुख्य नतिजा सूचक		
क्रियाकलाप, प्रतिफल, कार्यसम्पादन, मापन, उत्तरदायित्व, स्रोतको आवश्यकता	क्रियाकलापहरु, प्रतिफल कार्यसम्पादन, समय सिमा, उत्तरदायित्व, स्रोतको आवश्यकता	नियम र निर्देशन

३. योजना प्रक्रिया:

तत्कालीन सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री केदारनाथ उपाध्यायद्वारा सन् २००३ को अक्टुबर १४ का दिन कार्यदल र व्यवस्थापन समूहको गठन भए पश्चात न्यायपालिकाको रणनीतिक योजनाको आरम्भ हुन गएको हो । कार्यदल र व्यवस्थापन समूहमा रहनु भएका पदाधिकारीहरूको नामावली तलको तालिकामा दिइएको छ । तत्कालीन सम्माननीय प्रधान न्यायाधीशले निर्णय गर्नु भए अनुसार माननीय न्यायाधीश कल्याण श्रेष्ठद्वारा व्यवस्थापन समूहको तर्फबाट कार्यदललाई आवश्यक निर्देशन र सहयोग उपलब्ध भएको थियो । सर्वोच्च अदालतका उप-रजिष्ट्रार श्री अनन्त डुम्रेलाई कार्य सम्पन्न नभएसम्म पूर्णकालीन रूपमा कार्यदलमा रही काम गर्न लगाइएको थियो । त्यसैगरी डेनिस परामर्शदाता श्री इभान नेल्सन तथा स्थानीय परामर्शदाताको रूपमा सेलार्डवाट श्री युवराज संग्रौलाद्वारा योजनाको संरचना तयार पार्नुका साथै कार्य समूहद्वारा कार्य सम्पन्न गरिदासम्म आवश्यक सहयोग उपलब्ध भएको थियो । डेनिडा हुगो (HUGOU) को तर्फबाट श्री सन्दिप विष्ट र सुश्री मेटे डमगार्ड योजना सम्बन्धी प्राय सबैजसो छलफलमा सहभागी हुनुहुन्थ्यो ।

व्यवस्थापन समूह

माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दवहादुर श्रेष्ठ, सर्वोच्च अदालत	संयोजक
माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद गिरी, सर्वोच्च अदालत	सदस्य

माननीय श्री कल्याण श्रेष्ठ, न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत	सदस्य
माननीय श्री वैद्यनाथ उपाध्याय, न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत	सदस्य
श्री श्रीप्रसाद पण्डित, रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत	सदस्य सचिव

कार्य समूह

श्री श्रीप्रसाद पण्डित, रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत	संयोजक
माननीय डा. हरिवंश त्रिपाठी, न्यायाधीश, जिल्ला अदालत	सदस्य
माननीय डा. आनन्दमोहन भट्टराई, न्यायाधीश, जिल्ला अदालत	सदस्य
डा. रामकृष्ण तिमल्सेना, सह-रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत	सदस्य सचिव

वि.सं. २८ असोज २०६० (१५ अक्टूबर, २००३) मा काठमाडौंमा कार्य समूहको प्रथम बैठक बसेको थियो । जसमा रजिष्ट्रार श्री श्रीप्रसाद पण्डितले समूहका सदस्य र परामर्शदाताको बीचमा नेपालको न्यायपालिकाको लागि रणनीतिक योजनाको आवश्यकता दर्शाउनु भएको थियो । त्यसपछि वि.सं. २९ असोज देखि ३ कार्तिक २०६० (सन् २००३ को अक्टूबर १६ देखि २०) सम्म बसेको कार्य समूहको बैठकले योजनाको सामान्य खाका निर्धारण, न्यायपालिकामा विद्यमान अवसर र चुनौतिहरूको विश्लेषण तथा चुनौतिको सामना गर्न अवलम्बन गर्नुपर्ने सुधारका उपायहरूको पहिचान गरेको थियो ।

सबल र कमजोर पक्ष एवं अवसर र चुनौतिहरूको विश्लेषण (Strength, weakness opportunities threats (SWOT) Analysis) द्वारा मुख्य दशओटा बुदाहरूको विकास गरी क्षेत्रीयस्तरमा परामर्श बैठकहरूको आयोजना गरिएको थियो । ५ देखि ६ कार्तिक (अक्टुबर २२ – २३) सम्म संचालित प्रथम चरणको छलफल कार्यक्रममा न्यायाधीश, अदालतका अधिकृतहरू, सरकारी वकिल, प्रहरी र कानून व्यवसायीहरू समेत गरी २५ जना सहभागीहरूका बीचमा कार्य समूहद्वारा पहिचान गरिएका बुदाहरूमा छलफल भएको थियो । छलफलको क्रममा वहाँहरूले न्यायपालिकामा निकट भविष्यमा देख्न सकिने गरी गरिनुपर्ने सुधारको आवश्यकतामा आ-आफ्नो दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्नु भएको थियो ।

काठमाडौंमा सम्पन्न परामर्श बैठक पश्चात १९ देखि २० कार्तिक २०६० (नोभेम्बर ५-६) मा चितवनमा परामर्श बैठक संचालन गरिएको थियो । यस बैठकमा मध्यमान्चल र पश्चिमान्चल क्षेत्रका ३१ जना न्यायाधीशहरु, सरकारी वकिलहरु, कानून व्यवसायीहरु र नागरिक समाजका अन्य सदस्यहरुको समेत सहभागिता थियो । यसैगरी ३ देखि २ मंसिर (१७ - १८ नोभेम्बर) मा विराटनगरमा संचालित परामर्श बैठकमा पूर्वान्चल क्षेत्रका ३४ जना सहभागिहरुको सहभागिता भै न्यायपाकिलामा गर्नुपर्ने सुधारका उपायहरु र कार्य समूहद्वारा पहिचान गरिएका प्रमुख बुदाहरुमा सुझावहरु प्राप्त भएका थिए । ३ मार्ग (१९ नोभेम्बर) मा सुदुर पश्चिमान्चल क्षेत्रका सहभागीहरुको यस्तै प्रकारका परामर्श बैठकमा २७ जना न्यायाधीश, अधिकृत एवं कानून व्यवसायीहरुको सहभागिता रहेको थियो । सोही दिन कार्य समूह र परामर्शदाताहरुले व्यवस्थापन समूहसंग भेटघाट गरी कार्य अगाडि वढाउने सम्बन्धमा आवश्यक निर्देशन प्राप्त गरेका थिए ।

उपर्युक्त छलफल, निर्देशन र अध्ययन सामाग्रीहरुको अध्ययनमा आधारित रहेर कार्य समूहद्वारा परिस्थितिको विश्लेषण एवं पुनरावलोकन गरिएको थियो । यसपछि रणनीतिक योजनाका ६ प्रमुख तत्वहरुको आधारमा मस्यौदा प्रतिवेदन विकास गरिएको थियो । जव दृष्टिकोण, लक्ष्य, मूल्य, मान्यता, प्रमुख कार्यहरु, रणनीतिक क्रियाकलाप एवं प्रमुख नतिजा सूचक सम्बन्धी कार्य सम्पन्न भए । तत्पश्चात २४ मंसिर २०५९ (१० डिसेम्बर २००३) मा कार्य समूहले व्यवस्थापन समूहसंग भेट गरी सम्बन्धित विषयमा आवश्यक निर्देशन माग गरेको थियो । त्यसैगरी २७ मार्ग २०५९ (१३ डिसेम्बर २००३) मा काठमाडौंमा न्याय क्षेत्रसंग सम्बद्ध संस्थाका व्यक्तिहरुसंग परामर्श बैठक गरी विभिन्न सहभागी विशेषज्ञहरुबाट आवश्यक राय सुझाव संकलन गरिएको थियो । यस क्रममा राष्ट्रिय योजना आयोगका सदस्य श्री शम्भु शरणप्रसाद कायस्थ, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका सदस्य श्री गौरी शंकर लाल दाश, राष्ट्रिय महिला आयोगका अध्यक्ष श्रीमती दुर्गा पोखरेल, राष्ट्रिय दलित आयोगका सदस्य श्री देशवहादुर सार्की, कानून न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयका पूर्व का.मु. सचिव श्री हरि न्यौपाने, न्याय परिषदका सचिव श्री काशीराज दाहाल समेतका विभिन्न विशिष्ट सहभागीहरु र अन्य वरिष्ठ प्रहरी अधिकृतहरु, कानून व्यवसायीहरु एवं मन्त्रालयका प्रतिनिधिहरु समेत सहभागी भै वहाँहरुद्वारा महत्वपूर्ण सुझावहरु प्राप्त भएका थिए ।

न्याय क्षेत्रसंग सम्बद्ध व्यक्तिहरूसंग आवश्यक छलफल र परामर्श पश्चात २८ मार्ग २०५९ (१४ डिसेम्बर २००३) मा सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीश समक्ष प्रतिवेदन प्रस्तुत गरी आवश्यक पृष्ठपोषण (Feed back) प्राप्त गरिएको थियो । त्यसपछि कार्य समूहद्वारा प्रमुख कार्य र रणनीतिक क्रियाकलापहरु संचालनार्थ कार्यात्मक योजना (Operational Plan) तयार पार्यो । ३ देखि १० माघ २०६० (१७ – २४ जनवरी २००४) सम्म कार्यरत विशेषज्ञ समूहले कार्यात्मक योजनामा उल्लेखित क्रियाकलापहरु संचालन गर्नको लागि आवश्यक पर्ने अनुमानित बजेट तयार पारेको थियो । उक्त अनुमानित बजेट र कार्यात्मक योजना, कार्य समूह र परामर्शदाताहरुबाट पुनरावलोकन गरिएको थियो । रणनीतिक योजनाको मस्यौदा तयार भएपछि २० माघ २०६०) फेब्रुअरी ३, २००४ का दिन त्यसलाई अन्तिम रूप प्रदान गर्नको लागि काठमाडौंमा न्यायाधीश र न्याय क्षेत्रसंग सम्बद्ध अन्य व्यक्तिहरु सहितको परामर्श बैठकको आयोजना गरिएको थियो । उक्त बैठकमा ६७ जना न्यायाधीश, विभिन्न मन्त्रालय र योजना आयोगका विशेषज्ञ र प्रतिनिधिहरु समेत सहभागी भै महत्वपूर्ण पृष्ठपोषण उपलब्ध गराउनु भएको थियो । उक्त परामर्श बैठकका सहभागीहरु मध्ये राष्ट्रिय सभाका माननीय सदस्य श्री राधेश्याम अधिकारी समेत हुनुहुन्थ्यो । उक्त प्रतिवेदन २३ माघ २०६० (६ फेब्रुअरी २००४) का दिन बसेको व्यवस्थापन समूहको अन्तिम बैठकमा पेश गरी प्रतिवेदन उपर महत्वपूर्ण सुझावहरु प्राप्त गरी सो प्रतिवेदन सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश समक्ष पेश गर्ने निर्णय भएको थियो । प्रस्तुत कार्य सम्पन्न गर्नमा न्यायपालिका वाहिरका र न्याय क्षेत्रसंग सम्बन्धित संस्थाहरुको यथेष्ट भूमिका रहंदा रहंदै पनि कार्य समूहको दिनरातको परिश्रम, रगत र पसिनाको उपजको रूपमा यो योजना रहेको छ । यसलाई यस अवस्थामा ल्याउनमा न्याय क्षेत्रसंग सरोकार राख्ने सबै संस्था एवं व्यक्तिहरुको टिका टिप्पणी र सुझाव अत्यन्तै लाभदायक भएको छ ।

अध्याय - २

वस्तुस्थितिको विश्लेषण

- क. आर्थिक तथा प्रशासनका क्षेत्रमा स्वायत्तता र स्वतन्त्रता,
- ख. आधारभूत भौतिक संरचना र सुविधा,
- ग. न्यायिक, प्रशासनिक तथा कार्यविधिगत र क्षेत्राधिकार सम्बन्धी कानूनमा सुधार,
- घ. मानवीय संशाधन र वृत्तिविकास,
- ङ. अदालत व्यवस्थापन (अनुसन्धान, विश्लेषण, योजना, कार्यदक्षतामा सुधार र नयाँ प्रविधिको विकास)
- च. सेवा प्रवाह र जनआस्था,
- छ. न्याय क्षेत्र र बाह्य क्षेत्रहरु बीच समन्वय,
- ज. भ्रष्टाचार र अनिमियतताको नियन्त्रण,
- झ. आन्तरिक द्वन्दको अवस्था र अदालतहरुमा सुरक्षाको व्यवस्था,
- ञ. स्रोत र साधन एवं तलव भत्ता र सुविधा ।

क. आर्थिक तथा प्रशासनिक क्षेत्रमा स्वायत्तता र स्वतन्त्रता:

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले न्यायपालिकालाई कानूनी राज्यको माध्यमद्वारा मानव अधिकारको रक्षा गर्ने एक स्वतन्त्र र सक्षम अंगको रूपमा स्थापित गरेको छ । यसो भएतापनि यो कार्य तब मात्र सत्यतामा परिणत हुन सक्ने देखिन्छ जव न्यायपालिका कुनै प्रकारको अनुचित प्रभावमा नपरी आफ्नो स्वतन्त्रतालाई कायम राख्दै संविधानले परिकल्पना गरे अनुरूप न्यायिक विवादको समाधान गर्दै सर्वसाधारण जनतालाई सर्वसुलभ सेवा प्रदान गर्न पूर्णरूपले सक्षम बन्दछ । कुनैपनि वाह्य प्रभाव र अनुचित दवावमा नपरी स्वतन्त्र रूपले विवादको समाधान गर्नको लागि आधारभूत मूल्य र मान्यताको रूपमा स्वतन्त्रताको आवश्यकता पर्दछ भने पूर्णतया सक्षमता र स्वतन्त्रतापूर्वक सेवा प्रवाहको निमित्त स्वायत्तताको आवश्यक पर्दछ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधानले न्याय सम्बन्धी सबै अधिकार न्यायपालिकालाई प्रदान गरेको छ ।

संविधानले जिल्ला अदालत, पुनरावेदन अदालत र सर्वोच्च अदालत गरी तीन तहको अदालती प्रणालीको व्यवस्था गरेको छ । कुनै खास मुद्दा हेर्नको लागि कुनै पनि प्रकारको अदालत वा न्यायाधिकरणको स्थापना गर्न संविधानले नै निषेध गरी अदालतको क्षेत्राधिकारमा सुनिश्चितता प्रदान गरेको छ । यसो भएतापनि विशेष प्रकारका मुद्दा मामिला सुनुवाइको लागि विशेष अदालत वा न्यायाधिकरण गठन गर्न भने सकिने व्यवस्था छ ।

न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता अक्षुण्ण राख्न आवश्यक पर्ने धेरै प्रकारका प्रावधानहरु संविधानमा समावेश गरिएका छन् । उदाहरणको लागि सैनिक अदालत वाहेक अन्य सबै अदालतहरु सर्वोच्च अदालतको नियन्त्रणमा रहने व्यवस्था गरिएको छ । सर्वोच्च अदालतलाई अभिलेख अदालतको रूपमा स्थापना गरिएको छ । सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरुको नियुक्ति, सेवा सुविधा र शर्तहरु संवैधानिक रूपमै निश्चित गरिएका छन् । न्यायपरिषदको सिफारिशमा श्री ५ वाट न्यायाधीशहरुको नियुक्ति हुने व्यवस्था गरिएको छ । उनिहरुको सेवाको अवधि कानूनद्वारा सुरक्षित हुने व्यवस्था गरिएको छ । त्यसैगरी सर्वोच्च अदालतको अधिकार क्षेत्रका सम्बन्धमा संविधानमा स्पष्ट व्यवस्था गरिएको छ । जस अनुसार शुरु अधिकार क्षेत्र, पुनरावेदकीय अधिकार क्षेत्र एवं असाधारण अधिकार क्षेत्रको माध्यमबाट न्यायिक पुनरावलोकन र रिट क्षेत्राधिकार सम्म विस्तार गरिएको छ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा ८९ ले पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालतहरूको स्थापना र संचालन सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ । न्याय परिषदको सिफारिशमा श्री ५ वाट पुनरावेदन र जिल्ला अदालतका न्यायाधीशहरूको नियुक्ति हुने प्रावधान रहेको छ । प्रधान न्यायाधीश, कानून मन्त्री सर्वोच्च अदालतका दुइ जना वरिष्ठतम न्यायाधीशहरू र श्री ५ वाट मनोनित एकजना विशिष्ठ कानूनविद् समावेश गरी न्यायपरिषदको रचना गरिएको छ । न्यायाधीशहरूको नियुक्ति, अनुशासन सम्बन्धी कारवाही वर्खास्ती र न्याय प्रशासन सम्बन्धी अन्य विषयमा सिफारिश चढाउने गरी न्याय परिषदका कार्यहरू तोकिएका छन् । यसबाट न्यायिक नियुक्तिलाई वाह्य वा राजनैतिक हस्तक्षेपबाट मुक्त राख्ने प्रयास भएको छ । स्वतन्त्र न्यायपालिकाको लागि आवश्यक पर्ने स्वीकार्य मापदण्ड संविधानद्वारा अदालतहरूको औपचारिक संरचना र नियुक्ति सम्बन्धी कार्यविधि निश्चित गर्दा गर्दै पनि विगतको अनुभवका आधारमा सो तर्फ केही नराम्रा पक्षहरू र कमी कमजोरी देखा परेका छन् ।

न्यायिक नियुक्तिमा पारदर्शिताको कमी, यथा समयमै रिक्त स्थानमा पदपूर्ति हुने नसक्नु, जवाफदेहिताको अभाव, न्यायाधीशहरूको नियुक्ति र वर्खास्ती, सर्वसाधारणको सहभागिताको अवसरको कमी जस्ता कारणहरूले गर्दा न्यायपालिकाको सर्वाङ्गण जनआस्थामा प्रभाव पारेको महसुस गरिएको छ । त्यसैले न्यायाधीशहरूको नियुक्ति सम्बन्धमा लिइएका आधार वा लिनुपर्ने आधारका सम्बन्धमा सरोकारवाला एवं इच्छुक व्यक्तिहरूले आफ्नो कुरा राख्न पाउनु पर्ने गरी व्यवस्था मिलाइनु पर्ने देखिएको छ ।

संविधानले न्यायाधीशहरूको तलव, भत्ता, सुविधा र सेवाका अन्य शर्तहरूका वारेमा उनिहरूलाई मर्का पर्ने गरी फेरबदल गरिने छैन भन्ने व्यवस्था गरेतापनि ती कुराहरू ऐन बमोजिम निर्धारण गरिनेछ भन्ने व्यवस्था गरेवाट ऐनमा नै निर्भर हुनुपर्ने अवस्था रहेको छ । यसबाट यी सबै कुराको निर्धारण गर्नमा संसदको खुला हात रहेको छ । तर विगतको अनुभव हेर्दा कार्यपालिका र व्यवस्थापिका न्यायाधीशहरूको आधारभूत आवश्यकताका सम्बन्धमा त्यति साह्रो गंभीर भएको पाइएन । जसले गर्दा मन्त्रीहरू र संसदका सदस्यहरूको तुलनामा न्यायाधीशहरूको विशेषाधिकार र सुविधा बृद्धि गर्नमा कम ध्यान दिइएको पाइन्छ । केही अवस्थामा त न्यायाधीशहरूको सुविधा नै हास्यास्पद र केहीमा आफू भन्दा तल्लो तहका कर्मचारी भन्दा पनि कम सुविधा भएको पाइएको छ । समकालीन सामाजिक मर्यादा अनुसार न्यायाधीशहरूको आवश्यकता पूर्ति हुने गरी

सुविधा उपलब्ध हुन सकेको छैन । विधायिकी र कार्यपालिकाका सदस्यहरूले आफ्नो सुविधामा वृद्धि गर्दै जाँदा पनि न्यायाधीशहरूलाई उपेक्षा गरिएको कुरा वारम्बार देखिएको छ । यस्तो प्रवृत्तिले गर्दा विगतमा भएको न्यायाधीश र मन्त्री एवं सचिव बीचको तलव र सुविधामा भएको विभेद लोप भैसकेका छ । त्यसैगरी एक नकारात्मक कर प्रणाली न्यायाधीश विरुद्ध लक्षित गरिएको छ । जसमा उनिहरूलाई प्रदान गरिने तलव, सुविधा, भत्ता, ड्राइभर, अर्दली, आवास सुविधा समेतको आय गणना गरी कर कट्टा गरिएवाट पूर्व अवस्था भन्दा पनि कम सुविधाको स्थितिमा पुर्याइएको छ । न्यायाधीशहरूको सेवा सुविधा तदर्थ तरिकाले प्रदान गर्ने व्यवस्था भएवाट न्यायिक स्वतन्त्रतामा नै असर पर्न गएको छ । सिमित स्रोत र साधनका बावजुद पनि कानूनले स्पष्ट रूपमा प्रदान नगरेको अतिरिक्त सुविधा न्यायाधीशहरूले लिनु हुँदैन भन्ने कुरा पनि परामर्श बैठकमा उठाइएको थियो । किनकी निश्चित सिद्धान्त, आधार र नियन्त्रण विना सेवा सुविधालाई स्वीकार गर्ने हो भने न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता नै क्षिण हुन जान्छ ।

संविधानमा पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालतहरूको स्थापना, संचालन र अधिकारक्षेत्रका बारेमा विस्तृत रूपमा उल्लेख नगरी कानूनद्वारा निर्धारित भए वमोजिम हुने भनिएको छ । परिणामतः न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ अनुसार न्याय परिषद वा सर्वोच्च अदालतसंग छलफल र परामर्श गर्नुपर्नेमा छलफल र परामर्श विना नै अदालतहरूको क्षेत्राधिकार र स्थान निर्धारण गर्ने अधिकार सरकारलाई प्राप्त हुन गएको छ । जसवाट भौतिक पूर्वाधार र न्यूनतम मुद्दा नभएका स्थानहरूमा पनि पुनरावेदन अदालतहरूको स्थापना हुन गएवाट राष्ट्रको स्रोत र साधनको अनावश्यक प्रयोग हुन गएको अनुभव गरिएको छ । यस काममा विवेक र व्यवहार भन्दा पनि राजनीतिकरणले प्रश्रय पाएको र यसवाट असान्दर्भिक क्षेत्रमा सरकारको लगानी, मानवीय स्रोत र साधनको अपव्यय हुनुका साथै आलोच्य परिणाम मात्र सिर्जना हुन गएको छ ।

हालको आन्तरिक अशान्तिको कारणवाट केही अदालतहरू संचालन गर्नमा कठिनाई उत्पन्न भएको छ । यस क्रममा प्रस्तुत योजना तयार पार्ने सम्बन्धमा स्वतन्त्र न्यायिक जिल्लाको अवधारणा ल्याउन उचित हुने हो कि होइन र न्यायपालिकासंग परामर्श गरेर मात्र नयाँ अदालतहरूको स्थापना गर्न सकिने कुरालाई वाध्यात्मक पार्नुपर्ने हो वा होइन भन्ने विषयमा पनि परामर्श बैठकका केही सहभागीहरूले तर्क राख्नु भएको थियो ।

संविधानले न्यायाधीशहरूलाई न्यायिक वाहेक अन्य काममा खटाइने वा लगाइने छैन भन्ने प्रत्याभूति प्रदान गरेको बावजुद पनि संविधानले नै फेरी यसो भएतापनि पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालतका न्यायाधीशहरूलाई निर्वाचन सम्बन्धी काममा लगाउन सकिने गरी स्वीकृति प्रदान गरेको छ । प्रायःजसो अवस्थामा राजनैतिक विवादका कारण न्यायाधीशहरूलाई निर्वाचन अधिकृतको रूपमा खटाइने गरेको पाइएको छ । यसबाट न्यायाधीशहरूमा राजनैतिक प्रभाव पर्न सक्ने संभावना देखिन्छ । त्यसैले परामर्श बैठकको समयमा उक्त संवैधानिक प्रावधानलाई हटाउनु पर्ने सुझाव प्राप्त भएका छन् ।

संविधानले प्रत्यक्ष रूपमा सर्वोच्च अदालतलाई आफ्नो दैनिक कार्य संचालनार्थ कानून बनाउन सक्ने अधिकार प्रदान गरेको छैन, जुन अधिकार अन्य देशका अदालतलाई प्राप्त भएको देखिन्छ । त्यसैगरी मातहतका अदालतहरू संचालनार्थ पनि कानून बनाउन सक्ने अधिकार प्रदान गरिएको छैन । त्यसैले न्याय सम्पादन सम्बन्धी कार्य सुचारुपले सम्पादन गर्न न्यायपालिका सम्बन्धी कानून बनाउने अधिकार सर्वोच्च अदालतमा नै निहित हुनुपर्छ । यस प्रकारको अधिकारको अभावमा न्यायपालिकाले यस्तो अख्तियारी प्रत्यायोजित विधान अनुसार संसदबाट प्राप्त गर्ने गरेको छ । कानून बनाउने अधिकार स्वयंमा हुनु वा सो को अधिकार संवैधानिक रूपमा प्रत्याभूत हुनु र प्रत्यायोजित अधिकार अन्तर्गत संसदबाट प्राप्त गर्नुमा अर्थपूर्ण फरक हुन जान्छ । पछिल्लो अवस्थामा प्राप्त अधिकार त केवल संसदले समय समयमा बनाएका कानूनको अधिनमा रही संसदीय निर्देशनमा कार्यविधिगत नियम बनाउने अधिकार मात्र हो । यस्तो अवस्थामा कहिलेकांही त राजनैतिक वा अन्य कारणहरूले गर्दा यसतर्फको आवश्यकता पुरा गर्नको लागि लामो समयसम्म प्रतिक्षा गर्नुपर्ने अवस्था पनि आइपर्ने गरेको छ ।

प्रत्यायोजित अधिकार अन्तर्गत रहेको अर्को समस्या प्रत्यायोजित सिमा र भावना भित्र बाँधिनु पर्ने बाध्यता हो । त्यसले गर्दा जतिसुकै असुविधाजनक वा अप्ठ्यारो अवस्था आए तापनि प्रत्यायोजित अधिकारको सिमा नाघेर नियम निर्माण गर्न सक्ने अवस्था रहदैन । त्यसैले कार्यको प्रकृति अनुसार उपयुक्त कानूनको निर्माण गर्ने अधिकार न्यायपालिकालाई हुनु पर्दछ । वर्तमान समयमा सर्वोच्च अदालतले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ द्वारा प्रत्यायोजित विधायनको सिमा भित्र रही पुनरावेदन अदालत र जिल्ला

अदालतको लागि तथा सर्वोच्च अदालत ऐन अन्तर्गत रही सर्वोच्च अदालतको लागि नियम बनाउने अधिकार प्राप्त गरेको छ ।

कार्यविधि कानूनमा प्रशस्त मात्रामा कार्यविधिगत विसंगति र अप्रचलित प्रावधानहरु विद्यमान रहेका छन् । यस प्रकारका समस्याहरु सरल र छिटो तवरले समाधान गर्नको लागि न्यायपालिकालाई स्पष्ट र पूर्ण रूपले नियम बनाउने अधिकार सुम्पनु पर्दछ ।

कुनै खास मुद्दा हेर्नको लागि विशेष अदालतको गठन गर्न नसकिने अवस्था संविधानले गर्दा गर्दै पनि त्यो अर्थलाई बंग्याएर विशेष प्रकारका मुद्दा हेर्न सकिने अनुमान गरी विशेष अदालतको स्थापना गर्ने गरिएको छ । अनुभवले यो बताएको छ कि जनताको पहुँच र अदालतमा सम्बन्धित विज्ञहरुको अभाव हुँदा हुँदै पनि कहिले काँही निश्चित किसिमका मुद्दाहरु विशेष अदालतले हेर्ने गरी सुम्पिएका छन् । न्याय प्रणालीमा सम्पूर्ण जनताको पहुँच हुनुपर्ने विकेन्द्रिकरणको धारणा विपरीत विशेष अदालत काठमाडौँमा मात्र स्थापना गरिएको छ । यसबाट नेपाल अधिराज्यभर छिन्न बाँकी रहेका यस प्रकारका मुद्दाहरु उक्त अदालतमा पठाइँदा मुद्दाका पक्ष र साक्षी समेत राजधानी शहर आउनु परी उनिहरुलाई अनावश्यक आर्थिक भार पर्न गएको छ । अनुभवद्वारा अव्यवहारिक र अस्वीकार्य हुँदा हुँदै पनि यसलाई त्याग्न सकिएको छैन । त्यसैले भविष्यमा यस प्रकारका विवेकपूर्ण नभएका विकल्पहरुको छनौट नहोस, न्यायपालिकामा बढी से बढी जवाफदेहिताको भावना कायम रहोस र यस्ता निर्णय लिइनु पूर्व सरोकारवालाहरुको व्यापक सहभागिता जुटाइयोस भन्ने अपेक्षा राखिएको छ । क्षेत्रगत परामर्शको क्रममा सहभागीहरुद्वारा यस प्रकारका विशेष अदालत र विवाद समाधानका वैकल्पिक उपायहरु सदैव स्वागतयोग्य हुने भएतापनि अदालतहरुको क्षेत्राधिकार हनन हुने गरी यसको प्रयोग गर्न नहुने धारणा व्यक्त भएका थिए । यस प्रकारका अड्डा एवं ढाँचागत प्रणालीको अवलम्बन गर्नु पूर्व व्यापक गृहकार्य र छलफल गरिनु पर्दछ ।

स्वतन्त्रता र स्वायत्तता संग सम्बन्धित एउटा महत्वपूर्ण पक्ष आर्थिक स्वायत्तता र स्वतन्त्रता पनि हो । परामर्श बैठकका सहभागीहरु बीच सरकार र संसदको जवाफदेहिता सम्पूर्ण समाजको सामाजिक र आर्थिक आवश्यकता पुरा गर्नुपर्ने तर्फ लक्षित हुनुपर्ने र त्यसमा सिमा गर्न नसकिने तथा न्यायपालिकाकाले पनि राष्ट्रिय स्रोत र सिमाको अवज्ञा गर्न नहुने भन्ने कुरामा मतैक्य रहेको थियो । यसो भएतापनि न्यायपालिकाको लागि

छुट्याइएको विद्यमान बजेट अपेक्षाकृत रूपमा धेरै न्यून रहेको र यसबाट स्वतन्त्र र प्रभावकारी न्यायपालिकाको लागि काम गर्न नसकिने भन्ने कुरामा भने आम सहमति पाइयो । त्यसैगरी न्यायपालिकालाई राज्यका क्रियाकलापको एउटा अनुत्पादक क्षेत्रको रूपमा चित्रण गर्ने मनोवैज्ञानिक भावना कार्यपालिका र योजना आयोगमा रहेको भन्ने विषयलाई छलफलका सहभागीहरूद्वारा बारम्बार व्यक्त गरिएको थियो । न्यायपालिकाको सुदृढीकरण गर्ने सम्बन्धमा तयार पारिएका विगतका प्रतिवेदनहरूले पनि यस्ता मनोविज्ञानको सम्बन्धमा टिप्पणी गरेका थिए र त्यसको आलोचना पनि । तर स्मरणीय के छ भने विकास एकांकी रूपमा गर्न सकिदैन र जन आकांक्षा विपरीतका कानूनद्वारा गरिएका विकासका प्रयासहरू जन अवरोधकै कारण अतितमा असफल पनि भएका छन् ।

त्यसैले कानून र विकासलाई एकैसाथ अगाडि वढाउने प्रयास गरिनु पर्दछ जसबाट एक अर्का परिपूरक र मजबुत हुन सक्नु । गहिरो नकारात्मक मनोविज्ञानबाट प्रभावित भएर होला राज्यकोष र योजना आयोगले अभैसम्म पनि न्यायिक प्रक्रियालाई विकासको कार्यसूचीको मूल प्रवाहमा समावेश गर्न सकेका छैनन् । परिणामतः न्यायपालिकाले अगाडि सारेका केही मागका सम्बन्धमा सरकारले समुचित ध्यान दिएको छैन । साधन र स्रोतको अभावले गर्दा न्यायपालिकाले प्रदान गर्ने सेवा प्रवाहको क्षमतामा असर पारी जनआस्थानै धुमिल हुन गएको छ । त्यसैले जन सेवामा सम्बद्ध सबैले बुझ्नु पर्ने भएको छ कि न्यायपालिका जस्तो संगठनले जनविश्वास पाउन सकेन र समकालीन समाजमा विद्यमान चुनौतिहरूको सामना गर्ने क्षमता राख्न सकेन भने राज्य व्यवस्थाको सिंगो संयन्त्र नै असफल हुन सक्छ । वर्तमान विश्वव्यापीकरण प्रक्रियाले समाज र राष्ट्रको समुन्नतिको लागि संचालन गरिने राजकीय क्रियाकलापहरूको सुधारमा न्यायपालिकालाई अलग गर्न नसकिने वास्तविकतालाई इंगित गरेको छ । त्यसैगरी एउटा स्वतन्त्र र सक्षम न्यायपालिकाको लागि वित्तिय र प्रशासनिक स्वतन्त्रता आधारभूत शर्तको रूपमा रहेको कुरालाई यससंग सम्बद्ध सबै पात्रहरूले स्वीकार गर्ने पर्छ ।

वित्तिय क्षेत्रमा न्यायिक स्वायत्तताका पक्षधरहरूले निष्पक्ष न्याय सम्पादनको लागि यस्तो स्वायत्तता पूर्व शर्तको रूपमा रहने तर्क अगाडि सार्ने गरेका छन् । यस प्रकारको स्वायत्तता तब मात्र प्राप्त हुन सक्छ जव विद्यमान चुनौतिहरूको सामना गर्ने पर्याप्त स्रोतको व्यवस्था गर्न सकिन्छ र स्रोतहरूको प्रयोग र व्यवस्थापनमा आवश्यक स्वायत्तता रहन्छ । यो आफैमा नै सुधार प्रक्रियाहरूलाई तिव्रता प्रदान गर्ने महत्वपूर्ण कदम हो ।

आर्थिक स्वायत्तता सम्बन्धी विषयमा र गत वर्ष विनियोजित बजेट भन्दा कम नहुने गरी नियमित रूपमा स्वतः निकासी हुने सुनिश्चितता अन्य केही देशहरूमा संविधानले नै गरेको पाइन्छ तर हाम्रा संविधानमा त्यस्ता बन्दोबस्त छैन । कूल राष्ट्रिय बजेटको कम्तीमा १ प्रतिशत बजेट न्यायपालिकाको लागि समावेश होओस् भनी वर्षौं देखि कुरा उठाइदै आएको छ तर कार्यपालिकाद्वारा यसलाई हालसम्म स्वीकार गरिएको छैन । छलफलका सहभागिहरूले यसतर्फ सुनिश्चितता हुनुपर्छ भनी सुझाव दिएका छन् ।

जहाँसम्म साधारण बजेट निर्माणको प्रक्रिया छ सो सम्बन्धमा मातहतका अदालतहरूले आवश्यक पर्ने बजेट अनुमान गरी सर्वोच्च अदालतमा पठाउँछन् र सर्वोच्च अदालतले माग अनुसार कूल अनुमान तयार पारी अर्थ मन्त्रालय समक्ष अनुरोध गर्दछ । तर अदालतहरूलाई के कति बजेट छुट्याउने हो भन्ने अन्तिम निर्णय भने अर्थ मन्त्रालयले गर्दछ । केही समय अगाडिसम्म न्यायपालिकालाई विकास बजेट आवश्यक नपर्ने संस्थाको रूपमा लिने गरिन्थ्यो । हाल आएर भने आधारभूत संरचना सम्बन्धी आवश्यकीय कुराहरूको लागि सरकारद्वारा न्यायपालिकालाई पनि विकास बजेटमा स्थान दिन थालिएको छ । तर यो कुरो हिउँको पहाडको एउटा टुक्रा जस्तो भएको छ । किनकी यस्तो बजेट अत्यन्त अपुग हुनुका साथै एकै पटकमा निकासी पनि दिइदैन । न्यायपालिकाले अनुरोध गरे अनुसार किन बजेट निकासी सम्बन्धी व्यवस्था गर्न सकिएन भनेर अर्थ मन्त्रालयबाट कुनै कारण समेत जनाइदैन ।

बजेट सदैव अल्प रूपमा रहने गर्दछ । वाँडफाँड गरिएको बजेट पनि महालेखा नियन्त्रक कार्यालय र अर्थ मन्त्रालयले पुनरावलोकन गरी किस्ताबन्दी अनुसार कारोवार वा चौमासिक आधारमा निकासी दिइने गरिन्छ । कहिलेकाँही कठोर मापदण्ड निर्धारण गरी विनियोजित बजेट पनि कट्टा गर्ने गरिन्छ । यस्ता अनेकौं कारणहरूले गर्दा वित्तिय स्वायत्ततामा पिडा उत्पन्न हुन गएको छ । समयान्तरको आवश्यकता विश्लेषण गरी पुनर्प्राथमिकिकरण र पुनर्वाँडफाँड (रकमान्तर) गर्ने स्वतन्त्रता समेत न्यायपालिकालाई दिइएको छैन । अर्थ मन्त्रालयले वार्षिक बजेट सम्बन्धी सिमा निर्धारण, निकासी, पुनर्समायोजन समेतका बजेट शीर्षकमा समावेश नभएको रकम आवश्यक परी माग गर्नु परेको अवस्थामा न्यायपालिकाले पटक पटक अनुरोध गरिरहनु पर्दछ । विगतमा एकपटक त प्रधान न्यायाधीशले सरकारले सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीहरूको वार्षिक सम्मेलनको लागि रकम निकासी दिदैन भने संसदको अधिवेशन बोलाएर बजेट पेश गरी स्वीकृति

प्राप्त गरिनेछ भन्ने सम्मको धम्कपूर्ण अभिव्यक्ति दिनु भएको थियो । यसबाट राज्यकोषमा काम गर्नेहरूले असहयोगको भावना देखाउने गरेको वास्तविकता दर्शाउँछ ।

कुनै विवादको निम्टारा गर्ने सिलसिलामा विशेषज्ञहरूलाई काममा लगाई अनुसन्धान गर्ने, सो को सहयोगबाट जाँचवुझ, प्रतिवेदन आदि तयार पार्नु पर्दछ । यस्तो अवस्थामा सो को लागि आवश्यक खर्च निकासी हुन्छ वा हुदैन भन्ने न्यायाधीशहरूलाई विश्वास हुदैन । यसै सन्दर्भमा एक जना सहभागीले कडा शब्दमा अदालतबाट भएका फैसलाहरूको कार्यान्वयन गर्ने जिम्मा अदालतबाट राज्य संयन्त्रमा दिनुपर्ने सुझाव समेत दिएका थिए । यसमा गैरकानूनी रूपमा बनेको घरलाई भत्काई चलन चलाई दिने बजेट न्यायपालिकामा नहुँदा फैसला कार्यान्वयन हुन नसकेको तर्क दिइएको थियो । यो एउटा मात्र उदाहरण हो । यहाँ यस्ता अनेकौ उदाहरण छन् जसलाई यहाँ उल्लेख गर्न आवश्यक छैन । बजेटको योजना स्वीकृति, निकासी वा समायोजन लगायतका नेपालमा अवलम्बित बजेट सम्बन्धी सम्पूर्ण प्रक्रिया न्यायपालिकाको कार्य प्रकृति, स्वतन्त्रता र आवश्यकताको लागि सहयोगी देखिएका छैनन् । परामर्श बैठकको क्रममा यस सन्दर्भमा फरक धारणा विकास गर्नुपर्ने सुझाव प्रस्तुत गरिएको थियो । एकजना सहभागीले त न्यायपालिकाको बजेट संसदको छुट्टै समितिद्वारा तयार पारी पास गराउनु पर्ने सुझाव समेत दिनु भएको थियो । यसमा पहल गर्नको लागि एउटा छुट्टै आर्थिक स्रोत समिति हुनुपर्ने सुझाव पनि प्रस्तुत भएको थियो । प्रतिनिधि सभाको हकमा अर्थ मन्त्रीले बजेट बाँडफाँड गर्नुपूर्व सभामुख समक्ष परामर्श गर्ने गरेजस्तै प्रक्रिया न्यायपालिकाको हकमा पनि गरिनु पर्ने सुझाव दिइएको थियो । यस सन्दर्भमा अर्थमन्त्रीले प्रधान न्यायाधीश संग भेटघाट गरी वार्षिक बजेटको बाँडफाँड सम्बन्धमा सरसल्लाह लिनुपर्ने हुन्छ । लेखा सम्बन्धी ऐन कानूनको परिधि भित्र रही कार्य योजना तयार पार्ने, क्यालेन्डर सहितको वार्षिक कार्यक्रम तयार पार्ने, वार्षिक बजेट, तर्जुमा एवं कार्यान्वयन गर्ने लगायतको स्वायत्तता न्यायपालिकालाई दिइनु पर्दछ ।

न्यायपालिकाको लागि छुट्टयाइएको बजेटको सिमिततालाई हृदयंगम गर्दा करीव दुई दशक पहिले तर्जुमा भै लागु भैनसकेको न्यायिक कोष ऐनलाई कार्यान्वयन गराइनु पर्ने धारणा पनि हालै आएर न्यायिक समुदायले अगाडि सारेका छन् । हाल अदालतबाट लाखौंको राजस्व संकलन गरिन्छ, जुन रकम मुद्दाका क्रममा धरौटिमा रहन गएको छ ।

सर्वोच्च अदालतको आ.व. २०५७/५८ को वार्षिक प्रतिवेदन अनुसार जिल्ला अदालतहरूबाट मात्रै करोडौं रुपैया (११,२१,५३,०६८।) राजस्वमा र विस करोड भन्दा बढी (२१,९९,९९,०८०।) रुपैया धरौटीमा जम्मा भएको थियो । न्यायिक कोष ऐन लागु भएपछि यस प्रकारको रकम न्यायपालिकाले आफ्नै लागि प्रयोग गर्न सक्छ । आजसम्म उक्त रकम सरकारी कोषमा नै रहेको छ ।

स्रोतको अभावले गर्दा समय समयमा न्यायपालिका वैकल्पिक स्रोतहरूको खोजी गर्न बाध्य हुने गरेको छ । दातृ समुदायबाट आवश्यक सहयोग प्राप्त गर्नको लागि न्यायपालिकाले विचारार्थ प्रस्ताव पेश गर्ने गरेको छ । तर प्रायजसो अर्थ मन्त्रालय नै न्यायपालिका र दातृ समुदाय बीच उपस्थित हुने गरेको छ । त्यसैले दातृ समुदाय र न्यायपालिकाले आवश्यक वार्तालाप गरेर सहयोगको वन्दोवस्त गर्न न्यायपालिकालाई स्वतन्त्रता दिनुपर्छ र यस बीचमा अर्थ मन्त्रालयको उपस्थिति आवश्यक पर्दैन भन्ने धारणा व्यक्त हुन थालेका छन् ।

न्यायपालिकाले स्रोत सिर्जना गर्नको लागि शुल्क संरचनाको पुनरावलोकन, अन्य सेवाको विस्तार, वित्तिय र अन्य स्रोतहरूको व्यवस्थापन जस्ता स्रोतहरू जुटाउने उपायहरूको खोजी गर्न सक्नुपर्दछ । न्यायपालिकालाई वित्तिय स्वायत्तता प्रदान गरिएमा कम्तिमा पनि भुक्तानी लेखांकन सम्बन्धी विषयमा मार्ग खुला हुने थियो । तर यो कुरा भन्न खोजिएको होइन कि न्यायपालिका प्रति सरकारको केही जिम्मेवारी छैन र न्यायपालिका नै यसका सबै आवश्यकता पुरा गर्न सक्षम छ । न्यायिक स्वायत्तताले न्यायपालिकालाई केही मात्रामा आफ्नो आवश्यकता पुरा गर्न सहयोग पुऱ्याएतापनि आंशिक रूपमा सरकारसंग नै भर पर्नुपर्ने अवस्था भने रही रहेकै छ ।

वैठकको दौरानमा तल्लो तहका अदालतका न्यायाधीशहरूले जोडदार रूपमा सिधा स्वायत्तता (Vertical autonomy) को माग गर्नु भएको छ । हालसम्म सर्वोच्च अदालतको लागि छुट्टै बजेटको व्यवस्था हुने गरेको छ । तर पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालतहरूको लागि भने सर्वोच्च अदालतका रजिष्ट्रारद्वारा रकम बाँडफाँड गरी निकास पठाइन्छ । अर्थ मन्त्रालयले निर्धारण गरेको मापदण्डको आधारमा रकमान्तर वा नयाँ निकास गर्नुपर्ने अवस्था आइपरेमा पनि सो सम्बन्धी क्रियाकलापहरूमा सर्वोच्च अदालतकै रजिष्ट्रारबाट कारवाही चलाउनु पर्दछ । नेपालमा यस्ता सहायक सेवा र सुविधा हेर विचार गर्नको लागि अदालत प्रशासकको छुट्टै कार्यालयको व्यवस्था छैन । तर

परामर्श बैठकको क्रममा जिल्ला न्यायाधीशहरूले सिधै अदालतहरूको खातामा रकम निकासामा हुनुपर्ने माग गर्नु भएको थियो । यसले विभिन्न अदालतहरूलाई वितरण गरिनुपर्ने बजेट समुचित रूपले बाँडफाँड हुन नसकेको तथ्य देखा परेको छ । बजेट वितरण गर्दा अदालतको कार्यबोझ, कर्मचारीको संख्या, अदालत रहेको स्थानको दुरी समेतलाई विचार गर्नुपर्ने सुझावहरू आएका थिए । जहाँसम्म अदालतहरूको एकिकरणको समस्या छ त्यसलाई समग्ररूपमा विचार गर्नुपर्ने र कुनै अदालत विशेषलाई बढी ध्यान दिने र कुनैलाई ध्यान नदिने जस्तो पक्षपातपूर्ण व्यवहार गरिनु हुदैन । अदालतको एकिकरण प्रक्रियाको सवाल सर्वाङ्गिण न्यायिक प्रणाली भित्रवाट आवश्यक अख्तियारी र जवाफदेहितालाई संवोधन गरी समग्ररूपमा निम्टारा गरिनुपर्दछ ।

विद्यमान लेखा र लेखा परीक्षणको व्यवस्था र न्यायिक स्वतन्त्रताको सम्बन्धका बारेमा दृष्टिगोचर गर्ने हो भने वर्तमान समयमा यो एउटा समस्याको विषय बनेको पाइन्छ । न्यायपालिकाकाले गर्ने खर्च व्यवस्थापिकाले गर्ने लेखा परीक्षणको परिधि भित्र आउन सक्तैन । त्यसो त लेखा र लेखा परीक्षण कार्य ऐन नियमको कार्यविधि र कार्य प्रक्रिया पुरा गरेर गर्नुपर्छ । तर वर्तमान संविधानले न्यायपालिकालाई प्रदान गरेको वेग्लै गरिमामय स्थान र न्यायिक स्वतन्त्रताको पृष्ठभूमिमा यसलाई हेरिनु पर्दछ । त्यसमा पनि नोकरशाहीको तर्फवाट न्यायपालिका प्रति हुने गरेको असहयोग तथा खर्चको अस्वीकृति एवं खडा गरिने नचाहिंदा अवरोध पनि उत्तिकै देखिने गरेका छन् । सरकारी निकायहरू र संवैधानिक अंगहरू बीचमा देखा परेको असहयोग र असहमतिको भावना महसुस गरिएको वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा यिनीहरू बीच स्वच्छ सम्बन्ध कायम हुन सकेमा धेरै प्रकारका समस्याहरू समाधान हुन सक्ने देखिन्छ । आदेशको रूपमा परिपत्र जारी गरेर सो सम्बन्धमा न्यायाधीश र अदालतले के कस्ता कानूनी र नीतिगत कुराहरू गर्नुपर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा लेखा सम्बन्धी कानूनले निर्धारण गरेर भन्दा बढी सूचना प्रदान गर्न सकिन्छ । लेखा परीक्षणको माध्यमद्वारा खर्चको जाँचबुझ गरी नियमित र अनियमित रकमको निर्धारण क्षेत्रगत रूपमै गरी सम्बन्धित व्यक्तिलाई सो सम्बन्धमा स्पष्ट पार्ने मौका प्रदान गर्नु पर्दछ । तर सामान्यतया त्यस्तो हुने गरेको छैन । प्रायजसो लेखा सम्बन्धी सरकारी कार्यालयले खर्च नियमित भएको प्रमाणित गर्दछ भने त्यही खर्च उपर महालेखा परीक्षकको कार्यालयवाट वेरुजु उठाइन्छ । यस प्रकारको विरोधाभाषपूर्ण कार्यले गर्दा प्रशस्त भ्रम उत्पन्न गराउनुका साथै खर्चको वैधतामा समेत शंका उत्पन्न हुने गर्दछ ।

त्यसैगरी कुनै कुनै सरकारी निकायहरूले खर्चको रकम नियमित गराउने काममा सहयोग गरेका छैनन् । उदाहरणको लागि न्यायाधीशहरूले ऐन बमोजिम प्राप्त गर्ने सुविधा सम्बन्धी निर्णय श्री ५ को सरकारद्वारा राजपत्रमा प्रकाशित भएमा त्यस्तो खर्च रुजु हुनेमा सो नभएवाट वेरुजु कायम भएको छ ।

त्यसैगरी अदालतवाट भएका फैसला कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा केही यस्ता वुदांहरू पाइन्छन् जसलाई लेखा परीक्षकहरूले आफ्नो क्षेत्राधिकार भन्दा बाहिर गै जवरजस्ती व्याख्या गर्ने गरेका छन् । यी केही उदाहरणहरू हुन जसवाट न्यायिक स्वतन्त्रतामा प्रत्यक्ष हस्तक्षेप भएको छ । लेखा र लेखा परीक्षण विभागवाट भए गरिएका यस प्रकारका क्रियाकलापहरूवाट जन समुदाय बीच न्यायपालिकाको छवी धुमिल गर्ने सिवाय केही गरेको छैन । हालैका वर्षहरूमा आएर अन्तरकृया र बैठकको माध्यमद्वारा यस प्रकारका विवाद र असमझदारीका विषय समाधान गर्ने कोशिस गरिएको छ ।

केही वर्ष अगाडि खराब काम गर्ने न्यायाधीशहरू विरुद्ध अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले आफ्नो अधिकार क्षेत्रको विस्तार गर्न पाउनुपर्छ भन्ने सवालमा न्यायपालिका र आयोग बीच विवाद उत्पन्न भएको विषय सार्वजनिक जानकारीमा आएको थियो । यस सम्बन्धमा आयोगसंग भ्रष्टाचार सम्बन्धी जुनसुकै विवादमा अनुसन्धान गर्ने विशेषज्ञहरू भएका र न्याय परिषदसंग त्यस्ता विशेषज्ञ नभएको भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मुख्य तर्क रहेको थियो । तर अनुसन्धानको लागि आवश्यक पर्ने विशेषज्ञ स्वयं आयोगसंग नभै श्री ५ को सरकारका अन्य निकायसंग नै भर पर्नु पर्ने कारणवाट यो तर्कलाई अस्वीकार गरियो । त्यसैले उल्लेखित अनुसन्धान सम्बन्धी कार्य गर्नको लागि त्यस्ता प्रकारका विशेषज्ञहरूलाई न्यायपालिकाले नै भिकाउनु पर्ने आवश्यकता परेको छ । यसो भएको खण्डमा निकाय नै परिवर्तन नगरीकन पनि न्यायपालिकामा विद्यमान भ्रष्टाचार र अनियमिता, नियन्त्रण गर्न सकिने हुन्छ । यति मात्र हो कि सो को लागि दृढ इच्छाशक्तिको आवश्यकता भने पर्दछ । यसभन्दा पनि महत्वपूर्ण विषय यो छ कि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगद्वारा न्यायपालिकामा पनि हेर्न पाउने गरी अधिकारक्षेत्रको विस्तार हुँदा पूर्ण रूपमा न्यायिक स्वतन्त्रताको विपरीत न्यायपालिकाको अपमान हुनका साथै संवैधानिक संयन्त्रको उल्लंघन एवं सरकारी हस्तक्षेप हुन जाने देखिन्छ ।

त्यसैगरी राजनीतिज्ञ र पत्रकारिता जगतले विवादलाई समाधान तिर लैजाने केशीस नगरी भनै वढाएर लाने गरेको पाइन्छ । यो कुरा स्मरणीय छ कि न्यायिक छविलाई गलत ढंगले प्रस्तुत गरिएमा गलत विचारधारा भएकाहरूलाई मात्र फाइदा पुगी अन्य कसैलाई सहयोग पुग्दैन । हामीहरूले कान बन्द गरेर वस्दा पनि यहाँ सामान्य धम्कीको प्रदर्शन मात्र गरिएन विस्फोटक संयन्त्रको अवस्था नै उत्पन्न गरियो । हामीले यस्ता विवाद प्रति कुनै ध्यान नदिई सही ढंगले काम गर्दै जांदा पनि धम्क आउने क्रम बन्द भएन र त्यसबाट जोगिन हामी असफल भयौ । यस्तो अवस्थामा हामीले संयुक्त रूपमा वकालत गर्ने यस्तो एउटा कार्यक्रम ल्याउनु पर्ने आवश्यकता परेको छ जसबाट विधायक, नोकरशाही एवं नागरिक समाजका संघ संस्था र प्रेस समेतले न्यायपालिकाको लागि वित्तिय र प्रशासनिक स्वायत्तताको वारेमा राम्रोसंग वुभ्नेछन् ।

न्यायिक स्वतन्त्रतामा असर पारिरहेको अर्को महत्वपूर्ण विषय मानवीय स्रोतको व्यवस्थापन न्यायपालिका स्वयंले नगर्नु हो । छलफलको क्रममा प्रायः सबै सहभागीहरूले न्यायपालिकाका कर्मचारीहरूको नियुक्ति, सरुवा र सेवाका शर्त र सुविधा सम्बन्धी प्रशासन गर्नको लागि छुट्टै न्याय सेवा नियमावलीको व्यवस्था हुनुपर्ने आवश्यकता औल्याउनु भएको थियो । हाल न्यायपालिकामा काम गर्ने न्यायाधीश वाहेक अरु सबै कर्मचारीहरू श्री ५ को सरकारबाट न्यायपालिकामा खटाइने गरेका छन् । उनिहरूको सेवाको शर्त सम्बन्धी कुनै पनि नीतिगत निर्णय न्यायपालिकाबाट नभै कार्यपालिकाबाट हुने गरेको छ । यसले गर्दा न्यायपालिकाको लागि आवश्यक पर्ने कर्मचारीहरूको संख्या निर्धारण, ती पदहरूको पूर्ति र तिनीहरू उपरको अनुशासन सम्बन्धी कारवाहीको लागि स्वतन्त्र अधिकार दिइनु पर्छ भन्ने सुझावहरू प्राप्त भएका थिए । न्यायपालिकाको लागि आवश्यक पर्ने जनशक्तिको नियुक्ति र सोसंग सम्बन्धित पक्षहरूमा प्रशासन गर्ने न्यायपालिकाकै अन्तरनिहित अधिकार हुनाले वर्तमान प्रणालीलाई प्रतिस्थापन गरी यस सम्बन्धी निर्णय गर्न अविलम्ब अदालतलाई नै सशक्त बनाउनु पर्ने सुझावहरू प्राप्त भएका छन् । यसको लागि छुट्टै ऐनको तर्जुमा हुनुपर्ने र न्यायिक जनशक्ति योजना तर्जुमा एवं कार्यान्वयन तथा वर्तमान प्रणाली उपर सर्वाङ्गिण जाँचवुझ गरी आवश्यकीय मानवीय स्रोतको वास्तविक अनुमान गर्न विस्तृत सर्वेक्षण गर्नुपर्ने देखिएको छ । तत्पश्चात समुचित तरिकाले कार्य वर्गीकरण गरी न्यायपालिकाले स्वतन्त्ररूपले मानवीय

स्रोतको व्यवस्थापन र विकास सम्बन्धी योजना तर्जुमा गर्ने व्यवस्था मिलाई त्यसको कार्यान्वयनमा स्वायत्तता प्रदान गरिनुपर्छ ।

न्यायपालिकामा सम्बद्ध जनशक्तिलाई तालिम प्रदान गर्ने स्वायत्तता नहुनु अर्को खड्केको विषय हो । वर्तमान समयमा न्यायाधीशहरूको आवश्यकता पूर्ति गर्ने तालिम केन्द्रको व्यवस्था छैन । वि.सं. २०३८ मा स्थापना गरिएको न्याय सेवा तालिम केन्द्र सरकारी नियन्त्रणमा संचालित छ । बजेटको नियन्त्रण र स्वायत्तताको अभावले गर्दा न्यायपालिकाको तालिम आवश्यकता पुरा गर्न न्याय सेवा तालिम केन्द्र प्रभावकारी हुन सकेको छैन । कार्यान्वयनमा आउन लागेको राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठानले न्यायिक समुदायको तालिम सम्बन्धी इच्छित आवश्यकता पुरा गर्ने छ भन्ने आशा गरिएको छ ।

यसै गरी आफ्नो क्षेत्राधिकार भित्रको आन्तरिक स्रोतको प्रशासन गर्ने सवालमा आन्तरिक स्वायत्तता हुनुपर्ने विषय सहभागीहरूले जोडदार रूपमा उठाउनु भएको थियो । यदि सिधा स्वायत्तता पर्याप्त रूपमा सुनिश्चित नहुने हो भने विभिन्न तहमा कार्यरत अदालत प्रशासकहरू बीच प्रशस्त असन्तुष्टि उत्पन्न हुन सक्छ । आफ्नो नियन्त्रणमा रहेका कर्मचारीहरूको सरुवा तथा अन्य विषयमा लिइएका निर्णयहरूको वारेमा आफूहरू अनभिज्ञ हुने गरेको भनी जिल्ला न्यायाधीशहरूले वारम्बार सिकायत गर्नु भएको थियो । यी विषयहरूलाई कानूनी प्रावधान मार्फत व्यवस्थित गरी सजिलै एकिकृत गर्न सकिन्छ ।

आन्तरिक विप्लवका कारणले गर्दा वर्तमान समयमा नेपालमा गहिरो संकट उत्पन्न भएको छ । यसले अन्य क्षेत्रहरूको अतिरिक्त न्यायिक क्रियाकलापहरूमा असर पारेको छ । धेरै जसो अदालतहरू आफ्नो कार्य राम्रोसंग सम्पादन गर्न नसक्ने अवस्थामा गुञ्जिएका छन् । तिनीहरूले मुद्दाका सम्बन्धित पक्षहरूको नाममा म्याद तामेल गर्नसम्म पनि सकेका छैनन् । अदालतका फैसलाहरू राम्रोसंग कार्यान्वयन गराउन सकिएको छैन । न्यायिक अधिकारी समक्ष प्रशस्त धम्की आउने गरेका छन् । विप्लवकारीहरूले न्यायिक विवाद समाधान गर्नको लागि समानान्तर अदालतको सिर्जना गरेको कुरा पनि जानकारीमा आएको छ । यस्तो अवस्थामा न्यायपालिकाले यसको स्वतन्त्रता र स्वायत्तताको लागि गंभीर चुनौतिहरूको सामना गर्नु परेको छ ।

आन्तरिक द्वन्दको समस्या राजनैतिक तहवाट समाधान भएतापनि न्यायपालिकाले पनि संस्थागत रूपमा अदालत भवन एवं परिसर तथा त्यहाँ रहेका अभिलेख तथा स्रोतहरूको कसरी सुरक्षा गर्न सकिन्छ भन्ने वारेमा भने सोच्नुपर्ने भएको छ । यो भन्दा

पनि बढी हाम्रो रणनीति यो हुनु पर्यो कि यस्तो वातावरणमा मुद्दाका पक्षहरु न्यायको लागि अदालत सम्म पुग्न असंभव भएको कारणले गर्दा उनिहरुलाई नोक्सानी वहन गर्न नपरोस । मुद्दाको पक्षहरुमा पर्ने यस्तो मर्कालाई समाधान गर्नको लागि कुनै वैकल्पिक उपायको खोजी गर्ने वा हदम्याद र हकदैयालाई फराकिलो पार्नुपर्ने देखिन्छ ।

त्यसैले वर्तमान समयमा न्यायपालिकाले आर्थिक र प्रशासनिक व्यवस्थापन सम्बन्धी स्वतन्त्रता र स्वायत्तता सहित प्रशस्त चुनौतिहरुको सामना गर्नु परिरहेको छ । प्रस्तुत रणनीतिक कार्य योजनाले प्रशस्त कार्यक्रम र रणनीतिहरुको माध्यमद्वारा यस प्रकारका चुनौति सामना गर्न सक्षम हुनु परेको छ । एकपटक यस्ता विषयहरुलाई सही ढंगले समाधान गरिएमा न्यायपालिकाको जवाफदेहिता बढ्न गै सुधार प्रक्रियालाई निरन्तर अगाडि बढाउन सघाउ पुग्नेछ ।

ख. भौतिक पूर्वाधार र सुविधाहरु:

भौतिक पूर्वाधारको दृष्टिकोणले प्राय नेपालका सबै अदालतहरु दयनिय अवस्थामा रहेका छन् । यस्तो अवस्था प्रति तत्कालै सम्बन्धित सबैको ध्यान जानुपर्ने देखिएको छ । त्यसो त नेपालको अदालत प्रणाली धेरै नै पुरानो मानिन्छ ।

धेरै लामो अवधिसम्म अदालतहरु सरकारी स्वामित्वको भवनमा संचालन भएका थिए । वि.सं. २०३७ (सन् १९८१) देखि अदालत भवनहरु निर्माणको योजनाबद्ध ढाँचा सार्वजनिक गरिए पश्चात मात्र अदालत भवनहरुको सहज पहिचान हुन सकेको हो । यस योजना अनुसार केही नयाँ भवनहरु निर्माण गरिएका थिए । उदाहरणको लागि इलाम, जुम्ला, राजविराज र कास्कीमा अञ्चल र जिल्ला अदालतहरु एउटै भवनमा संचालित थिए । यसो भएतापनि दुवै अदालतहरु एउटै भवनमा रहदा दैनिक कार्य संचालनमा त्यति सुविधा नभएवाट यस्तो योजनाले लामो समयसम्म निरन्तरता पाउन सकेन । त्यसैले वि.सं. २०४९ (सन् १९९३) पश्चात प्रत्येक अदालतको लागि छुट्टाछुट्टै भवन निर्माण गर्ने विचारधाराको अवलम्बन गरियो । अव्यवस्थित रूपमै भएतापनि वि.सं. २०४७ (सन् १९९१) सम्म यस प्रक्रियाले निरन्तरता पायो । यस अवस्थासम्म अदालतहरुको पूर्वाधार सम्बन्धी आवश्यकताको हेरविचार कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयबाट हुने गरेको थियो । तर प्रजातन्त्रको पुनःस्थापना पछि भने अदालत भवन निर्माणको लागि सरकारद्वारा सिधै सर्वोच्च अदालतमा बजेट समावेश गर्ने कार्यको

थालनी गरियो । फलतः सर्वोच्च अदालतमा एउटा छुट्टै भौतिक प्रशासन शाखा स्थापना गरियो जसलाई सर्वोच्च अदालतका वरिष्ठतम् न्यायाधीशले अध्यक्षता गर्ने निर्माण समितिद्वारा आवश्यक नीति निर्देशन उपलब्ध गराइने प्रक्रियाको आरम्भ गरियो । यस भौतिक प्रशासनद्वारा सबै अदालतहरूबाट विद्यमान पूर्वाधार सेवा र सुविधा सम्बन्धी आवश्यक सूचना संकलन गरी आवश्यक जग्गा जमिन, अदालत भवन र अरु आवश्यकताहरूको पहिचान गर्ने कार्य गर्न थालियो । यस प्रकारका सूचनालाई समय समयमा अद्यावधिक गर्दै गै त्र्यसपछिका दिनहरूमा गठित विभिन्न समितिहरू, जस्तो अदालत व्यवस्थापन समिति र अदालत सुदृढीकरण समिति समेतको प्रतिवेदनहरू कार्य सम्पादनमा प्रयोगमा ल्याइयो । अदालत सुदृढीकरण समितिको प्रतिवेदनमा भौगोलिक अवस्था र मुद्दाको चापको आधारमा पूर्वाधार सेवा र अन्य आवश्यकताहरूको वर्गीकरण गरिदिएको छ । तत्पश्चात अव्यवस्थित तरिकाले भवन निर्माण गर्ने कार्यलाई अन्त्य गरी वर्तमान र भावी आवश्यकताको पहिचानद्वारा मुद्दा प्रवाहको अनुपातमा व्यवस्थित निर्माण प्रक्रियाको आवश्यकता महसुस गरियो । तदनुसार पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालतलाई विभिन्न समूहमा वर्गीकरण गरिएका छन् । यस्ता अदालतहरूको सूची तालिका नं. २ मा दिइएको छ ।

अदालतहरूको वर्तमान अवस्था:

हाल नेपालमा सर्वोच्च अदालतका अतिरिक्त १६ ओटा पुनरावेदन अदालत र ७५ वटा जिल्ला अदालतहरू रहेका छन् । यी बाहेक प्रशासकीय अदालत, विशेष अदालत (भ्रष्टाचार सम्बन्धी मुद्दाहरू हेर्ने), ४ ओटा राजश्व न्यायाधिकरणहरू (काठमाडौं, पोखरा, विराटनगर र नेपालगंजमा), श्रम अदालत, ऋण असूली न्यायाधिकरण र ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरण जस्ता विशेष अदालत र न्यायाधिकरणहरू समेत संचालन भैरहेका छन् । त्यसैगरी न्याय परिषद र न्याय सेवा आयोगका कार्यालयहरू समेत सर्वोच्च अदालतको परिसरभित्र रहेका छन् । यसरी न्यायपालिका र सोसंग सम्बन्धित संस्थाहरूको कूल संख्या १०२ रहेको छ ।

अदालतहरूको भौतिक संरचना अन्तर्गत अदालत परिसरको लागि जग्गा, दैनिक कार्य संचालनार्थ अदालत भवनहरू, न्यायाधीश तथा अन्य कर्मचारीहरूको लागि आवास, मोटर ग्यारेज, सुरक्षा गार्डको लागि क्वार्टर, पाले पहराको लागि आवास, कार्यालयको

लागि आवश्यकिय फर्निचर, मेसिनरी र विद्युतीय उपकरणहरु तथा मसलन्द एवं अन्य सहायक सामाग्रीहरु समावेश हुने देखिन्छन् । यसका अलावा विद्युत आपूर्ति, खानेपानी, स्वास्थ्य एवं सरसफाई जस्ता अन्य सहायक सेवा सुविधाहरु पनि यसमा समावेश हुने गर्दछन् ।

अदालतको लागि जग्गा:

भौतिक संरचना विकासको लागि पर्याप्त जग्गा जमिनको विद्यमानता पूर्व शर्तको रुपमा रहन्छ । अदालतको आफ्नै स्वामित्वमा रहेको जग्गामा निर्मित भवनहरुले न्यायपालिकाको काम कारवाही सुचारुरूपले संचालन गर्नमा ठूलो सघाउ पुऱ्याउँदछन् । भाडामा लिइएका भवनहरुले अदालतको आवश्यकता पुरा गर्न सक्तैनन् । यस्तो अवस्थाको विद्यमानताले स्वच्छ न्याय प्रवाहमा नै अवरोध उत्पन्न हुन सक्दछ । त्यसैले जग्गा जमिनलाई अदालतको लागि महत्वपूर्ण पूर्वाधारको रुपमा लिन सकिन्छ । अहिलेसम्म कम्तिमा ३ वटा जिल्ला अदालतको लागि आफ्नै जग्गा जमिन छैन । त्यसैगरी सबै न्यायाधिकरणहरु भाडाको भवनमा रहेका छन् । तिनीहरुको लागि पनि भवन निर्माण गर्नको लागि आफ्नो जमिन छैन । यद्यपी केही अदालतहरुको आफ्नो जग्गा भए पनि त्यस्ता जग्गा कि त भवन निर्माण गर्न आवश्यक पर्ने जति क्षेत्रफल नरहेको वा भवन निर्माण गर्न हुने उपयुक्त स्थानमा जग्गा जमिन नरहेको अवस्था छ । हालसम्म अदालतहरुमा उपलब्ध जग्गाको विवरण तालिका नं. १ मा दिइएको छ । त्यसैगरी अदालत सुदृढीकरण समितिको प्रतिवेदनद्वारा निर्धारण गरिएको प्रत्येक तहका अदालतहरुको लागि आवश्यक पर्ने जग्गाको विवरण तालिका नं. २ मा दिइएको छ । जस अनुसार ७५ वटा जिल्ला अदालतहरुमध्ये २८ वटा जिल्ला अदालतमा मात्र आवश्यक पर्ने न्यूनतम जग्गा जमिन रहेको पाइएको छ । अरु ४४ वटा जिल्ला अदालतहरुको आफ्नो जमिन भएतापनि ती जग्गा छरिएका वा अपायक स्थानमा छन् । त्यसरी नै १६ वटा पुनरावेदन अदालतहरु मध्ये १३ वटा पुनरावेदन अदालतहरुको न्यूनतम परिमाणमा आफ्नै जग्गा छ । पुनरावेदन अदालत जुम्लाको आफ्नो जग्गा छैन । नेपालगंज र राजविराजका पुनरावेदन अदालतहरुको जग्गा अदालत राम्ररी संचालन गर्नको लागि अपर्याप्त छन् । सर्वोच्च अदालतकै हकमा पनि यसको काम सुचारुरूपले संचालन गर्नको लागि जग्गा अपर्याप्त भएको छ । प्राप्त सूचनाले केवल ४१ वटा

अदालतहरूमा मात्र पर्याप्त जमिन उपलब्ध हुन सकेको र बाँकी ६१ वटा अदालतहरू र अन्य न्यायिक संगठनहरूको लागि नयाँ जग्गा खरिद गर्नुपर्ने वा विद्यमान जमिन अपर्याप्त भएकोमा अतिरिक्त क्षेत्र थप गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

अदालत भवनहरू

सर्वोच्च अदालत सहित ६७ ओटा अदालतहरूको आफ्नै भवन छ । १६ ओटा पुनरावेदन अदालतहरू मध्ये वाग्लुङ र इलामका पुनरावेदन अदालतहरू र त्यहाँका जिल्ला अदालतहरूको भवन एउटै छ । न्याय परिषद र न्यायसेवा आयोगलाई पनि सर्वोच्च अदालतले स्थान उपलब्ध गराएको छ । बाँकी ३४ ओटा अदालत र न्यायाधिकरणहरूको लागि आफ्नो भवन छैन । केही अदालतहरूले भाडाको भवन र अन्य केही अदालतहरूले अन्य प्रयोजनका लागि निर्माण गरिएका पुराना सरकारी भवन वा परिसरको समेत प्रयोग गरिरहेका छन् । स्पष्ट रूपमा भन्नु पर्दा यस्ता भवनहरूद्वारा अदालतको आवश्यकता पूरा हुन सकेको छैन ।

निर्माणाधीन अवस्थामा रहेको बाँके जिल्ला अदालत बाहेक अन्य अदालत भवनहरू समुचित आवश्यकताको पहिचान गरी निर्माण गरिएका छैनन् । उदाहरणको लागि निर्माण सम्पन्न भैसकेका केही अदालतहरूमा अतिरिक्त इजलास बनाउनु पर्ने आवश्यकता रहेको छ । प्रायः अदालतहरूमा पुस्तकालय तथा सम्मेलन कक्षको लागि स्थानको अभाव रहेको छ । धेरै अदालतहरूमा मुद्दाका पक्ष र सर्वसाधारणको लागि प्रतिक्षालय एवं शौचालय सुविधाको कमी रहेको छ । त्यसैगरी सबै अदालतहरूले असमर्थ पक्षको लागि कानूनी सहायता पुऱ्याउन वैतनिक कानून व्यवसायीको नियुक्ति गरेतापनि उनिहरूको लागि अदालतले कार्यकक्ष उपलब्ध गराउन सकेको छैन । सबै विषयको समष्टिगत अवलोकन गर्दा बहुसंख्यक अदालतहरूमा भौतिक पूर्वाधारहरूको विस्तार गर्नुपर्ने आवश्यकता टड्कारो रूपमा देखा परेको छ ।, अदालत भवनहरूको विस्तृत विवरण तालिका ३ मा दिइएको छ ।

न्यायाधीश तथा अदालतका कर्मचारीहरूको लागि आवास

विद्यमान कानून अनुसार सबै तहका न्यायाधीशहरूको लागि सरकारी आवास उपलब्ध गराउनु अनिवार्य रहेको छ । अन्य सरकारी निकायमा कार्यरत तल्ला तहका

अधिकृतहरूलाई समेत सरकारको तर्फबाट आवास सुविधा प्रदान गर्ने गरिएको छ । तर न्यायपालिकामा भने यसको अवस्था ज्यादै नराम्रो छ । जवकी पुनरावेदन अदालतहरूका रा.प.प्रथम श्रेणीका रजिष्ट्रारहरू र जिल्ला अदालतहरूका रा.प. द्वितीय श्रेणीका (श्रेस्तेदार) अधिकृतहरूलाई समेत आवास सुविधा उपलब्ध गराइएको पाइँदैन । यस्तो अवस्थामा अन्य तहका कर्मचारीहरूको लागि आवास सुविधा उपलब्ध गराउने कल्पना गर्न सकिँदैन । सबै तहका कर्मचारीहरूको लागि आवास सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्ने आवश्यकता टड्कारो महसुस गरिएको छ । वर्तमान समयमा सर्वोच्च अदालतका प्रधान न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालतका १४ जना मुख्य न्यायाधीशहरू, पुनरावेदन अदालतका ११ जना न्यायाधीशहरू र ४० जना जिल्ला न्यायाधीशहरूलाई आवास सुविधा उपलब्ध हुन सकेको छ । (तालिका ४ मा हेर्नुहोस) तर प्रायः यस्ता भवनहरू पुनःनिर्माण र मर्मतको प्रतिक्षामा रहेका छन् । यिनीहरू मध्ये कतिपय भवनहरू यस्तो जिर्ण अवस्थामा छन् कि जो कुनै पनि समयमा भत्कन सक्छन् । त्यसैले यस्ता सरकारी आवासहरू पुनर्निर्माण र मर्मत संभार गरी न्यायाधीशहरूको लागि उपयुक्त र सुविधाजनक आवासको प्रवन्ध गर्नु त्यतिकै आवश्यक देखिन्छ । यस सन्दर्भमा सर्वोच्च अदालतका २० जना न्यायाधीशहरूको लागि, पुनरावेदन अदालतका २ जना मुख्य न्यायाधीशहरूको लागि, पुनरावेदन अदालतका ८५ जना न्यायाधीशहरूको लागि तथा जिल्ला अदालतका ९५ जना न्यायाधीशहरूको लागि समेत गरी कूल २४२ जना न्यायाधीशहरूको निमित्त सरकारी आवास सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्ने देखिएको छ । यसैगरी विशेष अदालतका ३ जना न्यायाधीशहरू, राजस्व न्यायाधिकरणका १२ जना न्यायाधीश (अध्यक्ष तथा सदस्य) हरू, श्रम अदालतको १ जना मुद्दा हेर्ने अधिकारी, प्रशासकीय अदालतका ३ जना न्यायाधी (अध्यक्ष तथा सदस्य) हरू तथा ऋण असुली न्यायाधिकरणका १ जना अध्यक्षको लागि पनि सरकारी आवास सुविधाको अभावसंख्यकता देखिन्छ । वर्तमान समयमा केही न्यायाधीशहरू मात्र आफ्नो घरमा बस्ने गरेका र बहुसंख्यक न्यायाधीशहरू भाडाको घरमा रहने गरेका छन् । त्यसैले न्यायाधीशहरूको लागि न्यूनतम सुविधाहरू जस्तो कमिन्मा २ ओटा बेडरुम, एउटा भान्सा कोठा, एउटा खाना खाने कोठा, एउटा बैठक कक्ष, एउटा अध्ययन कक्षका साथै वाथरुम र ड्राइभर एवं पियनको लागि छुट्टै कोठा सहितको आवास भवन निर्माण गर्नु अत्यन्त आवश्यक देखिएको छ । यसका अलावा अन्य पदाधिकारीहरूको लागि पनि क्रमैसंग यस्तो सुविधा उपलब्ध गराउदै जानुपर्ने देखिन्छ ।

यातायात सुविधा:

वर्तमान समयमा सर्वोच्च अदालतका प्रधान न्यायाधीश तथा अन्य केही न्यायाधीशहरूले सरकारी मोटर, ड्राइभर, पेट्रोल मेसिनरी तेल र मर्मत सुविधा प्राप्त गर्ने गरेका छन् । त्यस्तै पुनरावेदन अदालतका मुख्य न्यायाधीश तथा अन्य न्यायाधीशहरूले पनि यस्तो सुविधा पाउने गरेका छन् । तर जिल्ला अदालतका न्यायाधीशहरूको लागि यस्तो सुविधा उपलब्ध हुन सकेको छैन । पुनरावेदन अदालतमा रहेका अधिकांश सवारी साधनहरू मर्मत संभारको प्रतिक्षामा रहेका छन् भने केही सवारी साधनहरू भने काम नलाग्ने अवस्थाका भै प्रतिस्थापन गर्नुपर्ने भएका छन् । त्यसैले पुराना सवारी साधनहरूको सट्टामा नयाँ साधनहरू नै उपलब्ध गराउनु पर्ने देखिन्छ । सडक सुविधा पुगेका केही जिल्ला अदालतहरूमा अभैसम्म सवारी साधन उपलब्ध गराउन सकिएको छैन । सवारी साधन उपलब्ध गराइएका जिल्लाहरूमा पनि एउटै सवारी साधन एकभन्दा बढी न्यायाधीशहरूले उपभोग गरी आएका छन् । जिल्ला न्यायाधीशहरूको लागि व्यक्तिगत रूपमा छुट्टा छुट्टै सवारी साधनको सुविधा प्रदान गर्न सकिएको छैन । जसको विवरण तालिका नं. ५ मा दिइएको छ । १३५ जना जिल्ला न्यायाधीशहरूको लागि ५५ ओटा सवारी साधन मात्र उपलब्ध छन् । अतः जिल्ला न्यायाधीशको लागि अभै ८० ओटा सवारी साधनहरूको आवश्यकता देखिएको छ । यसका अलावा सबै सवारी साधनहरू १० वर्ष भन्दा पुराना भएवाट समुचित मर्मत संभारको आवश्यकता रहेको छ ।

त्यसैगरी काठमाडौंमा रहेको राजस्व न्यायाधिकरणमा वाहेक अरुमा सवारी साधनहरू छैनन् । त्यसैले प्रत्येक न्यायाधिकरणमा कार्यरत न्यायाधीशहरूको लागि सवारी साधनको आवश्यकता परेको छ । त्यस्तै न्यायिक कार्यमा कार्यरत कर्मचारीहरूको लागि पनि हालसम्म स्टाफ वस सेवा उपलब्ध गराउन सकिएको छैन । अदालतहरूमा मेसिनरी मर्मत संभार शाखाको व्यवस्था गर्न नसकिएवाट पनि अदालतको दैनिक काम कारवाहीमा नराम्रो असर परिरहेको छ ।

कम्प्यूटर र अन्य सुविधाहरू:

प्रायः सबै अदालतहरूमा नयाँ वा पुराना टाइपराइटर रहेका छन् । तिनीहरूमध्ये अधिकांश पुराना हुनाले नियमित मर्मत संभार गरी प्रयोगमा ल्याइएको छ । हाल नयाँ

टाइपराइटर खरिद गर्ने नीति छैन । हालका दिनहरूमा टाइपराइटरहरू क्रमिक रूपमा कम्प्यूटरबाट प्रतिस्थापन भैरहेका छन् । यसो भएतापनि सबै अदालतहरूमा कम्प्यूटर उपलब्ध गराउन सकिएको छैन । कम्प्यूटर उपलब्ध भएका स्थानहरूमा पनि प्रायःजसो कम्प्यूटरको प्रयोग फैसला र आदेश टाइप गर्ने काममा नै सिमित हुने गरेको छ । केवल केही अदालतहरूले मात्र अभिलेख राख्ने काममा कम्प्यूटरको प्रयोग गरेका छन् । मुद्दा दर्ता एवं मुद्दा मामिलाको कारवाही जस्ता महत्वपूर्ण उद्देश्यमा कम्प्यूटरको उपयोग हुन सकेको छैन । यस्तो अवस्थामा अदालतहरूमा कम्प्यूटरहरूका संजाल (Networking) र इन्टरनेट सुविधा धेरै टाढाको कुरा हुन गएको छ । जवकी सर्वोच्च अदालतमा समेत केवल थोरै कम्प्यूटरहरूमा मात्र इन्टरनेट सुविधा उपलब्ध हुन सकेको छ । न्यायपालिकामा कम्प्यूटर संचालन गरी यसको प्रयोगमा विस्तार गर्ने दक्ष जनशक्ति समेत नभएको अवस्था छ । हालैका दिनहरूमा केही अधिकारीहरूले कम्प्यूटरको आधारभूत तालिम प्राप्त गरेतापनि या निजहरू कम्प्यूटर सम्बन्धी काममा पदस्थापित छैनन्, या उनिहरूलाई अदालतको अन्य कामकाजमा लगाइएको छ । आजको न्यायपालिका आधुनिक सूचना प्रविधिबाट टाढा रहन नसक्ने हुनाले न्यायपालिकाका हरेक गतिविधिहरूका लागि कम्प्यूटर प्रविधिको अवलम्बन गरिनु अत्यन्त आवश्यक देखिन्छ । त्यसैले सबै अदालतहरूमा यस्तो सुविधा उपलब्ध गराउनु परेको छ । न्यायपालिकामा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई कम्प्यूटरको संचालन र मर्मत संभारको तालिम प्रदान गर्नु पनि उत्तिकै आवश्यक छ । प्रारम्भमा अभिलेख राख्ने र दर्ता प्रक्रियामा कम्प्यूटरको प्रयोग गरी यसको प्रयोगलाई विस्तारै अदालतका अन्य गतिविधिहरूमा विस्तार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

हाल आएर सर्वोच्च अदालत र सबै पुनरावेदन अदालतहरूमा फ्याक्स सुविधा उपलब्ध हुन सकेको छ । ती मध्ये केही फ्याक्स भने मर्मत संभार गर्नुपर्ने अवस्थामा रहेका छन् । जिल्ला अदालत र अन्य न्यायाधिकरणहरूमा भने फ्याक्स मेसिन उपलब्ध गराउन सकिएको छैन । यसका अलावा केही जिल्ला अदालतमा त अभैसम्म पनि टेलिफोन सुविधा पुऱ्याउन सकिएको छैन ।

अदालतको दैनिक कार्य सम्पादनमा फोटोकपी मेसिनको प्रयोगद्वारा छायांप्रति निकाल्नु पर्ने अति आवश्यक हुँदा हुँदैपनि अदालतहरू फोटोकपी मेसिन र त्यसको सुविधाद्वारा वन्चित हुनुपर्ने अवस्था रहेको छ । केवल सर्वोच्च अदालत र केही पुनरावेदन अदालतहरूमा मात्र फोटोकपी मेसिन संचालित भएका छन् । हालै मात्र नमूना जिल्ला

अदालतहरूमा फोटोकपी मेसिनको आपूर्ति हुन सकेको छ । अरु धेरै जसो जिल्ला अदालतहरूमा अभैसम्म यस्ता मेसिन उपलब्ध गराउन सकिएको छैन । फोटोकपी मेसिन उपलब्ध भएका अदालतहरूमा पनि संचालन र मर्मत संभारको समस्या रहेको छ । फोटोकपी सुविधा उपलब्ध हुन नसकेका केही जिल्ला अदालतहरूमा हालै आएर अदालती लिखतहरूको छायांप्रतिको लागि निजी क्षेत्रबाट फोटोकपी मेसिनहरू राखिएको छ । यसो भएतापनि यो काम जोखिमपूर्ण नै छ ।

कतिपय अदालतहरूमा त अभैसम्म पनि चेक राइटर समेत उपलब्ध हुन सकेको छैन । प्रायःजसो अदालतहरू सफा पिउने पानीको लागि फिल्टर र एक्वागार्ड समेतको उपलब्धताबाट वन्चित रहेका छन् । प्रायःजसो सबै अदालतहरू अस्वस्थ वातावरणमा संचालित छन् । कुनैपनि अदालतमा एयर कन्डिसनको व्यवस्था छैन ।

हिमाली जिल्ला अदालतहरूमा हिटर र सोलार तथा तराइका जिल्ला अदालतहरूमा पंखा जस्ता आधारभूत सुविधा सम्म उपलब्ध गराउन सकिएको छैन । यति मात्र नभै अदालतहरूमा पर्दा र कार्पेटिङको समुचित व्यवस्था गर्न पनि सकिएको छैन ।

फर्निचर:

अदालतमा प्रयोग भएका फर्निचर कि अपर्याप्त कि त पुराना एवं टुटेफुटेका छन् । यदाकदा दुइजना कर्मचारीले एउटै स्थान प्रयोग गरी दैनिक कार्य संचालन गर्न परिरहेको वाध्यता समेत रहेको छ । अभिलेख राख्नको लागि पर्याप्त फाइल सेल्भ समेत उपलब्ध छैनन् । प्रायजसो अदालतमा मुद्दाका चालु फाइल र अभिलेख मिसिल समेत कपडामा पोको पारी भुङ्याएर राख्ने गरिएको छ । त्यसैगरी धेरै अदालतहरूमा सोफासेटसम्म पनि उपलब्ध गराउन सकिएको छैन ।

तालिका १: विभिन्न अदालतहरूलाई उपलब्ध जग्गाहरू

सर्वोच्च अदालत	१९-११-०-३	रोपनी
----------------	-----------	-------

पुनरावेदन अदालतहरू

न्यायपालिकाको पञ्चवर्षिय रणनीतिक योजना

१.	इलाम	११-७-०-०	रोपनी
२.	विराटनगर	१-०-०	विगाहा
३.	धनकुटा	१८-६-१-२	रोपनी
४.	राजविराज	०-११-१५	विगाहा
५.	जनकपुर	१-०-४	विगाहा
६.	हेटौडा	०-१२-१५ ^१ / _४	विगाहा
७.	पाटन	२०-४-२-०	रोपनी
८.	पोखरा	२१-६-०-३	रोपनी
९.	वुटवल	१-१६-०	विगाहा
१०.	वाग्लुङ	८-०-०-०	रोपनी
११.	तुल्सीपुर	१-१३-१२	विगाहा
१२.	नेपालगंज	तत्कालिन भेरी अंचल अदालतको जग्गा	
१३.	सुर्खेत	२-४-३	विगाहा
१४.	जुम्ला	५-२-०-०	रोपनी
१५.	दिपायल	७-११-३-०	रोपनी
१६.	महेन्द्रनगर	१-४-६	विगाहा

जिल्ला अदालतहरु

१.	ताप्लेजुङ	३-०-०-०	रोपनी
२.	पांचथर	३-७-२-३	रोपनी
३.	इलाम	०-१४-२-३	रोपनी
४.	भापा	१-४-१५	विगाहा
५.	मोरङ	०-१४-०	विगाहा
६.	भोजपुर	२-९-२-०	रोपनी
७.	सुनसरी	०-१५-०	विगाहा
८.	धनकुटा	४-०-०-०	रोपनी
९.	तेह्रथुम	७-५-१-१	रोपनी
१०.	संखुवासभा	१४-७-३-१	रोपनी
११.	सोलुखुम्बु	२०-२-०-०	रोपनी
१२.	ओखलढुंगा	५-११-१-२	रोपनी
१३.	खोटाङ	४-४-२-१	रोपनी

न्यायपालिकाको पञ्चवर्षिय रणनीतिक योजना

१४.	उदयपुर	०-१२-८	विगाहा
१५.	सिराहा	०-६-१९	विगाहा
१६.	सप्तरी	०-९-१४	विगाहा
१७.	धनुषा	१-७-१३	विगाहा
१८.	महोत्तरी	०-१०-६	विगाहा
१९.	सर्लाही	०-५-७ ^१ / _३	विगाहा
२०.	सिन्धुली	०-९-३	विगाहा
२१.	रामेछाप	३-१३-२-०	रोपनी
२२.	दोलखा	०९८५९ वर्ग मिटर	
२३.	सिन्धुपाल्चोक	६-१५-०-३	रोपनी
२४.	काभ्रेपलाञ्चोक	९-३-३-१	रोपनी
२५.	रौतहट	१-३-७	विगाहा
२६.	वारा	०-१७-१	विगाहा
२७.	पर्सा	०-१२-७	विगाहा
२८.	मकवानपुर	०-१४-११ ^१ / _२	विगाहा
२९.	चितवन	१-३-७	विगाहा
३०.	काठमाडौं	जग्गा छैन	
३१.	भक्तपुर	प्रशासकीय भवन	
३२.	ललितपुर	१-१२-३-०	रोपनी
३३.	रसुवा	६-१३-०-३	रोपनी
३४.	नुवाकोट	८-७-३-१	रोपनी
३५.	धादिङ	४-०-०-०	रोपनी
३६.	गोरखा	३-०-०-०	रोपनी
३७.	लमजुङ	१-१३-०-१	रोपनी
३८.	मनाङ	६-१४-१-२	रोपनी
३९.	कास्की	१५-९-०-१	रोपनी
४०.	तनहुँ	३-८-०-०	रोपनी
४१.	स्याङ्जा	११-११-०-२	रोपनी
४२.	पाल्पा	४-८-०-०	रोपनी
४३.	नवलपरासी	०-११-१०	विगाहा
४४.	रुपन्देही	०-८-१५	विगाहा

न्यायपालिकाको पञ्चवर्षिय रणनीतिक योजना

४५.	कपिलवस्तु	०-१७-१४	विगाहा
४६.	अर्घाखांची	२-९-३-२	रोपनी
४७.	गुल्मी	४-३-०-३	रोपनी
४८.	वाग्लुङ	७-१५-०-३	रोपनी
४९.	म्याग्दी	२-१२-०-०	रोपनी
५०.	पर्वत	८-०-०-०	रोपनी
५१.	मुस्ताङ	१०-९-०-१	रोपनी
५२.	डोल्पा	जग्गा छैन	
५३.	मुगु	४-०-०-०	रोपनी
५४.	हुम्ला	४-५-०-०	
५५.	जुम्ला	जग्गा छैन	
५६.	कालिकोट	०.३२५८ हेक्टर	
५७.	दैलेख	६-१-०-०	रोपनी
५८.	सुर्खेत	०-१७-१० ^१ / _२	विगाहा
५९.	जाजरकोट	२-९-२-०	रोपनी
६०.	रुकुम	११-८-१-०	रोपनी
६१.	रोल्पा	००७५० वर्ग मि.	
६२.	प्युठान	९-१५-०-०	रोपनी
६३.	सल्यान	३-१-२-२	रोपनी
६४.	दाङ	०-१५-०	विगाहा
६५.	वांके	०-९-३	विगाहा
६६.	वर्दिया	०-१३-५	विगाहा
६७.	वभाङ	४-०-३-१	रोपनी
६८.	वाजुरा	०२१३० वर्ग मि.	
६९.	अछाम	२-१०-०-५	रोपनी
७०.	डोटी	२-१३-२-०	रोपनी
७१.	कैलाली	१-०-०	विगाहा
७२.	दार्चुला	२-१०-२-५	रोपनी
७३.	वैतडी	२-७-२-२	रोपनी
७४.	डडेलधुरा	१५-०-०-०	रोपनी
७५.	कन्चनपुर	१-१५-१३	विगाहा

स्रोत : भौतिक योजना शाखा, सर्वोच्च अदालत
तालिका २: विभिन्न अदालतहरूको लागि आवश्यक पर्ने न्यूनतम जग्गाको क्षेत्रफल

सं.सि.	अदालत	इकाई
१.	सर्वोच्च अदालत	२५ रोपनी
२.	पुनरावेदन अदालतहरू	
	वर्ग "क"	६ रोपनी
	वर्ग "ख"	७ रोपनी
	वर्ग "ग"	१४ कठ्ठा (९ रोपनी)
	वर्ग "घ"	१० रोपनी
३.	जिल्ला अदालतहरू	
	वर्ग "क"	५ रोपनी
	वर्ग "ख"	५ रोपनी
	वर्ग "ग"	६ रोपनी (१० कठ्ठा)
	वर्ग "घ"	८ रोपनी (१२ कठ्ठा)
	वर्ग "ङ"	१० रोपनी
४.	प्रशासकीय अदालत	७ रोपनी
५.	श्रम अदालत	७ रोपनी
६.	विशेष अदालत	७ रोपनी
७.	राजश्व न्यायाधिकरण (४)	६ रोपनी (प्रत्येकको लागि)

तालिका ३ : भवनहरूको विवरण

पुनरावेदन अदालत	
क) भाडामा रहेका अदालतहरू	
१. विराटनगर	२. जुम्ला
ख) भवन अपर्याप्त भएका अदालतहरू	

१. इलाम	२. हेटौँडा	३. बाग्लुङ
४. जनकपुर	५. पाटन	६. नेपालगंज
७. महेन्द्रनगर		
ग) भवन पर्याप्त भएका अदालतहरु		
१. धनकुटा	२. राजविराज	३. दिपायल
४. सुर्खेत	५. पोखरा	६. वुटवल
७. तुल्सीपुर		
जिल्ला अदालतहरु		
क) भाडामा रहेका अदालतहरु		
१. रामेछाप	२. डोल्पा	३. मुगु
४. रुकुम	५. प्युठान	६. बाँके
७. बझाङ	८. अछाम	९. जुम्ला
१०. रोल्पा		
ख) प्रशासकीय भवनमा रहेका अदालतहरु		
१. तेह्रथुम	२. खोटाङ	३. पर्वत
४. भक्तपुर		
ग) पुनरावेदन अदालतसंगै रहेका अदालतहरु		
१. इलाम	२. बाग्लुङ	
घ) अन्य प्रशासकीय भवनमा रहेका अदालतहरु		
१. काठमाडौँ	२. रुपन्देही	३. जाजरकोट
ड) जीर्ण भवन भएका अदालतहरु		
१. ताप्लेजुङ	२. म्याग्दी	३. रसुवा
४. सिन्धुली	५. डोटी	६. दैलेख
७. संखुवासभा	८. सिन्धुपाल्चोक	
च) भवन अपर्याप्त भएका अदालतहरु		
१. वाजुरा	२. गुल्मी	३. वारा
४. सुर्खेत	५. भोजपुर	६. उदयपुर

७. धादिङ	८. कालिकोट	९. सुनसरी
१०. भ्जापा	११. पर्सा	१२. सिरहा
१३. महोत्तरी	१४. सर्लाही	१५. लमजुङ
१६. अर्घाखाँची	१७. धनुषा	
छ) आफ्नै भवन भएका अदालतहरू		
१. धनकुटा	२. सप्तरी	३. दोलखा
४. मोरङ	५. तनहुँ	६. वैतडी
७. मनाङ	८. कास्की	९. स्याङजा
१०. मुस्ताङ	११. हुम्ला	१२. दार्चुला
१३. कैलाली	१४. सल्यान	१५. ललितपुर
१६. दाङ	१७. चितवन	१८. वर्दिया
१९. रौतहट	२०. गोरखा	२१. कपिलवस्तु
२२. पाल्पा	२३. पाँचथर	२४. काभ्रेपलान्चोक
२५. नुवाकोट	२६. ओखलढुंगा	२७. सोलुखुम्बु
२८. डडेलधुरा	२९. कन्चनपुर	३०. मकवानपुर
३१. नवलपरासी		

तालिका ४ : न्यायाधीश आवास भएका अदालतहरू

क) पुनरावेदन अदालतहरू		
१. इलाम - ३	२. विराटनगर-०	३. धनकुटा-२
४. राजविराज-२	५. जनकपुर-२	६. हेटौँडा-१
७. पाटन -०	८. पोखरा- ३	९. वाग्लुङ-१
१०. वुटवल -४	११. तुल्सीपुर-१	१२. जुम्ला -०
१३. सुर्खेत- ३	१४. नेपालगंज-१	१५. दिपायल -२
१६. महेन्द्रनगर-२		
ख) जिल्ला अदालतहरू		
१. इलाम	२. भ्जापा	३. संखुवासभा

४. मोरङ	५. धनकुटा	६. तेह्रथुम
७. खोटाङ	८. सप्तरी	९. दोलखा
१०. सर्लाही	११. महोत्तरी	१२. धनुषा
१३. रौतहट	१४. बारा	१५. पर्सा
१६. पाल्पा	१७. चितवन	१८. सिन्धुपाल्चोक
१९. कास्की	२०. बाग्लुङ	२१. मकवानपुर
२२. भोजपुर	२३. गुल्मी	२४. नवलपरासी
२५. सल्यान	२६. बर्दिया	२७. कपिलवस्तु
२८. प्युठान	२९. बाँके	३०. रुपन्देही
३१. सुर्खेत	३२. दैलेख	३३. वाजुरा
३४. कैलाली	३५. दार्चुला	३६. कञ्चनपुर
३७. गोरखा	३८. वैतडी	३९. डडेलधुरा
४०. रसुवा		

तालिका ५ : सवारी साधन, कम्प्युटर, फोटोकपी मेसिन, फ्याक्स आदिको स्थिति

क्र. सं.	अदालत	मोटर/कार	कम्प्युटर	फोटोकपी	फ्याक्स
	सर्वोच्च अदालत	१४	५६	५	४
पुनरावेदन अदालतहरु					
१.	इलाम	१		१	
२.	विराटनगर	२		१	
३.	धनकुटा	१		१	
४.	राजविराज	२	१	१	
५.	जनकपुर	३	१	१	
६.	हेटौंडा	३		१	
७.	पाटन	३		१	
८.	पोखरा	२	१	१	

न्यायपालिकाको पञ्चवर्षिय रणनीतिक योजना

९.	वुटवल	३		१	
१०.	वाग्लुङ	१		१	
११.	तुल्सीपुर	१	१	१	१
१२.	नेपालगंज	२		१	१
१३.	सुर्खेत	०		१	
१४.	जुम्ला	०		१ #	१ #
१५.	दिपायल	२		१	
१६.	महेन्द्रनगर	२		१	
# द्वन्दको अवस्थामा ध्वस्त भएका					
१७.	प्रशासकीय अदालत	१			
१८.	विशेष अदालत				
१९.	श्रम अदालत				
२०.	राजश्व न्यायाधिकरण ४)				
२१.	ऋणअसूली न्यायाधिकरण				
जिल्ला अदालतहरु					
१.	ताप्लेजुङ	०			
२.	पाँचथर	१			
३.	इलाम	१			
४.	भ्जापा	१			
५.	मोरङ	१			
६.	भोजपुर	०			
७.	सुनसरी	१			
८.	धनकुटा	१			
९.	तेह्रथुम	१			
१०.	संखुवासभा	०			
११.	सोलुखुम्बु	०			
१२.	ओखलढुंगा	०			

न्यायपालिकाको पञ्चवर्षिय रणनीतिक योजना

१३.	खोटाङ	०			
१४.	उदयपुर	१	१		
१५.	सिराहा	१			
१६.	सप्तरी	१			
१७.	धनुषा	१			
१८.	महोत्तरी	१			
१९.	सर्लाही	१			
२०.	सिन्धुली	१			
२१.	रामेछाप	१			
२२.	दोलखा	१			
२३.	सिन्धुपाल्चोक	१			
२४.	काभ्रेपलाञ्चोक	१			
२५.	रौतहट	१			
२६.	वारा	१			
२७.	पर्सा	१			
२८.	मकवानपुर	१			
२९.	चितवन	१			
३०.	काठमाडौं	२	१		
३१.	भक्तपुर	१			
३२.	ललितपुर	१			
३३.	रसुवा	१			
३४.	नुवाकोट	१			
३५.	धादिङ	१			
३६.	गोरखा	१			
३७.	लमजुङ	१			
३८.	मनाङ	०			
३९.	कास्की	१			

न्यायपालिकाको पञ्चवर्षिय रणनीतिक योजना

४०.	तनहुँ	१			
४१.	स्याङ्जा	१			
४२.	पाल्पा	१			
४३.	नवलपरासी	१			
४४.	रुपन्देही	१			
४५.	कपिलवस्तु	१			
४६.	अर्घाखाँची	१			
४७.	गुल्मी	१			
४८.	वाग्लुङ	०			
४९.	म्याग्दी	०			
५०.	पर्वत	१			
५१.	मुस्ताङ	०			
५२.	डोल्पा	०			
५३.	मुगु	०			
५४.	हुम्ला	०			
५५.	जुम्ला	०			
५६.	कालिकोट	०			
५७.	दैलेख	०			
५८.	सुर्खेत	१			
५९.	जाजरकोट	०			
६०.	रुकुम	०			
६१.	रोल्पा	१			
६२.	प्युठान	१			
६३.	सल्यान	१			
६४.	दाङ	१			
६५.	वाँके	१			
६६.	वर्दिया	१			

६७.	वभाङ	०			
६८.	वाजुरा	०			
६९.	अछाम	०			
७०.	डोटी	१			
७१.	कैलाली	१			
७२.	दार्चुला	०			
७३.	वैतडी	१			
७४.	डडेलधुरा	१			
७५.	कन्चनपुर	१			

ग. न्याय प्रशासन, कार्यविधि र क्षेत्राधिकारको सन्दर्भमा कानूनमा सुधार

दिगो र गतिशिल प्रजातन्त्रका लागि स्वतन्त्र र निष्पक्ष न्याय सम्पादन अत्यन्तै महत्वपूर्ण हुन्छ। न्याय विना समाजमा शान्ति हुन सक्दैन, त्यसरी नै शान्तिको अभावमा विकासको परिकल्पना पनि गर्न सकिदैन। राज्यका प्रमुख तीन अंगहरू मध्येको सबभन्दा निहत्था र भौतिक रूपमा कमजोर अंग न्यायपालिकासंग न त कार्यपालिका संग भए जस्तो हतियार छ, न त संसदलाई भए जस्तो आर्थिक अधिकार नै। वास्तवमा भन्ने हो भने न्यायपालिकाको सबभन्दा ठूलो शक्ति भन्नु नै संविधानको संरक्षण र जनताका स्वतन्त्रता र अधिकारको संरक्षकको रूपमा जनताले यो संस्थाप्रति देखाउने विश्वास र आस्था हो। तर जनताका अनगिन्ति आकांक्षाहरू पुरा गर्नु भनेको लरतरो काम होइन। जनताको विश्वास, भरोसा र आस्था जित्नलाई न्याय संपादन शिघ्र, सर्वसुलभ र समयोचित हुनुपर्छ भन्ने कुरा निर्विवाद छ।

२००७ मा प्रजातन्त्रको आगमन पश्चात नेपालमा आधुनिक र स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अवधारणाको सूत्रपात भयो र न्यायपालिकाले कार्य क्षमता र कार्य कुशलता वृद्धि गर्न थुप्रै प्रयास र प्रयोगहरू भए। यस क्रममा धेरै अघि उच्चस्तरीय न्यायिक सुधार आयोग, २०२८ (१९७१) र शाही न्याय सुधार आयोग, २०३९ (१९८३) का अतिरिक्त पुनरावेदन अदालतका मुख्य न्यायाधीश र सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरूको बर्षेनी हुने क्षेत्रीय एवं केन्द्रीयस्तरका सम्मेलनबाट पारित थुप्रै सिफारिशहरू यस दिशाका स्वागत योग्य कदमहरू हुन।

यसका अतिरिक्त, हाम्रो अस्वस्थ र कमजोर न्याय प्रणालीलाई होशियारीपूर्वक जाँच गर्न केही ठोस सिफारिशहरू गरेर केही अगाडी मात्र अदालत व्यवस्थापन समितिको प्रतिवेदन, २०५६ र अदालत सुदृढिकरण समितिको प्रतिवेदन, २०५८ ले पनि यस दिशामा अतुलनीय योगदान दिएका छन् ।

तर सुधार भनेको एउटा निरन्तर प्रक्रिया हो, जसको लागि निरन्तर अध्ययन, अनुसन्धान, उपयुक्त र अनुकूल सिफारिशहरू, प्रभावकारी कार्यान्वयन र सावधानीपूर्ण अनुगमनको आवश्यकता पर्दछ । विगतमा यस विषयमा थुप्रै सिफारिशहरू गरिएका भएपनि अद्यापि सरल न्यायिक पद्धतिको निर्माण गर्ने, विवाद समाधानका वैकल्पिक उपायहरू (Alternative Dispute Resolution) अनुसरण गर्ने, मुद्दाको पुर्पक्ष र मुद्दा व्यवस्थापनमाथि प्रभावकारी नियन्त्रणको अभ्यास गर्न सफल हुनका निमित्त अदालतलाई सशक्त बनाउने र क्षेत्राधिकारलाई पुनः परिभाषित गरि पुराना मुद्दाहरूको लगत (backlog) घटाउने जस्ता क्षेत्रहरूमा अझै थुप्रै कामहरू गर्न आवश्यक छ । तथापी कार्यान्वयनमा इमान्दारीता र गम्भिरताको अभाव छ । यसका अतिरिक्त, कार्यपालिकाको न्यायपालिका प्रतिको उदासीनता (कहिलेकांही असहयोगी) पनि न्यायपालिकाको सशक्तिकरण र प्रभावकारीतामा अझ अर्को ठूलो अवरोधको रूपमा लिन सकिन्छ ।

नेपाली न्यायपालिकाको सक्षमता

नेपाली न्यायपालिका थुप्रै संरचनागत, प्रक्रियागत र कार्यगत कमि कमजोरी र समस्याहरूमा जेलिएको भएता पनि हाम्रो न्याय व्यवस्थालाई पूर्ण निराशावादी वा संकोचपूर्ण परिदृश्यको रूपमा चित्रित गर्नु पूर्ण रूपमा सही भने हुने छैन । यसका केही सकारात्मक पक्षहरू पनि छन्, जसलाई हाम्रो न्यायपालिकाको सवल गुणहरूको रूपमा लिन सकिन्छ । उदाहरणका लागि, संविधानले न्यायपालिकाको लागि वलियो जग प्रदान गरेको छ । संवैधानिक अख्तियारीबाट शक्ति पाएर नै आज थुप्रै कानूनहरू जस्तै- न्याय प्रशासन ऐन, २०४८; सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८; सर्वोच्च अदालत, पुनरावेदन अदालत तथा जिल्ला अदालत नियमावलीहरू; सरकारी मुद्दा संबन्धि ऐन, २०४९; मुलुकी ऐन आदिको आधारमा न्यायपालिकाले आफ्नो न्याय प्रशासन सञ्चालन गर्दछ । यसका अतिरिक्त न्यायाधीशहरूका सेवा, शर्तहरू नियमित गर्न न्याय परिषद ऐन, २०४७ पनि छ

। धेरै अदालतहरूका क्षेत्राधिकारहरू स्पष्ट रूपमा तोकिएका पनि छन्, तर तिनीहरूमा अभ सुधारको खाँचो छ । सर्वोच्च अदालतलाई प्राप्त प्रत्यायोजित अधिकारको कारण आफ्नो र मातहत अदालतहरूको व्यवस्थापन तथा कार्यविधिहरूको रूपरेखा आफै कोर्न सक्षम छ । यस सन्दर्भमा अर्को एउटा मत पनि छ, जसअनुसार संविधानबमोजिम न्यायपालिकाले न्यायका मान्य सिद्धान्तहरूका आधारमा न्याय प्रशासन संचालन गर्ने भएकोले सर्वोच्च न्यायिक निकायको रूपमा न्यायपालिकाको अन्तर्निहित शक्तिलाई उपयोग गरेर पनि सर्वोच्च अदालतले त्यस्ता नियमहरूलाई स्वरूप दिन सामर्थ्य राख्दछ । भर्खरै देवानी कार्यविधि संहिता र फौजदारी कार्यविधि संहिताका मस्यौदा तयार भएका छन् । यदि यि मसौदाहरूलाई कानूनको रूपमा कार्यान्वयन गर्न सकिएमा तिनीहरूले केही हदसम्म कानूनी प्रक्रियालाई दिशा निर्देश गर्नेछन् । साथै न्याय तथा कानूनका सर्वमान्य सिद्धान्तहरूलाई आत्मसात गर्दै संवैधानिक तवरबाट अभिलेख अदालत र संविधानको संरक्षकको रूपमा स्थापित भएको सर्वोच्च अदालतलाई संविधानको समुचित व्याख्या गरी कानून सरहका न्यायिक सिद्धान्तहरू प्रतिपादन गर्ने पुर्ण अधिकार छ ।

नेपाली न्यायपालिकाका सीमाहरू : विधायनका सन्दर्भमा तत्काल चासोका केही क्षेत्रहरू

माथि उल्लेख भए जस्तै नेपाली न्यायपालिका थुप्रै समस्याहरूले जेलिएको छ, जसले यसको सक्षमता र प्रभावकारी सञ्चालनमा असर पार्दछ । जे भएपनि यहाँ विश्लेषण गर्न खोजिएको क्षेत्र न्याय प्रशासन, कार्यविधिहरू र अधिकांश संबन्धित कानून र यसको निर्माण प्रक्रियाको सुधारमा सिमित छन् । निश्चित रूपमा यो विशाल क्षेत्र, जहाँ न्याय संपादन प्रणालीको कार्य क्षमता वृद्धि गर्ने दृष्टिकोणले वैधानिक सुधार गर्ने कार्यमा आइ पर्ने कठिनाइको जड ठम्याउनको लागि व्यापक अनुसन्धान र विश्लेषण आवश्यक पर्दछ । वैधानिक सुधार र कार्यान्वयनका लागि तत्काल ध्यानाकृष्ट हुनु पर्ने केही प्रमुख क्षेत्रहरूमा मात्र यस अध्ययनमा ध्यान केन्द्रित गरिएको छ ।

नेपालको न्यायपालिकाको इतिहास दक्षिण एसियाका अन्य प्रजातान्त्रिक मुलुकहरूको दांजोमा त्यति लामो छैन । जे होस नेपाली न्यायपालिकाको श्रेणीबद्ध संरचनासंग गरिएको पटक पटकका प्रयोगहरूले न्याय प्रणालीको स्थायित्वको आभासलाई समेत धेरै पछाडि धकेली दिएको छ । भनाइको तात्पर्य हो, अदालतहरूको संरचनामा हुने पटक पटकका परिवर्तनले तिनीहरूले प्रदान गर्ने न्यायको गुणस्तरलाई अन्योलमा

पारिदिएका छन् । पहिलो, न्यायिक प्रणालीलाई अझ सुदृढ र सशक्त बनाउने नाममा साविकमा तीन तहको न्याय प्रणालीलाई अवलम्बन गरियो । न्याय संपादनको क्षेत्रमा बढ्दो विलम्बलाई रोक्न सहयोग पुऱ्याउनेछ भन्ने तर्क दिदै पहिलेको तीन तह अदालतको प्रणालीलाई केही समयपछि चार तह अदालतमा परिवर्तन गरियो । न्याय साध्य र संरचना साधन मात्र हो, र साधनले साध्यको गुणलाई विरलै मात्र परिवर्तन गर्न सक्छ भन्ने तथ्यलाई कहिल्यै आत्मसात गरिएन ।

पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालतको स्थान र संख्यामा पटक पटक ल्याइएको परिवर्तन अर्को त्यस्तै समस्या हो । नेपालका प्रत्येक जिल्लामा एउटा एउटा जिल्ला अदालत छन् र तिनीहरू मध्ये केहीमा २५ भन्दा कम मुद्दाहरू छन् । त्यस्तै गरी पुनरावेदन अदालतको संख्यामा प्रचुरता छ जसमध्ये केहीले दुई जिल्लाको न्यायिक क्षेत्राधिकार मात्रैलाई पनि मुस्किलैले हेर्न पाउंछन् । मुद्दाहरूको संख्या र जनताको वास्तविक आवश्यकता र सुविधाको आधारमा न्यायालयको स्थापना गर्नका निम्ति न्यायिक जिल्लाको अवधारणाको खाँचो छ । यसको साथै सर्वोच्च अदालत, पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालतहरूको क्षेत्राधिकारमा समय सापेक्ष सुधार गर्नु पर्ने बढ्दो आवश्यकता पनि छदैछ ।

सर्वोच्च अदालतको अधिकार क्षेत्र

अदालतको पंच वर्षिय रणनीतिक योजना तयारीको सिलसिलामा काठमाडौं, विराटनगर र चितवनमा आयोजित क्षेत्रीय परामर्श भेलाका अधिकांश सहभागीहरूले सर्वोच्च अदालतको अनावश्यक किसिमको उदार पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकारको कारण समस्या उत्पन्न भएको कुरा स्पष्ट रूपमा व्यक्त गरे । सर्वोच्च अदालत संविधानको संरक्षकको रूपमा मान्यता प्राप्त भएपनि धेरै जसो समय मातहतका अदालतहरूले गरेका निर्णयहरू उपर पुनरावेदनका रूपमा आएका सामान्य प्रकृतिका मुद्दाहरू हेर्नमा नै व्यस्त रहन्छ । के स्पष्ट छ भने सर्वोच्च अदालतको अति उदार र खुल्ला क्षेत्राधिकारको कारण आफ्नो धेरै जसो समय तल्ला अदालतका न्यायिक पुनरावेदन सुन्न लगाउनु परेकाले संवैधानिक विषयसंग सम्बन्धित महत्वपूर्ण विवादहरू वा वृहद राष्ट्रिय महत्व अथवा जनचासोलाई प्रभाव पार्ने अति महत्वपूर्ण विषयहरूलाई संवोधन गर्न सर्वोच्च अदालतले

पर्याप्त समय कहिल्यै पाउँदैन । यस प्रक्रियामा बढि समय र खर्च लाग्ने भएकोले हाम्रो न्याय संपादन प्रक्रिया पनि अलि विलम्बित र महंगो हुन गएको छ ।

पुनरावेदन अदालतको अधिकार क्षेत्र

पुनरावेदन अदालतका अधिकार क्षेत्रलाई दुईवटा कोणबाट हेर्नु पर्दछ:

- (१) प्रादेशिक अधिकार क्षेत्र र
- (२) न्यायिक अधिकार क्षेत्र ।

हालको पुनरावेदन अदालतको संख्या नेपाल जस्तो सानो देशको लागि वास्तविक आवश्यकता भन्दा बढि जस्तो देखिन्छ । पुनरावेदन अदालतको संख्या र स्थान निर्धारण गर्ने क्रममा राजनितिज्ञहरुको निर्णायक भूमिकालाई स्थान दिनाले यस्ता निर्णयहरु गर्ने क्रममा राजनितिक इच्छा, पूर्वाग्रह र हस्तक्षेपको गुंजायस प्रसस्त हुन्छ । कानूनविद् र कानून व्यवसायीहरुको बीच विकसित भएको सामान्य सहमति के छ भने पुनरावेदन अदालतको संख्या र स्थानको निर्धारण न्यायपरिषदको परामर्श र सर्वोच्च अदालतको पूर्ण बैठकको सिफारिशको आधारमा श्री ५ को सरकारले गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

त्यस्तै गरी पुनरावेदन अदालतको न्यायिक क्षेत्राधिकार केही अवस्थाहरुमा, नत त्यति फराकिलो देखिन्छ, नत निर्णायक नै । परमादेशको सन्दर्भमा पुनरावेदन अदालतको क्षेत्राधिकार उत्प्रेषणको आदेश जारी गर्ने अधिकारको अभावमा कहिलेकाँही अधुरो र अपांग बन्न पुग्दछ। यसको अलावा न्यायिक र अर्ध-न्यायिक निकायहरुको निर्णयबाट प्रभावित पक्षको राहतको लागि सर्वोच्च अदालत समक्ष पुग्नु पर्ने कानूनी बाध्यताले नेपालका सुदुर कुना काप्चामा बस्ने साधारण जनतालाई कहिलेकाँही प्रशस्त भौतिक, मानसिक एवं आर्थिक कठिनाइ व्यहोर्नु पर्ने अवस्था उत्पन्न गर्दछ । यसले सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदन दर्ता गर्ने प्रचलनमा समेत उल्लेख्य वृद्धि हुने कुरामा समेत सहयोग पुऱ्याउँछ ।

सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्न पाउने लचिलो व्यवस्थाले कम महत्वका वा सामान्य मुद्दाहरु पनि माथिल्लो अदालतमा दायर गर्ने द्वार खोल्न सहयोग पुऱ्याएको छ । संक्षिप्त कार्यविधि ऐन, २०२८; भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२९, राजश्व न्यायाधिकरण ऐन,

२०३१, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ अन्तर्गत पर्ने मुद्दाहरु; रु.५,०००/- सम्म जरिवाना हुन सक्ने वा तीन महिनासम्म कैद हुन सक्ने वा रु.५०,०००/- सम्म विगो भएका मुद्दाहरु लगायत अन्य त्यस्तै प्रकृतिका मुद्दाहरु कानूनमा संशोधन गरेर पुनरावेदन अदालतको अन्तिम एवं निर्णायक क्षेत्राधिकारबाट टुंगो लगाउन सक्ने गर्न सकिन्छ। पुनरावेदन अदालतले गरेका त्यस्ता निर्णयहरुमा कानून वा नजीरहरुको स्पष्ट र ठाडो उल्लंघन भएको खण्डमा मात्र दोहोर्‍याई पाउने निवेदनमा निस्सा प्रदान गर्न सकिने व्यवस्थालाई कडाइका साथ पालना गर्नु पर्छ।

जिल्ला अदालतको अधिकार क्षेत्र

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८; मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको २९ नं लगायत अन्य कतिपय कानूनहरुले जिल्ला अदालतलाई बृहद क्षेत्राधिकार प्रदान गरेको भएतापनि न्यायलाई सर्वसुलभ, प्रभावकारी, चुस्त र हतारमुक्त बनाउनका निमित्त तिनीहरुको क्षेत्राधिकारलाई अभि विस्तृत र व्यापक बनाउनु पर्ने आवश्यकता छ। जिल्ला अदालतमा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको निवेदन उपर सुनुवाई गर्ने अधिकारको अभावले गर्दा व्यक्तिगत स्वतन्त्रताको हनन् भएका पीडित पक्षले पुनरावेदन वा सर्वोच्च अदालतमा निवेदन दायर गर्न लामो बाटो धाएर जानु पर्ने बाध्यताले ठूलो समस्या र नैराश्यता उत्पन्न गरिदिएको छ। हाम्रो देशको विकट भौगोलिक अवस्थितिले गर्दा यो समस्या अभि पिडादायी बनेको छ। यस्ता मानव अधिकार हनन्का दृश्यहरु नजिक वा वरिपरी अवस्थित जिल्ला अदालतहरुले कारवाही किनारा गर्न नसक्नाले पीडित पक्षलाई चाँडो उन्मुक्ति प्रदान गर्न आदर्श ढंगबाट बढि प्रभावकारी भूमिका खेल्न नसकेको जस्तो देखिन्छ। त्यस्तै गरि जिल्ला अदालतहरु निशेधाज्ञा जारी गर्ने अधिकारबाट समेत वञ्चित छन्। हाम्रो देशको भौगोलिक अवस्थिति र निशेधाज्ञा सम्बन्धी उजूरीको प्रकृतिलाई हेर्दा निशेधाज्ञाको अधिकार प्रदान गरेको खण्डमा तत्काल उपचार प्रदान गर्नु पर्ने विषयमा जिल्ला अदालतहरु पनि बढि प्रभावकारी हुन सक्छन्।

यसको अलावा, अर्ध न्यायिक निकायहरुले प्रारम्भिक रुपमा निर्णय गरेका मुद्दाहरुको पुनरावेदन पुनरावेदन अदालतमा पर्दछन्, तर अन्त्यमा अधिकांश त्यस्ता मुद्दाहरु पुनरावेदन मार्फत वा दोहो-याइ पाउं भन्ने निवेदन मार्फत सर्वोच्च अदालतमा नै आई पुग्छन्। त्यस्ता मुद्दाहरुको पुनरावेदकीय अधिकार क्षेत्र जिल्ला अदालतहरुलाई नै

प्रत्यायोजन गर्ने कानूनी प्रावधान बनाउनु पर्ने आवश्यकताका सन्दर्भमा कानूनी जगतका विद्वत वर्गहरूको बलियो अभिमत छ ।

नेपालको राष्ट्रिय सीमा वाहिर बसोबास गर्ने मानिसहरूलाई सूचना वा म्यादको सेवा प्रदान गर्ने विशिष्ट कार्यविधिको अभावमा न्याय संपादन गर्ने अदालतहरू अपांग भएको महसुस गर्दछन् । अदालती वन्दोवस्तको ३४ नं ले श्री ५ को सरकारले पारस्परिकताको आधारमा तय गरेका नियमहरूको आधारमा त्यस्ता सूचनाहरू तामेल गर्ने प्रावधान छ । तर कार्यपालिकाले त्यस्ता नियमहरूको तर्जुमाको जरुरी महसुस नगरेसम्म त्यस्ता सूचना वा म्याद तामेल गर्ने कार्य विलम्बपूर्ण र अधुरै रहन्छ । यो विरोधाभाषको स्थितिलाई मित्र राष्ट्रहरू बीचको पारस्परिक सहमतिका आधारमा कानूनमा सुधार वा संसोधन गरी चाँडो भन्दा चाँडो समाधान गर्नु आवश्यक छ ।

मुलुकी ऐनको एघारौँ संशोधनले विवादित जोडीको वैवाहिक सम्बन्ध विच्छेद संगै पारिवारिक संपत्तिको पनि वाँडफाँड हुनुपर्ने आवश्यकतालाई औल्याएको छ । तर सम्पत्ति विभाजनको प्रभावकारी विशेष कानूनी प्रक्रिया र कार्यविधिको अभावमा अदालतहरू अलमलमा छन् । यस सन्दर्भमा एउटा सुनिश्चित एवं ठोस कार्यविधि तयार गरिनु पर्छ । जसले गर्दा मुद्दाहरूको फछौटमा मद्दत गर्ने मात्र नभएर यसले न्याय संपादन गर्ने कार्यलाई बढि प्रभावकारी र एकरूपता प्रदान गर्न पनि सहयोग गर्छ ।

प्रशासकीय अदालतको अधिकार क्षेत्रको विस्तार

भर्खरै सम्पन्न सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरू तथा पुनरावेदन अदालतका मुख्य न्यायाधीशहरूको एघारौँ सम्मेलनले अदालत व्यवस्थापन समितिको प्रतिवेदन, २०५६ ले महत्व दिएका निम्नलिखित बुँदाहरूका आधारमा प्रशासकीय अदालतको क्षेत्राधिकार विस्तारको लागि सिफारिश गरेको छ ।

क) निजामती सेवा, प्रहरी, संसद, महालेखा परीक्षकको विभाग, स्वास्थ्य वा शिक्षा सेवाका कर्मचारीको नियुक्ति, सरुवा, बढुवा, वर्खास्ती वा अन्य कुनै विभागीय कारवाहीहरूको विषय सम्बन्धी विवादलाई प्रशासकीय अदालतद्वारा पुनरावलोकन गरिनु पर्दछ ।

ख) श्री ५ को सरकारको स्वामित्व भएका संस्था वा निगमहरुमा कार्यरत कर्मचारी विरुद्धका विभागीय कार्यवाहीसंग सम्बन्धित, अन्य त्यस्तै विवादहरु पनि प्रशासकीय अदालतको न्यायिक पुनरावलोकनको क्षेत्रभित्र पर्नु पर्दछ ।

क्षेत्रगत परामर्शको बेला सहभागीहरुले प्रशासकीय अदालतको पुनरावेदकीय अधिकार क्षेत्रको विस्तार गर्दा न्यायिक, कानूनी सुधार गरी त्यस अदालतका न्यायाधीशहरुको स्वतन्त्रता र स्वायत्तता पनि सुनिश्चित गरिनु पर्ने कुरामा जोड दिएका थिए ।

कानूनी सुधारका केही अन्य क्षेत्रहरु

विवाद समाधानका वैकल्पिक उपायहरु (Alternative Dispute Resolution) अवधारणाको शुरुवातको आवश्यकता:

गरीबी, अशिक्षा, चेतनाको कमि, विभिन्न प्रकृतिका पछ्यौटेपन इत्यादिले गर्दा बहुमत जनताले न्यायसम्मको पहुँचमा कठिनाई भोगिरहेको निराशाजनक परिदृष्यलाई मध्यनजर राख्दा न्याय प्रणालीमा वैकल्पिक विवाद समाधान (ADR) को अवधारणा शुरु गर्नु बढ्दो आवश्यकता छ । यो अवधारणा आज हाम्रा नीति निर्माता र योजनाकारहरुको ध्यान आकृष्ट गरिरहेका क्षेत्रहरु विकेन्द्रीकरण र स्थानीय स्वायत्तताका सिद्धान्तहरु संग पनि मेल खान जान्छ ।

विवादित पक्षलाई वार्ता, मेलमिलाप, छलफल, मध्यस्थता इत्यादिको माध्यमबाट अनौपचारिक न्याय प्रणालीलाई अंगिकार गरि विवादको समाधान खोज्न प्रेरित र प्रोत्साहित गर्नु विवाद समाधान गर्ने प्रभावकारी साधन हुन सक्छ । यस्तो साधनको प्रयोग मुद्दा अदालतमा पुग्नुभन्दा पहिले अथवा आफ्ना उजूरी वा फिरादको रुपमा अदालतमा दर्ता भै सकेपछि पनि गर्न सकिन्छ । जिल्ला अदालत नियमहरुमा हालै भएको चौथो संशोधन (२०६०) ले विवादरत पक्षहरुलाई वार्ताबाट समस्या समाधान गराउन सहयोग पुर्याउन उनीहरुको मुद्दालाई पहिले अदालतले मेलमिलापकर्ताको रुपमा सूचिकृत गरेको व्यक्ति कहाँ पठाउन सकिने सम्भाव्यताहरु केलाउन जिल्ला अदालतलाई सकृय भूमिका सुम्पने कामको शुरुवात गरेको छ । यो वास्तवमा एउटा सकारात्मक पाइला हो । तर यो मात्र पर्याप्त छैन । यसलाई बढि प्रभावकारी र परिणाममुखी बनाउन

त्यस्तो जिम्मेवारी सुम्पिएको व्यक्तिलाई दिनुपर्ने तलव, भत्ता वा सुविधाको प्रकृति के कस्तो हुने र त्यस्ता मुद्दाहरूमा सहमतिका वुंदाहरू तय गर्ने कार्यविधि सम्बन्धि विस्तृत नियमहरू वा निर्देशिका बनाउनु आवश्यक छ ।

यसका अतिरिक्त, सहमतिबाट टुंगो लगाउने प्रक्रिया र क्षेत्रलाई फराकिलो र उदार बनाउनु आवश्यक छ । कुनै कुनै मुद्दाहरू जसमा राज्य नै वादी हुन्छ, जस्तै: सवारी दुर्घटनाको मुद्दालाई पनि सरकारको हितमा प्रतिकूल असर नपर्ने बरु पीडितको पक्षमा न्याय हुने भए यस्तो मुद्दामा सहमतिबाट टुंगोमा पुग्न सकिन्छ ।

राज्यको वर्तमान प्रतिकूल सुरक्षा व्यवस्थालाई हेरेर परामर्श, भेटघाटका केही सहभागीहरूले प्रतिकूल अवस्थाका कारण मुद्दाको सुनुवाईमा कठिनाई उत्पन्न हुने परिस्थितिमा त्यस्तो अदालतको मुद्दालाई अर्को अदालतमा सरुवा गर्ने कानूनी प्रावधान निर्माण गर्नुपर्ने दृढ विचार प्रस्तुत गरे । उदाहरणको लागि माओवादी द्वन्दले सिर्जना गरेको परिस्थिति, जहाँ न्यायाधीशको सुरक्षा नै एउटा ठूलो समस्या बन्दछ, सहभागीहरूले न्यायाधीशहरूलाई जिम्मा दिइने मुद्दाहरूको फायलको वारेमा उनीहरूलाई सम्पूर्ण जानकारी हुनुपर्ने र उनीहरूलाई प्रत्येक मुद्दाको छोटो विवरण समेत दिनुपर्ने प्रावधान लागू गर्नु पर्ने कुरामा समेत जोड दिएका थिए । यसले उनीहरूलाई मुद्दाको वारेमा अग्रिम रूपमा तयारी गर्न मद्दत पुऱ्याउंछ, जुन अन्ततः मुद्दाको शिध फछ्यौटको लागि सहयोगी बन्दछ ।

क्षेत्रिय परामर्श भेलाका सहभागीहरू विजेता पक्षलाई कोर्ट फि असुल्ले कठोर एवं औपचारिक वर्तमान प्रक्रिया र कार्यविधि प्रति पनि गम्भिर थिए । अदालतबाट फिर्ता पाउनु पर्ने ठहरेको, कोर्ट फि, धरौटी लगायतका रकम तत्काल फिर्ता भुक्तानीका लागि आवश्यक बजेट सरकारले निकास गनु पूर्व वादी पक्षले निकै लामो समय प्रतिक्षा गर्नु पर्दछ । वास्तवमा यसले न्यायपालिकाको छविमा प्रतिकूल असर पार्ने मात्र नभएर शिध न्याय संपादन प्रक्रियामा समेत असर गर्दछ । यस सम्बन्धमा क्षेत्रिय भेलाले अदालतको शुल्क, कोर्ट फि वा धरौटीको लगत सरकारको कन्तुरमा जम्मा गर्नु हुदैँन बरु यसलाई धरौटीको रूपमा जम्मा गर्नुपर्छ, जुन प्रयोजन समाप्त हुने वितिकै सम्बन्धित पक्षलाई तत्काल भुक्तानी दिन सकियोस् भन्ने सुझाव दिएका थिए ।

विशिष्टकृत अदालतहरूको आवश्यकता

नेपाल अधिराज्यको संविधानले विशेष प्रकारका मुद्दाहरूको सुनुवाईको लागि मात्र विशेष प्रकारका अदालत वा न्यायाधिकरणहरूको स्थापनालाई अनुमति प्रदान गर्दछ । केही विशेष अदालतहरू जस्तै :- विशेष अदालत, श्रम अदालत, राजश्व न्यायाधिकरण र प्रशासकीय अदालतहरू स्थापित भै हाल चालु अवस्थामा छन् । भू-मण्डलको विश्वव्यापीकरण, उदारीकरण र सूचना प्रविधिमा अनुमानै गर्न नसकिने गरी भएको विकासले सिर्जना गरेका भिन्न र जटिल प्रकारका विवादहरूलाई हेर्दा प्रभावकारी र द्रुत न्याय संपादनका लागि त्यस्ता विवादहरूको प्रकृति अनुसारका विशेष प्रकारका अदालत, न्यायाधिकरण वा इजलास गठन गरी विवादको निपटारा गर्नु आजको बढ्दो आवश्यकता भएको छ ।

त्यस्तै गरी विशेष अदालतका अन्य रूपहरूमा परिवारिक अदालत, बाल अदालत, उपभोक्ता अदालत इत्यादी, जसलाई त्यस्ता मुद्दाहरू बढ्दो संख्यामा देखा पर्ने भौगोलिक क्षेत्रहरूमा स्थापना गर्न सकिन्छ । यसका साथै त्यस्ता मुद्दाहरू मात्र सुनुवाई गर्न पृथक र स्वतन्त्र विशेष अदालतको स्थापनाको औचित्यलाई सिद्ध गर्न असजिलो भएमा कम्तिमा त्यस्ता विशेष प्रकारले तोकिएका मुद्दाहरू खास मितिमा सुनुवाई गर्ने कार्यतालिकाको कानूनी प्रावधान बनाउन सकिन्छ । यसले न्यायाधीशहरूलाई कम्तिमा तोकिएको दिनमा मात्र भएपनि निश्चित कानूनी दृष्टिकोणबाट कुनै कानूनी विवादमा ध्यान केन्द्रित गर्न मद्दत पुऱ्याउने छ ।

मुद्दाको शिघ्र पुर्पक्षमा प्रभाव पार्ने केही तत्वहरू

प्रत्येक व्यक्तिको संविधान र कानूनले प्रत्याभुत गरेको अधिकारको हननको घटनामा त्यसको प्रभावकारी उपचारको लागि मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा पत्र, १९४८ को धारा ८ ले सक्षम न्यायिक निकायको अपरिहार्यतालाई मान्यता प्रदान गरेको छ । त्यसरी नै थुनामा राखिएका व्यक्तिको निस्पक्ष र शिघ्र न्यायको विशेष अधिकारलाई नागरिक र राजनैतिक अधिकारहरूका लागि अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धि, १९६६ को धारा १४ ले अझ सुनिश्चित गरेको छ । तर वर्तमान न्यायिक प्रक्रिया अति भ्रष्टाचारी, औपचारिक, पिडादायी र निराशाजनक छ । त्यसैले कानूनी पक्षका केही समस्याका क्षेत्रहरूलाई पहिचान गर्नु आवश्यक छ ।

प्रथमतः कार्यविधिसंग संबन्धित कानूनहरु विभिन्न ऐन ,नियम (Stautes) हरुमा छरिएको हुनाले जटिलतापूर्ण छ । जनताको स्वच्छ, निस्पक्ष र सिध्द पुर्पक्षको अधिकारलाई असर पार्ने धेरै प्रक्रियागत रिक्तता , शुन्यता र अन्तनिर्हित कमजोरीहरु छन् । केही कार्यविधि कानूनहरु अति क्लिष्ट र लामा छन् । कार्यविधि सम्बन्धी सामान्य कानूनहरुलाई एकिकृत गर्नु मात्र नभएर तिनीहरुलाई सुवोध्य, सरल र छोटो पनि बनाउनु आवश्यक छ । विभिन्न जिल्ला अदालतहरु बिच कार्यविधीगत एकरूपतालाई प्रवर्धन गर्न अदालत कार्यविधी दिग्दर्शन (Court Procedural Manual) बनाउन सकिन्छ ।

प्रतिरक्षाको अधिकार प्राकृतिक न्यायको मुलभूत सिद्धान्त हो । सशंकीत वा अभियोग लागेको पक्षले आफू माथि लागेका अभियोगहरुको वारेमा सुसुचित हुने अवसर नपाउञ्जेल सम्म यो अधिकारको त्यति महत्व हुँदैन । तर प्रतिवादीहरुलाई उनीहरुको सफाई प्रस्तुत गर्नलाई गरिने आव्हान गर्ने प्रक्रिया नेपाली कानूनी पद्धतिको सबभन्दा समस्याग्रस्त क्षेत्र हो । विगत चार दशक देखि लगातार न्यायपालिकाको ध्यान केन्द्रित भई रहने विषय भएपनि सही अर्थमा यसको समाधान संधै काबु भन्दा बाहिर छ । समयमै न्याय प्रदान गर्न विलम्ब गराउने प्रमुख जिम्मेवार तत्वहरु मध्ये म्याद तामेलीको यो समस्या पनि एउटा हो ।

तामेलदारलाई सुविधाको अभाव, म्याद (समाव्हान, इतलायनामा, सूचना आदि) तामेल गर्ने परंपरागत विधि र म्यादलाई अप्रत्यक्ष रुपमा नियन्त्रण वा प्रभाव पार्ने वाह्य तत्वहरुले समस्यालाई अझ जटिल बनाएका छन् । वर्तमान अवस्थामा भौतिक कठिनाईसंग सम्बन्धित समस्याहरु र तामेलदारहरुलाई दिइने तलव, भत्ता लगायतका श्रोत साधनका सिमितताले समस्यालाई बढावा भने दिई रहेकै छन् । जे भएपनि एउटा पक्ष के छ भने, जिल्ला अदालत नियमावलीको चौथौ संशोधन (२०६०) ले विद्युतीय माध्यमबाट वा राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा सूचना प्रकाशित गरि समाव्हान, इतलायनामा, म्याद, सूचना तामेल गर्न सकिने जस्ता नवीन अवधारणाहरुलाई मान्यता प्रदान गरि शुरुवात गरेको छ । यसको अलावा म्याद तामेलीको लामो प्रक्रियालाई छोटो पार्न अन्य वैज्ञानिक प्रविधिहरु शुरु गर्नुपर्दछ ।

साक्षी प्रमाणको परीक्षण गर्न कार्यविधि लामो मात्र छैन अझ कठिन, पुनरावृत्तिपूर्ण र दोषपूर्ण पनि छ । न्यायपालिका उपर एउटा व्याप्त असन्तुष्टि के छ

भने कहिलेकांही देवानी मुद्दाहरुमा समेत केही न्यायाधीशहरु साक्षीको वकपत्र गराउन एकदम उदासिन ढंगबाट प्रस्तुत हुन्छन् र निर्णय गर्ने क्रममा त्यस्ता प्रमाणहरुको तथ्यगत मूल्य पत्ता लगाउन त्यस्ता वकपत्रको अध्ययन गर्ने वानीको प्रयोग विरलै गर्दछन् । यदि त्यस्ता वकपत्र प्रमाणको रुपमा लिन उपयुक्त हुँदैनन् भने साक्षीहरुलाई बोलाएर अदालतमा वकपत्र गराउनुको के आवश्यकता हुन्छ ? देवानी मुद्दाहरुमा साक्षीको छानविन यस्तै उदासिनतापूर्ण र औपचारिकता पुऱ्याउने किसिमले मात्र हुने क्रमले अदालतको साथै मुद्दाका पक्षहरु को समय र शक्ति मात्र खेर जान्छ । त्यस्तै हाम्रो कानूनमा प्रतिकुल (Hostile) साक्षी बकाउने प्रावधान छैन । भुठो वकपत्र गर्ने साक्षीलाई रोक्ने सम्बन्धमा हामी कहाँ प्रचलनमा रहेको कानूनी व्यवस्थालाई ससक्त बनाउनु पर्दछ । साक्षीहरुलाई भ्रष्ट बनाउने प्रवृत्तिलाई रोक्नका निमित्त मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको १६९ नं मा उल्लेख भएको भुठो बक्ने साक्षीलाई हुन सक्ने सजाय सम्बन्धी व्यवस्थालाई अझ सशक्त बनाएर प्रभावकारी ढंगबाट लागू गर्नु पर्दछ ।

प्रष्टरुपमा भन्नुपर्दा नेपालका अदालतहरुमा मुद्दा प्रवाहको गति वास्तवमा अदालतद्वारा नियन्त्रित हुनुको सट्टामा अदालतका बाह्य तत्वहरु खासगरी मुद्दाका पक्षहरु र उनीहरुका वकिलहरुद्वारा नियन्त्रित भएका छन् । अदालतमा मुद्दा व्यवस्थापनको कार्यतालिकाप्रणाली राख्ने चलन छैन । जिल्ला अदालत नियमावलीको हालै भएको चौथो संशोधन (२०६०) ले प्रत्येक मुद्दाको सुनुवाईको समयमा गरिने प्रमुख घटनाहरुलाई समावेश गरेर कार्यतालिका निर्माण गर्ने (नियम ८५ख) वारे परिकल्पना गरेको छ । मुद्दा व्यवस्थापनको प्रक्रियालाई अझ सुविधायुक्त बनाउन, सुनुवाईको लागि निर्दिष्ट गरिएको मुद्दाको स्थगनको निश्चित प्रावधान नियममा भएपनि, धेरै जसो वकिलहरुले यस व्यवस्थापनलाई निरपेक्ष कानूनी अधिकारको रुपमा लिएर गल्ती गर्दछन् । यथार्थको दुःखद पाटो यो हो कि अदालतले धेरै जसो अवस्थामा अनावश्यक विवादमा फसिने भयले यस्ता अनन्त स्थगनका अवाच्छित अभ्यासहरुलाई मुकदर्शक मात्र भएर हेर्दछ । यस्तो दुर्दशापूर्ण कानूनी असन्तुष्टिलाई हटाउनु पर्छ ।

कतिपय देशमा भएका अन्य कानूनी पद्धति जस्तै: नेपाली अदालतहरुलाई मुद्दामा दावी लिएको कुरालाई खम्बीर बनाउन सक्ने, भट्ट हेर्दा देखिने (Prima facie) कुरा सुनिश्चित गर्न प्रारम्भिक सुनुवाई सम्बन्धि अधिकार छैन । कुनै मुद्दा आधारहीन अथवा हदम्याद नाघेको वा हकदैयाको अभाव रहेको भन्ने स्पष्ट देखिएको छ भने अदालतलाई

त्यस्ता मुद्दाहरूको पहिलो सुनुवाईमा नै तत्काल अस्विकार गर्ने अधिकार हुनुपर्छ । यसले अदालत र मुद्दाका पक्ष दुवैको समय बचाउँछ । तर नेपाली कानूनी व्यवस्थामा यस प्रकारको प्रारम्भिक सुनुवाई गर्ने सर्वमान्य कानूनी प्रावधानहरूको अभावले अनगिन्ती आधारहीन मुद्दाहरूको धुइरोले प्रोत्साहन पाएको छ, जसले अदालतको समय, शक्ति र सिमित श्रोतलाई अनावश्यक रूपमा सिद्धाई दिने काम मात्र गरिरहेको छ ।

न्यायको प्रमुख विषय भनेकै अदालतहरूद्वारा जारी गरिएका आदेश एवं फैसलाहरूलाई लागू गराउनु हो । जित्ने पक्षले फैसलाद्वारा प्रदान गरिएको अधिकार वा न्यायलाई वास्तविक व्यवहारमा उपभोग गर्न नपाएसम्म त्यस्तो फैसला केवल कागजी वा सौन्दर्यात्मक न्याय जस्तो मात्र हुन जान्छ । तर अदालतका निर्णयहरूलाई वास्तविक रूपमा लागू गर्ने क्रममा अनावश्यक ढिलाई भएको पाइएकाले अदालतका निर्णयहरूलाई लागू गर्ने कुरा न्यायपालिकाको अर्को एउटा समस्याग्रस्त क्षेत्रको रूपमा देखिएको छ । कुनै खास वा अपरिहार्य कारणले अदालतको फैसला कार्यान्वयन गर्न असम्भव भएको अवस्थामा जित्ने पक्षले कानूनन् दावी गर्न पाउने सम्पत्तिको अनुपातमा उसलाई क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गर्ने कानूनी प्रावधान पनि छैन । त्यस्तै गरी मुद्दा चल्दा चल्दैको अवस्थामा वीचमा भएको अचल सम्पत्तिको हस्तान्तरण वा अन्य कार्यवाहीलाई कानूनसम्मत वा वैध कार्यवाही मान्न सकिँदैन तर रकमी भ्रगडियाहरूले आफूले मुद्दा हारे पनि, वीचैमा त्यस्तो सम्पत्तिको हस्तान्तरण गरी अदालतको निर्णयलाई लागू गर्ने कुरामा अवरोध सिर्जना गरी मुद्दा लम्ब्याउने गरेको पाइन्छ । यस्तो स्थितिमा त्यसरी भएको सम्पत्तिको अवैध हस्तान्तरण सम्बन्धमा सम्बन्धित तैस्रो पक्षलाई वीचैमा रोक्न वा त्यसै मुद्दामा वीचैमा सामेल गराउन पाउने व्यवस्था पनि कानूनमा छैन । त्यस्तै गरी अरु कसैको नाममा नामसारी गरिएको केही अचल सम्पत्तिको सम्बन्धमा भएको निर्णयलाई मूल मुद्दाको आधारमा तत्काल बदर गराई मूल मुद्दाको फैसला कार्यान्वयन गराउने सम्बन्धी कानूनी प्रावधान पनि छैन । यस सन्दर्भमा छुट्टै अर्को मुद्दा शुरु गर्नु भन्दा मूल मुद्दाको निर्णय कार्यान्वयन गराउने सन्दर्भमा जित्ने पक्षका तर्फबाट दरखास्त लिई अर्को पक्षलाई आफ्नो बचाउको लागि त्यसको प्रतिवाद गर्ने एउटा अवसर प्रदान गरी त्यसैको आधारमा मूल मुद्दाको फैसला कार्यान्वयन सम्बन्धी विषयमा निर्णय गर्न पाउने कानूनी व्यवस्था भै दिएको भए मूल मुद्दाको फैसला कार्यान्वयन चाँडो हुन सक्ने थियो ।

वेला वेलामा आउने कानूनी जटिलताका उदाहरणहरु मध्ये मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको १३९ नं. को प्रयोग एउटा उदाहरण हो । वादी वा प्रतिवादीका लेखाइका आधारमा अदालतद्वारा बोलाइएका व्यक्तिको हैसियत सम्बन्धमा एक रुपको व्यवहार पाइदैन । त्यस्ता व्यक्तिहरुले म्याद थामेर वा थमाएर अदालतमा हाजिर हुने सुविधा पाउने कि नपाउने भन्ने कुरा अदालतहरुमा निरन्तर विवादको विषय बनेको छ । यसले हाम्रो अदालती कार्यविधिमा अस्पष्टता र द्विविधा थपेको छ । साथै कुनै व्यक्तिको आफू विरुद्धका साक्षिलाई परीक्षण गर्न पाउने भनी नागरिक र राजनितिक अधिकारको अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९६६ को धारा १४ उपधारा ३ खण्ड (ड) ले प्रत्याभुत गरेको अधिकारलाई समेत मुलुकी ऐनको उक्त अ.व. १३९ नं. को व्यवस्थाले त्यसरी बुझिएको व्यक्तिसंग मुद्दाका पक्षले जिरह गर्न नपाउने जस्तो गरी द्विविधायुक्त बनाउन खोज्छ । त्यसकारण उक्त अ. वं. १३९ नं वमोजिम बुझिएको व्यक्तिको भनाइवाट असर पर्ने मुद्दाका पक्षले जिरह गर्न पाउने गरी सो अ.व. १३९ नं. मा आवश्यक संशोधन गर्नुपर्ने भनी सुझाव प्राप्त भएको थियो ।

त्यस्तै महिलाको ओसार पसार (जीउ मास्ने बेच्ने) मुद्दाको पीडित पक्षले गरेको बयान न्यायाधीशले प्रमाणित गरेपछि पनि पुनः आफ्नो बयान अदालत समक्ष प्रस्तुत गर्नु पर्दछ । त्यस्ता महिलालाई साक्षीको रुपमा वकपत्र गर्न प्रायः पुनः नबोलाईने हाम्रो अदालतको सामान्य चलन छ । यस्तो चलनको प्रमुख उद्देश्य पीडित पक्षको बयान खुल्ला इजलासमा न्यायाधीशको उपस्थितिमा अभिलेख भैसकेको हुनाले फेरी साक्षीको रुपमा बोलाईनु पर्दैन भन्ने तर्कमा आधारित छ ।

तर यो चलन पनि निस्पक्ष सुनुवाईको सिद्धान्तसंग विरोधाभाषपूर्ण हुन जान्छ । त्यस्तो पीडित नै साक्षी पनि भएको हुनाले प्रतिवादी विरुद्ध निजले भनेका कुरालाई अदालतले प्रमाणका रुपमा लिनु भन्दा पहिले प्रतिवादीले निजलाई जिरह गर्न पाउने गरि बचाउको अवसर प्रदान गर्नु पर्दछ भन्ने अर्को मत पनि छ । स्पष्टता र एकरुपताका खातिर यस्ता विवादित विचारहरु परिमार्जन गर्नु आवश्यक छ ।

केही एकीकृत विशेष कानूनहरुको आवश्यकता

मुलुकी ऐन , अदालती बन्दोबस्तको ११८ नं ले गरेको कुनै कुनै कुराहरु कम वैज्ञानिक र बढि अव्यवहारिक देखिन्छन् । चोरी नैतिक पतन सम्बन्धी अपराध ठहरिए

पनि चोरीको अभियोग लागेको व्यक्ति धरौटी राखी पुर्पक्षको लागि तारिखमा वस्न सक्छ । चोरीको अपराध विरुद्धको दण्ड सम्बन्धी प्रावधान कठोर छँदै छैन । हिजो आज कानूनविद्हरूले विविध प्रकारका कसूरका सम्बन्धमा छुट्टाछुट्टै तरिकाले धरौटी लिने वा थुनामा राख्ने भन्ने कुरालाई स्पष्टसंग समेट्ने गरी छुट्टा छुट्टै व्यवस्था भएको विशेष जमानत ऐन जारी गर्नुपर्ने आवश्यकताका बारेमा जोड दिने गरेका छन् ।

त्यस्तै नालेस उजूर गर्ने हदम्यादको सम्बन्धमा विभिन्न कानूनहरूमा छरिएर रहेका विभिन्न कानूनहरूलाई एकीकृत गर्ने हदम्याद सम्बन्धी ऐन (Limitation Act) को अभाव न्यायको प्रभावकारी निरोपणमा स्पष्टता र एकरूपताका निमित्त अर्को अवरोध हो ।

विषयवस्तुको व्यापकतालाई मध्य नजर राख्दै परामर्श भेलाका सहभागीहरूले कार्यविधि कानूनको आधुनिककरणका लागि व्यापक अध्ययन गरी विस्तृत कानूनी सुधार सम्बन्धी सुझावहरू पेश गर्न कानूनविद्हरूको छुट्टै समिति बनाउनु पर्ने सुझाव पनि दिएका थिए ।

घ. मानव संसाधन र बृत्ति विकास

परिचय

मानव संसाधनको विकास नेपाली न्यायपालिकाको समग्र विकासको एउटा अत्यन्तै महत्वपूर्ण घटक हो । सक्षम, योग्य र समर्पित मानव संसाधन बिना न्यायको स्वतन्त्र र सक्षम पद्धतिको सिर्जनाको बारेमा सोचनसम्म पनि सम्भव हुँदैन । तसर्थ नेपालमा न्याय संपादन प्रणालीको कार्य क्षमता बलियो बनाउनका लागि न्यायिक र अर्ध न्यायिक निकायमा कार्यरत मानव संसाधनको क्षमता बृद्धि गर्नु मानव संसाधन विकासको अति महत्वपूर्ण आवश्यकता हो । बृत्तिविकास पनि मानव संसाधन विकासको एउटा पक्ष भएकोले न्यायपालिकामा समग्र मानव संसाधनको स्थितिको बारेमा छलफल गर्न पनि न्यायपालिकाको रणनीतिक योजना अन्तर्गत पर्न जान्छ ।

वर्तमान कार्यवोभ (मुद्दाभार) र मानव संसाधन

सर्वोच्च अदालत, पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालतमा हाल रहेको कार्यवोभ (मुद्दाहरूको भार) तालिका ६ मा दिइएको छ ।

उपर्युक्त तालिका ६ ले देशका सबै अदालतहरूमा रहेका एकमुष्ट रुपमा करीव एकलाख बत्तिस हजार मुद्दाहरू देखाउँछ। तीन आर्थिक वर्षको तथ्यांकले पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालतहरूमा मुद्दाको संख्या उक्त अवधी भरिमा उल्लेख्य रुपले घटेको देखाउँछ। तर सर्वोच्च अदालतको हकमा भने ठीक उल्टो, मुद्दाहरूको संख्या बढ्दो छ। औषतमा हेर्दा माथि दिइएको तालिकामा देखाइएको फछ्यौट गतिको तुलनामा उक्त संख्याको आधा भन्दा कम मुद्दाहरूको मात्र टुंगो लाग्छ। पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालतहरूमा पचास प्रतिशत भन्दा बढि मुद्दाहरू फैसला हुन्छन् भने सर्वोच्च अदालतमा भने मुद्दाको फछ्यौट दर सन्तोषजनक छैन। सालाखाला सर्वोच्च अदालतमा करीव तीस प्रतिशत मुद्दाहरू फैसला हुन्छन् तर त्यहाँ परेका पुनरावेदनलाई मात्र हेर्ने हो भने त यो फछ्यौट दर विस प्रतिशत भन्दा पनि कम पर्न जान्छ।

पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालतहरूमा मुद्दाहरूको फछ्यौट दर बढ्नुको कारण तुलनात्मक रुपले यी अदालतहरूको कार्य सम्पादन सन्तोषजनक भएर हुन सक्छ। तर प्रत्येक वर्ष मुद्दाहरूको दर्तामा कमि आउनुको पछाडि मुलुकमा विद्यमान द्वन्द पनि प्रमुख कारक भएको ठानिएको छ।

मानव संसाधन विकासको आवश्यकताको मूल्यांकनको सन्दर्भमा अदालतको कार्यवोभको समिक्षा गर्दा कानूनको अवज्ञा र दण्डहीनता जस्तो अस्थिर (turbunal) समयमा लिइएको तथ्यांक (data base) लाई सावधानीपूर्वक लिनु पर्छ। वास्तवमा यो अस्वभाविक अवधिमा संकलन गरिएको र लिइएको तथ्यांक भन्दा उक्त समय भन्दा पहिले नै लिइएको तथ्यांक नै बढि उपयोगी र विश्वसनीय हुन्छ। आ. व. २०५६।०५७ भन्दा अघिका १० वर्ष भित्रका मुद्दाहरूको सर्भेक्षणले धेरै थोर स्थिर प्रवृत्ति देखाउँछ।^१ विगत ४ वा ५ वर्षको न्यूनतालाई त्यति महत्व दिनु हुँदैन। आमरुपमा के विश्वास गरिएको छ भने राजनितिक र सामाजिक उतार चढावहरू, कानूनमा भएका परिवर्तनहरू र नयां सर्भे नापीको प्रक्रियाले मुद्दामा यस्तो अचानक उत्तार चढावहरू ल्याउँछन्। त्यसैले मानव संसाधन विकास सम्वन्धमा गर्नुपर्ने योजना र रकमका सम्वन्धमा सुभावाहरू दिने क्रममा लचकता नअपनाउने हो भने यस्तो वर्तमान अवस्थाको प्रतिकूल

^१ अदालत सूदृढीकरण समितिको प्रतिवेदन, २०५८; पृ ९४ हेर्नुहोस् (प्रतिवेदनले उक्त अवधिको तथ्यांकबाट आफ्नो निष्कर्ष निकालेको छ)

समयको तथ्यांकले अनुसन्धानकर्ताहरु र योजनाकारहरुलाई पूर्ण रुपमा निर्देशित गर्नु हुदैन भन्ने ठानिएको छ ।

नेपालका अदालतहरुमा रहेको कुल जनशक्तिको दरबन्दी ४७६८ रहेको छ, जसमा २४१ न्यायाधीश^२, ३०० भन्दा बढि अधिकृतहरु र ४००० भन्दा केही बढी सहायक कर्मचारीहरु छन् । यस कुरालाई तालिका ७ ले स्पष्ट पार्दछ ।

तालिका ७ : मानव संसाधन (विद्यमान स्थिति)

अदालत	न्यायाधीश	राजपत्रांकित अधिकृत /श्रेणी				राजपत्र अनंकित /श्रेणी				टाईपिष्ट	स.चालक	पियन	जम्मा
		विशिष्ट	प्रथम	द्वितीय	तृतीय	प्रथम	द्वितीय	तृतीय	चतुर्थ				
सर्वोच्च अदालत	१६(२१)	१	२	३७	२६	११९	२३	८	८	२०	१८	६५	३४८
पुनरावेदन अदालत	८९(९९)	-	१६	१८	११९	२३४	५४	३२	-	६८	४४	२५७	९३१
जिल्ला अदालत	१३१(१३५)	-	-	२२	७७	४६५	७१	६११	७२	११३	४६	६०१	३४८९
जम्मा	२४१	१	१८	७७	२२२	८१४	७८	६५१	७२	२०१	१०८	९२३	४७६८

स्रोत : सर्वोच्च अदालत वार्षिक प्रतिवेदन २०५८

यसका अतिरिक्त विशेष अदालत र राजश्व न्यायाधिकरणमा ३१ न्यायाधीश र करीव १४४ अन्य कर्मचारीहरु छन् (तालिका ८)^३ । त्यस्तै न्याय सेवा आयोगका

^२ सर्वोच्च अदालतमा न्यायाधीशहरुको जम्मा दरबन्दी २१ (१५ स्थायी र ६ तदर्थ), पुनरावेदन अदालतमा ९९ र जिल्ला अदालतमा जम्मा १३५ हुनजान्छ । (२०५८/१७ को निर्णय हेर्नुहोस)

गतिविधि समेतलाई हेर्ने न्याय परिषद सचिवालयमा विशिष्ट श्रेणीको १ सचिव, ६ जना अधिकृत र ११ जना अन्य सहायक कर्मचारीहरू छन्।^४

माथि दिइएको तालिकाले विभिन्न अदालतहरूमा राजपत्र अनंकित कर्मचारीहरूको ठूलो उपस्थिति रहेको कुरा स्पष्ट पार्दछ। नेपालका अदालतहरूमा न्यायाधीशहरू वाहेक राजपत्रांकित अधिकृतहरू करीव ७% रहेका छन् भने राजपत्र अनंकित कर्मचारीको प्रतिशत ७१% रहेको छ। राजपत्रांकित अधिकृतहरूले न्यूनतम कानूनमा स्नातक पुरा गरेको हुनु पर्छ। तर राजपत्र अनंकित कर्मचारीहरूले अदालतमा प्रवेश गर्नका लागि कानूनी शिक्षा हासिल गरेको हुनै पर्ने जरुरी छैन, यद्यपी विगत दश वर्ष यता राजपत्र अनंकित प्रथम र द्वितीय श्रेणीमा नियुक्त केही कर्मचारीहरूले स्वेच्छिक रूपमा उक्त कानूनको योग्यता हासिल गरेका छन्। सहायक कर्मचारीहरू मध्ये करीव २२% श्रेणी विहिन छन् र तिनीहरू मुद्दाको कार्यविधिमा प्रत्यक्ष रूपमा संलग्न हुँदैनन्।

अर्को उल्लेख्य कुरा के छ भने जम्मा कर्मचारीहरू मध्ये करीव ३००० मात्र नेपाल न्याय सेवा संग सम्बन्धित छन्। यी कर्मचारीहरू मुद्दाको कार्यविधि र अदालतका अन्य प्रशासनिक काममा लाग्दछन्। अन्य करीव ५०० कर्मचारीहरू जस्तै लेखापाल, रेखा तथा लेखा विशेषज्ञ, इलेक्ट्रिसियन, पुस्तकालय कर्मचारी, छापाखाना कर्मचारी इत्यादि अन्य सेवा, जस्तै:- प्रशासनीक सेवा, इञ्जिनियरिङ्ग सेवा, शिक्षा सेवा र विविध सेवा जस्ता विभिन्न सेवाबाट लिएर अदालतको काम गर्न लगाईन्छ।^५ आजपनि न्यायपालिकाका विभिन्न क्षेत्रहरूको समग्र आवश्यकता पुरा गर्न आवश्यक कर्मचारीहरू जस्तै पद्धति व्यवस्थापक (System Manager), मुद्दा प्रवाह र गुणस्तर नियन्त्रण व्यवस्थापक (Case flow & Quality Control Manager), मेलमिलाप विज्ञ इत्यादिको कमि छ। धेरै सहभागीहरू बीच भएको परामर्श अवधिमा उपस्थित सहभागीहरूले मानव संसाधन परियोजनालाई आजको आवश्यकताको भरमा मात्र नहेरेर विशेष अदालतहरू र

^३ २२ जना न्यायाधीशहरू मध्ये विशेष अदालतका तीन जना न्यायाधीशहरू र चार स्थानका राजश्व न्यायाधिकरणका अध्यक्षमा पुनरावेदन अदालतका न्यायाधीशहरू मध्येबाट तोकिन्छ, बाँकी सदस्यहरू विभिन्न सेवाबाट लिइएका सरकारी अधिकृतहरू हुन्छन्। राजश्व न्यायाधिकरणको मानव संसाधनको संख्या राजश्व न्यायाधिकरण काठमाडौंमा कार्यरत जनशक्तिमा आधारित रहेर अनुमान गरिएको हो।

^४ ऐ.पृ. ८८-८९

^५ ऐ.पृ. ९

विशिष्टीकृत क्षेत्रहरुको भविष्यको मागलाई समेत ध्यानमा राखेर अधि बढाउनु आवश्यक भएको कुरा बताएका थिए।^६

जिम्मेवारी वहन गर्न नसक्ने अथवा अयोग्य व्यक्तिहरु पनि अदालत सेवामा नियुक्ति गरिएका छन्। यस्तो अवस्था सामान्यतः लोकसेवा आयोगबाट प्रत्यायोजित अख्तियारीको अधिनमा रहि अदालतले कर्मचारी नियुक्ति गर्दा पर्न जान्छ। अधिकांश यस्ता मानिसहरुमा उनीहरुले गर्नुपर्ने कामको अलिकति पनि जानकारी भएको पाइदैन।

लोकसेवा आयोगले विज्ञापन गरेका दरबन्दीहरुमा समेत छनौट गर्दा उनीहरुले गर्नुपर्ने कामको प्रकृतिको बारेमा पर्याप्त जानकारी नहुँदा (जस्तै तामेल्दार) नयाँ नियुक्त भएका कर्मचारीहरु कैयौँ पटक आफूले पुरा गर्नु पर्ने जिम्मेवारी वहन गर्न हिचकिचाउँछन् वा अल्मलिन्छन्। डोकोमा वोकिएर लोकसेवा आयोगको सिफारिश वमोजिम तामेलदारको पदमा हाजीर हुन आएको कुरा पनि Consultation Meeting मा सहभागीले बताए।

न्यायाधीशहरुको नियुक्ति, बृत्तिविकास र सेवा शर्त सम्बन्धी व्यवस्थालाई हेर्नको लागि एउटा स्वतन्त्र र स्वायत्त संस्थाको रूपमा न्याय परिषदको व्यवस्था गरिएको छ। न्यायपरिषद जस्तो संवैधानिक संस्थाको अवधारणा दक्षिण एशियाली परिवेश मै नयाँ भएकोले न्यायपरिषदलाई छिमेकी देशहरुका न्यायकर्मीहरुले पनि बडो रुचिका साथ हेरिरहेका छन्। यद्यपी न्याय परिषदले आज कानूनी समुदायका सामान्य अपेक्षा मुताविक काम गरिरहेको छैन भन्ने गुनासो व्याप्त छ। यस बारेमा यसभन्दा पछि विस्तार गरिने छ।^७

^६ उदाहरणका लागि, कम्तिमा पुनरावेदन अदालतमा रेखा तथा लेखा विशेषज्ञको तत्काल आवश्यकता भएको कुरा सहभागीहरुले बताए।

^७ न्याय परिषद शाही न्याय सुधार आयोगको प्रतिवेदनको उपज हो। सो आयोगले न्यायाधीशहरुको सेवा शर्त र मूल्यांकन गर्न ५ सदस्यीय स्वायत्त समिति बनाउने सिफारिश गर्नुका साथै न्यायाधीशहरुको छनौट, नियुक्ति, सरुवा, सेवा शर्तको किटानी, आचारसंहिताको तयारी गर्नुपर्ने सिफारिश गरेको थियो। हेर्नुहोस्: आयोगको प्रतिवेदन पृष्ठ ४२-४३।

तालिका ८: विशेष अदालत र न्यायाधिकरणहरूको मानव संसाधन तथा कार्यबोझ

सि.नं.	अदालत तथा न्यायाधिकरण	जनशक्ति					मुद्दा	कैफियत
		न्यायाधीश	अधिकृत	रा.प.अनं. कर्मचारी	पियन	जम्मा		
१.	विशेष अदालत	३	७	१८	११	३९	२२६	
२.	श्रम अदालत	१	१	७	५	१४	२३६	
३.	प्रशासकीय अदालत	३	३	४	४	१४	४६	
४.	राजश्व न्यायाधिकरण काठमाडौं, विराटनगर, पोखरा, नेपालगंज	१२	५	४०	९	५७	५५० + १९४	
५.	ऋण असुली न्यायाधिकरण	३	२	१२	५	२२	२३	
जम्मा						१४४	१२७५	

द्रष्टव्य :

१. सबै १४४ जना सबै कर्मचारी न्याय सेवा वा अदालतवाट मात्र लिइएका होइनन् ।
२. राजश्व न्यायाधिकरण काठमाडौंको जनशक्ति मात्र उल्लेख गरिएको, अन्य स्थानमा पनि राजस्व न्यायाधिकरण स्थापित छन् ।

स्रोत : कार्य समूह, डिसेम्बर २००३

मानव संसाधन विकास योजनाको समग्र उद्देश्य न्यायको प्रभावकारी संपादनको लागि नेपाली न्यायपालिकामा मानव संसाधनको क्षमता अभिवृद्धि गर्नु हो । मानव संसाधन विकास (Human Resource Development) भनेको व्यक्तिगत रूपमा कर्मचारी र संगठनहरु संग सम्बन्धित विषयहरुलाई सकृय रूपमा हेर्ने सुव्यवस्थित पद्धति हो । मानव संसाधन विकासलाई परिवर्तन र चुनौतिहरुलाई व्यवस्थापन गर्दै लैजान सांगठनिक क्षमता विकास गर्ने आन्दोलनको रूपमा पनि लिइन्छ । त्यसकारण न्याय क्षेत्रमा मानव संसाधन विकास (HRD) को चर्चा गर्दा न्यायाधीशहरु र अन्य अधिकृत, सहायक कर्मचारीको नियुक्ति, वृत्तिविकास, उत्प्रेरण र क्षमता अनि साधन अभिवृद्धिसंग सम्बन्धित पक्षहरुलाई हेर्नु पर्दछ ।

नियुक्ति, सरुवा र पदमुक्ति

आज अदालतमा न्यायाधीश र अन्य कर्मचारीहरूको नियुक्तिलाई थुप्रै समस्याहरूले संक्रमित पारेको छ । अहिले कार्यरत न्यायाधीश र कर्मचारीको संख्या हाल रहेको कार्यभार पुरा गर्न पर्याप्त छ भन्ने सामान्य ठहर छ, तापनि अदालतहरूको अवैज्ञानिक भौगोलिक वितरण त छंदैछ त्यसको अतिरिक्त अदालतको वास्तविक कार्य बोझको आधारमा वा अदालतको आवश्यकता पहिचान गरी गरिएको विश्लेषण (Need Assessment of Courts) को अवधारणामा आधारित नभएर मनोगत ढंगबाट गरिएको न्यायाधीश र कर्मचारीहरूको नियुक्तिले न्यायको सिद्ध, सर्वसुलभ र प्रभावकारी संपादनमा गम्भीर प्रभाव पारेको छ ।^५

२०४८ सालमा पहिलो पटक पुनरावेदन अदालतहरू स्थापना गर्दा यी अदालतहरूको संख्या ९ थियो, तर मुख्यतः राजनैतिक प्रभावका कारण २०५३ सालमा सो संख्या बढाएर १६ पुऱ्याइयो । अहिले के स्पष्ट भएको छ भने १६ मध्ये ६ वटा पुनरावेदन अदालतहरूमा भएको सम्पूर्ण मुद्दाको लगत हिसाव गर्दा ५०० पनि नाघ्दैन । यसको पुष्ट्याई तालिका ९ ले गर्दछ ।

तालिका ९ : आ.व. २०५८/५९ मा पुनरावेदन अदालतहरूको कार्यबोझ

सि. नं.	पुनरावेदन अदालतहरू	जिम्मेवारी	नयां दर्ता	जम्मा	फछ्यौट	फछ्यौट प्रतिशत	बांकी	न्यायाधीश संख्या	कैफियत
१.	इलाम	४५८	४७७	९३५	७०२	७५.०८	२३३	५	
२.	धनकुटा	३१३	१८८	५०१	३८८	७७.४४	११३	५	
३.	विराटनगर	१३८२	१०५८	२२४०	१२९५	५३.०७	११४५	७	
४.	राजविराज	१८८७	१७९१	३६७८	२१५३	५८.५८	१५२५	८	
५.	जनकपुर	२०६०	११९६	३२५६	१५९२	४८.०९	१६६९	६	
६.	हेटौंडा	१६६१	२०४६	३७०७	२५४५	६८.६५	११६२	७	

^५ काठमाडौं, चितवन र विराटनगरमा भएका परामर्श भेलाका सहभागीहरूले राखेको दृष्टिकोण ।

न्यायपालिकाको पञ्चवर्षिय रणनीतिक योजना

७.	पाटन	३८६१	३५५०	७४११	४४३१	५९.७८	२९८०	१५	
८.	पोखरा	४०४	४९२	८९६	६४४	६९.२४	२५२	६	
९.	वाग्लुङ	५७	१५५	२१२	१६४	७५.१२	४८	३	
१०.	बुटवल	१७२४	१३५१	३०७५	१७२३	५६.२६	१३५२	७	
११.	तुल्सीपुर	२०८	१३४	३४२	२१६	६३.१५	१२६	३	
१२.	नेपालगंज	३९७	५९५	९९२	५८१	५९.१५	४११	६	
१३.	सुर्खेत	६४	४८	११२	७२	६४.४१	४९	३	
१४.	जुम्ला	७८	४८	१२६	७७	६१.४१	४९	३	
१५.	दिपायल	१९६	१७५	३७१	२९२	८०.०५	७४	४	
१६.	महेन्द्रनगर	७६	२०५	२८१	१२७	४५.१९	१५४	३	
	जम्मा	१९,८२६	१३,५०९	२८,३३५	१७,००७	६०.०२	११,३२८	८९	

स्रोत : सर्वोच्च अदालत वार्षिक प्रतिवेदन, २०५८/५९

पुनरावेदन अदालतमा न्यायाधीशहरूको पदस्थापन गर्दा अदालतहरूले सम्पादन गर्नु पर्ने वास्तविक कार्यवोभको आधारमा भएको छैन । बुटवल, विराटनगर, जनकपुर, राजविराज, हेटौँडा र पाटनका अदालतहरूको कार्यभार बाँकी दशवटा अदालतको भन्दा चार गुणा बढि छ, तापनि आर्थिक वर्ष २०५८/५९ मा ती अदालतहरूमा न्यायाधीशको संख्या ४९ मात्र थियो भने बाँकी १० वटा अदालतहरूमा ४० थियो । यातायात र बसाईका हिसावले अदालत प्रयोगकर्ता र कर्मचारीहरूका लागि धेरैजसो अदालतहरू सुविधायुक्त छैनन् ।^९ अदालतहरूको संख्या र स्थान तोक्ने अधिकार सरकारको मात्र भएकोले^{१०} थुप्रै समितिहरूले गरेका सिफारिशहरूको बाबजुद पनि अदालतहरूको भौगोलिक विभाजन र संख्या निर्धारणलाई सही ढंगले व्यवस्थापन गर्ने निर्णय अझै हुन बाँकी छ ।^{११}

^९ अदालत सुदृढीकरण समितिको प्रतिवेदन, २०५८ पृ.६६।

^{१०} न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ५ बमोजिम ।

^{११} वि.सं. २०५६ मा अदालत व्यवस्थापन समितिको प्रतिवेदनले अदालतको संख्या र स्थान हेरफेर गर्न सिफारिश दिएको थियो । (हे.प्रतिवेदन पृ. ४७-५०) त्यसपछि श्री ५ को सरकारले गठन गरेको टोलीले पनि सो सम्बन्धी सुभाव दिनुको साथै विकल्पहरू पनि अघि सारेको थियो । त्यस्तै अदालत

प्रत्येक जिल्लामा जिल्ला अदालतहरूको स्थापना गर्नुको औचित्य मुलुक ७५ वटा प्रशासनिक जिल्लामा विभक्त भएकोले हो भन्ने तर्क प्रस्तुत गरिन्छ। व्यापक रूपमा यसरी अदालतहरू स्थापना गर्नुको उद्देश्य जनतालाई केही हदसम्म सुविधा पुग्छ भन्ने हिसावले औचित्यपूर्ण मान्न सकिएला, किनभने यसले गर्दा जनतालाई मुद्दाको टुंगो लगाउन तुलनात्मक हिसावले सहज हुन सकेको हुन सक्छ। तर यसले देशको मूल्यवान आर्थिक स्रोतलाई गंभीर ढंगले दुरुपयोग गरेको छ, किनभने कर्मचारीहरूको तलव भत्ता र भौतिक संरचनाको स्याहार संभारमा ठुलो धनराशी खर्च हुन्छ। अदालतहरूमा भएको मुद्दा भार हेर्दा ७५ वटा जिल्ला अदालतहरू स्थापना गर्नुको उद्देश्य देशका ७५ वटै जिल्लामा अदालत पुऱ्याउनु मात्र जस्तो देखिन्छ। जिल्ला अदालतहरूको आर्थिक वर्ष २०४२/४३ देखि २०५६/०५७ को मुद्दा भारको सर्सती अध्ययन गर्दा के देखिन्छ भने १२ भन्दा बढि जिल्ला अदालतहरूमा प्रत्येक वर्ष १०० भन्दा पनि कम मुद्दाहरू पर्दछन्।^{१२}

आर्थिक वर्ष २०४२/०४३ देखि २०५६/०५७ सम्मको मुद्दाको भारलाई अध्ययन गरेर अदालत व्यवस्थापन समितिको प्रतिवेदनले अदालतहरूलाई विभिन्न समूहहरूमा विभाजन गरेको छ। यसको विस्तृत विभाजन तालिका १० मा दिइएको छ।

तालिका १०: अदालतहरूको कार्यबोझ

सि.नं	मुद्दा	अदालत संख्या	पुनरावेदन अदालतको नाम
१.	१-५००	७	सुर्खेत, जुम्ला, बाग्लुङ, महेन्द्रनगर, दिपायल, तुल्सीपुर, धनकुटा
२.	५०१-१०००	३	नेपालगंज, इलाम, पोखरा
३.	१००१-३०००	५	वुटवल, विराटनगर, जनकपुर, राजविराज, हेटौँडा
४.	३००१-५०००	१	पाटन

सुदृढीकरण समितिको प्रतिवेदन, २०५८ ले पुनरावेदन अदालतको संख्या ५, ९ वा १४ हुन सक्ने तीनवटा विकल्पहरू सविस्तार प्रस्तुत गरेको थियो। प्रतिवेदन पृ.६२-७४ हेर्नुहोस।
^{१२} मनाङ, मुस्ताङ, डोल्पा र हुम्लाका जिल्ला अदालतहरूमा प्रत्येक वर्ष ५० भन्दा घटि संख्यामा मुद्दा दर्ता हुन्छन्। त्यस्तै डडेल्धुरा, वाजुरा, अछाम, डोटी, दाचुला, मुगु र वैतडीमा पनि १०० नाघ्दैन। हेर्नुहोस: अदालत सुदृढीकरण समितिका प्रतिवेदन, २०५८ पृ.८३।

सि.नं	मुद्दा	अदालत संख्या	जिल्ला अदालतको नाम
१.	१-१००	१२	मनाङ्ग, मुस्ताङ्ग, रसुवा, डोल्पा, हुम्ला, डडेलधुरा, वाजुरा, अछाम, डोटी, दार्चुला, मुगु, वैतडी
२.	१०१-२००	११	कालिकोट, जाजरकोट, म्याग्दी, जुम्ला, तेह्रथुम, प्युठान, धनकुटा, लमजुङ्ग, वझाङ्ग, गोरखा, सिन्धुली
३.	२०१-३००	१३	सोलुखुम्बु, रोल्पा, पर्वत, सल्यान, पाल्पा, नुवाकोट, धादिङ्ग, रुकुम, दैलेख, रामेछाप, अर्घाखांची, बाग्लुङ्ग भोजपुर
४.	३०१-५००	१९	संखुवासभा, ओखलढुंगा, खोटाङ्ग, कन्चनपुर, मकवानपुर, कैलाली, सुर्खेत, तनहुँ, दोलखा, इलाम, ताप्लेजुङ्ग, सिन्धुपाल्चोक, पाचँथर, गुल्मी, उदयपुर, वर्दिया, चितवन, दाङ्ग, स्याङ्जा
५.	५०१-९००	६	भक्तपुर, काभ्रेपलान्चोक, ललितपुर, कास्की, नवलपरासी, भ्रपा
६.	९०१-१३००	३	रुपन्देही, कपिलवस्तु, बाँके
७.	१३०१-१७००	५	महोत्तरी, मोरङ्ग, सिराहा, सर्लाही, पर्सा
८.	१७०१-२१००	४	वारा, धनुषा, सुनसरी, रौतहट
९.	२१०१-२५००	१	सप्तरी
१०.	२५०० भन्दा माथि	१	काठमाडौं

स्रोत : अदालत सुदृढीकरण समितिको प्रतिवेदन, २०५८ पृ. ८३-८५।

अध्ययनले यो पनि देखाएको छ कि यी अदालतहरूमा प्रति मुद्दा खर्च (एउटा मुद्दाको लागि राज्यले वेहोर्नु परेको खर्च) पनि फरक फरक देखिन्छ र धेरैजसो अदालतहरूमा अमूल्य मानव स्रोत र भौतिक साधनको नोक्सान भै रहेको छ । यसरी नोक्सान भैरहेको मानव स्रोत र भौतिक साधनको नोक्सानी संग सम्बन्धित अनुभवमा आधारित भएर हिलै भएपनि, हाल कानूनी समूदायको बीच न्यायिक जिल्ला (Judicial Districts) को अवधारणाको विकास भै रहेको छ ।

अदालत व्यवस्थापन समिति र अदालत सुदृढीकरण समिति दुवैका प्रतिवेदनहरूले पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालतका मुद्दा भारलाई सम्बोधन गर्न सक्ने मानव

संसाधनको अनुमान गरेका छन् र अदालतको संरचनालाई तर्कसंगत बनाउनका लागि सुभावर र सिफारिशहरु अघि सारेका छन् । तर आजसम्म यस विषयमा केही पनि भएको छैन । यस्तो तरल परिस्थितिमा मानव संसाधन विकास परियोजनाले उल्लेख्य नतिजा ल्याउन पनि सक्दैन । तसर्थ क्षेत्र क्षेत्रमा गरिएका परामर्श भेलाका सहभागीहरुले बताए जस्तै अदालत संरचनाको वृद्धिसंगत व्याख्या नै मानव संसाधन योजना (Planning) सम्बन्धमा पहिलो कदम हुन सक्छ । त्यसैले मानव संसाधनको अनुमान र त्यसको आधारमा गर्ने भनिएको अदालतको संरचना सम्बन्धमा उक्त प्रतिवेदनहरुको सुभावलाई लागु गर्ने कुरालाई निलम्बन गर्न आवश्यक देखिन्छ । सुभाव निकाल्न अति कडा परिश्रम गरिएको भएपनि यी अध्ययनहरुले विभिन्न अदालतका आवश्यकताका सम्बन्धमा TOP DOWN विधि अनुसरण गरेकोले अदालतको संरचना सम्बन्धी कुराका हकमा दिइएका सुभाव वास्तविकताको नजिक भएको देखिदैनन् । त्यसका साथै अदालतहरुको संख्या र त्यहाँ कार्यरत मानव संसाधनको व्यवस्थापन कार्यवोभको आधारमा मात्र तय गर्नु त्यति यर्थाथवादी हुँदैन, किनभने भौगोलिक अवस्थिति, यातायातको सुविधा समेत लाई ध्यानमा राख्नु पर्छ । प्रत्येक पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालतले भेलिरहेका विविध खाले जटिल समस्याहरुलाई ध्यानमा राखि अदालतहरुको संख्या र भौगोलिक विभाजनका साथै मानव संसाधन सम्बन्धमा समुच्चा रूपले नै पुनर्विचार गर्नु आवश्यक छ ।

काठमाडौं, चितवन र विराटनगरमा आयोजित क्षेत्रिय परामर्श भेलामा उपस्थित धेरै न्यायाधीशहरु र अदालतका अधिकृतहरुले न्याय परिषद र न्याय सेवा आयोगले प्रभावकारी ढंगले काम नगरेका कारण उत्पन्न समस्याहरु पनि अवगत गराए । उक्त समस्याहरु यस प्रकार छन् :

- समयमै रिक्त दरबन्दीहरुमा पदपूर्ति नगर्नु,
- कार्यतालिकाको अभाव,
- कसैको नियुक्ति वा उम्मेदवारीको उपयुक्तताको निर्धारणमा जनताको पहुँचको अभाव,
- योग्यताको मूल्यांकनमा वस्तुगत मापदण्डको अभाव अथवा त्यस्तो मापदण्डको अवज्ञा गर्ने प्रवृत्ति इत्यादि ।

संविधान र न्याय परिषद ऐन र नियमहरूले तोके बमोजिम विभिन्न अदालतका न्यायाधीशहरूको नियुक्ति सम्बन्धी कुरामा परिषद जिम्मेवार हुनुपर्छ । परिषदको नियमावलीले न्यायिक पदमा नियुक्तिका लागि वस्तुगत मापदण्ड हुनु पर्ने कुरामा जोड दिए पनि वस्तुगत मापदण्ड अनुशरण गरियो कि गरिएन भन्ने कुरा सार्वजनिक हुँदैन । जिल्ला अदालतहरूमा न्यायाधीशहरूको नियुक्तिको सम्बन्धमा इजलास सहायकहरूको पक्षमा मुलाहिजा हुने गरेको पनि देखिन्छ । त्यस्तै पुनरावेदन अदालतका न्यायाधीशहरूको नियुक्ति पनि कुनै पारदर्शक मापदण्डका आधारमा हुँदैन ।

सर्वोच्च अदालतमा पनि नियुक्तिको विषयमा त्यस्तै हुन्छ । माथिल्लो न्यायिक ओहदामा नियुक्ति गरिन लागेका उम्मेदवारहरूको इमान्दारीता, श्रृजनशिलता, योग्यता र क्षमताको मापन गर्ने कुनै संयन्त्र छैन । त्यस्तै न्यायाधीशको पदमा नियुक्त हुन योग्यता पुगेको कानूनी समूदायको सदस्यले आफ्नो उम्मेदवारी निश्चित गर्ने मार्ग वा नियुक्तिका सम्बन्धमा कुनै सूचना नै पाउँदैन । न्यायपालिकामा लैगिंक समानतामा पनि उचित ध्यान दिइएको छैन ।

सरुवा

सरुवाको कुनै वस्तुगत मापदण्ड नभएका कारणले गर्दा कुनै खास अदालतमा सामान्यतया दुई वर्ष भन्दा बढि काम गरेका न्यायाधीशहरूको मनमा थुप्रै अन्यौलहरू उत्पन्न हुन्छन् । वास्तवमा भन्ने हो भने आफ्नो अनुकूल स्थानमा सरुवा हुन पाउनु न्यायाधीश र अन्य कर्मचारीहरूको अधिकारको कुरा मानिन्छ, तर हामीकहाँ भने कुनै न्यायाधीश वा कर्मचारीलाई सरुवा गर्न लागिएको ठाउँ उसका लागि अनुकूल छ, छैन भनेर कहिल्यै सोधिँदैन । सरुवाका वैकल्पिक प्रस्तावहरू तयार गरेर सम्बन्धित न्यायाधीश र कर्मचारीहरूलाई जानकारी गराउने काम कहिल्यै गरिँदैन । न त सवैका लागि अत्यन्तै विकट भौगोलिक स्थानमा सरुवा गर्ने निश्चित मापदण्डको नै विकास गरिएको छ । सरुवाको वस्तुगत मापदण्ड र निश्चित तालिकाको अभावमा सरुवाको हल्ला चलेपछि (त्यस्तो हल्ला कहिलेकाँही महिनौंसम्म चल्दछ) त्यसले अदालतको दैनिक काममा समेत बाधा पर्दछ । यसको अतिरिक्त काज प्रणाली, जुन सामान्य कारणको लागि पनि बढि प्रयोगमा आउने गरेको छ, ले पनि अदालतको काममा बाधा पार्दछ । न्यायसेवा आयोग

पनि न्यायपरिषद भै कार्यतालिका व्यवस्थित गर्न नसकेको भन्ने कुरा देखि लिएर थुप्रै अन्य कारणहरूले आलोचित छ ।

वृत्तिविकास

सामान्यतया न्यायपालिकामा प्रवेश गर्ने प्रत्येक न्यायाधीश वा कर्मचारीहरू सबैले पेशामा आफ्नो प्रगति र वृत्तिविकास बारेमा आ-आफ्नै अनुमान गरेका हुन्छन् । कर्मचारीमा हुने यस्तो अनुमान नै वास्तवमा उसको क्षमता र योग्यता अभिवृद्धि गर्ने प्रमुख चालकशक्ति पनि हो र यदि प्रणाली दोषपूर्ण छैन भने योग्य, इमान्दार र श्रृजनाशिल व्यक्तिहरू आफूले अनुमान गरेको समयमा नै आफ्नो लक्ष्यमा पुग्न सक्छन् । संविधानले “वहुवा” भन्ने शब्द प्रयोग नगरेकोले जिल्ला अदालतमा काम गरिरहेका न्यायाधीशहरू पुनरावेदन र सर्वोच्च अदालतमा नियुक्त हुन योग्य छन् भने यसले वृत्तिविकासमा प्रतिकूल असर पार्दैन । संविधानले न्याय परिषदलाई न्यायाधीशहरूको छनौट र पदोन्नतीको जिम्मेवारी दिएको छ । न्याय सेवाका अधिकृतहरूको हकमा भने उक्त जिम्मेवारी न्याय सेवा आयोगलाई प्रदान गरिएको छ । त्यस्तै राजपत्र अनंकित कर्मचारीहरूको हकमा चाहि उक्त कामको जिम्मेवारी विभागीय प्रमुखलाई सुम्पिएको छ ।

वर्तमान अवस्थामा न्यायाधीशहरूको वृत्तिविकास करीव करीव रोकिएको छ । उनीहरूले माथिल्लो पदमा नियुक्ति हुनु भन्दा पहिले एउटै तहमा दशकौं (कसै कसैले त बीस वर्ष भन्दा बढी) सम्म काम गर्नु परिरहेको छ । वर्षौंसम्म दरबन्दीहरू खाली नै रहेका छन् । जिल्ला अदालतमा न्यायाधीश नियुक्तिको यान्त्रिक र काम चलाउने मात्र खालको प्रक्रिया र पुनरावेदकीय तहमा नियुक्ति गर्दा पनि केवल ज्येष्ठताको आधारमा मात्र नियुक्ति गरिने प्रक्रियाले संविधानको मर्म र भावना विपरीत मात्र काम गरेको छैन बरु “न्यायलाई स्वतन्त्र र सक्षम प्रणाली” बनाउन समेत ठूलो अवरोध खडा गरेको छ । समग्रमा भन्नुपर्दा संविधानले योग्य र सक्षम न्यायाधीशहरूको सट्टामा ज्येष्ठ नागरिकहरूको न्यायपालिका बनाउने परिकल्पना कंही पनि गरेको छैन । पहिलेदेखि नै वढी कार्यबोझ भई रहेको सर्वोच्च अदालतमा रहेका रिक्त दरबन्दीहरूले गर्दा मुद्दा फछ्छ्यौटको गति स्थिर भै रहेको छ । न्यायाधीशहरू र नेपाल न्याय सेवाका कर्मचारीहरूका बीचको मौन तर स्पष्ट वितृष्णा नै वृत्तिविकासको अवरोधको कारण

देखिएको छ, जुन कुरा काठमाडौं, चितवन र विराटनगरमा भएका न्यायाधीश र अधिकृतहरूका परामर्श भेलामा स्पष्ट रूपमा प्रकट भएको थियो ।

न्याय सेवाका अधिकृतहरूको बढुवाको सन्दर्भमा अध्ययनले के देखाएको छ भने उनीहरूको अर्को तहमा बढुवा सामान्यतः १० वर्षमा हुने गरेको छ । राजपत्र अनर्कित प्रथम र द्वितिय श्रेणीका कर्मचारीहरूको बढुवा पनि त्यति नै समय पछि हुन्छ । तर राजपत्र अनर्कित तेस्रो र चौथो श्रेणीको हकमा भने गम्भिर अवरोध देखिन्छ । यो नै हालको मुद्दाको प्रक्रियामा प्रत्यक्ष रूपमा संलग्न थुप्रै कर्मचारीहरूको वृत्तिविकासमा प्रभाव पार्ने सबभन्दा बढी अवरोध भएको क्षेत्र जस्तो देखिन्छ ।^{१३} अन्य सेवाबाट यता अदालतमा आई स्थायी रूपमा काम गर्ने अन्य कर्मचारीहरू र विशेषज्ञहरूको हकमा पनि बढुवाको अवस्था करीव करीव त्यस्तै नै देखिन्छ ।

सुपरिवेक्षण, अनुगमन र मूल्यांकन

स्वतन्त्रताको सिद्धान्त संगसंगै प्रत्येक अदालतको कार्य सम्पादनमा कार्यगत स्वायत्तताको कुरा पनि आउँछ । यसको अर्थ हुन्छ कुनै अदालतले आफ्नो अधिकार प्रयोग गरी मुद्दाको छिनोफानो नगरेसम्म यस माथि कुनै बाधा अवरोध गर्नु वा अधिकार सम्पन्न माथिल्लो अदालतले पनि यसको काममा कुनै हस्तक्षेप गर्नु हुन्न । जे भएपनि न्यायिक स्वायत्ततालाई स्वीकार गर्ने क्रममा यदि यसले सीमा नाधयो भने यसले अदालत प्रणालीलाई अराजकता तर्फ लैजान सक्छ । अनुगमन र मूल्यांकनको पूर्ण अभावले गर्दा आशातित परिणाम त परै जाओस, वर्तमान स्रोत साधनको गम्भीर दुरुपयोगलाई पनि निम्त्याउन सक्छ ।

न्याय प्रशासन ऐन र अदालतका नियमावलीहरूले अदालतको आन्तरिक निरीक्षण गर्ने बन्दोबस्त गर्नुका साथै पुनरावेदन र सर्वोच्च अदालतद्वारा मातहत अदालतहरूको सुपरिवेक्षण र अनुगमन गर्ने व्यवस्था पनि गरेको छ । तर कामको सही कार्य विवरण (विभाजन) को अभावमा अदालतको आन्तरिक निरीक्षण कमजोर र प्रभावहीन रहेको छ भने माथिल्लो अदालतले गर्ने भनिएको अनुगमन र सुपरिवेक्षण पनि केवल संस्कार मात्र बन्न पुगेको छ । कार्य सम्पादन क्षमताका आधारमा मूल्यांकन र अनुगमन गर्ने काम तरिकाबद्ध ढंगले अनुसरण गरिएको छैन ।

^{१३} अदालत सुदृढीकरण समितिको प्रतिवेदन, पृष्ठ १३९, हेर्नुहोस ।

न्यायाधीशहरूको कामको सही मूल्यांकन गर्न थुप्रै मापदण्डहरू तय गर्न सकिन्छ । त्यस्ता मापदण्डहरू मध्ये केही यस प्रकार छन् :

- कानून र नजीरको पालना,
- निर्णयको गुणस्तर,
- न्यायाधीशको काम प्रति सर्वसाधारण जनताको धारणा,
- अदालत बाहिर निजको व्यवहार, आदि ।

शाही न्याय सुधार आयोगको प्रतिवेदन लगायत थुप्रै अध्ययनहरूबाट गरिएका सिफारिशहरूका बावजूद पनि न्यायाधीशहरूको कामको मूल्यांकनका लागि वस्तुगत मापदण्डको विकास गरिएको छैन ।^{१४} अदालतमा कार्यरत अधिकृतहरूको सन्दर्भमा निजामती सेवा ऐन र नियमहरूले कर्मचारी र सुपरिवेक्षकहरूले प्रत्येक वर्ष आर्थिक वर्षको अन्त्यमा कार्य संपादन मूल्यांकन फाराम भर्नु पर्ने प्रावधानको व्यवस्था गरेको छ । तर यसलाई पनि कार्यालय सम्बन्धी औपचारिकतामा मात्र लिइएको छ । प्रायः सबै अवस्थाहरूमा कर्मचारीहरूको काम र कार्य क्षमता औषत भन्दा तल नै किन नहोस, उनीहरूले पूर्णाङ्क नै पाउँछन्, तर संगठनको समग्र कार्यसंपादन र त्यसको गुणस्तर भने प्रायः सधैँभरी न्यून नै देखिएको हुन्छ । यस्तो औपचारिकताले कर्मचारीहरूको कार्य क्षमता वृद्धिमा कुनै सुधार ल्याउन सक्दैन ।

उच्च अध्ययन र तालिम

विगतमा नेपाल न्याय सेवाका कर्मचारीहरूले यदाकदा भारत र तेस्रो देशमा समेत उच्च अध्ययन गर्ने अवसर पाउने गरेका थिए । न्यायपालिकाले यो अवसरको फाइदा उठाएर आफ्ना न्यायाधीशहरू र कर्मचारीहरूलाई उच्च अध्ययनमा पठाउंथ्यो । हालसम्म विभिन्न अदालतका बढिमा १६ न्यायाधीशहरूले विभिन्न विषयमा भारत तथा अन्य देशहरूबाट कानूनमा स्नातकोत्तर उपाधि हासिल गरेका छन् । यसका अतिरिक्त ९१ जना न्यायाधीशहरूले अन्य विषयमा स्नातकोत्तर उपाधि हासिल गरेका छन् । जिल्ला अदालतका २ जना न्यायाधीश र सर्वोच्च अदालतका १ जना अधिकृतले विद्यावारिधिको

---

^{१४} प्रतिवेदनको पृष्ठ ४२-४३ र १३७-१३९ हेनुहोस् ।

उपाधि पनि हासिल गरेका छन् । परामर्श भेलामा धेरै न्यायाधीशहरु कानूनमा उच्च उपाधिको अध्ययन वा तालिम कार्यक्रम मार्फत आफ्नो योग्यता र क्षमता वृद्धि गर्न इच्छुक रहेको कुरा स्पष्ट भल्कएको थियो ।

तर दुखःद कुरा के छ भने सरकारले विगत केही वर्षदेखि न्यायपालिकाका कर्मचारीहरु र न्यायाधीशहरुलाई उच्च अध्ययनको छात्रवृत्ति प्रदान गर्न छाडेको छ । देश मै कानूनमा स्नातकोत्तर अध्ययनको सुविधा प्राप्त भएपछि केही अधिकृतहरुलाई तलवी अध्ययन विदा उपलब्ध गराइएको छ । तर त्यो पनि हचुवाको भरमा भएको देखिन्छ । सर्वोच्च अदालतको अनुसन्धान र योजना महाशाखासंग मानव संसाधनको विशिष्टिकरणको कुनै योजना छैन, न त कानूनको उच्चतम उपाधि प्रदान गर्ने वा गरिरहेका संस्थाहरुसंग कुनै अन्तर्क्रिया वा सञ्चार सम्पर्क नै छ । न्यायपालिकामा मानव संसाधनको गुणस्तर सुधार र विशिष्टिकरणका सम्बन्धमा रहेका आवश्यकताहरु सम्बन्धी कुनै आधिकारिक नीति छैन ।

त्यसकारण उच्च अध्ययनमा गएका व्यक्तिहरुले पनि आफ्ना रुचीका क्षेत्रमा विशिष्टिकरण गरेर आउँछन्, तर न्यायपालिकाको भावी आवश्यकताका वारेमा केही ध्यान दिदैनन् । यस सम्बन्धी आधिकारिक नीति तथा पुनरावेदन र जिल्ला अदालतका न्यायाधीशहरुको सेवा, शर्त र अन्य सुविधा निर्धारण गर्ने ऐनमा रहेको एकदम परम्परावादी र विरोधाभास प्रावधानलाई हटाउने नीतिको अभावमा न्यायाधीशहरुको उच्च अध्ययनका लागि बाहिर जान वा कानूनी लेख/दस्तावेजहरु सिर्जना गर्न सेवाकालिन विदा लिने मौका एकदम निराशाजनक छ ।

न्याय सेवा तालिम केन्द्र २०३८ साल (जुन १९८२) मा स्थापना भएको हो, जसले अदालतका कर्मचारी लगायत नेपाल न्याय सेवाका कर्मचारीहरुलाई तालिम प्रदान गर्छ, तथापी कर्मचारीहरुको विशेष समूहको लागि उपयुक्त तालिम कार्यक्रम तय गर्न बजेट सम्बन्धी कठिनाई, स्वायत्तता, विशेषज्ञता इत्यादीको कमिले गर्दा यसले न्याय क्षेत्रका कर्मचारीहरुको तालिम सम्बन्धी आवश्यकतालाई सही ढंगले सम्बोधन गर्न सकिरहेको छैन।

विगत एक वर्ष यता विभिन्न संघसंस्थाहरुद्वारा न्यायाधीशहरु र अदालतका अधिकृतहरुका लागि थुप्रै तालिम कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिएका छन् । संयुक्त राष्ट्रसंघिय विकास कार्यक्रमको सहयोगमा न्यायपालिका सुदृढीकरण परियोजना; डेनमार्क

सरकारको सहयोगमा संचालित विभिन्न कार्यक्रमहरु (DANIDA/ HUGOU) एशियाली विकास बैंकद्वारा प्रायोजित कार्यक्रम अन्तर्गत योजना कार्यान्वयन समुह र परामर्शदाता युनिक्वेष्ट (UniQuest Pty.Ltdl) जस्ता संथाहरुले अभिमूखिकरण कार्यक्रम, तालिम कार्यक्रम तथा न्यायाधीशहरुका लागि अध्ययन भ्रमण सञ्चालन गर्न सहयोग दिदै आएका छन् ।

यसका साथै कानूनका विभिन्न क्षेत्रहरुमा काम गरिरहेका थुप्रै गैर सरकारी संस्थाहरु जस्तै: न्यायाधीश समाज नेपाल, Pro- Public, CeLRRD र न्याय मञ्चले फौजदारी न्याय, वातावरण कानून र न्याय, लैगिक न्याय र बाल न्यायका विभिन्न पक्षहरुमाथी अन्तरक्रिया कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिरहेका छन् । यस्ता केही गैरसरकारी संस्थाहरुले दातृ संस्थाहरु जस्तै DANIDA, Ford Foundation आदिको सहयोगमा न्यायाधीशहरुलाई विभिन्न उद्देश्यमूलक गोष्ठीमा सहभागिता र अदालती प्रक्रियाको अवलोकनका लागि अन्तर्राष्ट्रिय भ्रमणको आयोजना गर्न चासो लिदै आएकाछन् ।

यी कार्यक्रमहरु न्यायाधीशहरुलाई आफ्ना आफ्ना क्षेत्रमा रुची एवं चेतना जगाउन केही हदसम्म सफल भएका छन् । न्यायाधीशहरु र अधिकृतहरुलाई दिनु पर्ने व्यापक तालिमको आवश्यकतालाई हेर्दा अझ बढी सुदृढ र योजनाबद्ध प्रयत्नहरुको आवश्यकता छ । त्यस्तै विदेशमा गरिने अध्ययन एवं अवलोकन भ्रमण पनि कुनै निश्चित योजना विना नै सञ्चालन भै रहेका छन् ।

अहिलेसम्म न्याय सेवा तालिम केन्द्रद्वारा प्रदान गरिएको तालिममा धेरै अधिकृतहरु सहभागी भैसकेका छन् । अदालत सुदृढीकरण समितिको प्रतिवेदनले दर्शाए अनुसार त्यसरी न्याय सेवा तालिम केन्द्र अन्तर्गत तालिम लिने अधिकृतहरुको प्रतिशत औषतमा ४९ छ । तर राजपत्र अनर्कित कर्मचारीहरु मध्ये २५% ले मात्र कम्तिमा एकपटक त्यस्तो तालिम लिन पाएका छन् ।^{१५} कर्मचारीहरुलाई कुनै श्रेणीमा विभाजन नगरि तालिम दिने सम्बन्धी कुनै नीति छैन ।

ठूलो संख्यामा कर्मचारीहरु अझ पनि तालिमको प्रतिक्षामा छन्, जुन उनीहरुको सीप विकासको लागि र काम प्रतिको धारणा परिवर्तन गर्न आवश्यक छ । दुर्भाग्यवश, आज तालिमहरु खाली कर्मचारीहरुको वहुवासंग मात्र सम्बन्ध राख्ने खालका हुन गएका छन् । तिनीहरुलाई निश्चित क्षेत्रमा कामको गुणस्तर सुधार वा क्षमता विकासको

---

^{१५} अदालत सुदृढीकरण समितिको प्रतिवेदन, २०५८; पृष्ठ १२७ -१२८ हेनुहोस् ।

अवसरको रुपमा लिईदैन । तालिमहरु कुनै उपाधि हासिल गर्ने कुरासंग जोडिएका छैनन्, न त तिनीहरु न्याय सेवामा विशिष्टीकरणका कुनै माग पुरा गर्न तय गरिएका छन् । अध्ययनशील न्यायाधीशको अवधारणालाई आरम्भ गर्न र त्यसलाई बढावा दिन वर्तमान न्यायपालिका सक्षम देखिएको छैन, न त युवा अधिकृतहरुलाई अध्ययन, अनुसन्धान र श्रृजनशीलताका लागी प्रेरित गर्न नै सक्षम छ । राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान अध्यादेशको हालैको घोषणा संगै तालिम कार्यक्रमहरुलाई बढि व्यवस्थित ढंगबाट सञ्चालन गर्नका लागि एउटा अनुकूल अवस्थाको सिर्जना भएको छ ।

माथी उल्लेख भए जस्तै राजपत्र अनंकित कर्मचारीहरुको ठूलो उपस्थितिले न्यायपालिकाको मानव संसाधन विकासको क्षेत्रमा धेरै समस्या सिर्जना गरिरहेको छ । सर्वोच्च अदालतले चौथो श्रेणीका राजपत्र अनंकित कर्मचारीहरुको संख्या कटौती गर्ने निर्णय गरेको भए पनि हाम्रा अदालतहरुमा धेरै त्यस्ता मानिसहरु अझै काम गरिरहेका छन् । साथै राजपत्र अनंकित अन्य श्रेणीहरुमा कार्यरत धेरै कर्मचारीहरुमा उचित कानूनी शिक्षाको अभाव छ । यो मुख्यतः केही वर्ष अघि मुलुकमा कानूनको प्रविणता प्रमाण-पत्र तहको पढ्ती हटाउनाले यस्तो हुन गएको हो । आज अदालत प्रवेश गर्ने त्यस्ता कर्मचारीहरु कानूनमा अनविज्ञ हुन्छन् । उनीहरु अदालती प्रक्रिया र कार्यविधिको आधारभूत ज्ञान बिना नै अदालत प्रवेश गर्छन् । व्यापक सेवा प्रवेश वा सेवाकालीन तालिमको प्रावधानको अभावमा अदालतहरुको दैनिक कार्य सञ्चालनको प्रभावकारीतामा ठूलो समस्या उत्पन्न भइरहेको छ ।

पुरस्कार र दण्ड

पुरस्कार र दण्ड प्रणाली लागू गर्न न्याय परिषद त्यति प्रभावकारी देखिदैन । संविधानले न्यायाधीशहरुलाई सेवामुक्त गर्ने संदर्भमा मुख्यतः दुईवटा आधारहरु किटान गर्दछ :- कार्यक्षमताको अभाव र खराब आचरण । अहिलेसम्म केही न्यायाधीशहरुलाई उनीहरुले परिषद समक्ष चढाएको राजिनामाका आधारमा पनि सेवामुक्त गरिएको छ । यसरी सेवा मुक्त गर्ने प्रचलनलाई वास्तवमा सेवामुक्त गर्ने एउटा मौन विधिमात्र मान्न सकिन्छ, किनभने त्यसरी सेवामुक्त गरिने आधार कहिल्यै सार्वजनिक गरिएको हुदैन ।

अदालतका राजपत्रांकित कर्मचारीहरु र अन्य कर्मचारीहरुको सरुवा र बढुवाको लागि जिम्मेवार न्याय सेवा आयोग कर्मचारीहरुको अनुशासन सित सम्बन्धित अर्को

चुनौतीको सामना गरिरहेको छ । लोकसेवा आयोगको सिफारिशमा नियुक्त कर्मचारीहरुलाई न्याय सेवा आयोगले त्यससंग परामर्श नगरी हटाउन सक्दैन । अनुशासन सम्बन्धी विषयहरु र सेवा शर्तहरु निर्धारण गर्ने छुट्टै नियमहरुको अभावमा पुरस्कार र दण्ड व्यवस्था लागू गर्न अफ्यारो परेको देखिन्छ । सर्वोच्च अदालतको न्याय सेवा आयोगसंग र अन्य अदालतहरूसंग राम्रो समन्वयको अभावले नियुक्ति, सरुवा र बढुवा , दण्ड एवं पुरस्कारका मापदण्डको परिचालनको समस्यालाई अझ जटिल बनाई दिएको छ ।

ड. अदालत व्यवस्थापन (अनुसन्धान, विश्लेषण, योजना, कार्य क्षमतामा सुधार र नयां प्रविधिको आरम्भ)

वर्तमान युग व्यवस्थापनको युग भएकोले उचित व्यवस्थापन विना वाञ्छित उपलब्धी हासिल गर्न सकिदैन । व्यवस्थापनको युगमा उच्चतम नतिजा हासिल गर्न श्रम, सीप, श्रोत र साधनको प्रयोग बुद्धिमानीपूर्ण ढंगबाट गर्नु पर्दछ । यस अर्थमा व्यवस्थापनको सिद्धान्तले क्षमता र उपलब्धिको विकास संगसंगै सकारात्मक नतिजा प्रदान गर्छ । अदालत व्यवस्थापनको सम्बन्धमा पनि त्यही सैद्धान्तिक परिकल्पना समान रूपमा लागू हुन्छ ।

निर्धारित लक्ष्य हासिल गर्न प्रभावकारी र सक्षम कार्य सम्पादनका निमित्त अदालत व्यवस्थापनलाई व्यवस्थापन प्रणालीका दुई खम्बा- “जिम्मेवारी र पारदर्शिता” आवश्यक पर्छ ।

अदालत व्यवस्थापन अन्तर्गत मानव संसाधन, भौतिक सामग्री, बजेट, औजार एवं उपकरणहरु, अनुगमन र मूल्यांकनका पक्षहरु लगायत न्याय संपादन संयन्त्रको व्यवस्थापन पर्दछन् । योजना, सांगठनिक संरचना, समन्वय र सम्प्रेषण संग पनि अदालत व्यवस्थापन सम्बन्धित हुन्छ । अदालत व्यवस्थापन न्याय प्रणालीका उपभोक्ताहरुका लागि मित्रवत, उत्पादक र प्रभावकारी हुनु पर्छ । यो अनुसन्धान र वैज्ञानिक तथ्यांकहरुमा आधारित हुनु पर्छ ।

नेपालमा वर्तमान मुद्दा व्यवस्थापन कामचलाउ किसिमको मात्र छ । न्यायपालिकाको योजनावद्ध विकास शुरु भएको छैन । विगतमा अदालत व्यवस्थापन र अन्य विविध पक्षसंग सम्बन्धित केही अनुसन्धानहरु भएका थिए, तर तिनीहरुको

निष्कर्षलाई व्यवस्थित ढंगबाट लागू गर्ने प्रयत्न कहिल्यै गरिएन । त्यसैले धेरैजसो प्रतिवेदनहरूले लगातार उही समस्यालाई औल्याएका छन् । केही प्रतिवेदनहरूले अदालत व्यवस्थापन प्रणालीको सुधारका विधिहरूको बारेमा समेत सुझाव दिएका छन् । प्रतिवद्धताहरू सजिलै व्यक्त गरिन्छन् तर यथार्थमा तिनीहरूलाई लागू गर्ने पक्षमा धेरै उपलब्धी हासिल भएको पाईदैन ।

नेपाली न्यायपालिकाका काम र गतिविधिहरू वैज्ञानिक तथ्याकं र सही आंकडामा आधारित छैनन् । न्याय प्रशासन सम्बन्धमा निर्णय गर्ने प्रक्रिया अवैज्ञानिक, केन्द्रिकृत र स्वविवेकमा आधारित देखिने छन् । न्याय प्रशासनभित्र जिम्मेवारी र अधिकारको सही प्रत्यायोजन छैन । न्यायपालिकाको संस्थागत स्मृति एकदम सिमित छ । जिम्मेवारी वहनको सिमा संस्थागत आवश्यकता मुताविकको छैन ।

कुनै कानूनको परिवर्तन नगरीकन पनि सरुवा, बढुवा र अवकासका सम्बन्धमा कार्यतालिका प्रणाली लागू गर्न सकिन्छ । यसको लागि ठूलो बजेटको आवश्यकता पनि पर्दैन । त्यति हुँदाहुँदै पनि न्यायपालिकाले कर्मचारी प्रशासनका विविध पक्षहरूमा वैज्ञानिक कार्य तालिका लागू गर्न सकेको छैन । कर्मचारी प्रशासनमा अहिलेसम्म पनि डाटाबेस (Data base) लागू गरिएको छैन ।

सर्वोच्च अदालतको उदार र फराकिलो अधिकारक्षेत्रको कारण यसमा दिनानुदिन मुद्दाको बोझ बढिरहेको छ । तर यस पक्षमा अहिलेसम्म कुनै ध्यान गएको जस्तो देखिदैन । अदालत व्यवस्थापनको मुख्य कार्य भनेको मुद्दा व्यवस्थापन हो । मुद्दा व्यवस्थापनको लागि मुद्दाको दर्ता देखि निर्णय कार्यान्वयन गर्ने सम्मका सम्पूर्ण क्रियाकलापहरू सरल बनाउनु पर्छ । अदालत प्रयोगकर्ताका लागि मित्रवत कार्यविधि र पद्धति अनुसरण गर्नुपर्छ । अदालतमा सहायक कर्मचारी र अधिकृतहरूको कार्य शैलीलाई विश्लेषण गर्दा के देखिन्छ भने तिनीहरू मध्ये अधिकांश जनताका सेवकको रूपमा नभएर मालिक जस्तो व्यवहार गर्छन् । न्यायपालिकाले अदालतमा रहने शाखा र कर्मचारीहरूको लागि अदालत कार्य विवरण निर्देशिका पुस्तिका तयार पारेको भए पनि त्यसलाई सही ढंगले अनुशरण गरिएको छैन । मुद्दा व्यवस्थापन पद्धति अस्तित्वमा नै छैन । एउटा मुद्दाको टुंगो लगाउन वर्षौं लाग्छ । फेरी मुद्दाको निर्णय पश्चात पनि त्यसको कार्यान्वयन हुन ज्यादै ढिलो हुने गरेको छ ।

प्रत्येक अदालतमा फैसला भैसकेका मुद्दाहरूको मिसिल राख्ने अभिलेख शाखा हुन्छ । तर त्यहाँ काम गर्ने तालिम प्राप्त कर्मचारीको अपर्याप्तता, पर्याप्त र सुरक्षित स्थानको अभाव र पर्याप्त दराजहरूको कमि जस्ता धेरै कारणहरूले गर्दा अभिलेख प्रणाली एकदम दयनीय अवस्थामा छ । मुद्दा दायर गर्ने प्रणाली पनि एकदम पुरातनवादी छ । मुद्दा दर्ता कित्ताव हातैले तयार गरिएका र एकदम अवैज्ञानिक छन् । धेरै फाइदाहरूको बाबुजुद पनि फायल गर्ने विद्युतिय प्रणाली र दर्ता गर्ने डिजिटल पद्धति शुरु गरिएको छैन । कानूनी दृष्टिकोणले मूल्यवान भएपनि सर्वोच्च अदालतका फैसलाहरू अति थोरै संख्यामा मात्र (सम्पूर्ण निर्णयको करीव ५%) प्रकाशित हुन्छन् । फैसलाका विद्युतिय प्रतिलिपि बनाइएका छैनन् । सर्वोच्च अदालतमा पनि कम्प्यूटर नेटवर्किङ्ग छैन । न्यायपालिकाको सम्पूर्ण तथ्यांक भएको Central data base राख्ने कुरा सोचाई भन्दा बाहिरको जस्तो देखिन्छ । सर्वोच्च अदालतको आफ्नै वेभसाईट भए पनि त्यहाँ प्रशस्त जानकारी पाइदैन । सूचना प्रविधिमा साक्षर भएका न्यायाधीशहरू र कर्मचारीहरू पनि धेरै छैनन् ।

न्यायिक निर्णयको विलम्बलाई फैसला लेख्ने काममा हुने विलम्बले अझ गम्भीर बनाएको छ । यस्तो ढिलाईले न्यायलाई पहुँच भन्दा टाढाको बनाई दिन्छ । सुनुवाई प्रक्रिया र न्याय संपादन प्रक्रिया यान्त्रिक र लामा छन् । मुद्दा अधि बढाउने क्रममा र मुद्दा सुनुवाइमा समयको व्यवस्थापन पक्ष एकदम कमजोर देखिन्छ । यस्तो कामका लागि बार र बेञ्चले एकले अर्कोलाई दोष लगाउँछन् । सुनुवाईको स्थगनमा वेन्च बढि उदार देखिन्छ र अधिकांश कानून व्यवसायीहरूले बेञ्चको यस्तो खुकुलो सदासयताको फाइदा उठाउँछन् । कतिपय मुद्दाहरूमा त न्यायाधीशको मोलतोल समेत हुन्छ, भनिन्छ । अदालतको आदेशलाई एकदम ढिलो गरि पालना गरिन्छ । सहायकस्तरका कर्मचारीहरू उपरको अनुगमन र सुपरिवेक्षण प्रभावकारी छैन ।

लगभग ९०% जति जिल्ला अदालतका फैसलाहरू हातले लेखिन्छन् । कतिपय जिल्ला अदालतहरूमा टाइपराईटर समेत छैनन् । सवै पुनरावेदन अदालतमा समेत फैसला तयार गर्न कम्प्यूटरको सुविधा छैन । केही पुनरावेदन अदालतहरूलाई भर्खरै एक वा दुइवटाका दरले कम्प्यूटर दिइएको छ । त्यो पनि सिमित प्रयोजनका लागि मात्र ।

सर्वोच्च अदालतमा बाहेक बाँकी सवै अदालतहरूमा कानून व्यवसायीहरूबाट मुद्दाको संक्षिप्त विवरण लिने प्रणाली छैन । सर्वोच्च अदालतमा पनि यो अभ्यास रिट

निवेदनमा मात्र सिमित छ । मुद्दाको अन्तिम फैसला सम्म निरन्तर अनुगमनको खाँचो छ । कुनै अदालतमा पनि स्वचालित रूपमा मुद्दाको अनुगमन गर्ने प्रणाली स्थापना गरिएको छैन ।

सर्वोच्च अदालतमा अनुसन्धान र योजना महाशाखा अलगगै भएपनि यसको क्रियाकलाप सर्वोच्च अदालतको वार्षिक प्रतिवेदन तयार गर्न र न्यायाधीशहरूको वार्षिक अधिवेशन सञ्चालन गर्नुमा सिमित छ । यो शाखामा तालिम प्राप्त कर्मचारीहरू छैनन् र यो पर्याप्त श्रोत साधन संपन्न पनि छैन । यो समस्याले गर्दा न्यायपालिकामा तथ्यांकमा आधारित कार्यक्रमहरू विकास गरिएका छैनन् । जिल्ला अदालतहरूमा पुस्तकालय छैनन् । हालको विनियोजित बजेटले कानूनका पुस्तकहरू र राजपत्र सम्म पनि किन्न सकिने अवस्था छैन । पुनरावेदन अदालतका पुस्तकालयहरूमा सीमित पाठ्य सामाग्री छन् । पुनरावेदन अदालतका कुनै पनि पुस्तकालयमा कानून संबन्धी विविध पत्रिकाहरू र शोध पत्रिकाहरू छैनन् । सर्वोच्च अदालतको पुस्तकालय पनि सुविधाको दृष्टिकोणले पर्याप्त छैन, न त पाठ्य सामाग्रीको हिसावले नै संपन्न छ । सर्वोच्च अदालतको पुस्तकालयमा कुनै अन्तर्राष्ट्रिय कानून सम्बन्धी जर्नल र सामयिक पत्रिका समेत प्राप्त छैनन् । पर्याप्त अनुसन्धान सामाग्री विना स्तरीय फैसला लेख्न कठिन हुन्छ ।

अदालत व्यवस्थापनका सन्दर्भमा अर्को चासोको क्षेत्र हो, भौतिक साधनको उचित योजना, जुन आज भएकै छैन । सबै कामहरू काम चलाउ भन्ने खालका मात्र छन् । भएको सिमित बजेट प्राथमिकताका आधारमा सुनियोजित ढंगबाट प्रयोग हुने गरेको छैन ।

न्यायाधीश र अन्य अधिकृतहरू तथा कर्मचारीहरू बीच संचार प्रणाली सही ढंगले व्यवस्थित छैन । यसले अदालतको दैनिक कार्य सुचारुरूपले संचालन गर्ने कुरामा प्रभाव पार्दछ । त्यसकारण अदालत प्रशासनलाई मजबुत बनाउन रजिष्ट्रार र सह-रजिष्ट्रार साथै अन्य अधिकृतहरूको नियमित अन्तरक्रिया, भेटघाट आयोजना गर्नु अति आवश्यक छ ।

अदालत परिसर र कोठाहरूसम्मको पहुँच व्यवस्थित छैन र नियमित गरिएको पनि छैन । अदालत भवनहरूको संभार पनि अति दयनीय छ । सरसफाई अर्को समस्या हो । अदालतको संभार र सेवाको लागि छुट्टै शाखा तोकिएको छैन । अदालतका श्रेणीविहीन कर्मचारीहरूका क्रियाकलापको उचित अनुगमन र सुपरिवेक्षणको अभाव छ ।

यी कर्मचारीहरु अदालतका महत्वपूर्ण सेवा प्रदायक हुन । उनीहरुलाई तालिम दिने र उचित अनुशासन सिकाउने विषयमा कुनै ध्यान दिइएको छैन ।

बजेटको परिधिमा रहेर गरिने खर्चको प्राथमिकता तोकिएको छैन, जसले गर्दा कुनै जरुरी र अपरिहार्य काम परी आएको अवस्थामा सो को लागि आवश्यक रकमको व्यवस्था गर्ने कार्यमा समस्या उत्पन्न हुन जान्छ । भैरहेका सामाग्रीहरुको समुचित मर्मत सम्भार गर्नेतिर भन्दा नयाँ सामाग्री किन्नेतिर बढि चासो देखाइएको पाईन्छ ।

च. सेवा प्रवाह र जनआस्था:

न्यायपालिकाको सर्वोत्कृष्टता यसलाई प्राप्त अख्तियारीको आधारमा परीक्षण हुने नभएर यसवाट प्रदान गरिने सेवाको गुणस्तर र सो को आधारमा निर्मित जनआस्थाको आधारमा हुन्छ । न्यायपालिकाले संवैधानिक प्रावधान, जनताको चाहना, कानूनी व्यवस्था र जनप्रतिनिधिहरुद्वारा प्रदत्त अख्तियारी भित्र रहेर काम गर्नुपर्ने हुन्छ । गुणस्तरीय सेवाको सम्पादनले न्यूनतम लागत र परिश्रममा यथासमयमा सक्षम, प्रभावकारी र स्वच्छ न्याय हुनुपर्ने कुरालाई जनाउछ ।

न्यायपालिका प्रतिको जनआस्थाको कुरा गर्दा राज्यका अरु अंगहरुको तुलनामा अभैपनि न्यायपालिका प्रति जनताको आस्था र भरोसा बढी रहेको पाइन्छ, यद्यपि यो अपेक्षा गरिए अनुरूप छैन होला । तर यत्तिकैमा सन्तोष लिएर बस्ने अवस्था भने छैन । आवश्यकता अनुसार सक्षम र प्रभावकारी ढंगवाट सेवा प्रदान गरेर जनआस्था वृद्धि गर्न धेरै प्रयासहरु गर्नुपर्ने स्थिति छ ।

माथि उल्लेख गरिए जस्तै न्यायपालिकावाट प्रदान गरिने सेवाको सन्दर्भमा सवैभन्दा महत्वपूर्ण कुरा भनेको यथासमयमा न्याय प्रदान गर्नु हो । न्यायपालिकाको प्रमुख सरोकार मुद्दाको फैसला समयमा गर्नु हो । तर तोकिएको समय भित्र मुद्दाको फैसला गर्न वर्तमान सन्दर्भमा निकै गाह्रो छ । यसैले पनि न्यायपालिका प्रतिको जनआस्था ह्रास भैरहेको छ । यदि न्यायिक प्रक्रिया यस्तै गरी लामो, भ्रूणभटिलो र खर्चिलो हुने हो भने आफूलाई मर्का परेको विषयमा उपचारका लागि जनता गैरन्यायिक संस्थाहरुमा जाने प्रवृत्ति बढ्ने संभावना हुन्छ ।

न्यायपालिकाको वर्तमान कार्यस्थिति सन्तोषजनक छैन । न्यायिक कारवाहीको हरेक चरणमा ढिलाइ व्याप्त छ । यसैगरी कम लागतमा प्रभावकारी र स्वच्छ न्याय

सम्पादनको कार्य पनि धेरै मुद्दाहरूमा हुन नसकेको जनगुनासो छ । के पनि गुनासो गर्ने गरिएको छ भने अदालती कार्यविधि भ्रष्टभटिलो छ र भएका फैसलाहरू पनि कमै मात्र कार्यान्वयन हुन्छन् । विवाद समाधानको वैकल्पिक (ADR) पद्धति जसले न्यायिक प्रक्रियामा हुनसक्ने ढिलाइ र खर्चको समस्यालाई धेरैहदसम्म समाधान दिन सक्दथ्यो त्यो पनि उचित ढंगमा कार्यान्वयनमा ल्याउन सकिएको छैन । अदालतका न्यायाधीश, अधिकृत र अन्य कर्मचारीहरूको मनोवृत्ति यसका उपयोगकर्ताहरू (Users) प्रति त्यति सहयोगी हुनसकेको छैन । मुद्दाको सुनुवाई पटक पटक स्थगित हुने प्रचलन बढ्दो छ । यदि मुद्दाका पक्षहरूले न्याय प्राप्त गर्न वर्षौं लाग्ने हो भने त्यस्तो न्यायले आक्रोस र नैराश्यता सिवाय अरु केही पैदा गर्दैन । वास्तवमा यदि हामीले उचित समयमा न्याय प्रदान गर्न नसक्ने हो भने ढिलाइले न्यायलाई पराजित गर्छ अर्थात् ढिलो न्याय दिनु न्याय दिन इन्कार गर्नु हो भन्ने उक्ति साँचो प्रमाणित हुन आउँछ ।

अहिले कानून व्यवसायीहरूको शुल्क तोक्ने कुनै कानून छैन । त्यसैले कतिपय गरीव पक्षहरू केही कानून व्यवसायीहरूबाट पीडित भएका छन् । कुनैपनि आचारहीन क्रियाकलापले परिणामतः न्यायपालिकाको प्रतिष्ठामा आँच ल्याउँछ । यसैगरी मुद्दाका तहकिकातकर्ता र अभियोजनकर्ताका गल्तीहरूलाई पनि कहिले काँही अदालतको गल्तीको रूपमा लिने गरिन्छ । कहिलेकाँही संचार माध्यममा हुने न्यायिक सूचनाहरूको गलत प्रवाहको कारणबाट पनि अदालतको काम कारवाही प्रति सर्वसाधारण जनतामा भ्रम र आशंका पैदा हुन्छ र अन्ततोगत्वा न्यायपालिका प्रतिको जनआस्था घट्न जान्छ ।

यसका साथै केही गैरन्यायिक तत्वहरूबाट पनि न्यायपालिकाको न्याय सम्पादन कार्य प्रभावित हुन पुग्दछ । जस्तो द्वन्द्व लगायतका अन्य कारणहरूले गर्दा मुद्दाका प्रतिवादी र साक्षीहरूलाई अदालतले म्याद सूचनाहरू तामेल गर्न सक्दैन जुन मुद्दा फछ्यौटमा ढिलाई हुनुको एउटा प्रमुख कारण भैरहेको छ । कहिलेकाँही अन्य सरकारी एवं स्थानीय निकायको असहयोगको कारण फैसलाको कार्यान्वयन गर्न नसकिने अवस्था हुन्छ । तर यसका लागि पनि आरोप न्यायपालिकाले नै व्यहोर्नु परेको हुन्छ । त्यसैले यस्ता अवाञ्छित गैरन्यायिक तत्वहरूबाट न्यायपालिकालाई बचाउन स्वस्थ मूल्यांकन प्रणाली विकास हुनु जरुरी छ ।

नेपालमा न्यायिक सुपरीवेक्षणको संयन्त्र पनि ज्यादै कमजोर छ । न्यायपालिका प्रतिको जनआस्था आर्जन गर्न सुधार गर्नु पर्ने अर्को क्षेत्र त्यहाँ कार्यरत न्यायाधीश र

कर्मचारीहरूलाई अनुशासित तुल्याउनु हो । यसका अतिरिक्त न्यायपालिकाको कार्यसम्पादन अन्य विभिन्न कुराहरूमा पनि निर्भर गर्दछ जसलाई यस योजनामा छुट्टै विवेचना गरिने छ ।

छ. न्यायक्षेत्र इतरका र न्याय क्षेत्र भित्रका संस्थाहरूसंगको सहयोग:

संविधान र कानूनको परिधिभित्र रहेर न्याय प्रदान गर्ने राज्यको जुन अधिकार विभिन्न अदालत र न्यायिक निकायहरूलाई सुम्पिएको छ त्यस्तो अधिकारको सम्पादन अरु क्षेत्रका संस्थाहरूको सार्थक सहयोग र समर्थन विना हुन सक्दैन । न्याय क्षेत्र भित्रका यस्ता संस्थाहरूमा प्रहरी, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय र कानून व्यवसायी पर्दछन् जो मुद्दाको अनुसन्धान, तहकिकात एवं अभियोजन र वहस गर्नमा होस् अथवा आवश्यक कानूनको मस्यौदा गर्नमा होस्, न्यायपालिकालाई आवश्यक पर्ने स्रोत र साधन जुटाउनमा होस् अथवा न्यायपालिकामा कार्यरत जनशक्तिलाई तालिम प्रदान गर्नमा होस् प्रत्यक्ष रूपले संलग्न रहेका हुन्छन् । न्याय क्षेत्रसंग सम्बन्धित तर न्याय क्षेत्र बाहिरका अन्य संस्थाहरू पनि छन् जो न्यायसम्पादनको कार्यमा प्रत्यक्षरूपले संलग्न त हुँदैनन् तर कुनै न कुनै रूपमा अदालतको कार्यलाई सहयोग गर्ने र प्रभाव पार्ने गर्दछन् । यस्ता केही संस्थाहरूमा स्थानीय निकाय लगायतका अन्य सरकारी निकायहरू, संचार माध्यम, गैरसरकारी संस्था र दातृ संस्थाहरू पर्दछन् ।

सहयोग भनेको दुइतर्फा आदान प्रदानको विषय हो । सहयोग सम्बन्धी धेरै कुराहरू न्यायपालिकालाई आवश्यक परेको सहयोगको प्रकार, यसको खुलापन, अरु संस्थाहरूसंग काम गर्ने इच्छा र सहयोग प्राप्त गर्ने कला आदि जस्ता कुराहरूमा निर्भर गर्दछ । तर विभिन्न संस्थाहरूमा आ-आफ्नो भूमिका प्रति उचित समझदारीको अभावको कारणले गर्दा न्यायपालिका र न्याय क्षेत्र भित्र एवं बाहिरका संस्थाहरू बीचको सहयोगको स्तर र सीमा प्रभावित हुँदै आएको छ ।

न्याय क्षेत्रका संस्थाहरू मध्ये प्रहरी, सरकारी वकिल र कानून व्यवसायी सबैभन्दा प्रमुख हुन् । परामर्श कार्यक्रमका वखत धेरै सहभागीहरूवाट विचार व्यक्त गरिएअनुसार वैयक्तिक तहमा यी संस्थाहरूसंग अदालतको सम्बन्ध राम्रो छ तर संस्थागत सम्पर्कका लागि संयन्त्रको अभावमा यस किसिमको वैयक्तिक सम्बन्ध खासै नतिजामुखी हुन सकेको

छैन । एउटा के कुरा महसुस गरिएको छ भने यद्यपि न्यायसम्पादनको अन्तिम जवाफदेही अदालतलाई सुम्पिएको छ तर अनुसन्धानको त्रुटि र गलत अभियोजनको कारणले अदालतको यो जवाफदेहिता वहन गर्ने कार्यमा गम्भीर सीमाहरु खडा गरिएका छन् । कुनै मुद्दामा अदालतले पुनः अनुसन्धान गर्ने आदेश दिन सक्ने एवं अनुसन्धान गलत तरिकाले भएको लागेमा अनुसन्धान कै वखत पनि नियन्त्रण गर्न सक्ने जुन किसिमको अधिकार २०४७ साल सम्म न्यायपालिकालाई प्राप्त थियो त्यस्तो किसिमको अधिकार अदालतलाई हाल नभएको कारणले अनुसन्धानमा जतिसुकै गम्भीर त्रुटि भएपनि अदालतले सच्याउन सक्दैन र परिणामस्वरूप न्यायको दोषलाई पनि सुधार्न सकिदैन । जिल्लास्तरमा कानूनी र अन्य संस्थाहरु बीच उपयुक्त संचार र समन्वयको अभावको कारण जनसाधारणमा यस्तो छाप परेको छ कि न्याय क्षेत्र भित्रका तीनवटा संस्थाहरु तीन फरक फरक दिशातर्फ दौडिरहेका छन् र जसबाट न्याय सम्पादनको कार्यमा प्रतिकूल असर परेको छ ।

प्रहरी र सरकारी वकिलको सहयोग अदालतमा मुद्दा दायर भएपछि पनि सुनुवाइको हरेक चरणमा आवश्यक पर्छ । जस्तो मुद्दाका पक्ष र साक्षीहरुलाई समाह्वान तामेल गर्न एवं अदालतवाट जारी भएको वारेण्ट बमोजिम मान्छे पक्राउ गर्न प्रहरीको सहयोग नभइ हुँदैन । अदालतले खोजेको वखत साक्षी प्रमाण प्रहरीले नै उपस्थित गराउनु पर्ने हुन्छ । प्रमाणको वैज्ञानिक परीक्षणका लागि पनि प्रहरीको सहयोग अपेक्षित रहन्छ र अन्तमा फैसलाको कार्यान्वयनका लागि पनि प्रहरीको सहयोग महत्वपूर्ण हुन्छ । तर प्रहरीवाट आवश्यकता अनुरूपको सहयोग नपाइएका धेरै उदारहणहरु छन् जसले गर्दा न्यायिक काम कारवाहीहरु प्रभावित बन्न पुगेको छ । यसैगरी साक्षी उपस्थित गराउने र वकपत्र गराउने कार्यमा सरकारी वकिलका तर्फवाट पनि आवश्यकता अनुरूपको रुची नलिएको पाइएको छ । मुद्दाको सुनुवाई स्थगनका लागि सरकारी वकिलवाट गरिने पटक पटकको अनुरोधले पनि अदालती ढिलाइलाई बढावा दिएको छ । धेरैजसो तराइ र मध्य पहाडी जिल्लाहरुमा कानून व्यवसायीको पर्याप्त उपस्थिति रहेको छ । केही हिमाली जिल्लाहरुमा मात्र कानून व्यवसायीहरु नरहेको स्थिति छ । धेरैजसो मुद्दाहरु कानून व्यवसायीहरुद्वारा दायर गरिन्छन् र फिरादपत्र, प्रतिउत्तरपत्र एवं पुनरावेदनपत्र आदिको मस्यौदामा तिनीहरुकै भूमिका रहेको हुन्छ । कानून व्यवसायीहरु साक्षी परीक्षणका साथै मुद्दाको वहस र पैरवीमा पनि संलग्न रहेका हुन्छन् । गरीब एवं

असहायका निम्ति कानूनी सहायता उपलब्ध गराउनमा पनि कानून व्यवसायी कै संस्थाको जवाफदेही रहेको हुन्छ ।

कानून व्यवसायीलाई सामान्यतया न्यायरूपी रथको दूइ पाङ्गा मध्येको एउटा मान्ने गरिन्छ । त्यसैले एउटा मात्र पाङ्गा (अदालत) ले न्यायरूपी रथलाई सही दिशामा लैजान सक्दैन जवसम्म अर्को पाङ्गा (कानून व्यवसायी) ले उचित तवरवाट काम गर्दैन । केही वर्ष यता कानून व्यवसायी र अदालत बीचको अन्तरक्रियामा जोड दिइएको छ । अदालतका नियमावली अन्तर्गत अदालत व्यवस्थापन समितिको गठन पछि यो प्रक्रियामा अझ थप बल मिलेको छ । कानून व्यवसायीसंगको असमझदारी र असहमति हटाउन यस किसिमको नियमित अन्तरक्रिया उपयोगी सिद्ध भएको छ । तर न्यायको स्तरीयतामा असर पार्ने प्रमुख तत्व चाहिं कानून व्यावसायीहरूको व्यावसायिक दक्षता हो भन्ने कुरालाई भने बिर्सन सकिदैन ।

न्यायको गुणस्तरियता धेरै हदसम्म कानून व्यवसायीहरूको गुणस्तर, तिनीहरूको तार्किक क्षमता र व्यावसायिक आचरणमा निर्भर गर्दछ । यी कुराहरू नियमित रूपमा गरिने भेटघाट र अन्तरक्रियावाट मात्र बढ्न सक्दैन । यसका लागि कानूनी शिक्षा र कानून व्यवसायीमा प्रवेशका लागि कानून व्यवसायी परिषदद्वारा निर्धारण गरिने आधार धेरै महत्वपूर्ण हुन्छ । कानून व्यवसायीवाट आचार संहिताको परिपालनलाई कठोर रूपमा अवलम्बन गरिएन भने कानून व्यवसायीहरूका बीच नै अव्यावसायिक आचरणले बढावा पाउने निश्चित छ । कानून व्यवसायीहरूको अमर्यादित र अनैतिक आचरण नियन्त्रण गर्न एवं अयोग्य कानून व्यवसायीहरूलाई पेशामा प्रवेश गर्नवाट रोक्न कानून व्यवसायी परिषद् त्यति प्रभावकारी हुन सकेको छैन । निजी कानून व्यवसायी र सरकारी वकिल दुवै तर्फवाट मुद्दाको सुनुवाई स्थगनका लागि पटक पटक गरिने अनुरोध, त्रुटीपूर्ण मस्यौदा र बहस, साथसाथै केही कानून व्यवसायीहरूको पेशागत मर्यादा विपरीतका आचरण एवं चर्को शुल्क जस्ता गतिविधिको कारण छिटोछरितो, कम खर्चिलो र प्रभावकारी न्याय सम्पादनमा असर परिरहेको छ । जिल्ला अदालत नियमावलीमा हालै गरिएको संशोधनवाट लामो समयदेखि विद्यमान इजलास रोज्ने समस्या जिल्ला अदालतहरूमा केही कम भएको छ तर पनि पुनरावेदन र सर्वोच्च अदालतमा यो समस्या रहिरहेको कारण पटक पटक स्थगित गर्ने र ढिलाई गर्ने प्रवृत्ति कायमै छ ।

न्यायपालिकालाई अन्य सरकारी निकायहरूको पनि हार्दिक सहयोग र समर्थनको जरुरत पर्दछ । यिनीहरू मध्ये पनि कानून तथा न्याय मन्त्रालयको भूमिका अझ बढी महत्वपूर्ण हुन्छ । किनभने अदालतको सरकारसंगको सम्पर्कका लागि यही मन्त्रालय जवाफदेही हुन्छ । न्यायको स्तरियता वृद्धि गर्न आवश्यक पर्ने कानूनहरूको निर्माण गर्ने जिम्मेवारी पनि यसैको हुन्छ । आज न्यायपालिकाले भोग्नु परेको विभिन्न समस्याहरू मध्ये पुरानो भैसकेका कानून र नियमहरूको विद्यमानता पनि एउटा प्रमुख समस्या हो । सरकारको प्राथमिकतामा कानून पुनरावलोकनको प्रस्तावले स्थान पाउन बाँकी नै छ । सबल कानूनी आधार बिना सक्षम न्याय प्रणालीको सपना साकार हुन सक्दैन । वर्तमान संविधान जारी भएपछि पनि कानूनी सुधारका क्षेत्रमा कुनैपनि ठोस काम नगरी हामीले धेरै समय खेर फालेका छौं । अहिले देवानी, फौजदारी र कार्यविधि कानूनहरूलाई अद्यावधिक तुल्याउने प्रक्रिया थालनी गर्न सहयोग पुऱ्याएकोमा संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रम (UNDP) लाई धन्यवाद दिनै पर्ने हुन्छ ।

अझै पनि कम प्राथमिकतामा परेको अर्को क्षेत्र हो विश्वविद्यालय र अन्य अनुसन्धान संस्थाहरूसंगको न्यायपालिकाको सम्बन्ध । न्यायपालिकासंग कानूनी शिक्षा, अनुसन्धान र कानूनी सुधारका वारेमा न कुनै नीति छ न यस्ता संस्थाहरूको क्रियाकलापमा आफ्नो कुनै हात नै छ ।

अहिले अदालतमा आएका मध्ये धेरै मुद्दाहरू जग्गा जमिनसंग सम्बन्धित छन् । जग्गा जमिनको दर्ता सेस्ता लगायतका अभिलेखहरू मालपोत, गुठी संस्थान र नापी कार्यालयमा रहन्छन् । तर यी अभिलेखहरू व्यवस्थित रुपवाट राख्ने र खोजेको वखत पत्ता लगाउन सकिने प्रक्रियाको अभावको कारण जग्गा जमिन सम्बन्धी मुद्दाको काम कारवाही प्रभावित भएको छ । धेरैजसो मुद्दाहरूमा अदालतले भिकाएको कागजपत्र यी कार्यालयहरूवाट नआएको कारण वर्षौंसम्म अदालतमा मुद्दा त्यसै थन्किएर रहनु परेको हुन्छ । कतिपय कार्यालयहरूले समयमा जवाफसम्म दिंदैनन् । कहिलेकाँही त धिड्याइ गर्ने यस्ता कार्यालयका अधिकृत र कर्मचारीहरूलाई अदालतले जरिवाना सम्म पनि गर्न बाध्य हुनुपर्दछ । तर यति गर्दा पनि सबै वखत समस्याको समाधान निस्कन गाह्रो हुन्छ ।

अदालतलाई विभिन्न प्रयोजनका लागि स्थानीय निकायका पदाधिकारीहरूको सहयोग पनि उत्तिकै जरुरत पर्दछ । जस्तो कि म्याद तामेल गर्दा, विवादित जग्गाको नापजाँच गर्दा, घटनास्थल मुचुल्का तयार गर्दा, अदालतको फैसला कार्यान्वयन गर्दा

तिनीहरूको उपस्थिति आवश्यक हुन्छ । तथापि यी निकायहरूसंगको समन्वयको अभाव एवं मुलुकको एउटा नागरिकको हैसियतले तिनीहरूले निर्वाह गर्नुपर्ने कर्तव्य र भूमिका प्रतिको संचेतताको कमिको कारणले पनि अदालतले यिनीहरूबाट अपेक्षित सहयोग प्राप्त गर्न सकेको छैन ।

प्रजातन्त्रमा न्यायपालिकाले आफू एकलै अलग रहेर काम गर्न सक्ने परिकल्पना गर्न सकिदैन । यसले अरु क्षेत्रसंग पनि उचित कार्यसम्बन्ध कायम राख्नुपर्ने हुन्छ । ढिलै भएपनि यसको अन्य अनौपचारिक क्षेत्रसंगको सम्बन्धले महत्व पाइरहेको छ ।

यी मध्येको एउटा महत्वपूर्ण सम्बन्ध संचारक्षेत्रसंगको सम्बन्ध हो । वास्तवमा संचार क्षेत्रबाट गरिने नियमित अनुगमनले अदालतको काम कारवाहीमा पारदर्शिता र जवाफदेहिता बढाउँछ । अदालत र संचार क्षेत्र बीचको सम्बन्धमा भने धेरै समस्याहरू छन् । प्रथमतः अदालतसंग सूचना प्रवाहको प्रभावकारी प्रणाली छैन । धेरै अदालतहरूमा सोधपुछ कक्ष सम्म पनि छैन । अन्य केही अदालतहरूमा अदालतमा लाग्ने दस्तुर र अन्य महत्वपूर्ण विषयमा सवैले देख्न सक्ने गरी सूचना राखिएको पाइदैन । सर्वोच्च अदालत वाहेक अरु कुनैपनि अदालतमा प्रवक्ता छैन । अदालतसंग न संचार सम्बन्धी समस्याहरू उपर विचार गर्ने र कारवाही गर्ने कुनै छुट्टै विभाग छ न त प्रेसकाउन्सिल तथा अन्य संचार संस्थाहरूसंग कुनै सम्पर्क र सम्बन्ध छ ।

हाल धेरैजसो समाचार पत्रहरूले सूचना संकलनका लागि कानून व्यवसायीहरूलाई उपयोग गरेको पाइन्छ । केही हदसम्म यसले अदालती कारवाहीका वारेमा स्वस्थ समाचार सम्प्रेषणमा सकारात्मक योगदान नै पुऱ्याएको छ । तर अझ पनि अदालत र संचारक्षेत्र बीचको सम्बन्धमा खट्टिकएको कुरा के छ भने सम्प्रेषित समाचारको सत्यतथ्य यकीन गर्ने र प्रमाणिकरण गर्ने प्रक्रियाको सर्वथा अभाव देखिएको छ । धेरैजसो समाचारहरू सम्बन्धित व्यक्तिलाई आफ्नो कुरा राख्ने अवसर नै नदिइ प्रसारित हुन्छन् । कुनै बेला आधारहिन समाचारका वारेमा अदालतबाट खण्डन र स्पष्टिकरण पठाइयो भने पनि ती छापिदैनन् जब कि यस्ता खण्डनहरू पहिले समाचार छापिएको पृष्ठ र कोलममा छाप्नु पत्रपत्रिकाको मूलभूत कर्तव्य नै मानिन्छ । जब समाचारपत्रहरूमा आधारहिन समाचारहरू छापिन्छन् यसले सर्वसाधारणको दृष्टिमा न्यायपालिकाको प्रतिष्ठालाई घटाउँछ र अदालत एवं सम्पूर्ण न्याय प्रणाली प्रतिको जनआस्थामा आँच पुऱ्याउँछ ।

राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरु एवं समुदायमा आधारित संस्थाहरुलाई आजकल पाँचौँ राज्यको रूपमा स्वीकार्ने गरिन्छ। यी मध्ये धेरै संस्थाहरुले न्याय क्षेत्र र न्याय क्षेत्र भित्रको केही खास विषयमा क्षमता विकासका लागि काम गरेका छन्। सर्वोच्च अदालत र न्याय परिषदसंग सहकार्य गरी न्याय क्षेत्रमा काम गर्ने केही उल्लेखनीय संस्थाहरुमा न्यायाधीश समाज नेपाल, प्रो.पब्लिक, न्यायमञ्च, सेलर्ड, महिला कानून तथा विकास मञ्च (FWLD), ल्याक, नेपाल कानून समाज आदि छन्। यी संस्थाहरुले लैङ्गिक न्याय, बाल न्याय, फौजदारी न्याय, वातावरणीय कानून र न्याय जस्ता कानून र न्यायका जल्दावल्दा विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गर्ने, अन्तक्रिया, गोष्ठी र छलफल कार्यक्रमहरु आयोजना गर्ने गरेका छन्।

यसका अतिरिक्त धेरै दातृ निकाय र अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरुले न्यायक्षेत्रको सुधारका लागि सहयोग गर्न रुची देखाएका छन्। UNDP, USAID, ADB, the Asia Foundation, DANIDA जस्ता संस्थाहरुले न्यायिक सुधारका लागि गहिरो अभिरुची देखाएका छन्। केही अरु संस्थाहरु सार्वजनिक सरोकारका मुद्दाहरु उठाउने, मानव अधिकारको वकालत गर्ने र दण्ड प्रणालीमा सुधार गर्ने कार्यमा संलग्न छन्। तिनीहरु सर्वोच्च अदालत र अन्य अदालतको सम्पर्कमा कहिलेकाही आउँछन्। तर दातृ निकायसंगको सम्बन्धको वारेमा ठोस नीतिको अभावको कारण दातृ समुदायवाट फाइदा लिन र तिनीहरुलाई न्यायिक सुधार प्रक्रियामा संलग्न गराउन न्यायपालिका असफल भैरहेको छ।

के भनिन्छ भने न्याय पर्खालले घेरिएको किल्ला भित्रको वस्तु (Cloistered Virtue) होइन। यो समाजसंग सापेक्षित हुनुपर्दछ। वास्तवमा समाजले नै कानून र न्यायको रूपरेखा निर्धारण गर्दछ। समाजसंग जीवन्त सम्बन्ध कायम राख्नका लागि न्यायाधीशहरु सामाजिक जीवनको विभिन्न पक्षहरुसंग पर्याप्त रूपमा परिचित हुनुपर्ने हुन्छ। कानूनी पद्धतिको विकास र सम्वर्धनमा योगदान पुऱ्याउनु न्यायाधीशहरुको मूलभूत क्रियाकलाप भित्रै पर्ने कुरा हो। त्यसैले न्यायाधीशको समयको सिर्जनात्मक उपयोगको विषयलाई विश्वव्यापी रूपमै महत्व दिने गरिएको छ। संयुक्त अधिराज्य, संयुक्त राज्य अमेरिका र क्यानाडा जस्ता मुलुकहरुमा न्यायाधीशहरु विदाको समयमा विश्वविद्यालयमा गएर प्रवचन दिने र पढाउने समेत काम गर्छन्। हाम्रै छिमेकी मुलुक भारतमा पनि नमूना कानून विद्यालयको स्थापनामा सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरुले

महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन् । जस्तो असीको अन्तिम तिर स्थापित भारतको राष्ट्रिय कानून विद्यालय (National Law School) को संरक्षक भारतका प्रधानन्यायाधीश छन् । यसैगरी कलकत्ता, आन्ध्रप्रदेश र राजस्थानका मुख्य न्यायाधीशहरूले पनि आफ्नो सम्बन्धित राज्यहरूमा नमूना कानून विद्यालयको स्थापनामा हाल महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् ।

न्यायाधीशहरूद्वारा प्रशिक्षण दिने, लेख्ने र कार्यपत्र प्रस्तुत गर्ने गरिनाले कानून समुदायलाई विभिन्न रूपबाट लाभ पुग्न सक्दछ । न्यायाधीशहरूका निम्ति विकास गर्न लागिएको विश्वव्यापी आचार संहिताका सन्दर्भमा एउटै मात्र सावधानी अपनाउनु पर्ने विषय के छ भने तिनीहरू कुनै पनि संगठनको स्थायी कर्मचारीको रूपमा रहनु हुँदैन र आफ्नो अदालतको समयमा व्यवधान नआओस् भन्ने तर्फ सतर्क रहनु पर्दछ । यस विषयमा पनि नेपालको न्यायपालिकाको ठोस नीति नभएको कारण न्यायाधीशहरू बीच नै र अरु क्षेत्रका व्यक्तिहरू बीच अन्यौल सिर्जना भएको छ ।

ज. भ्रष्टाचार र अनियमितता नियन्त्रण परिचय

सामान्य आस्था र विश्वास आर्जन गर्नुको सट्टा नेपालको न्यायपालिकाले आज ढिलाइ र अनियमितता जस्ता कुराहरूको आलोचना सहनु परेको छ । नागरिक समाजद्वारा प्रकाशित अनुसन्धान प्रतिवेदनमा र संचार माध्यममा न्यायपालिकालाई अक्सर गरेर मन्द गतिमा चलिरहेको, सार्वजनिक आलोचना प्रति कुनै परवाह नभएको र सार्वजनिक छानविनको अवधारणालाई आत्मसात गर्न नसकेको संस्थाको रूपमा औँल्याउने गरिएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय दातृ निकायहरूले तिनीहरूको सुशासन सम्बन्धी प्रतिवेदनमा कहिलेकाँही नेपालको न्यायपालिकालाई आफ्नो गल्ती र अनियमितताहरू सच्याउन नसक्ने संस्थाको रूपमा उल्लेख गरेका छन् । जतिवेला भ्रष्टाचार विरुद्ध औँला ठड्याइन्छ त्यतिवेला न्यायपालिका पनि अछुतो रहेको छैन । धेरै अदालतकर्मीहरूले जुन कुरा प्रकाशित गरिएको हुन्छ त्यसप्रति खासै वास्ता राख्दैनन् र संचार माध्यम लगायतमा आउने विभिन्न आलोचनाहरूलाई भ्रमपूर्ण, अदालतको वास्तविक समस्या बुझ्दै नबुझी आधारहिन तवरबाट लेखिएको भन्दै सतही रूपमा लिने गरिन्छ । यसैगरी न्यायपालिकाले एउटा सार्वजनिक संस्थाको रूपमा आफ्नो गल्तीहरूको मूल्यांकन गर्ने, आफू उपर लागेको

आरोपको छानविन गर्ने, कुनै गुनासोहरु भए तिनको निकास दिने र गल्ती एवं अनियमितताहरु सच्याउने तथा कुनै बदमासीहरु भएको भए तिनलाई कारवाही गर्ने प्रणालीको विकास गर्नुपर्छ । न्यायपालिकाको कार्यसम्पादनलाई सहज तुल्याउन मात्र होइन मुलुकवाटै भ्रष्टाचारलाई निर्मुल गर्न पनि न्यायपालिका भित्रको भ्रष्टाचार र अनियमितताको प्रश्नमा छानविन हुनु जरुरी छ । जवसम्म हामीले भ्रष्टाचार र अनियमितता भएको भन्ने सूचना प्राप्त भएको वा आफैमा भएको सबै पक्षहरुमा अध्ययन गर्ने र न्याय क्षेत्र भित्रका एवं बाहिरका संस्थाहरुको सहयोगमा आवश्यकतानुसार तुरुन्त कारवाही गर्ने संयन्त्रको विकास गर्दैनौं तवसम्म न्यायपालिका प्रतिको जनधारणामा परिवर्तन हुने अपेक्षा पनि कमै मात्र गर्न सकिन्छ ।

वास्तवमा भ्रष्टाचार र अनियमितताको प्रश्न अन्य कैयन् प्रश्नहरूसंग गाँसिएको छ । यी प्रश्नहरुमा विलम्बकारी अदालती कार्यविधि, न्यायपूर्ण कानूनको अभाव, न्यायाधीशहरुको त्रुटिपूर्ण नियुक्ति प्रक्रिया, न्यायपालिकाको जनशक्तिको भर्ना र वृत्तिविकासको प्रक्रिया, न्यायाधीश तथा अन्य कर्मचारीहरुको पारिश्रमिक र सुविधा, मुद्दा व्यवस्थापन र सेवाको स्तरमा सुधार, स्वायत्तता र स्वतन्त्रता, आवश्यक साधन र स्रोत एवं पूर्वाधारहरुको उपलब्धता, आधुनिक प्रविधिको सूत्रपात र प्रयोग तथा न्यायक्षेत्र र अन्य संस्थाहरुको सहयोग आदिसंग सम्बन्धित छन् । हामीलाई के लाग्दछ भने न्यायपालिकामा गरिने सुधारको दृष्टिकोणवाट भ्रष्टाचार एवं अनियमितता नियन्त्रणको प्रश्न मुख्य विषय हो तर यस विषयमा अपनाइने एकाङ्की दृष्टिकोण भने धेरै संकुचित हुनेछ ।

प्रथमतः भ्रष्टाचार र अनियमितता भन्ने कुरा कुनै काम गर्नु वा नगर्नु एवं त्यस्तो परिस्थितिमा न्यायपालिकाले कारवाही गर्न नसक्नुका परिणाम हुन् । केही समस्याहरु आन्तरिक तवरवाटै सिर्जना गरिएका हुन्छन् तर अन्य केही समस्याहरु भने न्यायपालिकामा अन्यत्रवाटै थुप्रिएका छन् । उदाहरणको लागि न्यायपालिकाको कार्य सम्पादनमा कानून व्यवसायी, प्रहरी, अभियोक्ता, र अन्य सरकारी निकायहरु जस्ता न्यायपालिका बाहिरका संस्थाहरुको प्रत्यक्ष भूमिका रहेको हुन्छ । यी संस्थाहरुको पारदर्शी व्यवहार, सक्रिय एवं रचनात्मक सहयोग विना न्यायपालिकाले एकलै आफ्नो कार्य प्रभावकारी तवरवाट सम्पादन गर्न सक्दैन । यसका अतिरिक्त न्यायपालिका स्वयंले पनि आफ्नो काम कारवाहीलाई व्यवस्थित र नियमित तुल्याउन उचित भूमिका निभाउनु पर्छ

। अहिले देखिएका समस्याहरूलाई केही नगरी त्यसै छोड्न मिल्दैन । यस सम्बन्धमा न्यायपालिकाले उत्तरदायित्वपूर्ण ढंगले काम गर्नु जरुरी छ । यसै तथ्यलाई दृष्टिगत गरी अनियमितता र भ्रष्टाचार नियन्त्रणको विषयलाई छलफलको एउटा प्रमुख विषयको रूपमा लिई उपयुक्त रणनीतिक उपायहरू प्रस्तावित गरिएको छ ।

क्षेत्रिय परामर्श कार्यक्रमका वखत सहभागीहरूले धेरै समस्याहरू उठाएका थिए जसलाई संक्षेपमा निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छः—

- ☞ न्यायाधीशहरूले प्रतिद्वन्दात्मक वातावरणमा काम गर्नुपर्छ जहाँ हार्ने पक्षले कहिल्यै पनि आफ्नो मुद्दा कमजोर भएको कारण हारेको भनेर स्वीकार्दैन र जहिले पनि आफूलाई न्याय भएन भनिरहन्छ । वातावरणले पनि त्यस्तो सोचाई बनाउन सघाउ पुऱ्याउँछ । यस्तो स्थितिमा जहिले पनि न्यायाधीशहरूका विरुद्धमा आधारहिन उजुरीहरू पर्ने संभावना रहन्छ । त्यसैले न्यायाधीशहरूले आस्थाको धरोहरका रूपमा सार्वजनिक जवाफदेहीको पद धारण गरेको हुँदा उनीहरूको स्वच्छता र निष्पक्षतामा कुनै पनि प्रकारको आशंका र अनिश्चय नरहने गरी काम गर्ने भरभग्दुर प्रयास गर्नुपर्छ ।
- ☞ संचार माध्यममा आउने न्यायाधीशहरू विरुद्धका आरोपहरूलाई विचार गर्दा न्यायाधीशहरूलाई अनुशासित तुल्याउन बनाइएका संवैधानिक र कानूनी संयन्त्रहरूलाई सवल बनाइनु पर्ने देखिन्छ ताकि न्यायाधीशहरूको नियुक्ति र बहुवामा नैतिकता, परिश्रम, कल्पनाशिलता र स्वच्छ दृष्टिकोणले उचित महत्व पाओस् । न्यायाधीशहरूलाई अनावश्यक र अनुचित तवरले संरक्षण गरिएको महसुस कसैले गर्न नपाओस् । यी सबै पक्षहरूमा हेर्ने अधिकार न्याय परिषदलाई रहेको हुँदा यसले बढी प्रभावकारी र पारदर्शी ढंगमा तुरुन्त काम गर्नुपर्छ ।
- ☞ अदालतका कर्मचारीहरूको सम्बन्धमा विचार गर्दा मूल समस्या तिनीहरूको संख्या र सेवा शर्तको कारणवाट सिर्जना हुन्छ । प्रथमतः आनुपातिक हिसावले सबैभन्दा ठूलो संख्या राजपत्र अनंकित कर्मचारीहरूको रहेको छ जो कानून र न्यायको विषयमा कच्चे छन् । दोस्रो, अन्य सरकारी कर्मचारी सरह तिनीहरूको नियुक्ति, सरुवा र विभागीय कारवाहीमा पनि सोही निजामती सेवा ऐन र नियमावली नै लागु हुने भएकोले न्यायिक पदाधिकारीहरू जसको मातहतमा तिनीहरूले काम गर्छन् स्वतन्त्र तवरले दण्ड र पुरस्कार प्रदान गर्ने अधिकार पाएका छैनन् ।

न्यायाधीशहरु बीच भएको छलफलमा के कुरा देखियो भने लोकसेवा आयोगसंग परामर्श गर्ने प्रणाली हटाइनुपर्ने र अदालतका कर्मचारीहरुको योग्यता र सेवाको शर्त निर्धारण गर्ने छुट्टै नियमावली बनाइनु पर्ने धारणा प्रबल बन्दै आएको छ । राजपत्र अनंकित कर्मचारीहरुको असमानुपातिक संख्यालाई घटाएर मनासिव सीमा भित्र ल्याइनुपर्छ र अदालतलाई क्रमशः अधिकृतमूलक बनाइनुपर्छ ।

- ☞ अदालतहरु सूचना प्रसारणको विषयमा एकदम कमजोर छन् । अदालतमा जाने मध्ये थोरैले मात्र आफूले गराउन चाहेको काम कुन शाखाले हेर्छ भनी पत्ता लगाउन सक्दछन् । जनता पनि अदालतवाट प्राप्त हुने सेवाहरुको बारेमा सचेत छैनन् । त्यसैले सूचना प्रसारणको प्रणालीलाई सुदृढ तुल्याइनुपर्छ । यस वाहेक सर्वसाधारण जनतासंग व्यवहार गर्ने अदालतका कर्मचारीहरु सजिलै पहिचान गर्न सकिने हुनुपर्छ र अदालतका कोठाहरुलाई पनि नम्बर दिइनुपर्छ ताकि जनताले आफ्नो कामसंग सम्बन्धित कर्मचारीलाई तुरुन्त भेट्न सकोस् ।
- ☞ धेरै अदालतहरुमा उजुरी पेटिका छैन र भएकै ठाउँमा पनि अदालतका उपयोगकर्ताहरु उजुरी खसाल्न प्रोत्साहित पाइदैनन् । अस्वस्थ काम कारवाहीलाई सहेर नवसी यदि उजुर गर्नुपर्ने कुनै विषय छ भने उजुर गर्ने तिनीहरुको कर्तव्य प्रति तिनीहरुलाई सुसूचित गरिनु पर्दछ । उजुरी पेटिकाहरु केवल व्यर्थको देखावटी हो भन्ने सोचाइ हटाउन अदालतहरुले यथाशक्य प्रयत्न गर्नुपर्छ ।
- ☞ बिलम्बकारी अदालती कार्यविधिले गर्दा कानूनको अस्वस्थ प्रयोगलाई ठाउँ बनाइ दिएको छ, फलस्वरूप अनियमितता बढेको छ । त्यसैले अदालती कार्यविधिलाई सरल बनाउने प्रयत्न गरिनुपर्छ र अदालती फैसलावाट प्रभावकारी उपचार पाइने कुराको निश्चितता प्रदान गरिनुपर्छ । सर्वोच्च अदालतले संविधानद्वारा आफूलाई प्राप्त नियम बनाउने अधिकारको प्रयोग गर्नुपर्छ र अदालतहरुलाई आवश्यकता अनुसारको कार्यविधिगत नियमहरु उपलब्ध गराइ दिनु पर्दछ ।
- ☞ न्यायपालिकाले अनुगमन र सुपरीवेक्षणको आन्तरिक संयन्त्र विकास गर्नुपर्छ, जसवाट अतियमितताहरुलाई रोक्न वा कम गर्न सकियोस् ।
- ☞ धेरै अदालतहरुमा अपर्याप्त बजेट विनियोजनको कारण आवश्यकीय अदालती सेवाहरु पनि अदालतका उपयोगकर्ताहरुको सहयोगमा सञ्चालित छन् ।

अदालतहरु यसका उपयोगकर्ताहरुबाट कागज र फाइल लिन बाध्य छन् जसले गर्दा न्यायपालिका प्रति नै गलत धारणा सिर्जना हुन गएको छ ।

- ☞ बजेटको अभावको कारण अदालतमा धरौटीको रुपमा राखिएको कोर्ट फिहरु समयमा फिर्ता गर्न सकिएको छैन । बजेट कै सीमितताले गर्दा अदालतमा फैसलाहरु कार्यान्वयन गर्ने कार्य पनि प्रभावित बन्न गएको छ ।
- ☞ फोटोकपि मेसिन, कम्प्युटर जस्ता उपयोगकर्ता मैत्री प्रविधिको व्यवस्थाबाट अदालती सेवालाई छिटोछरितो र भरपर्दो बनाउन मद्दत मिल्छ ।

सुधारका यी समान्य क्षेत्रहरुको अलावा क्षेत्रीय परामर्श कार्यक्रमका वखत सहभागीहरुले महालेखापरीक्षकको विभागद्वारा औल्याइएका कथित आर्थिक अनियमितताको प्रश्न पनि उठाएका थिए । धेरै सहभागीहरुले खर्चलाई अनियमित जनाउनुको पछाडि लेखापरीक्षकहरुको नकारात्मक धारणालाई जिम्मेवारी ठहराए । जस्तो उदाहरणको लागि यदि कुनै जरिवाना लागेको फरार पक्ष पक्राउ पर्यो तर उसले जरिवाना तिरेन भने जरिवाना नतिरे वापत उसलाई कारागारमा पठाइन्छ । कारागारमा वसेको अवधिलाई जरिवानासंग मिलान गरी मिनाहा गरिन्छ । तर लेखापरीक्षकले यसलाई बेरुजु ठान्छन् । यस्ता अरु धेरै उदाहरणहरु पाउन सकिन्छ । त्यसैले न्यायिक काम कारवाहीको विशेष प्रकृतिलाई ध्यानमा राखेर अदालतको कामको प्रकृति अनुरूपको आर्थिक नियमावली तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनुपर्छ । अझ न्यायपालिका र महालेखापरीक्षकको विभाग बीच खुला र सहकार्यको शैली अपनाइ स्पष्ट नभएको कुरामा स्पष्ट गर्ने र छलफल गर्ने गरिएमा भ्रष्टाचार नियन्त्रणको प्रश्नमा बढी प्रभावकारी हुने देखिन्छ । यसका लागि सर्वोच्च अदालतमा एउटा सम्पर्क सूत्र (Focal point) स्थापना गरी महालेखा परीक्षकको विभागसंग छलफल गर्ने र स्पष्ट गर्नुपर्ने विषयमा सम्बन्धित अदालत वा पदाधिकारीसंग सम्पर्क गराइ दिने गर्न सकिन्छ ।

न्यायाधीशहरु सरकारले निर्णय गरी निजी अर्दली नियुक्त गर्न पाउने गरी आफूहरुलाई दिएको सुविधालाई पनि केवल नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित नभएकै कारणले मात्र अनियमित भनी औल्याइएको प्रति दुखित छन् । उनहीहरुका अनुसार यदि सो सम्बन्धी सूचना राजपत्रमा प्रकाशित हुनैपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था हो भने पनि

सम्बन्धित सरकारी निकायले उक्त दायित्वबाट पन्छिएर बस्न हुँदैन । न्यायपालिकालाई यस सम्बन्धमा सम्बन्धित मन्त्रालयको आवश्यक सहयोग प्राप्त हुन जरुरी छ ।

अदालतका कर्मचारीहरूलाई निजहरूको आधारभूत आवश्यकता पुरा गर्न पनि नपुग्ने पारिश्रमिक र सुविधाहरू प्रदान गरिएको र ज्यादै सानो आर्थिक अनुशासनहिनताका लागि पनि जवाफदेही हुनुपर्ने भएको सन्दर्भमा उनीहरूको पारिश्रमिक वृद्धि हुनुपर्ने देखिएको छ । अनुसन्धान तथा अभियोजन गर्ने धेरै निकायहरूले अतिरिक्त सुविधाहरू पाइरहेका छन् भने न्यायपालिकालाई बेवास्ता गरिएको छ । कामको प्राविधिक र संवेदनशील पक्षलाई विचार गरेर न्यायपालिकाका धेरैले पारिश्रमिक र सुविधाको निर्धारण गर्दा न्याय सेवालाई विशेष व्यवहार गर्नुपर्ने आवश्यकता औल्याएका छन् । तर दुर्भाग्यवश आज यसको ठीक विपरीत भैरहेको देखिन्छ । न्यायाधीशहरूको पारिश्रमिक र सुविधा वृद्धिको विषयमा सरकारी उदासिनता (laxity) का धेरै उदाहरण छन् । धेरै न्यायाधीशहरूले सुविधाको विषयमा आफू सरहका निजामती अधिकृतहरूको तुलनामा भेदभाव गरिएको महशुस गरेका छन् । सरकारी कर्मचारीहरूको आर्थिक सुविधामा वृद्धि हुँदा न्यायाधीशहरूको सजिलै वृद्धि हुँदैन । कहिलेकाँही स्वतः वृद्धि हुनुपर्ने दैनिक भ्रमण भत्ताको लागि पनि न्यायाधीशहरू वर्षौं सम्म सहाराविहिन रूपमा पर्खेर वस्नु परेको हुन्छ । धेरै सहभागीहरूको विचार के पाइयो भने कर्मचारी नीतिमा पुनरावलोकन गरिँदा न्यायाधीशहरूको पारिश्रमिक र सुविधाको प्रश्नमा पनि एकसाथ विचार गरिनु जरुरी छ ।

सारांशमा माथि उल्लेख गरिए जस्तै भ्रष्टाचार र अनियमितताका विभिन्न स्रोतहरू छन् तर तिनीहरूको नियन्त्रणका लागि संयन्त्रहरू पनि छन् । जस्तो निरन्तर सतर्कता र प्रभावकारी सुपरीवेक्षण जस्ता उपायहरूबाट यस्ता अनियमित व्यवहारहरूलाई न्यून गर्न सकिन्छ । कानूनको उल्लंघनलाई कठोर दण्डको व्याख्या गरियो भने स्वभावैले परिपालनामा वृद्धि हुन्छ । सुधारमा भन्दा जहिले पनि रोकथाममा जोडिदिनु राम्रो हुन्छ । न्यायपालिकामा अपेक्षा गरिए अनुरूप कार्य हुन नसकेको भनी गुनासो गर्ने जनतालाई न्यायपालिकाले उचित सेवा प्रदान गर्न नसक्नुमा न्यायपालिकाले भोग्नु परेका समस्याहरूको वारेमा सर्वसाधारणलाई जानकारी गराउनु जरुरी छ । त्यसैले कहिलेकाँही हुने नकारात्मक प्रचारलाई विचार गर्दा यसका समस्याहरू र ती समस्या समाधान गर्न अपनाउन सकिने उपायहरूका वारेमा न्यायक्षेत्रसंग सम्बन्धित संस्थाहरूले सरकार र संचार माध्यमलाई जानकारी गराउनु अत्यावश्यक देखिन्छ । अनुशासनहिनता र

अनियमितता नियन्त्रणका लागि संस्थागत संयन्त्रको सुदृढीकरण गर्नुका अतिरिक्त संचार माध्यम लगायत न्याय क्षेत्रका अरु कर्तारुले पनि न्यायपालिकाले भोग्नु परेका समस्याहरूका सन्दर्भमा उचित ध्यान दिनुपर्छ र न्यायपालिकाका सीमाहरूका साथै यसका सफलता र असफलताका वारेमा पर्याप्त जानकारी सहित सार्वजनिक बहस चलाउन मद्दत गर्नुपर्छ । न्यायपालिका स्वयंले पनि सुधार र प्रगतिका लागि सक्रियता अपनाउनु पर्छ । यसका समस्याहरूका वारेमा सर्वसाधारणलाई जानकारी गराउनु पर्छ । आवश्यक स्रोत, साधन र सहयोगका लागि प्रयत्न गर्नुपर्छ र आफ्नो काम कारवाहीमा पारदर्शीता एवं जवाफदेहितामा वृद्धि गर्नुपर्छ । आरोपहरूको छानविन गर्ने आन्तरिक पद्धति र आत्ममूल्यांकन गर्ने प्रणालीले गुनासोहरूको निकास दिने र अनियमितता एवं गल्तीहरू सच्याउने अवसर प्रदान गर्दछ र साथै गल्ती गर्नेहरूका विरुद्धमा तत्कालै कारवाही गर्ने प्रक्रियाले न्यायपालिकाको सार्वजनिक प्रतिष्ठा वृद्धि गर्न पनि मद्दत पुऱ्याउँछ ।

भ. विद्रोह र अदालतको सुरक्षा स्थिति परिचय

न्यायपालिकामा निहित सार्वजनिक आस्था र विश्वास नै यसको महत्वपूर्ण शक्ति र हतियार हो । केही समय पहिले सम्म न्यायपालिका प्रति देखाइएको जनआस्थाले नै यसको सुरक्षा र संरक्षणको लागि आन्तरिक हतियारको रूपमा काम गरेको थियो । केही वर्ष पहिले सम्म न्यायपालिका र न्यायाधीशहरूको सुरक्षाको आवश्यकता कहिल्यै पनि गम्भीर छलफलको विषय भएको थिएन । बरु न्यायाधीश र कानून व्यवसायीहरू बीच विगतमा भएका सबै छलफलहरू न्यायपालिकाको निष्पक्षता, सक्षमता र प्रभावकारितामा सुधार ल्याई यस प्रतिको सार्वजनिक आस्था र विश्वासलाई अझ बढी कसरी वृद्धि गर्ने भन्ने प्रश्नमा केन्द्रीत रहन्थ्यो । यसले गर्दा न्यायपालिकाको सुरक्षा आवश्यकतालाई ठूलो बल मिलेको विश्वास गरिएको थियो ।

तर समय छिटो छिटो परिवर्तन भैरहेको छ र समाज पनि भन् भन् जटिल बन्दै गइरहेको छ । फलस्वरूप सामाजिक मूल्य र मान्यतामा गम्भीर ह्रास आइरहेको छ । यस किसिमबाट सामाजिक मूल्यमा भैरहेको आश्चर्यजनक ह्रासले गर्दा समाजका विभिन्न क्षेत्रमा अनुशासनहिनता र अव्यवस्थाको संस्कार विकास भएको छ । यही अनुशासनहिनताको प्रवृत्ति बढ्दै गएकाले अदालतको सुरक्षा व्यवस्थालाई भरपर्दो बनाउने

उपाय र तरिकाका सम्बन्धमा पनि गम्भीरतापूर्वक सोच्नु जरुरी भएको छ । न्यायपालिकाको सुरक्षा र संरक्षणका लागि जनआस्था नै शक्तिशाली हतियार हो भन्ने परम्परागत भनाइमा विश्वस्त हुने नेपालको न्यायपालिकाको दिनहरु अब रहेनन् ।

करीव आठ वर्ष अगाडि विघटित प्रतिनिधिसभा पुनर्स्थापना गर्ने गरी भएको सर्वोच्च अदालतको फैसलालाई लिएर तत्कालीन न्यायिक नेतृत्वको विरोधमा आपत्तिजनक नारा सहित अधिराज्यव्यापी रूपमा जुन किसिमको अनियन्त्रित प्रदर्शनहरु भए त्यो तीतो क्षणको संभ्रनाले अबै पनि सम्बन्धित व्यक्तिहरुको मनलाई दुखाएको होला । आफ्नो चाहना विपरीत अथवा विपक्षमा भएको फैसलाको विरुद्धमा आकस्मिक ढुंगामुढा गर्ने जस्ता क्रियाकलापहरु गम्भीर चासो र चिन्ताको विषय बनेको छ । घटनाले यतिसम्म दुःखद मोड लियो कि केही वर्ष अगाडि सुखैत जाँदै गर्नु भएका तत्कालीन प्रधानन्यायाधीशको सुरक्षाका लागि खटिएको गाडी माओवादी विद्रोहीद्वारा थापिएको धरापमा पर्यो र परिणाम स्वरूप पुनरावेदन अदालतका एकजना रजिष्ट्रार र केही सुरक्षाकर्मीहरुको ज्यान गयो ।

यो दुर्भाग्यपूर्ण तर ज्यादै गम्भीर घटनाले गर्दा न्यायपालिका प्रतिको जनआस्था नै यसको सुरक्षाको महत्वपूर्ण हतियार हो भन्ने तथाकथित मान्यताका आधारमा न्यायाधीशहरुलाई भौतिक सुरक्षा उपलब्ध गराउने कुरा विल्कुलै अनावश्यक र असम्बन्धित मानिने परम्परागत अवधारणामा आशंका सिर्जना भएको छ । यी सबै दुःखद घटना र विकासक्रमले न्यायपालिकालाई आफ्नो निन्द्रावाट अप्रत्यासित रूपमा व्युंभ्राएको छ र न्यायाधीश एवं समग्र न्यायपालिकाको सुरक्षा र बचाउको बारेमा गम्भीरतापूर्वक सोच्न र पुनर्विचार गर्न बाध्य तुल्याएको छ ।

अदालतहरुको वर्तमान सुरक्षा अवस्था

विघटित प्रतिनिधिसभा पुनर्स्थापना गर्ने गरी २०५२ सालमा भएको सर्वोच्च अदालतको फैसलालाई लिएर जुन किसिमको अनुत्तरदायी र सोचै नसोचिएको प्रदर्शन भयो त्यसको परिणाम स्वरूप पहिलो पल्ट श्री ५ को सरकारले कम से कम अदालतलाई भए पनि सुरक्षा उपलब्ध गराउन आवश्यक रहेको तथ्य महसुस गर्न बाध्य भयो । तत्कालीन सरकारको नीतिगत निर्णयवाट अदालतमा पहराका लागि केही प्रहरी सुरक्षाकर्मीहरु पनि खटाइए । तर समय वित्दै जाँदा सरकार विस्तारै आफ्नो अधिको निर्णयप्रति शिथिल बन्दै गयो र फलस्वरूप चाँडै नै त्यो निर्णय सरकारी अकर्मण्यताको

सिकार वन्यो । अहिले सरकारले केवल सर्वोच्च अदालत र पुनरावेदन अदालतहरूलाई मात्र प्रहरी सुरक्षा उपलब्ध गराइरहेको छ । तर केही अपवादको अवस्थामा बाहेक अधिराज्यका कुनै पनि जिल्ला अदालतहरूमा प्रहरी सुरक्षा उपलब्ध गराइएको छैन । यसको मतलव अदालतहरूको सुरक्षाको वर्तमान व्यवस्था पर्याप्त र पूर्ण छ भन्ने होइन, अपितु, बढ्दो माओवादी विद्रोहवाट उत्पन्न खतरासंगै यो अझ जटिल पनि बन्दै गएको छ ।

न्यायाधीशहरूको सम्मेलनवाट देखाइएको सुरक्षा सरोकार

केही वर्ष यता विभिन्न सभा र सम्मेलनहरूमा न्यायपालिकाको सुरक्षा आवश्यकता बारेमा पुनःपरिभाषा र पुनर्संरचना गर्न सरकार माथि दवाव बढ्दो छ । २०५५ सालमा सम्पन्न सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरू र पुनरावेदन अदालतमा मुख्य न्यायाधीशहरूको सम्मेलनले सबै न्यायाधीशहरूलाई आवासीय भवन निर्माणको आवश्यकतामा जोड दिएको थियो ताकि न्यायाधीश र अदालतको सुरक्षार्थ खटाइएका सुरक्षाकर्मीहरूको निमित्त समेत आवासको प्रबन्ध गर्न सकियोस् । तर २०५८ सालमा सम्पन्न सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरू एवं पुनरावेदन अदालतका मुख्य न्यायाधीशहरूको आठौं सम्मेलनले मात्र अदालतको सुरक्षा पक्षमा गम्भीर छलफल गर्‍यो र समस्या समाधानका लागि ठोस प्रस्तावहरू पनि पारित गर्‍यो । सम्मेलनले अदालतमा हाल विद्यमान अर्दलीमुखी सुरक्षा प्रणाली परित्याग गरेर यसको सट्टामा उपयुक्त, भरपर्दो र उत्तरदायित्वपूर्ण सुरक्षा प्रणाली अपनाउनु पर्ने आवश्यकतामा जोड दिएको छ । अदालतको सुरक्षा अवस्था बारे अध्ययन गरी यसलाई सवल तुल्याउन अवलम्बन गर्नुपर्ने उपायहरूका बारेमा सुझाव दिन एउटा विशेष समिति गठन गर्ने प्रस्ताव पारित भएको थियो । पछि सर्वोच्च अदालतका तत्कालीन माननीय न्यायाधीश श्री टोपवहादुर सिंहको संयोजकत्वमा एउटा सुरक्षा समिति गठन भयो जसले न्यायपालिकाको सुरक्षा स्थितिलाई सुदृढ बनाउन विभिन्न सिफारिशहरू प्रस्तुत गर्‍यो ।

अदालतको सुरक्षा व्यवस्थापनमा कमजोरीहरू

हामीले यो स्वीकार्नुपर्छ कि अदालतको सुरक्षा व्यवस्था कुनै विशेष दक्षता विना नै सामान्य रूपमा सञ्चालित छ । अदालतसंग न आफ्नो छुट्टै सुरक्षा प्रणाली छ न सरकारले पर्याप्त र वर्दीधारी सुरक्षा दिएको छ । अदालतलाई जति सुरक्षा दिइएको छ त्यो पनि न एकनासको छ न प्रभावकारी छ । अदालतलाई दिइएका सुरक्षा अधिकारीहरू

प्रायसः अस्त्रविहिन छन् । न्यूनतम तहको सुरक्षाको पनि ग्यारेण्टी छैन । अदालतहरु अग्ला पर्खालले घेरिएका छैनन् र त्यसैले उपयुक्त सुरक्षा पर्खालको अभावको कारण अदालत भवनहरु असुरक्षित छन् । न्यूनतम तहको सुरक्षा पनि अदालतमा विकास गरिएको छैन । अदालत भवन र हाता खुद्रा र घुमन्ते विक्रेता देखि यसका उपयोगकर्ताहरु सबैका निमित्त निर्वाध खुल्ला छ । धेरैजसो समय तिनीहरुको प्रवेश अनियन्त्रित जस्तै छ । कहिलेकाही त मुद्दाको सुनुवाई भैरहेको ठाउँमा इजलास भित्रै पनि घुमन्ते व्यापारीहरुले पत्रिपत्रिका, फलफूल र अन्य खानेकुराहरु खुलारुपमा बेचेको देख्न पाइन्छ । न्यायाधीशहरुको निवास सबैभन्दा असुरक्षित ठाउँ हो । त्यहाँ कुनैपनि सुरक्षा प्रवन्धको पूर्णतः अभाव छ । एउटा न्यायाधीश जसलाई जन्मकैद सम्मको सजाय दिने अधिकार प्रदान गरिएको छ तर विडम्बना उसको आफ्नो सुरक्षा गर्ने जिम्मा भने उसैलाई छोडिएको छ ।

अदालतमा माओवादी विद्रोहको प्रभाव

माओवादी विद्रोह शुरु भएपछि अदालतको सुरक्षा स्थिति अझ बिग्रेको छ । माओवादीहरुले यो ऊ केही नभनी राष्ट्रव्यापी रूपमा भौतिक पूर्वाधारहरुको विनासमा लागेका छन् । केही महिना अगाडि जुम्ला, अछाम र अर्घाखाची जिल्लाका अदालत भवनहरु माओवादी आक्रमणमा परी पूर्णतः ध्वस्त भएका छन् । सरकारी भवनहरु तोडफोड र विनाश गर्ने माओवादी विद्रोहीहरुको नीति नै रहेको हुँदा केही न्यायाधीशहरु उनीहरुको वैयक्तिक सुरक्षाको लागि भनेर उपलब्ध गराइएका अदालतका आवासीय भवनमा बस्न संकोच मानिरहेका छन् र त्रसित छन् । तिनीहरुको सरोकार र चिन्ता सही पनि छ । यसलाई त्यत्तिकै पन्छाउन मिल्दैन किनभने आफ्नो बचाउ र सुरक्षा प्रत्येक मानव जातिको सबैभन्दा मूलभूत र स्वाभाविक चाहना हो । आजकल जिल्ला अदालतमा प्रशासकहरुले व्यहोर्नु परेको एउटा प्रमुख समस्या अदालत भवनको सुरक्षार्थ अर्दलीलाई राती पालो पहरा खटाउनु हो किनभने धेरैजसो यी अभागी अर्दलीहरु माओवादी आक्रमणको आशंकाका कारण राती पालो पहरा बस्न हिचकिचाउँछन् ।

यति मात्र होइन विद्रोहका कारण अदालतको काम कारवाही पनि गम्भीर रूपले प्रभावित भएको छ । पहिलो कुरा त जिल्ला अदालतहरुमा दायर हुन आउने मुद्दाको संख्यामा तीव्ररूपले कमि आइरहेको छ । चाहे माओवादीको कारवाहीमा परिने भयले होस् अथवा असुरक्षाको डरले होस् सामान्यतया ग्रामीण क्षेत्रका जनता आफ्नो विवादको

निरोपणका लागि सामान्य अदालतहरूमा जान हिचकिचाइरहेका छन् । माओवादीहरूद्वारा संचालित समानान्तर कंगारु अदालतले क्रमशः सामान्य अदालतका काम कारवाहीहरू उपर खतरा उत्पन्न गराएको देखिएको छ । लामो कानूनी औपचारिकतामा नअल्मलिइकनै छिटो छरितो तवरले निर्णय दिन सक्ने ख्याती प्राप्त गरेको कारण कहिलेकाही सामान्य जनता यी अदालतहरूमा जान बढी मन गर्छन् । यो स्थिति आजको प्रमुख चिन्ताको विषय हो ।

यो भन्दा पनि अझ बढी अदालतका फैसलाहरूको कार्यान्वयन र अभियुक्तहरूलाई म्याद तामेल गर्ने कार्यलाई विद्रोहले प्रतिकूल प्रभाव पारेको छ । अदालतका कर्मचारीहरूलाई आफ्नो कर्तव्य पालन गर्न कार्यस्थलमा जानको लागि अनुकूल वातावरण छैन । यो स्थितिको कारणवाट न्याय सम्पादनमा हुन गएको ढिलाइ जुन अदालतको नियन्त्रण बाहिर छ, व्यवहारमा न्यायको इन्कारी सरह हुन गएको छ । यति मात्र होइन सुरक्षाको कारण कहिलेकाही न्यायाधीश र अदालतका अन्य कर्मचारीहरू आफूलाई खटाइएको ठाउँमा जान पनि हिचकिचाउँछन् । कंही कंही माओवादीहरूले अदालतका सवारी साधनहरूलाई पनि लक्ष्य बनाएका छन् । पश्चिमाञ्चल क्षेत्रमा हालसम्म तीनवटा सवारी साधनहरूलाई क्षति पुर्याइसकेका छन् । यो भनिरहनु पर्दैन कि असुरक्षित वातावरणमा वसेको एउटा न्यायाधीशले भयरहित र निष्पक्ष न्याय सम्पादनमा आफ्नो न्यायिक मनको कति सहि किसिमले प्रयोग गर्न सक्ला ?

यस बाहेक अदालतको सबैभन्दा ठूलो चिन्ता अदालत भवनको विनाससंगै नोक्सानीमा परेको मुद्दाका मिसिलहरूमा कसरी कारवाही गर्ने भन्ने कठिनाईसंग सम्बन्धित छ, जस्तो जुम्लामा पुनरावेदन अदालतका न्यायाधीशहरूले यस्तै घटनाको सामना गर्नु पर्यो । यस्तो स्थितिमा तिनीहरू कसरी न्याय सम्पादन गर्ने भन्ने असमन्जस्यतामा परेका छन् । यो अलमलको स्थिति हटाउन सर्वोच्च अदालतले चाँडो भन्दा चाँडो यस सम्बन्धी आधिकारिक नीति तर्जुमा गर्नु जरुरी देखिएको छ । साथै यो अनुभववाट भविष्यमा अदालतका अभिलेखहरूलाई सुरक्षित राख्न महत्वपूर्ण पाठ सिक्न सकिन्छ । यस सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतले पूर्व सावधानीको एउटा उपायको रूपमा अधिराज्यभरका अदालतमा रहेका सबै मिसिलहरूलाई माइक्रो फिल्म अथवा अन्य यस्तै तरिकाद्वारा केन्द्रिय विद्युतीय तथ्यांक बैंक तयार गर्ने प्रवन्ध गर्नुपर्दछ ।

परामर्श बैठकका क्रममा केही सहभागीहरूले वन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदनवाट रिहाइ पाएका तर तत्काल बाहिर जाँदा वैयक्तिक स्वतन्त्रता खतरामा परेका व्यक्तिहरूको सुरक्षा गर्ने महत्वपूर्ण दायित्व अदालतको रहेको कुरा पनि उठाए । त्यसैले यस सम्बन्धमा उनीहरूको सुभाब यस्ता पक्षहरू र साक्षीहरूको सुरक्षित वसाइका लागि न्यायिक केन्द्र (Judicial Centre) स्थापना गर्नु रहेको छ । न्याय सम्पादनलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि साक्षी संरक्षण कार्यक्रम (Witness protection programme) संचालन गर्न पनि सुभाब दिइएको छ ।

अदालतमा सुरक्षा व्यवस्थापन सुदृढीकरणको आवश्यकता

न्यायपालिकाको सफलता र असफलता केही न केही रुपमा अवधारणागत दृष्टिले समग्र राज्यव्यवस्थाको सफलता र असफलतामा निर्भर गर्दछ । अदालतमा सुरक्षाको प्रश्न न्याय सम्पादनको समग्र प्रक्रियासंग अभिन्न रुपले सम्बन्धित छ । अदालतको सुरक्षाको प्रश्न न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतासंग पनि अन्तरसम्बन्धित छ । त्यसैले अदालत सुरक्षा प्रणालीलाई न्यायपालिकाले आफ्नो स्वतन्त्रताको मूल्यमा न संभौता गर्न न त त्यसो गर्न सक्छ । The Judiciary cannot and should not agree to adopt a system of court security at the cost of its independence यस सम्बन्धी आधारभूत कुरा के हो भने अदालतको आन्तरिक सुरक्षाको व्यवस्थापन पूर्णतया: न्यायपालिकाको आफ्नै नियन्त्रणमा रहनुपर्छ । यसको विपरीत यदि अदालतको आन्तरिक सुरक्षाको व्यवस्थापन न्यायपालिका भन्दा बाहिरको अन्य कुनै अंगको नियन्त्रण र निर्देशनमा निर्भर रहने हो भने यस्तो उपायले अन्ततोगत्वा न्यायपालिकाको स्वतन्त्रतालाई होच्याउने अथवा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने अवस्थाको सिर्जना हुन्छ । त्यसकारण राज्यले अदालतको आन्तरिक सुरक्षा व्यवस्थापनका लागि आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गर्ने पूर्ण अधिकार न्यायपालिकालाई दिनुपर्छ र यसका लागि आवश्यक पर्ने स्रोत, साधन र दक्ष जनशक्ति पनि उपलब्ध गराउनु पर्छ ।

काठमाडौं, विराटनगर र चितवनमा सम्पन्न क्षेत्रीय परामर्श कार्यक्रममा सहभागीहरूले अदालतको व्यापक सुरक्षा अवधारणा भित्र देहायका पक्षहरू (विषयहरू) समावेश हुनुपर्ने आवश्यकता औल्याएका छन् ।

- ☞ अदालत भवन एवं न्यायाधीश तथा अदालतका अधिकृतहरूका निम्ति आवासीय भवनको अवस्थिति, निर्माण र सुरक्षा,
- ☞ अदालत हाता भित्र निर्वाध र अनियन्त्रित प्रवेशलाई नियन्त्रित र नियमित गर्ने,
- ☞ न्यायाधीश र अदालतका अन्य कर्मचारीहरूको वैयक्तिक सुरक्षा,
- ☞ अदालतका आदेशहरूलाई लागू गर्न र फैसलाहरूको कार्यान्वयन गर्न सुरक्षा उपलब्ध गराउने,
- ☞ मानवीय गल्ती र कमजोरी एवं प्राकृतिक दुर्घटनाका कारण उत्पन्न हुने समस्याहरू निराकरण गर्न अपनाइने संरक्षणका उपायहरू ।

माथि उल्लिखित सबै क्षेत्रहरूलाई समेट्ने गरी ठोस र एकिकृत सुरक्षा व्यवस्थापन योजना बन्नु जरुरी छ । अहिले अदालत अथवा न्यायिक प्रहरीको अवधारणालाई लागू गर्ने एकदम उपयुक्त समय हो भन्ने कुरामा कानूनी समुदायका बीच मतैक्यता पाइएको छ । न्यायिक प्रहरीको नियुक्ति र नियन्त्रण तथा आदेश पूर्णतः न्यायपालिकाबाटै हुनुपर्छ । न्यायिक प्रहरीमा नियुक्तिको लागि अवकाश प्राप्त सैनिक र प्रहरी कर्मचारीलाई विचार गर्न सकिने सुझाव दिइएको थियो । तिनीहरूको नियुक्ति पछि तिनीहरूलाई व्यावसायिक प्रशिक्षणका लागि प्रहरीमा पठाउन सकिनेछ ।

हरेक इजलासमा मर्यादापालक खटाइनु जरुरी छ । अदालतको प्रवेशद्वारमा वैज्ञानिक सुरक्षा प्रणाली अपनाइनु आवश्यक छ । अदालत हातामा सुरक्षित आवतजावतका लागि एकद्वार प्रवेश प्रणाली लागू गर्ने र प्रवेशद्वारमा धातु परीक्षक यन्त्र (Metal detector) जडान गर्नु अनिवार्य छ । अदालत हाता भित्रको प्रवेशलाई नियमित गर्न कुनैपनि प्रकारको परिचयपत्र पेश गर्नु पर्ने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।

यसै सम्बन्धमा अर्को एउटा विचार के राख्ने गरिएको छ भने न्यायपालिकाको सुरक्षाको लागि प्रहरी प्रधान कार्यालयमा एउटा छुट्टै खालको विशेष प्रहरी बल स्थापना गरिनुपर्छ । अदालतको सुरक्षा सुदृढीकरणका लागि केही ठोस कदम नचालिएसम्म दर्तावाला निजी सुरक्षा निकायबाट तालिम प्राप्त सुरक्षाकर्मीहरू लिनका लागि अदालतलाई पर्याप्त बजेट उपलब्ध गराइनुपर्छ । तर जनसुकै अवस्थामा पनि सबै संयन्त्रहरू उपरको नियन्त्रण भने न्यायपालिका कै हातमा रहनुपर्छ । एउटा असुरक्षित

न्यायपालिका जहिले पनि न्यायपालिकीय स्वतन्त्रताको लागि निःसहाय र खतरायुक्त हुन्छ ।

ब. स्रोतको सीमितता, पारिश्रमिक र सुविधाहरु परिचय

नेपाल अधिराज्यको न्याय सम्बन्धी अधिकार सर्वोच्च अदालत र मातहत अदालत, न्यायिक निकाय एवं न्यायाधिकरणहरुले प्रयोग गर्छन् । नेपालमा अदालत र यससंग सम्बन्धित १०२ वटा निकायहरु छन् । न्यायपालिकाले यी अदालतहरुमा विचारधीन सालाखाला करीव १,४०,००० मुद्दाहरु हेर्ने गर्छ । नेपालको न्यायपालिकामा न्यायाधीश र अन्य कर्मचारीहरु गरेर करीव ५००० न्यायिक जनशक्ति कार्यरत रहेका छन् । हालसम्म न्यायपालिकामा लाखौं छिनुवा मिसिलहरु अभिलेख गरिएका छन् । तिनीहरु मध्ये केही १०० वर्ष भन्दा बढी पुराना छन् ।

स्रोत

न्यायपालिकाले अदालत भवनका लागि जग्गा खरिद गर्न, अदालत भवनहरुको मर्मत संभार गर्न तथा आवश्यक सवारी साधनहरु किन्न स्रोतको सीमितता महसुस गर्नु परेको छ । अदालतहरुले कार्यालय सामानको व्यवस्था गर्न, कानून पत्रिका प्रकाशन गर्न र फ्याक्स, इमेल, इन्टरनेट, टेलिफोन आदि संचालन गर्न एवं यिनको महशुल भुक्तानी गर्न समेत कठिनाईको सामना गर्नु परिरहेको छ । न्यायपालिकालाई वेबसाइट निर्माण गर्न, कम्प्युटरका सुविधाहरुको व्यवस्था गर्न र खानेपानी एवं विद्युतको महशुल भुक्तानी गर्न पनि रकमको आवश्यकता पर्दछ । यसलाई अनुसन्धान विश्लेषण गर्न र पुस्तकालय व्यवस्थापन गर्न पनि रकम चाहिन्छ । अदालत सुदृढीकरण समितिले अदालतहरुलाई विभिन्न वर्गमा वर्गीकरण गरी तिनीहरुको पुस्तकालय, इन्धन, सवारीसाधन, मेसिनरी औजार एवं दैनिक तथा भ्रमण भत्ता जस्ता आवश्यकताहरुको पहिचान गरी प्रतिवेदन दिएको थियो । यस्तो वर्गीकरणले विभिन्न वर्गका अदालतहरुको बजेट तयारीका लागि औचित्यपूर्ण आधार उपलब्ध गराएको थियो । यद्यपि समयको परिवर्तनले उक्त बजेट अनुमान माथि पुनरावलोकन गर्नुपर्ने भएको हुनसक्छ । (हेर्नुहोस तालिका ११)

बजेट स्थिति

न्यायपालिकालाई अपर्याप्त बजेट विनियोजनको कारणले गर्दा एउटा अदालतवाट अर्को अदालतमा सरुवा भएका न्यायाधीश र कर्मचारीहरूको दैनिक तथा भ्रमण भत्ता भुक्तानी गर्न समेत कठिनाई परिरहेको छ । हरेक वर्ष सरुवा हुने सयौं न्यायाधीश र कर्मचारीहरूले समयमा दैनिक तथा भ्रमण भत्ता पाउँदैनन् । यसैगरी म्याद तामेल गर्ने तामेलदारहरूले दैनिक तथा भ्रमण भत्ता पाउँदैनन् जसले गर्दा तिनीहरूको काम प्रभावित भएको छ । फलस्वरूप म्यादहरू उचित तवरले यथासमयमा तामेल हुँदैनन् । प्रतिवादीहरूले उनीहरूलाई लागेको दण्ड जरिवाना वापत धरौटीमा जम्मा गरेको रकम जुन तिनीहरूले सफाइ पाएमा फिर्ता पाउँछन् त्यस्तो रकम फिर्ता गर्नलाई पनि न्यायपालिका असहाय सिद्ध भैरहेको छ । पर्याप्त बजेटको अभाव कै कारण माथिल्ला तहका अदालतहरू तल्ला अदालतहरूको कार्यसम्पादनको सुपरीवेक्षण गर्न पनि असक्षम भैरहेका छन् । त्यसैले तल्ला तहका अदालतको काम कारवाहीहरूमा सुपरीवेक्षणको अभाव छ । सर्वोच्च अदालत र मातहत अदालतहरूमा कार्यरत न्यायाधीश तथा कर्मचारीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्न एवं पारिश्रमिक र सुविधा उपलब्ध गराउन अतिरिक्त रकमको आवश्यकता छ । न्यायपालिकाले वार्षिक रूपमा करीव १,००,००,००,०००। रुपैयाको बजेट स्वीकृतिका लागि सरकार समक्ष प्रस्तुत गर्छ । तर विगत पाँचवर्षमा माग गरेको बजेटको आधा पनि सरकारले स्वीकृत गरेको पाइँदैन ।

तुलनात्मक वार्षिक बजेट

थोरै बजेट विनियोजन न्यायपालिकाका निम्ति जहिले पनि समस्या भएको छ । जस्तो आर्थिक वर्ष २०५६।०५७ मा सरकारले न्यायपालिकाको लागि राष्ट्रिय बजेटको ०.३४ प्रतिशत बजेट विनियोजन गरेको थियो । आर्थिक वर्ष २०५७।०५८, २०५८।०५९, २०५९।०६० र २०६०।०६१ मा क्रमशः ०.३९ प्रतिशत, ०.४७ प्रतिशत, ०.४६ प्रतिशत र ०.५८ प्रतिशत बजेट न्यायपालिकाको लागि छुट्याइएको थियो । (बजेट सम्बन्धी विस्तृत विवरणका लागि तालिका १२ र १३ हेर्नुहोस) । विश्वका धेरै मुलुकहरूमा न्यायपालिकाका लागि सम्पूर्ण राष्ट्रिय बजेटको २ प्रतिशत देखि ६ प्रतिशत सम्म बजेट विनियोजन हुने गरेको पाइन्छ । आर्थिक वर्ष २०५८।०५९ भन्दा पहिले जव न्यायपालिकाले विकास बजेट पाउने गर्थ्यो न्यायपालिकाको सम्पूर्ण बजेट प्रतिशत ०.४०

भन्दा कम थियो । चालु आर्थिक वर्षमा बजेट विनियोजनमा केही वृद्धि भई ०.५८ प्रतिशतमा पुगेको छ । यो पनि राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठानको स्थापनार्थ एशियाली विकास बैंकबाट प्राप्त हुने रु.७,५०,००,००० को कारणले हो । गएको वर्ष न्यायपालिकाको लागि स्वीकृत भएको मध्येबाट पनि रु.१,००,००,००० बजेट सरकारले फिर्ता लियो । न्यायपालिकाको वृद्धो आवश्यकताका सन्दर्भमा विचार गर्दा सरकारले राष्ट्रिय बजेटको कम्तिमा १ प्रतिशत बजेट न्यायपालिकालाई विनियोजन गर्नु पर्ने आवश्यकता देखिएको छ र ५ वर्ष सम्ममा यसलाई वृद्धि गरेर राष्ट्रिय बजेटको २ प्रतिशत पुऱ्याउनु पर्दछ ।

आज विनियोजित बजेटको ठूलो हिस्सा न्यायाधीश र कर्मचारीहरुको तलव भत्ताको भुक्तानीमा खर्च भैरहेको छ । बजेटमा देखिएको वार्षिक वृद्धिले पारिश्रमिक र सुविधामा वृद्धि भएको रकमको आवश्यकतालाई पुरा गर्न ठिक्क हुन्छ । जस्तो आर्थिक वर्ष २०५६।५७ मा सर्वोच्च अदालत र मातहत अदालतको निम्ति जम्मा रु.२६,३७,२८,००० बजेट विनियोजन गरिएको थियो । सो मध्ये धेरैजसो रकम पारिश्रमिक भुक्तानीमा खर्च भएको थियो र केवल रु.४,८८,९८,००० अदालतको अन्य नियमित कार्यका लागि उपलब्ध थियो । यसको मतलव केवल १८.५४ प्रतिशत बजेट मात्र कार्यालय खर्चका लागि विनियोजन भएको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०५६।०५७ देखि २०६०।०६१ सम्म कार्यालय संचालन र सेवाका लागि भएको बजेट विनियोजनको तुलनात्मक विवरण तालिका नं. १३ मा दिइएको छ ।

पारिश्रमिक र सुविधा

अदालतमा न्यायका निम्ति हजारौं जनता आउँछन् । आफ्नो मुद्दाको फैसलाका लागि तिनीहरुले वर्षौं सम्म पर्खनुपर्छ । न्यायसम्पादनको कार्य सजिलो छैन । सही र गलत पत्ता लगाउने उत्तरदायित्व न्यायाधीशहरूसंग रहेको हुन्छ । यदि न्यायाधीश आफै मनोवैज्ञानिक रुपमा आर्थिक कारणले बेचैन र चिन्ताग्रस्त हुन्छ भने त्यस्तो न्यायाधीशबाट निष्पक्ष न्यायको अपेक्षा गर्न ज्यादै गाह्रो पर्छ ।

परामर्श बैठकका क्रममा सहभागीहरुले पर्याप्त पारिश्रमिकको अभावको विषयलाई उठाएका थिए । न्यायाधीशहरुको मुख्य गुनासो सोही सरहका अन्य सरकारी पदाधिकारीहरुले पाएको तुलनात्मक सुविधा र सहूलियतसंग सम्बन्धित थियो । न्यायाधीशहरुले सम्पादन गर्नुपर्ने काम कर्तव्यलाई ध्यानमा राख्दा तिनीहरु गरिवीको

साङ्गलोवाट मुक्त राखिनु आवश्यक छ । न्यायाधीशहरूलाई यस्ता समस्यावाट मुक्त राखिनु पर्ने आवश्यकतालाई महसुस गरेर राम्रो न्याय प्रणाली भएका अन्य मुलुकहरूमा न्यायाधीशहरूलाई सोही सरहका अन्य पदाधिकारीहरू भन्दा माथिल्लो हैसियतमा राखिएको हुन्छ ।^{१६} न्यायाधीशहरूले सम्पादन गर्ने कामको प्रकृति बढी संवेदनशील भएको कारण सुविधा पनि तिनीहरूले बढी पाउनु जरुरी छ । नेपालमा पनि २००७ सालमा सचिवको मासिक तलव रु.४००। हुँदा सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशको तलव रु.१,१००। रहेको पाइन्छ । न्यायाधीशहरूको सेवा शर्त तिनीहरूले प्रदान गर्ने सेवाको आधारमा निर्धारण हुनुपर्छ । न्यायाधीशको पदसंग केही निश्चित नियन्त्रणात्मक सीमाहरू गाँसिएको हुन्छन् । तर नेपालमा जव न्यायाधीशहरूको सुविधा र सहूलियतको कुरा आउँछ तब यसको औचित्य पूर्णतः विर्सने गरिन्छ । न्यायाधीश र अदालतका कर्मचारीहरूको पारिश्रमिक र सुविधा ज्यादै न्यून छ र पारिश्रमिक एवं सुविधाको निर्धारणमा कहिल्यै पनि कामको प्रकृतिलाई विचार गर्ने गरिएको छैन । सर्वोच्च अदालत, पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालतका न्यायाधीशहरूको सेवा शर्त सम्बन्धी वर्तमान कानूनी व्यवस्था तिनीहरूको पदीय मर्यादा सुहाउँदो र अनुकूल छैन । पारिश्रमिक र सुविधाको मामलामा अदालतका अन्य कर्मचारीहरूको अवस्था भन दयनीय छ । तिनीहरूले प्रशासन सेवाका कर्मचारी सरहको पारिश्रमिक पाउँछन् । तर प्रशासन सेवाका कर्मचारीहरूले पाउने अन्य सुविधा र अवसर भने पाउदैनन् । क्षेत्रिय परामर्श बैठकका क्रममा सहभागीहरूले न्यायाधीश र अदालतका कर्मचारीहरूलाई न्यायिक भत्ता, शैक्षिक भत्ता, यातायात सुविधा, बीमा र निवृत्तीभरण जस्ता सुविधाहरू प्रदान गर्ने गरी छुट्टै कानून निर्माण हुनुपर्ने कुरामा जोड दिए । न्यायपालिका सुविधाहरूको विषयमा सरकारी दयामा निर्भर छ । न्यायाधीशहरूको दैनिक भत्ता जुन कानूनद्वारा व्यवस्थित छ, कर्मचारीहरूको दैनिक भत्ता भन्दा कम छ । जिल्ला न्यायाधीशहरूले पेट्रोल सुविधा सहितको व्यक्तिगत सवारी साधन पाउँदैनन् ।

एकसय पैतीस जिल्ला न्यायाधीशहरूका लागि केवल ५५ वटा सवारी साधनहरू उपलब्ध छन् । इन्धन प्रशासनको नियन्त्रणमा छ । मर्मत सुविधाको अभाव छ । मोविल आवश्यकता अनुसार उपलब्ध छैन । पानी र विद्युतको महसुल नियमित रूपमा वृद्धि भैरहेको छ तर यी वापत दिइने भत्ता धेरैवर्षसम्म उक्तिका उक्ति छ ।

^{१६} उच्चस्तरीय न्यायिक सुधार आयोगको प्रतिवेदन, २०२८, पृ. १६

न्यायसेवाका मातहतका कर्मचारीहरूले तिनीहरूको पारिश्रमिकका अतिरिक्त अन्य केही सुविधाहरू पाउदैनन् । तिनीहरूले प्रदान गर्ने सेवाको तुलनामा न्याय सेवाको शर्त र सुविधाहरूमा एकरूपता छैन । यी सबैको कारण बजेटको अभाव हुन सक्छ तर बजेटको अभावले न्यायपालिकालाई मात्र असर गर्न हुदैन । राष्ट्रिय बजेट आनुपातिक रूपमा विनियोजन हुनुपर्छ । सबै जनतालाई न्यायको मूल धारमा ल्याउन तथा यस प्रतिको जनताको पहुँचलाई सुनिश्चित गर्न बजेटमा वृद्धि हुनुपर्छ । अन्यथा न्यायपालिका प्रतिको सार्वजनिक आस्था घट्छ । यो थाहा भएकै तथ्य हो कि स्रोतको सीमितताको कारणले पनि न्यायपालिकाले आफू प्रतिको जनआस्था गुमाइरहेको छ । संस्थागत सुधार गर्ने, दक्ष मानव संशाधनको विकास गर्ने एवं न्यायपालिकालाई आधुनिक सुविधा सम्पन्न तुल्याउने कुराहरू धेरै ढिलो भैसकेका छन् । तसर्थ न्यायपालिकाका लागि राष्ट्रिय बजेटमा पर्याप्त मात्रामा वृद्धि गर्नु न्यायोचित हुनेछ । पारिश्रमिक र सुविधाहरू पनि मुद्रास्फ्रितिको वार्षिक सूचकांकको आधारमा पुनरावलोकन हुनु आवश्यक छ ।

तालिका ११: पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालतहरूमा कार्यालय संचालनका लागि विभिन्न शीर्षक अन्तर्गत आवश्यक पर्ने बजेट

पुनरावेदन अदालत

वर्ग	बजेट शीर्षक	आवश्यक पर्ने बजेट
क वर्ग	पुस्तकालय	५०,०००।
	इन्धन	४,७०,०००।
	दैनिक तथा भ्रमण भत्ता	३,००,०००।
	कार्यालय सामान	२,५०,०००।
	जम्मा	१०,७०,०००।
	यस समूहका ७ वटा अदालतहरूको लागि	७४,९०,०००।
ख वर्ग	पुस्तकालय	७५,०००
	इन्धन	५,८०,०००।
	दैनिक तथा भ्रमण भत्ता	३,५०,०००।
	कार्यालय सामान	३,२५,०००।
	जम्मा	१३,३०,०००।
	यस समूहका ३ वटा अदालतहरूको लागि	३९,९०,०००।

न्यायपालिकाको पञ्चवर्षिय रणनीतिक योजना

ग वर्ग	पुस्तकालय	१,००,०००।
	इन्धन	६,९०,०००।
	दैनिक तथा भ्रमण भत्ता	४,००,०००।
	कार्यालय सामान	४,००,०००।
	जम्मा	१५,९०,०००।
	यस समूहका ५ वटा अदालतहरुको लागि	७९,५०,०००।
घ वर्ग	पुस्तकालय	१,५०,०००।
	इन्धन	११,५०,०००।
	दैनिक तथा भ्रमण भत्ता	५,००,०००।
	कार्यालय सामान	५,५०,०००।
	जम्मा	२३,५०,०००।
	यस समूहको १ वटा अदालतको लागि	२३,५०,०००।
	पुनरावेदन अदालतको लागि जम्मा	२,१७,६०,०००।

जिल्ला अदालत

वर्ग	बजेट शीर्षक	आवश्यक पर्ने बजेट
क वर्ग	पुस्तकालय	२५,०००।
	इन्धन	७०,०००।
	दैनिक तथा भ्रमण भत्ता	४,००,०००।
	कार्यालय सामान	५०,०००।
	जम्मा	५,४५,०००।
	यस समूहका १० वटा अदालतहरुको लागि	५४,५०,०००।
ख वर्ग	पुस्तकालय	३५,०००।
	इन्धन	१,१०,०००।
	दैनिक तथा भ्रमण भत्ता	५,००,०००।
	कार्यालय सामान	७५,०००।
	जम्मा	७,२०,०००।
	यस समूहका ३६ वटा अदालतहरुको लागि	२,७३,६०,०००।
ग वर्ग	पुस्तकालय	४५,०००।
	इन्धन	१,५०,०००।
	दैनिक तथा भ्रमण भत्ता	६,००,०००।
	कार्यालय सामान	१,००,०००।

न्यायपालिकाको पञ्चवर्षिय रणनीतिक योजना

	जम्मा	८,९५,०००।
	यस समूहका ११ वटा अदालतहरुको लागि	९८,४५,०००।
घ वर्ग	पुस्तकालय	५५,०००।
	इन्धन	१,९०,०००।
	दैनिक तथा भ्रमण भत्ता	७,००,०००।
	कार्यालय सामान	१,५०,०००।
	जम्मा	१०,९५,०००।
	यस समूहका १४ वटा अदालतहरुको लागि	१,५३,३०,०००।
ङ वर्ग	पुस्तकालय	६५,०००।
	इन्धन	२,३०,०००।
	दैनिक तथा भ्रमण भत्ता	८,००,०००।
	कार्यालय सामान	२,००,०००।
	जम्मा	१२,९५,०००।
	यस समूहको १ वटा अदालतको लागि	१२,९५,०००।
च वर्ग	पुस्तकालय	७५,०००।
	इन्धन	४,७०,०००।
	दैनिक तथा भ्रमण भत्ता	१०,५०,०००।
	कार्यालय सामान	३,००,०००।
	जम्मा	१८,९५,०००।
	यस समूहको १ वटा अदालतको लागि	१८,९५,०००।
	जिल्ला अदालतहरुको लागि जम्मा	६,११,७५,०००।

तालिका १२: न्यायपालिकाको बजेटको तुलनात्मक तालिका (रातो कित्तावमा उल्लेख भए अनुसार)

क्र.सं.	आर्थिक वर्ष	२०५६।०५७	२०५७।०५८	२०५८।०५९	२०५९।०६०	२०६०।०६१
	राष्ट्रिय बजेट	७,७२,३८,२२६	९,१६,२१,३३५	९,९७,९२,२१९	९,६१,२४,७९७	१०,२४,००,०००
१.	सर्वोच्च अदालत	२५,९५०	४९,५३९	४४,५४३	४४,९००	४५,५५३
२.	पुनरावेदन अदालत	८२,०७९	७५,७३१	१,१८,३७७	१,१८,१७७	१,२०,७६०
३.	जिल्ला अदालत	१,४८,२७५	१,४७,७६९	२,२२,८१९	२,७१,४९९	२,७९,६००
४.	प्रशासकिय अदालत	१,५४७	१,७४५	३,११३	३,०५५	३,१९१
५.	विशेष अदालत	#	#	२,३८८	२,५७३	६,६९३
६.	श्रम अदालत	१,५३२	१,५१७	१,९८९	१,९७४	२,०३२
७.	राजस्व न्यायाधिकरण	४,३४५	२,९८०	५,९८६	६,५५७	६,६८६

न्यायपालिकाको पञ्चवर्षिय रणनीतिक योजना

८.	अदालत सुदृढीकरण	*	*	६३,०००	४९,०७१	५०,८००
९.	राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान	*	*	१०,५००	१४,५००	७५,०००
जम्मा		२,६३,७२८	२,७९,२८१	४,७२,७१५	५,१२,३०६	५,९०,३१५
राष्ट्रिय बजेटको प्रतिशत		०.३४१४४७५११	०.३०४८२०९२	०.४७३६९९२६	०.५३२९५९२५	०.५७६४७९४९२

त्यस समयमा अदालतको गठन नभएको

सवै रकम ,००० मा

* यस समयमा विकास बजेट विनियोजन नभएको

तालिका १३: न्यायपालिकाको कार्यालय संचालन एवं सेवा खर्च बजेटको तुलनात्मक तालिका (रातो कितावमा उल्लेख भए अनुसार)

क्र.सं.	आर्थिक वर्ष	२०५६।०५७	२०५७।०५८	२०५८।०५९	२०५९।०६०	२०६०।०६१
१.	सर्वोच्च अदालत	७,९५०	९९,१२१	९,७८१	९,९९५	११,४९३
२.	पुनरावेदन अदालत	२१,१६९	२४,२९०	२७,९५१	२५,७९१	२६,६७६
३.	जिल्ला अदालत	१७,५५७	२१,९६५	२७,३१९	२५,४८९	२८,८५०
४.	प्रशासकिय अदालत	२९,७	४७५	७२७	६६०	८२१
५.	विशेष अदालत	—	—	१,४२३	१,३८४	१,८०८
६.	श्रम अदालत	७६२	८५६	९१०	८७६	८९६
७.	राजस्व न्यायाधिकरण	१,१४५	१,५३५	१,९०६	१,८४०	१,८६९
८.	अदालत सुदृढीकरण			४,०७०	३२०	१,७००
९.	राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान					७८०
जम्मा		४८,८८०	१,४८,२४२	७४,०८७	६६,३५५	७४,८९३

सवै रकम ,००० मा

अध्याय - ३

१. परिलक्ष्य (Mission)
२. परिदृश्य (Vision)
३. मूल्यहरु (Values)

१. परिलक्ष्य (Mission)

संविधान, कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्तहरूका आधारमा स्वच्छ एवं निष्पक्ष न्याय सम्पादन गर्नु नेपालको न्यायपालिकाको परिलक्ष्य हो ।

२. परिदृश्य (Vision)

मानव अधिकार एवं कानूनी राज्यको अवधारणालाई साकार पारी सबैलाई न्यायको प्रत्याभूति गर्न सक्ने स्वतन्त्र, सक्षम, कम खर्चिलो, छिटोछरितो तथा जनआस्थामुखी न्याय प्रणालीको स्थापना गर्नु नेपालको न्यायपालिकाको परिदृश्य हो ।

३. मूल्यहरू (Values)

संविधान प्रति आस्था: संविधानमा उल्लेख भए अनुसार सामाजिक, आर्थिक एवं राजनैतिक न्याय प्राप्त गर्ने भावना प्रतिको प्रतिबद्धताले न्याय प्रशासन निर्देशित हुनेछ ।

स्वतन्त्रता र स्वायत्तता: न्यायपालिकाले कुनै हस्तक्षेप विना आफ्नो कार्य सम्पादन गर्नका लागि स्वतन्त्रतामा विश्वास गर्दछ र आफ्नो सेवा प्रदान गर्ने कार्यमा स्वायत्तता चाहन्छ ।

समाज प्रतिको कर्तव्य: न्यायपालिका कानूनको परिधि भित्र रहेर समाज प्रतिको आफ्नो जवाफदेही प्रति सचेत छ र समाजको चाहना अनुरूप न्यायक्षेत्रसंग सम्वन्धित अन्य संस्थाहरूसंगको सहकार्यलाई बढाउन चाहन्छ । यस प्रयोजनका लागि सहमति निर्माण, बहुलवाद र खुल्ला समाजका मूल्यहरू निर्देशक सिद्धान्त हुनेछन् ।

न्यायको सर्वसुलभता: न्यायपालिकाले स्थानीय तहसम्म गरीव एवं असहाय लगायत सबै जनताको न्याय सेवा प्रतिको पहुँच बढाउन प्रयास गर्नेछ ।

सक्षम न्याय: न्यायपालिकाले जनतालाई पूर्ण समर्पणका साथ व्यावसायिक रूपमा गुणस्तरीय सेवा उपलब्ध गराउनको लागि निरन्तर रूपमा न्यायिक निकायहरूको क्षमता सुधार गर्नुपर्ने आवश्यकतामा जोड दिन्छ ।

उच्च नैतिक स्तर: जनआस्था वृद्धिका लागि न्यायिक प्रक्रियालाई नैतिकता, सदाचार, निष्ठा, उत्तरदायित्व, पारदर्शिता र इमान्दारिताले निर्देशित गर्नेछ ।

प्रतिनिधित्व: आफ्नो कर्तव्य पालन गर्ने सन्दर्भमा न्यायको स्तरीयता र योग्यतामा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी न्यायपालिका विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रका जनताको स्वस्थ प्रतिनिधित्वको सिद्धान्तवाट निर्देशित हुनेछ ।

अध्याय - ४

१. मूल कार्यहरु र नतिजा परिसूचकहरु
२. रणनीतिक उपायहरु
३. बहुपक्षीय नतिजा परिसूचकहरु
४. कानूनी संरचना
५. नियम र निर्देशिकाहरु

१. मूल कार्यहरु र नतिजा परिसूचकहरु

हाम्रो परिलक्ष्यलाई परिपूर्ति गर्न विभिन्न क्रियाकलापहरु मार्फत सम्पन्न गरिने चार मुख्य कार्यहरुलाई आधार बनाइएको छ । पाँचवर्ष भित्रमा हामीले गर्न चाहेका कामहरुको मापदण्ड निर्धारण गर्न र ती मापदण्डको आधारमा कामका नतिजाहरुलाई समयबद्ध रुपमा मूल्यांकन गर्न सकियोस् भन्ने हेतुले प्रत्येक कार्यका लागि नतिजा परिसूचकहरु पनि तोकिएका छन् ।

क. फैसला गर्ने कार्य

- ☞ कानूनको संवैधानिकताको परीक्षण गर्ने

नतिजा परिसूचक

- कानूनको संवैधानिकतासंग सम्बन्धित परीक्षणसंग सम्बन्धित सवै मुद्दाहरु एकवर्ष भित्र फछ्यौट गर्ने

- ☞ मौलिक एवं कानूनी अधिकार अथवा सार्वजनिक हितको संरक्षणका लागि रिट अथवा अन्य आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गर्ने

नतिजा परिसूचक

- सवै रिट निवेदनहरु दर्ता भएको मितिले एकवर्ष भित्र फछ्यौट गर्ने,
- बक्यौता रिट निवेदनहरु ७५ प्रतिशतले न्यून गर्ने

- ☞ शुरु र पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार अन्तर्गत परेका मुद्दाहरु फछ्यौट गर्ने

नतिजा परिसूचक

- सवै मुद्दाहरु तोकिएको समयवधि भित्र फछ्यौट गर्ने, सो अवधि भित्र फछ्यौट गर्न नसकिए कुनैपनि हालतमा दुई वर्ष नाघ्न नदिने
- बक्यौता मुद्दाहरुको संख्या ५० प्रतिशतले न्यून गर्ने ।

- ☞ अदालतको फैसलाहरु कार्यान्वयन गर्ने

नतिजा परिसूचक

- फैसला कार्यान्वयनका लागि परेका निवेदनहरु ६ महिनाभित्र फछ्यौट गर्ने, सो अवधि भित्र फछ्यौट गर्न नसकिए कुनै हालतमा पनि एकवर्ष नाघ्न नदिने
- फैसला कार्यान्वयन सम्बन्धी बक्यौता निवेदनहरुको संख्या ७५ प्रतिशतले न्यून गर्ने ।

ख. राय परामर्शको कार्य

- ☞ जटिल संवैधानिक र कानूनी प्रश्नमा श्री ५ महाराजाधिराजका हजुरमा राय चढाउने

नतिजा परिसूचक

- राय परामर्श माग भै आएको मितिले सवै राय परामर्श श्री ५ महाराजाधिराजका हजुरमा एक महिना भित्र चढाउने

ग. सुपरिवेक्षण र अनुगमनको कार्य

- ☞ मातहत अदालतहरु, न्यायाधिकरणहरु, अर्धन्यायिक निकायहरु र कारागारका काम कारवाहीहरुको सुपरिवेक्षण र अनुगमन गर्ने

नतिजा परिसूचक

- प्रत्येक वर्ष मातहत अदालत, न्यायाधिकरणहरु, अर्धन्यायिक निकायहरु र कारागारको निरीक्षण गर्ने
- निरीक्षणवाट दिइएका सुभावहरु कार्यान्वयन गरी ६ महिना भित्र सो को प्रतिवेदन गर्ने

घ. अदालत व्यवस्थापन

- ☞ रणनीतिक योजनाको तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने,
- ☞ आर्थिक स्रोतहरु जुटाउने र व्यवस्थापन गर्ने,
- ☞ पूर्वाधारहरुको निर्माण र मर्मत संभार गर्ने,
- ☞ मानव संशाधन व्यवस्थापन गर्ने,

- ☞ मुद्दाका अभिलेखहरुमा रहेका कागज सडाउने, अनुक्रमणिका बनाउन छनौट गरी व्यवस्थित गरी राख्ने,
- ☞ न्यायिक सूचनाहरु प्रवाह गर्ने,
- ☞ नेपालको न्याय प्रणालीसंग सम्बन्धित कानून र नजिरको वारेमा अनुसन्धान गर्ने र
- ☞ न्यायक्षेत्रसंग सम्बन्धित अन्य संस्थासंगको सम्बन्ध विकास गर्ने र कायम राख्ने ।

मूलकार्यहरुको कार्य योजना अनुसूची २ मा दिइएको छ ।

२. रणनीतिक उपायहरु

हामीले केही रणनीतिक उपायहरुको पहिचान गरेका छौं जसको कार्यान्वयनबाट हाम्रो परिदृश्यको प्राप्तमा मद्दत पुग्ने विश्वास लिइएको छ:

१. न्यायपालिकाको व्यवस्थापन क्षमतालाई सुदृढ, सक्षम र प्रभावकारी तुल्याउने,
२. बजेट विनियोजनमा वृद्धिका लागि प्रयास गर्ने र बजेटको बाँडफाँड एवं खर्चमा स्वायत्तता प्राप्त गर्ने,
३. अदालतमा काम गर्ने अनुकूल वातावरण सिर्जना गर्न पूर्वाधार विकास गर्ने र स्रोत साधन जुटाउने,
४. अदालतको संख्या र भौगोलिक मुकामलाई औचित्यपूर्ण बनाउन प्रयास गर्ने र विद्यमान क्षेत्राधिकारको पुनरावलोकन गर्ने,
५. न्यायपालिकाको फैसला कार्यान्वयन गर्ने क्षमतालाई अभिवृद्धि गर्ने,
६. स्वायत्त, सक्षम, पारदर्शी र उत्तरदायित्वपूर्ण नियुक्ति र बहुवा प्रणालीको विकास एवं कार्यान्वयन गर्ने तथा न्यायपालिकाको मानव संसाधनको क्षमता सुधारका लागि निरन्तर प्रयास गर्ने,
७. सम्बद्ध कानूनहरुको पुनरावलोकन गर्ने र कानूनी एवं न्याय सेवाको स्तरियतामा वृद्धि गर्न अदालती कार्यविधिलाई सरल बनाउने,
८. आफ्नो कार्यविधि व्यवस्थित गर्न नियम बनाउन पाउने अधिकारमा न्यायिक स्वायत्तता प्राप्त गर्ने,

९. न्यायक्षेत्र भित्र र वाहिरका संस्थाहरुसंगको संचार, समन्वय र अन्तरक्रियालाई सुदृढ तुल्याउने
१०. न्याय सेवाका सम्बन्धमा अदालतका उपयोगकर्ताहरुको बडापत्र बनाइ कार्यान्वयन गर्ने,
११. न्याय प्रणालीलाई बढी पारदर्शी र उत्तरदायित्वपूर्ण बनाउन यसका अनुसन्धनात्मक र अनुशासनात्मक संयन्त्रहरुलाई सुदृढ बनाउने,
१२. मेलमिलाप पद्धतिलाई सुदृढ तुल्याइ न्याय प्रणालीमा सहमति निर्माणको प्रक्रियालाई प्रोत्साहित गर्ने,
१३. अदालत एवं अदालतका न्यायाधीश, कर्मचारी र अन्य उपयोगकर्ताहरुको सुरक्षा प्रणालीमा सुधार गर्ने,
१४. अदालतमा वैज्ञानिक केन्द्रीय अभिलेख प्रणाली विकास गर्ने,
१५. मुद्दाको बक्यौता र ढिलाइलाई कम गर्न प्रभावकारी मुद्दा व्यवस्थापनको प्रक्रिया विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने, र
१६. गरीव र असहाय वर्गका लागि कानूनी सहायता कार्यक्रमको सुदृढीकरण गरी संस्थागत बनाउने ।

रणनीतिक उपायहरुको कार्ययोजना अनुसूची ३ मा दिइएको छ ।

३. बहुपक्षीय नतिजा परिसूचकहरु

माथि उल्लेख गरिएका मूल कार्यहरु र रणनीतिक उपायहरु दुवैलाई ध्यानमा राखेर हामीले पाँचवटा बहुपक्षीय (Cross Cutting) नतिजा परिसूचकहरु पहिचान गरेका छौं जसबाट कुनै खास समयमा हाम्रो कामहरुको मूल्यांकन गर्न मद्दत पुग्ने विश्वास लिइएको छ ।

- ☞ मुद्दाका प्रत्येक असक्षम पक्षलाई अदालतबाट नियुक्त वैतनिक कानून व्यवसायीको सुविधा उपलब्ध गराइनेछ ।
- ☞ न्याय प्रणालीमा अदालत प्रति यसका उपयोगकर्ताहरुको संतुष्टिमा वृद्धि हुनेछ ।

- ☞ न्यायपालिका प्रतिको जनआस्थामा अझ बढी वृद्धि हुनेछ ।
- ☞ रणनीतिक योजनाको कार्यान्वयनमा न्यायपालिकाको संस्थागत क्षमता निरन्तर रूपमा सुदृढ हुनेछ ।
- ☞ मानव संशाधन विकास, आर्थिक प्रशासन र कार्यविधिगत विषयको स्वायत्ततामा वृद्धि हुनेछ ।

४. कानूनी संरचना

हामीसंग सम्बन्धित विद्यमान कानूनहरु निम्नानुसार छन्:

- ☞ नेपाल अधिराज्यको संविधान,
- ☞ न्याय प्रशासन ऐन,
- ☞ मुलुकी ऐन,
- ☞ सर्वोच्च अदालत ऐन,
- ☞ सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरुको पारिश्रमिक, सेवाको शर्त र सुविधा सम्बन्धी ऐन,
- ☞ पुनरावेदन तथा जिल्ला अदालतका न्यायाधीशहरुको पारिश्रमिक, सुविधा तथा सेवाका अन्य शर्त सम्बन्धी ऐन,
- ☞ सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन,
- ☞ विशेष अदालत ऐन,
- ☞ न्याय परिषद ऐन,
- ☞ न्याय सेवा आयोग ऐन,
- ☞ कानूनी सहायता ऐन,
- ☞ कोर्टफि ऐन,
- ☞ प्रमाण ऐन,
- ☞ लेखापरीक्षण ऐन,
- ☞ राजस्व न्यायाधिकरण ऐन,
- ☞ श्रम ऐन,
- ☞ नेपाल कानून व्यवसायी परिषद ऐन,
- ☞ संक्षिप्त कार्यविधि ऐन,

- ☞ प्रशासकिय कार्यविधि नियमित गर्ने ऐन ।

५. नियम र निर्देशिकाहरु

हाम्रा कामसंग सम्बन्धित विद्यमान नियम र निर्देशिकाहरु देहाय अनुसार छन् :

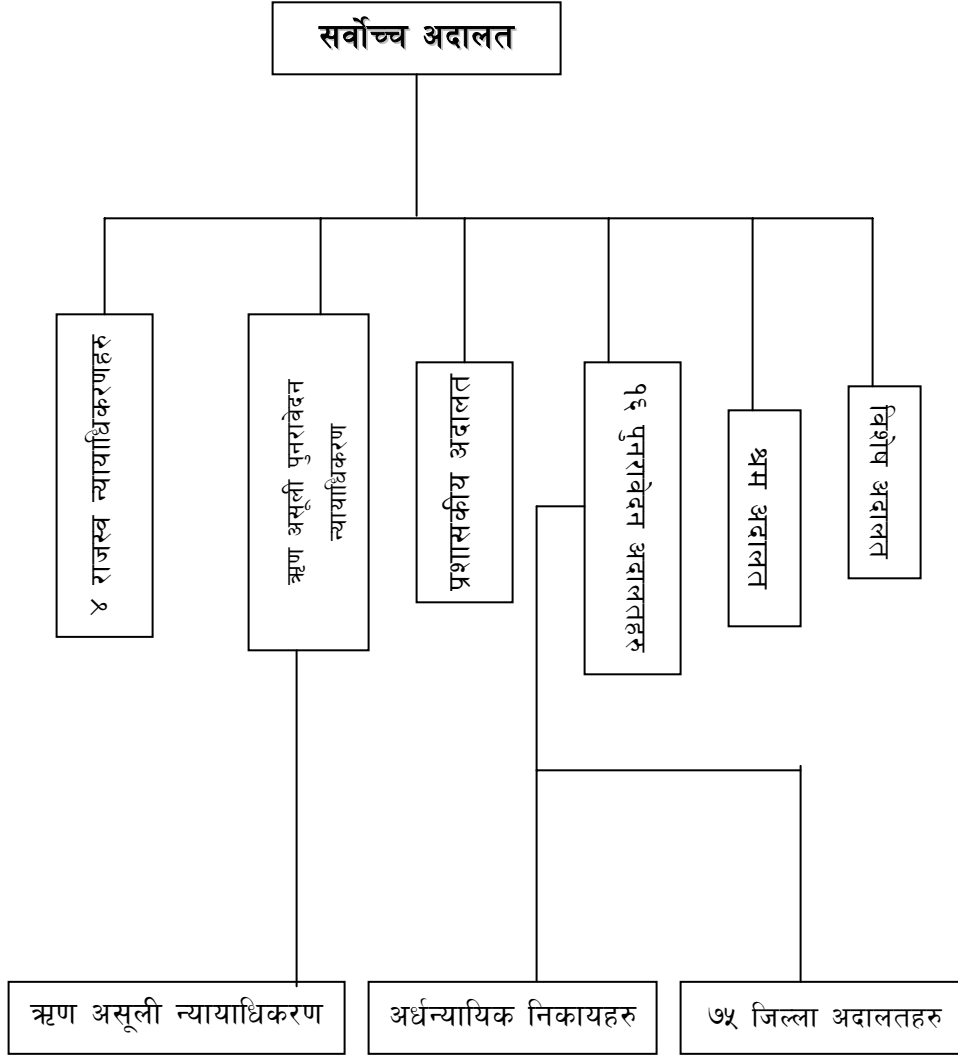
- ☞ सर्वोच्च अदालत नियमावली,
- ☞ पुनरावेदन अदालत नियमावली,
- ☞ जिल्ला अदालत नियमावली,
- ☞ प्रशासकीय अदालत नियमावली,
- ☞ सरकारी मुद्दा सम्बन्धी नियमावली,
- ☞ आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली,
- ☞ निजामती सेवा ऐन र नियमावली,
- ☞ कार्य विवरण निर्देशिका,
- ☞ म्याद तामेली निर्देशिका,
- ☞ देवानी तथा फौजदारी मुद्दा दिग्दर्शन,
- ☞ फौजदारी कार्यविधि दिग्दर्शन,
- ☞ इजलास पुस्तिका ।

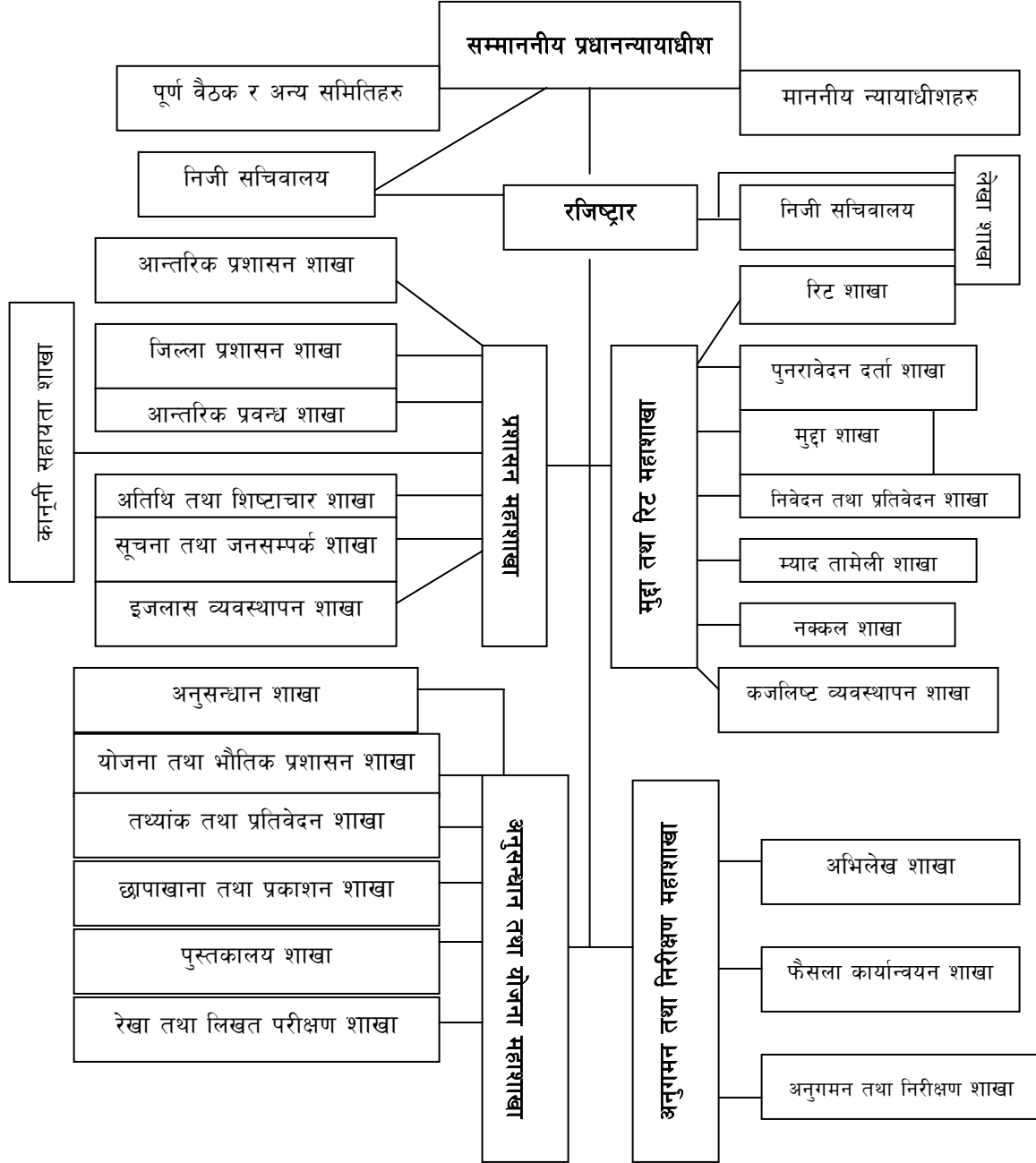
संगठनात्मक स्वरूप

१. अदालत र न्यायाधिकरणको संगठनात्मक स्वरूप
२. सर्वोच्च अदालतको संगठनात्मक स्वरूप
३. नेपाल अधिराज्यका अदालतहरूको संगठनात्मक स्वरूप

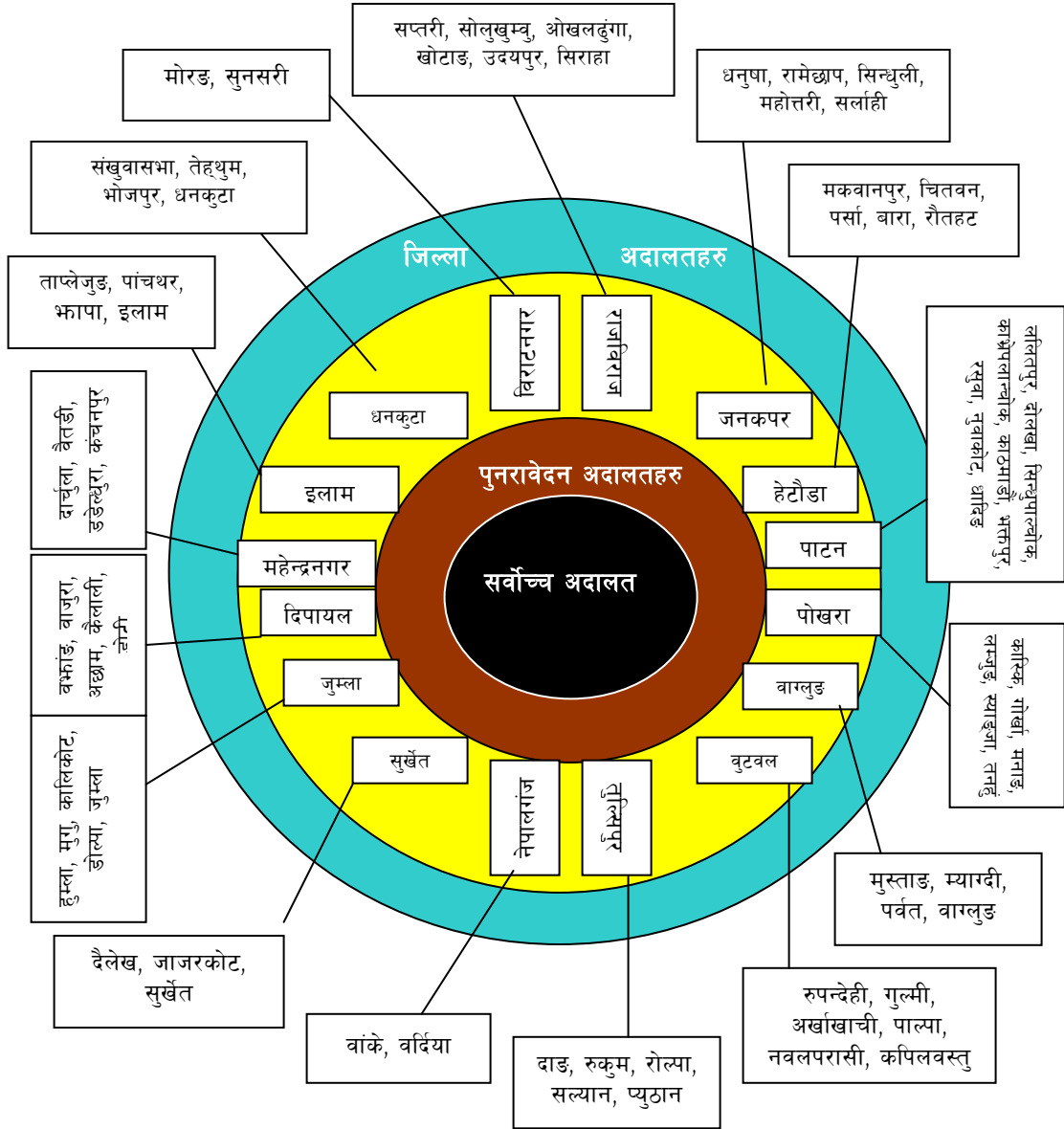
अदालत र न्यायाधिकरणको संगठनात्मक स्वरूप

सर्वोच्च अदालतको संगठनात्मक स्वरूप

नेपाल अधिराज्यका अदालतहरूको संगठनात्मक स्वरूप

अनुसूचीहरू

- अनुसूची १: परिलक्ष्य, परिदृश्य, मूल्य र मान्यताहरू, मूल कार्यहरू, नतिजा परिसूचकहरू, रणनीतिक उपायहरू, कानूनी संरचना, नियम र निर्देशिका तथा बहुपक्षीय Cross cutting नतिजा परिसूचकहरू
- अनुसूची २: मूलकार्यको कार्ययोजना
- अनुसूची ३: रणनीतिक उपायहरूको कार्ययोजना
- अनुसूची ४: बजेटको रुपरेखा
- अनुसूची ५: बजेटको विस्तृत विवरण
- अनुसूची ६: सहभागीहरूको सूची

अनुसूची १

परिलक्ष्य, परिदृश्य, मूल्य र मान्यताहरु, मूल कार्यहरु, नतिजा परिसूचकहरु, रणनीतिक उपायहरु, कानूनी संरचना, नियम र निर्देशिका तथा बहुपक्षीय नतिजा परिसूचकहरुको विवरण

परिलक्ष्य	परिदृश्य	मूल्य र मान्यताहरु
संविधान, कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्तहरुको आधारमा स्वच्छ एवं निष्पक्ष न्याय सम्पादन गर्नु नेपालको न्यायपालिकाको परिलक्ष्य हो ।	मानव अधिकार एवं कानूनी राज्यको अवधारणालाई साकार पारी सवैलाई न्यायको प्रत्याभूति गर्न सक्ने स्वतन्त्र, सक्षम, कम खर्चिलो, छिटोछरितो तथा जनआस्थामुखी न्याय प्रणालीको स्थापना गर्नु नेपालको न्यायपालिकाको परिदृश्य हो ।	<p>संविधान प्रति आस्था:</p> <p>संविधानमा उल्लेख भए अनुसार सामाजिक, आर्थिक एवं राजनैतिक न्याय प्राप्त गर्ने भावना प्रतिको प्रतिबद्धताले न्याय प्रशासन निर्देशित हुनेछ ।</p> <p>स्वतन्त्रता र स्वायत्तता:</p> <p>न्यायपालिकाले कुनै हस्तक्षेप विना आफ्नो कार्य सम्पादन गर्नका लागि स्वतन्त्रतामा विश्वास गर्दछ र आफ्नो सेवा प्रदान गर्ने कार्यमा स्वायत्तता चाहन्छ ।</p> <p>समाज प्रतिको कर्तव्य:</p> <p>न्यायपालिका कानूनको परिधि भित्र रहेर समाज प्रतिको आफ्नो जवाफदेही प्रति सचेत छ र समाजको चाहना अनुरूप न्यायक्षेत्रसंग सम्वन्धित अन्य संस्थाहरुसंगको सहकार्यलाई बढाउन चाहन्छ । यस प्रयोजनका लागि सहमति निर्माण, बहुलवाद र खुल्ला समाजका मूल्यहरु निर्देशक सिद्धान्त हुनेछन् ।</p> <p>न्यायको सर्वसुलभता:</p>

		<p>न्यायपालिकाले स्थानीय तहसम्म गरीव एवं असहाय लगायत सबै जनताको न्याय सेवा प्रतिको पहुँच बढाउन प्रयास गर्नेछ ।</p> <p>सक्षम न्याय:</p> <p>न्यायपालिकाले जनतालाई पूर्ण समर्पणका साथ व्यावसायिक रूपमा गुणस्तरीय सेवा उपलब्ध गराउनको लागि निरन्तर रूपमा न्यायिक निकायहरूको क्षमता सुधार गर्नुपर्ने आवश्यकतामा जोड दिन्छ ।</p> <p>उच्च नैतिक स्तर:</p> <p>जनआस्था वृद्धिका लागि न्यायिक प्रक्रियालाई नैतिकता, सदाचार, निष्ठा, उत्तरदायित्व, पारदर्शिता र इमान्दारिताले निर्देशित गर्नेछ ।</p> <p>प्रतिनिधित्व:</p> <p>आफ्नो कर्तव्यपालन गर्ने सन्दर्भमा न्यायको स्तरियता र योग्यतामा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी न्यायपालिका विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रका जनताको स्वस्थ प्रतिनिधित्वको सिद्धान्तवाट निर्देशित हुनेछ ।</p>
--	--	---

मूल कार्यहरु (मूका)	रणनीतिक उपायहरु (रउ)	कानूनी संरचना
<p>मूका १: फैसला गर्ने कार्य</p> <p>मूका १.१: कानूनको संवैधानिकताको परीक्षण गर्ने ।</p> <p>नतिजा परिसूचक</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ कानूनको संवैधानिकताको परीक्षणसंग सम्बन्धित सबै मुद्दाहरु एकवर्ष भित्र फछ्यौट गर्ने । <p>मूका.१.२: मौलिक एवं कानूनी अधिकार र सार्वजनिक हितको संरक्षणका लागि रिट तथा अन्य आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गर्ने ।</p> <p>नतिजा परिसूचक</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ सबै रिट निवेदनहरु दर्ता भएको मितिले एकवर्ष भित्र फछ्यौट गर्ने । ○ बक्यौता रिट निवेदनहरुको संख्या ७५ प्रतिशतले न्यून गर्ने <p>मूका.१.३: शुरु र पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार अन्तर्गत परेका मुद्दाहरु फछ्यौट गर्ने ।</p> <p>नतिजा परिसूचक</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ सबै मुद्दाहरु तोकिएको समयवाधि भित्रै फछ्यौट गर्ने, सो अवधि भित्र फछ्यौट गर्न नसकिए कुनैपनि हालतमा दुई वर्ष नाघ्न नदिने । ○ बक्यौता मुद्दाहरुको संख्या ५० प्रतिशतले न्यून गर्ने । 	<p>रउ.१: न्यायपालिकाको व्यवस्थापन क्षमतालाई सुदृढ, सक्षम र प्रभावकारी तुल्याउने ।</p> <p>रउ.२: बजेट विनियोजनमा वृद्धिका लागि प्रयास गर्ने र बजेटको वाँडफाँड एवं खर्चमा स्वायत्तता प्राप्त गर्ने ।</p> <p>रउ.३: अदालतमा काम गर्ने अनुकूल वातावरण सिर्जना गर्न पूर्वाधार विकास गर्ने र स्रोत साधन जुटाउने ।</p> <p>रउ.४: अदालतको संख्या र भौगोलिक मुकामलाई औचित्यपूर्ण बनाउन प्रयास गर्ने र विद्यमान क्षेत्राधिकारको पुनरावलोकन गर्ने ।</p> <p>रउ.५: न्यायपालिकाको फैसला कार्यान्वयन गर्ने क्षमतालाई सुदृढ तुल्याउने,</p> <p>रउ.६:स्वायत्त, सक्षम, पारदर्शी र उत्तरदायित्वपूर्ण नियुक्ति र बहुवा प्रणालीको विकास एवं कार्यान्वयन गर्ने तथा न्यायपालिकाको जन संशाधनको क्षमता सुधारका लागि निरन्तर प्रयास गर्ने ।</p> <p>रउ.७:सम्बद्ध कानूनहरुको पुनरावलोकन गर्ने र कानूनी एवं न्याय सेवाको स्तरियतामा वृद्धि गर्न अदालती कार्यविधिलाई सरल बनाउने ।</p> <p>रउ.८:आफ्नो कार्यविधि व्यवस्थित गर्न नियम बनाउन</p>	<ul style="list-style-type: none"> ☞ नेपाल अधिराज्यको संविधान, ☞ न्याय प्रशासन ऐन, ☞ मुलुकी ऐन, ☞ सर्वोच्च अदालत ऐन, ☞ सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरुको पारिश्रमिक, सेवाका शर्त र सुविधा सम्बन्धी ऐन, ☞ पुनरावेदन तथा जिल्ला अदालतका न्यायाधीशहरुको पारिश्रमिक, सुविधा तथा सेवाका अन्य शर्त सम्बन्धी ऐन, ☞ सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, ☞ विशेष अदालत ऐन, ☞ न्याय परिषद ऐन, ☞ न्याय सेवा आयोग ऐन, ☞ कानूनी सहायता ऐन, ☞ कोर्टफि ऐन, ☞ प्रमाण ऐन, ☞ लेखापरीक्षण ऐन, ☞ राजस्व न्यायाधिकरण ऐन, ☞ श्रम ऐन, ☞ नेपाल कानूनी व्यवसायी परिषद ऐन, ☞ संक्षिप्त कार्यविधि ऐन,

<p>मूका १.४:अदालतको फैसलाहरु कार्यान्वयन गर्ने ।</p> <p>नतिजा परिसूचक</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ फैसला कार्यान्वयनका लागि परेका निवेदनहरु ६ महिाभिन्न फछ्यौट गर्ने, सो अवधि भित्र फछ्यौट गर्न नसकिए कुनै हालतमा पनि एकवर्ष नाघ्न नदिने । ○ फैसला कार्यान्वयन सम्बन्धी बक्यौता निवेदनहरुको संख्या ७५ प्रतिशतले न्यून गर्ने । 	<p>पाउने अधिकारमा न्यायिक स्वायत्तता प्राप्त गर्ने ।</p> <p>रउ.९: संस्था भित्र र वाहिरका कर्ताहरुसंगको संचार, समन्वय र अन्तरक्रियालाई सुदृढ तुल्याउने ।</p> <p>रउ १०: न्यायिक सेवाका सम्बन्धमा अदालतका उपयोगकर्ताहरुका निम्ति बडापत्र तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने ।</p>	<p>प्रशासकीय कार्यविधि नियमित गर्ने ऐन ।</p>
--	---	--

अनुसूची - २

मूलकार्यहरुको कार्ययोजना

मूलकार्य १: फैसला गर्ने कार्य

मूलकार्य १.१: कानूनको संवैधानिकताको परीक्षण गर्ने

नतिजा परिसूचक: कानूनको संवैधानिकता परीक्षणसंग सम्बन्धित सबै मुद्दाहरु एकवर्ष भित्र फछ्यौट गर्ने ।

कारवाहीको विवरण	नतिजा / परिणाम	कार्यसम्पादन सूचक	जवाफदेहिता
रिट निवेदन दर्ता गर्ने	रिट निवेदन दर्ता	रीतपूर्वक दर्ता	रिट दर्ता शाखा
प्रारम्भिक सुनुवाईका लागि इजलास समक्ष पेश गर्ने	मुद्दा पेशी/प्रारम्भिक सुनुवाईको कारवाही	कजलिष्ट अनुसार मुद्दाको प्रारम्भिक सुनुवाई	रिट दर्ता शाखा, एक न्यायाधीशको इजलास
विपक्षीलाई सूचना तामेल गर्ने	सूचना तामेल	विना विलम्ब सूचना तामेली	म्याद तामेली शाखा
लिखित जवाफको जाँचवुझ र दर्ता गर्ने	जाँचवुझ पछि लिखित जवाफ दर्ता	लिखित जवाफको जाँचवुझ/सही तरिकाले दर्ता	रिट शाखा
अन्तिम सुनुवाईको लागि मुद्दा पेश गर्ने	मुद्दा पेशी	कार्यविधि अनुसार मुद्दाको पेशी	रिट शाखा
सुनुवाई गर्ने	सुनुवाई प्रारम्भ	सुनुवाई सम्पन्न	विशेष इजलास
आदेश पठाउने	विपक्षीलाई आदेश पठाउने कार्य सम्पन्न	आदेश रीतपूर्वक तामेल	रिट शाखा
मिसिलको अभिलेख राख्ने	मिसिल दर्ता र अभिलेख	सही तरिकाले पंजिकरण	अभिलेख शाखा

मूलकार्य १.२: मौलिक एवं कानूनी अधिकार तथा सार्वजनिक हितको संरक्षणको लागि रिट लगायत अन्य आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गर्ने

नतिजा परिसूचक:

१. सबै रिट निवेदनहरू दर्ता भएको मितिले एकवर्ष भित्र फछ्यौट गर्ने
२. बक्यौता रिट निवेदनहरूको संख्या ७५ प्रतिशतले न्यून गर्ने

कारवाही विवरण	नतिजा	कार्यसम्पादन सूचक	जवाफदेहिता
रिट निवेदन दर्ता गर्ने	रिट निवेदन दर्ता	रीतपूर्वक दर्ता	रिट दर्ता शाखा
प्रारम्भिक सुनुवाइका लागि निवेदन इजलास समक्ष पेश गर्ने	निवेदन पेशी र प्रारम्भिक सुनुवाइको कारवाही	कजलिष्ट अनुसार निवेदनको पेशी र सुनुवाइ सम्पन्न	रिट दर्ता शाखा र एक न्यायाधीशको इजलास
विपक्षीलाई सूचना पठाउने	सूचना तामेल	विना विलम्ब सूचना तामेल	म्याद तामेली शाखा
लिखित जवाफको जाँचवुझ र दर्ता गर्ने	जाँचवुझ पछि लिखित जवाफ दर्ता	लिखित जवाफ जाँचवुझ गरी रीतपूर्वक दर्ता	रिट शाखा
अनतरिम आदेशको माग गरी निवेदन परेको भए यो प्रयोजनको लागि निवेदन पेश गर्ने	निवेदन पेशी / अन्तरिम आदेश जारी भए आदेश तामेल गर्ने	कार्यविधि अनुसार निवेदन पेशी	रिट शाखा
अन्तिम सुनुवाइको लागि निवेदन पेश गर्ने	निवेदन पेशी	कार्यविधि अनुसार निवेदन पेशी	रिट शाखा
निवेदनको सुनुवाइ गर्ने	सुनुवाइ प्रारम्भ	प्रभावकारी सुनुवाइ सम्पन्न	संयुक्त इजलास
आदेश पठाउने	विपक्षीलाई आदेश तामेल	रीतपूर्वक आदेश तामेल	रिट शाखा
मिसिलको अभिलेख राख्ने	मिसिल दर्ता र अभिलेख	रीतपूर्वक दर्ता गरी राख्ने कार्य सम्पन्न	अभिलेख शाखा

मूलकार्य १.३.१: शुरु र पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकारको प्रयोग गरी मुद्दाहरु फैसला गर्ने- देवानी मुद्दा

- नतिजा परिसूचक**
१. सबै मुद्दाहरु तोकिएको समयावधि भित्र फछ्यौट गर्ने सो अनुसार गर्न नसकिए पनि २ वर्ष नाघ्न नदिने
  २. बक्यौता मुद्दाहरुको संख्या ५० प्रतिशतले न्यून गर्ने

कारवाहीको विवरण	नतिजा	कार्य सम्पादन परिसूचक	जवाफदेहिता
पहिलो तह:			
मुद्दा दर्ता गर्ने	मुद्दाको दर्ता सम्पन्न	रीतपूर्वक दर्ता	मुद्दा दर्ता शाखा
म्याद जारी गर्ने र तामेल गर्ने	म्याद तामेली सम्पन्न	समय भै रीतपूर्वक तामेली	मुद्दा दर्ता शाखा
प्रतिउत्तर पत्र दर्ता गर्ने	प्रतिउत्तरपत्रको दर्ता सम्पन्न	रीतपूर्वक दर्ता	मुद्दा शाखा
मुद्दा सुनुवाईको पेशी सूची तयार गर्ने (मुद्दा इजलासमा पेश हुने प्रत्येक पटक)	दैनिक पेशी सूची तयार	दैनिक पेशी सूची अनुसार मुद्दाको सुनुवाई	मुद्दा शाखा
प्रमाण मुकररको लागि पहिलो सुनुवाई गर्ने	सुनुवाई सम्पन्न	पेशी सूची अनुसार सुनुवाई कार्य सम्पन्न	इजलास
साक्षीको वकपत्र एवं अन्य आवश्यक कार्यहरु गर्ने (नाप नक्सा गर्ने, सम्पत्तिको तायदाती लिने, विवादित सम्पत्तिको अवस्था बुझ्ने, अन्य सम्बन्धित व्यक्तिहरु बुझ्ने आदि)	वकपत्र एवं अन्य आवश्यक कार्यहरु सम्पन्न	ठीक समयमा सबै कामकारवाही रीतपूर्वक सम्पन्न	इजलास
मुद्दाको अन्तिम सुनुवाई गर्ने र फैसला गर्ने	सुनुवाई प्रारम्भ	प्रभावकारी सुनुवाई सम्पन्न	इजलास
फैसला लेख्ने र सम्बन्धित पक्षलाई सोको सूचना जारी गर्ने	फैसलाको तयारी र सूचना जारी	विवादित सबै प्रश्नहरुको निराकरण	इजलास

मिसिल अभिलेख शाखामा पठाउने	मिसिल अभिलेख शाखामा प्राप्त	मिसिल अभिलेख दर्ता कितावमा दर्ता	मुद्दा शाखा
दोस्रो तह:			
पुनरावेदन पत्र दर्ता गर्ने	पुनरावेदन पत्र दर्ता सम्पन्न	रीतपूर्वक दर्ता	पुनरावेदन दर्ता शाखा
शुरु अदालतबाट मिसिल भिकाउने	मिसिल प्राप्त	विना विलम्ब मिसिल प्राप्त	मुद्दा शाखा
सुनुवाइको लागि पेशी सूची तयार गर्ने (मुद्दा इजलासमा पेश हुने प्रत्येक पटक)	पेशी सूची तयार	पेशी सूची मुताबिक मुद्दाको सुनुवाइ	रजिष्ट्रारको कार्यालय
पहिलो सुनुवाइ गर्ने	सुनुवाइ प्रारम्भ	प्रभावकारी सुनुवाइ सम्पन्न	इजलास
विपक्षीलाई सूचना जारी गर्ने	सूचना जारी	विना विलम्ब सूचना जारी	मुद्दा शाखा
पूरक प्रमाण बुझ्न आदेश गर्ने	आदेश सम्पन्न	पूरक प्रमाणहरु रीतपूर्वक संकलन	इजलास
मुद्दाको अन्तिम सुनुवाइ गरी फैसला गर्ने	अन्तिम सुनुवाइ प्रारम्भ	प्रभावकारी सुनुवाइ सम्पन्न	इजलास
फैसला लेख्ने	फैसला तयार	विवादित सबै प्रश्नहरुको निराकरण	इजलास
सम्बन्धित पक्षलाई फैसलाको सूचना जारी गर्ने	सूचना तामेल	विना विलम्ब ठीक समयमा तामेली सम्पन्न	मुद्दा शाखा
शुरु अदालतमा मिसिल फिर्ता पठाउने	मिसिल फिर्ता	समय मै मिसिल फिर्ता	मुद्दा शाखा
रेकर्ड मिसिल पुनरावेदन अदालतको अभिलेख शाखामा पठाउने	मिसिल अभिलेख शाखामा प्राप्त	मिसिल अभिलेख दर्ता कितावमा दर्ता	अभिलेख शाखा र मुद्दा शाखा
तेस्रो तह:			
दोस्रो तहको पुनरावेदन दर्ता गर्ने	दोस्रो तहको पुनरावेदन दर्ता	रीतपूर्वक दर्ता	मुद्दा शाखा
सुनुवाइको लागि पेशी सूची	पेशी सूची तयार	पेशी सूची	कजलिष्ट

तयार गर्ने (मुद्दा इजलासमा पेश हुने प्रत्येक पटक)		मुताबिक मुद्दाको सुनुवाई	शाखा
मातहत अदालतहरुवाट मिसिल भिकाउने	मिसिल प्राप्त	विना विलम्ब मिसिल प्राप्त	मुद्दा शाखा
पहिलो सुनुवाई गर्ने	सुनुवाई सम्पन्न	प्रभावकारी सुनुवाई सम्पन्न	संयुक्त इजलास
विपक्षीलाई सूचना जारी गर्ने	सूचना जारी	विना विलम्ब सूचना जारी	”
विपक्षीलाई सूचना तामेल गर्ने	सूचना तामेल	विना विलम्ब सूचना तामेल	मुद्दा शाखा
पूरक प्रमाणहरु वुभ्न आदेश गर्ने	आदेश सम्पन्न	पूरक प्रमाणहरु रीतपूर्वक संकलन	संयुक्त इजलास
मुद्दाको अन्तिम सुनुवाई गरी फैसला गर्ने	अन्तिम सुनुवाई सम्पन्न	प्रभावकारी सुनुवाई सम्पन्न	संयुक्त इजलास
फैसला लेख्ने र फैसलाको सूचना सम्बन्धित पक्षलाई जारी गर्ने	फैसला तयार गरी सूचना तामेल	विवादित सवै प्रश्नको निराकरण	संयुक्त इजलास
मिसिल मातहत अदालतहरुमा फिर्ता पठाउने	मिसिल फिर्ता	समय मै मिसिल फिर्ता	मुद्दा शाखा
रेकर्ड मिसिल सर्वोच्च अदालतको अभिलेख शाखामा पठाउने	मिसिल अभिलेख शाखामा प्राप्त	मिसिल अभिलेख दर्ता कितावमा दर्ता	मुद्दा शाखा / अभिलेख शाखा

मूलकार्य १.३.२: शुरु र पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकारको प्रयोग गरी मुद्दाहरु फैसला गर्ने—
फौजदारी मुद्दा

- नतिजा परिसूचक**
- सवै मुद्दाहरु तोकिएको समयावधि भित्र फछ्यौट गर्ने, सो अनुसार गर्न नसकिए पनि २ वर्ष नाघ्न नदिने
  - बक्यौता मुद्दाहरुको संख्या ५० प्रतिशतले न्यून गर्ने

कारवाहीको विवरण	नतिजा	कार्य सम्पादन परिसूचक	जवाफदेहिता
पहिलो तह:			
अभियोगपत्र दर्ता गर्ने	अभियोगपत्र दर्ता	रीतपूर्वक दर्ता	मुद्दा दर्ता शाखा
विभिन्न चरणमा पेशी सूची	पेशी सूची तयार	पेशी सूची	प्रशासन शाखा

तयार गर्ने		मुताविक मुद्दाको सुनुवाई	
अभियुक्तको वयान लिने	वयान सम्पन्न	सवै सम्बद्ध प्रश्नहरु सोधी रीतपूर्वक वयान सम्पन्न	इजलास
थुनछेकको लागि सुनुवाइ गर्ने	सुनुवाइ सम्पन्न	पेशी सूची मुताविक सुनुवाइ सम्पन्न	इजलास
आदेश कार्यान्वयन गर्ने	आदेश कार्यान्वयन	समयमा आदेश कार्यान्वयन	मुद्दा शाखा
आदेश उपर माथिल्लो अदालतमा निवेदन परे प्रतिवेदन पेश गर्ने	प्रतिवेदन प्रस्तुत	समयमा कार्य सम्पन्न	इजलास
माथिल्लो अदालतको आदेशको परिपालना गर्ने (अ.व. १७ नं. अन्तर्गत)	आदेशको पालना	आदेशानुसार गर्नुपर्ने आवश्यक कार्यहरु विना विलम्ब सम्पन्न	इजलास
फरार अभियुक्तहरुलाई वारण्ट एवं म्याद जारी गरी तामेल गर्ने	म्याद जारी	विना विलम्ब म्याद तामेल	मुद्दा शाखा
अदालतमा हाजिर हुने अभियुक्तको वयान लिने	वयान सम्पन्न	सम्बद्ध सवै प्रश्नहरु सोधी रीतपूर्वक वयान सम्पन्न	इजलास
थुनछेकको लागि सुनुवाइ गर्ने	थुनछेकको सुनुवाइ सम्पन्न	प्रभावकारी थुनछेकको सुनुवाइ सम्पन्न	इजलास
आदेश कार्यान्वयन गर्ने	आदेश कार्यान्वयन	विना विलम्ब आदेश कार्यान्वयन	मुद्दा शाखा
विशेषज्ञ लगायत अन्य साक्षीहरु परीक्षण गर्ने	साक्षी परीक्षण	सवै सम्बद्ध प्रश्नहरु सोधी रीतपूर्वक वकपत्र सम्पन्न	इजलास
कानूनले तोके वमोजिम अभियुक्तको सम्पत्ति दाखेल पेश	सम्पत्ति दाखेल	रीतपूर्वक समयमा काम सम्पन्न	इजलास

गर्ने			
अन्तिम सुनुवाइको लागि मुद्दा पेश गर्ने	मुद्दा पेशी	पेशी सूची मुताविक मुद्दाको प्रभावकारी सुनुवाइ सम्पन्न	मुद्दा शाखा
मुद्दाको फैसला तयार गर्ने	फैसला तयार गरी सूचना तामेल	विवादित सबै प्रश्नको निराकरण	इजलास
कार्यान्वयनका लागि फैसला तहसिल शाखामा पठाउने	फैसला पठाउने कार्य सम्पन्न	विना विलम्ब फैसला कार्यान्वयन	मुद्दा शाखा
मिसिल अभिलेख शाखामा पठाउने	मिसिल अभिलेख शाखामा प्राप्त	मिसिल अभिलेख शाखामा दर्ता	मुद्दा शाखा / अभिलेख शाखा
दोस्रो तह:			
पुनरावेदन पत्र दर्ता गर्ने	पुनरावेदन पत्र दर्ता	रीतपूर्वक दर्ता	पुनरावेदन दर्ता शाखा
मातहत अदालतवाट मिसिल भिकाउने	मिसिल प्राप्त	विना विलम्ब मिसिल प्राप्त	मुद्दा शाखा
पहिलो सुनुवाइ गर्ने	पहिलो सुनुवाइ सम्पन्न	पेशी सूची मुताविक सुनुवाइ सम्पन्न	इजलास
विपक्षीलाई सूचना जारी गर्ने	सूचना जारी	विना विलम्ब सूचना जारी	इजलास
विपक्षीलाई सूचना तामेल गर्ने	सूचना तामेल	विना विलम्ब सूचना तामेल	मुद्दा शाखा
पूरक प्रमाणहरु बुझ्न आदेश गर्ने	आदेश सम्पन्न	पूरक प्रमाणहरु रीतपूर्वक संकलन	इजलास
साक्षी (विशेषज्ञ समेत) परीक्षण गर्ने	साक्षी परीक्षण सम्पन्न	सबै सम्बद्ध प्रश्न सोधी रीतपूर्वक वकपत्र सम्पन्न	इजलास
अ.वं. १७ नं. को निवेदनमा माथिल्लो अदालतवाट भएको आदेश पालना गर्ने	आदेशको पालना	आदेशानुसार गर्नुपर्ने कार्य विना विलम्ब सम्पन्न	इजलास
अन्तिम सुनुवाइ गरी फैसला	सुनुवाइ सम्पन्न	प्रभावकारी	इजलास

गर्ने		सुनुवाई सम्पन्न	
फैसला तयार गर्ने	फैसला तयार	सवै विवादित प्रश्नको निराकरण	इजलास
सम्बन्धित पक्षलाई फैसलाको सूचना जारी गर्ने	सूचना तामेल	विना विलम्ब सूचना तामेल	मुद्दा शाखा
शुरु अदालतमा मिसिल फिर्ता पठाउने	मिसिल फिर्ता	विना विलम्ब मिसिल फिर्ता	”
रेकर्ड मिसिल पुनरावेदन अदालतको अभिलेख शाखामा पठाउने	मिसिल अभिलेख शाखामा प्राप्त	मिसिल अभिलेख दर्ता कितावमा दर्ता	मुद्दा शाखा / अभिलेख शाखा
तेस्रो तह			
दोस्रो तहको पुनरावेदन पत्र दर्ता गर्ने	दोस्रो तहको पुनरावेदन दर्ता	रीतपूर्वक दर्ता	पुनरावेदन दर्ता शाखा
मातहत अदालतहरुवाट मिसिल भिकाउने	मिसिल प्राप्त	विना विलम्ब मिसिल प्राप्त	मुद्दा शाखा
पहिलो सुनुवाई प्रारम्भ	सुनुवाई सम्पन्न	प्रभावकारी सुनुवाई सम्पन्न	इजलास
विपक्षीलाई सूचना जारी गर्ने	सूचना जारी	विना विलम्ब सूचना जारी	इजलास
विपक्षीलाई सूचना तामेल गर्ने	सूचना तामेल	विना विलम्ब सूचना तामेल	मुद्दा शाखा
पूरक प्रमाणहरु वुभ्न आदेश गर्ने	आदेश सम्पन्न	पूरक प्रमाणहरु रीतपूर्वक संकलन	इजलास
मातहत अदालतका आदेश उपरको उजुरी सुन्ने (अ.व. १७ नं. अन्तर्गत)	उजुरी सुन्ने कार्य सम्पन्न	प्रभावकारी सुनुवाई गरी उपयुक्त आदेश जारी	इजलास
विशेषज्ञ लगायतका साक्षी परीक्षण गर्ने	साक्षी परीक्षण सम्पन्न	रीतपूर्वक सवै प्रश्नहरु सोधी वकपत्र सम्पन्न	इजलास
मुद्दाको अन्तिम सुनुवाई गरी फैसला गर्ने	अन्तिम सुनुवाई सम्पन्न	प्रभावकारी सुनुवाई सम्पन्न	इजलास
फैसला लेख्ने	फैसला तयार	विवादित सवै प्रश्नको निराकरण	इजलास

फैसलाको सूचना सम्बन्धित पक्षलाई जारी गर्ने	सूचना तामेल	विना ढिलाइ सूचना तामेल	मुद्दा शाखा
मिसिल मातहत अदालतहरुमा फिर्ता पठाउने	मिसिल फिर्ता	समय मै मिसिल फिर्ता	मुद्दा शाखा
रेकर्ड मिसिल सर्वोच्च अदालतको अभिलेख शाखामा पठाउने	मिसिल अभिलेख शाखामा प्राप्त	मिसिल अभिलेख दर्ता कित्तावमा दर्ता	मुद्दा शाखा / अभिलेख शाखा

मूलकार्य १.४: अदालतका फैसलाहरु कार्यान्वयन गर्ने

नतिजा परिसूचक:

- १: फैसला कार्यान्वयनका लागि परेका निवेदनहरु ६ महिना भित्र फछ्योट गर्ने एवं कुनैपनि अवस्थामा १ वर्ष नाघ्न नदिने
२. बक्यौता निवेदनहरुको संख्या ७५ प्रतिशतले न्यून गर्ने ।

काम कारवाहीको विवरण	नतिजा	कार्य सम्पादन परिसूचक	जवाफदेहिता
देवानी मुद्दा			
फैसला कार्यान्वयनको निवेदन दर्ता गर्ने	निवेदन दर्ता	रीतपूर्वक दर्ता	तहसिल शाखा
फैसला वमोजिम गर्न विपक्षीलाई सूचना जारी गर्ने	सूचना जारी	समयमा सूचना जारी	तहसिल शाखा
सूचना तामेल गर्ने	सूचना तामेल	विना विलम्ब सूचना तामेल	म्याद शाखा
फैसला अनुसार जित्ने पक्षलाई तिर्नुपर्ने विगोको मूल्यांकन प्रक्रिया शुरु गर्ने			
भिकाइएको पक्षले रकम जम्मा गर्न ल्याएमा अदालतको धरौटी खातामा जम्मा गर्ने	रकम जम्मा	रीतपूर्वक धरौटीमा जम्मा	तहसिल शाखा
तहसिल दस्तुर वापत जम्मा भएको रकमबाट २.५ प्रतिशतले कटौती गरी बाँकी रकम जित्ने पक्षलाई भराइ दिने	रकम भराउने	विना विलम्ब रकम भराउने	तहसिल शाखा
यदि पहिले नै सम्पत्ति दाखेल	सम्पत्ति भराउने	विना विलम्ब	तहसिल शाखा

भैसकेको भए त्यसैवाट भराइ दिने		सम्पत्ति भराउने	
हारने पक्षले दाखेल गर्न नल्याए एवं पहिले नै दाखेल पनि नगरेको भए सम्पत्ति भराउने कारवाही शुरु गर्ने	सम्पत्ति दाखेल	समयमा नै रीतपूर्वक सम्पत्ति दाखेल	तहसिल शाखा
मालपोत कार्यालयवाट सम्पत्ती मूल्यांकनको दर प्राप्त गर्ने	मूल्यांकनको दर प्राप्त	विना विलम्ब दर प्राप्त	तहसिल शाखा
डोर मुचुल्काद्वारा सम्पत्ति मूल्यांकन गर्न कर्मचारी खटाउने	मूल्यांकन सम्पन्न	यथार्थ र रीतपूर्वक मूल्यांकन	तहसिल शाखा
सम्पत्तिको पञ्चकृति मूल्यांकन गर्ने	मूल्यांकन सम्पन्न	यथार्थ र रीतपूर्वक मूल्यांकन	तहसिल शाखा
सम्पत्ति लिलाम गर्ने	सम्पत्ति लिलाम	समय मै रीतपूर्वक लिलाम	तहसिल शाखा
तेस्रो पक्षले लिलाम सकार गरेकोमा १० प्रतिशत तत्कालै धरोट राखी बाँकी ९० प्रतिशत रकम जम्मा गर्न ७ दिनको समय दिने	सकार गरेको रकम प्राप्त	सकार गरेको रकम समय मै प्राप्त	तहसिल शाखा
तहसिल दस्तुर २.५ प्रतिशत कटा गरी बाँकी रकम जित्ने पक्षलाई भराई दिने	रकम कटा गरी भराउने कार्य सम्पन्न	विना विलम्ब रकम भराउने कार्य सम्पन्न	तहसिल शाखा
तेस्रो पक्षले लिलाम सकार नगरेकोमा दोस्रो पटक लिलामको लागि कारवाही प्रारम्भ गर्ने (प्रक्रिया उही)	दोस्रो पटक लिलाम सम्पन्न	रीतपूर्वक समय मै कार्य सम्पन्न	तहसिल शाखा
सवैभन्दा बढी अंकमा लिलाम सकार गर्नेलाई सम्पत्ति हस्तान्तरण गर्ने प्रक्रिया शुरु गर्ने	सम्पत्ति हस्तान्तरण	लिलाम सकार गर्ने व्यक्तिद्वारा सम्पत्तिको भोग चलन	तहसिल शाखा
दोस्रो पटक पनि तेस्रो पक्षले लिलाम सकार नगरेमा वादीलाई नै सम्पत्ति स्वीकार गर्न लगाउने	वादीद्वारा सम्पत्ति स्वीकार	रीतपूर्वक समय मै कार्य सम्पन्न	तहसिल शाखा
यदि लिलाम रकमवाट जित्ने पक्षलाई तिर्न पुग्ने भए दाखेल	सम्पत्ति भराउने कार्य सम्पन्न	समयमा नै भराउने कार्य	तहसिल शाखा

भएको रकमवाट भराई दिने		सम्पन्न	
लिलाम गरेको सम्पत्तिवाट जित्ने पक्षलाई तिर्न पुगेन अथवा निजसंग अरु सम्पत्ति पनि बाँकी रहेनछ भने ऋणीलाई कैदमा पठाउन निवेदन दर्ता गर्ने	निवेदन दर्ता	निवेदन रीतपूर्वक दर्ता	तहसिल शाखा
ऋणीलाई पक्राउ आदेश जारी गर्न निवेदन इजलास समक्ष पेश गर्ने	पक्राउ आदेश जारी	रीतपूर्वकको कार्यविधि अपनाई मुद्दा पेश गर्ने कार्य सम्पन्न	तहसिल शाखा
इजलासको आदेशानुसार ऋणीलाई पक्राउ आदेश जारी गर्ने	पक्राउ आदेश जारी	ऋणी पक्राउ	तहसिल शाखा
ऋणीलाई कारागारमा पठाउने	ऋणीलाई कारागारमा पठाउने कार्य सम्पन्न	उचित कार्यविधिको अवलम्बन	तहसिल शाखा
विभिन्न आदेश र कारवाही विरुद्ध उजुरी परे दर्ता गर्ने र कारवाही गर्ने	उजुरीको दर्ता र कारवाही	समय मै कारवाही	तहसिल शाखा
मिसिल अभिलेखमा पठाउने	मिसिल अभिलेखमा पठाउने कार्य सम्पन्न	रीतपूर्वक मिसिल अभिलेखमा दर्ता	तहसिल शाखा
सम्पत्ति बण्डा छुट्ट्याउने कारवाही शुरु गर्ने			
वण्डा गर्नुपर्ने सम्पत्तिको दर्ता वुभी स्वामित्व यकिन गर्ने	सम्पत्ति यकिन	समयमा यकिन	तहसिल शाखा
आवश्यकता अनुसार जग्गाको सर्भे (नाप जाँच) गर्ने	जग्गा नापी सम्पन्न	समयमा नै रीतपूर्वक नापी सम्पन्न	तहसिल शाखा
वण्डा छुट्ट्याउन कर्मचारी फिलडमा खटाउने	कर्मचारी खटाउने कार्य सम्पन्न	सक्षम कर्मचारी खटाइने	तहसिल शाखा
वण्डा छुट्ट्याई सोको प्रतिवेदन अदालतमा बुझाउने	वण्डा छुट्ट्याइ प्रतिवेदन प्रस्तुत	पक्षहरुको चित्तबुझ्ने गरी कार्य सम्पन्न	तहसिल शाखा
वण्डा छुट्ट्याइनेवाट तहसिल दस्तुर वापत २.५ प्रतिशत धरौट लिने	तहसिल दस्तुर प्राप्त	समयमा नै रीतपूर्वक धरौटीमा जम्मा	तहसिल शाखा

वण्डा पाउने पक्षलाई सम्पत्तिको चलनपूर्जी दिने	चलनपूर्जी प्रदान	पक्षद्वारा सम्पत्तिको भोग चलन	तहसिल शाखा
वण्डा पाएको सम्पत्ति सम्बन्धित व्यक्तिका नाउँमा दर्ता गर्न मालपोत कार्यालयमा लेखी पठाउने	आदेश जारी	सम्बन्धित व्यक्तिको नाममा जग्गा दर्ता	तहसिल शाखा
विभिन्न चरणमा भएका आदेश र कारवाही उपर उजुर परे दर्ता गर्ने र कारवाही गर्ने	उजुरी दर्ता र कारवाही	समय मै कारवाही	तहसिल शाखा
मिसिल अभिलेखमा पठाउने	मिसिल अभिलेखमा पठाउने कार्य सम्पन्न	मिसिल अभिलेखमा दर्ता	तहसिल शाखा
सम्पत्ति चलन चलाउने कारवाही शुरु गर्ने			
सम्पत्तिको दर्ता स्रेस्ता वुभ्ने	दर्ता स्रेस्ता वुभ्ने कार्य सम्पन्न	समयमा नै वुभ्ने	तहसिल शाखा
जग्गाको नापनक्सा गर्ने	जग्गा नापी सम्पन्न	रीतपूर्वक जग्गा नापी सम्पन्न	तहसिल शाखा
सम्पत्ति चलन चलाउन कर्मचारी फिल्डमा खटाउने	कर्मचारी खटाउने कार्य सम्पन्न	सक्षम कर्मचारी खटिने	तहसिल शाखा
विवादित सम्पत्तिको चलन चलाउने	चलन चलाउने कार्य सम्पन्न	सम्बन्धित पक्षले जग्गाको चलन पाउने	तहसिल शाखा
तहसिल दस्तुर वापत २.५ प्रतिशत रकम जम्मा गर्ने	रकम जम्मा	रकम रीतपूर्वक जम्मा	तहसिल शाखा
सम्बन्धित पक्षलाई चलन पूर्जी दिने	चलन पूर्जी जारी	सम्बन्धित पक्षले चलन पाउने	तहसिल शाखा
विभिन्न चरणमा भएका आदेश र कारवाही उपर उजुर परे दर्ता गरी कारवाही गर्ने	उजुरी दर्ता र कारवाही	समय मै उजुरी उपर कारवाही	तहसिल शाखा
मिसिल अभिलेखमा पठाउने	मिसिल अभिलेखमा प्राप्त	मिसिल अभिलेखमा रीतपूर्वक दर्ता	अभिलेख शाखा
कार्यान्वयन आदेशको अवज्ञा गर्ने पक्ष उपर कारवाही गर्ने	कारवाही सम्पन्न	कार्यान्वयन आदेशको उचित परिपालन	तहसिल शाखा
फौजदारी मुद्दा			

कसूरदार हाजिर रहेको भए कैदी पूर्जि जारी गर्ने र सो को अभिलेख राख्ने	कसूरदारलाई कैदमा पठाई सो को अभिलेख राख्ने कार्य सम्पन्न	समय मै आदेश कार्यान्वयन	तहसिल शाखा
कसूरदार फरार भए कैदको लगत राख्ने	कैद लगत दर्ता	रीतपूर्वकको लगत दर्ता	तहसिल शाखा
जरिवाना असूल गर्न र कसूरदारलाई पक्राउ गर्न कर्मचारी खटाउने	कर्मचारी खटाउने कार्य सम्पन्न	सक्षम कर्मचारी खटाउने	तहसिल शाखा
कसूरदार पक्राउ परे कैद पूर्जि जारी गरी कारागारमा पठाउने	कैद पूर्जि जारी गरी कारागारमा पठाउने कार्य सम्पन्न	समय मै रीतपूर्वकको कारवाही सम्पन्न	तहसिल शाखा
जरिवाना असूल भए ३० प्रतिशत सम्बन्धित कर्मचारीलाई प्रोत्साहन स्वरुप कटाई बाँकी राजस्वमा जम्मा गर्ने	जरिवानाको रकम जम्मा एवं कर्मचारीलाई प्रोत्साहन रकम प्राप्त	समय मै जम्मा	तहसिल शाखा
कैद लागेका मानिसहरुलाई पक्राउ गर्न तिनीहरुको सूची प्रहरी कार्यालयमा पठाउने	कैद लागेकाहरुको सूची पठाउने कार्य सम्पन्न	धेरै कसूरदारहरु पक्राउ	तहसिल शाखा
कसूरदारहरु पक्राउ परे कारागारमा पठाउने	कारागारमा पठाउने कार्य सम्पन्न	सवै कार्यविधिहरु सम्पन्न	तहसिल शाखा
जरिवाना लागेको मानिस फेला परे जरिवाना असूल गर्ने	जरिवाना असूल	जरिवाना रीतपूर्वक जम्मा	तहसिल शाखा
जरिवाना तिर्न नसके कैदमा पठाउने	कैदमा पठाउने कार्य सम्पन्न	कार्यविधि रीतपूर्वक सम्पन्न	तहसिल शाखा
जायजात गर्नुपर्ने सम्पत्तिको लगत राख्ने	लागत कितावमा जायजात गर्नुपर्ने सम्पत्तिको विवरण दर्ता	रीतपूर्वक सम्पत्तिको लगत दर्ता	”
सम्पत्तिको तायदात लिन कर्मचारी खटाउने	कर्मचारी खटाउने कार्य सम्पन्न	समय मै सक्षम कर्मचारी खटाउने कार्य सम्पन्न	तहसिल शाखा
जायजातवाट आएको सम्पत्ति श्री ५ को सरकारको नाउँमा दर्ता गर्न मालपोत कार्यालयको नाउँमा लेखी पठाउने	दर्ता आदेश जारी	सम्पत्ति रीतपूर्वक दर्ता	तहसिल शाखा
कसूरदारको चल सम्पत्ति भए	लिलाम सम्पन्न	समय मै रीतपूर्वक	तहसिल शाखा

लिलाम गर्ने		लिलाम सम्पन्न	
यदि सम्पत्ति नभए कसूरदारलाई १८ महिना सम्म कैद गर्ने	कैद आदेश जारी	कैद अंक रीतपूर्वक गणना	तहसिल शाखा
मिसिल अभिलेख शाखामा वुभाउने	मिसिल अभिलेख शाखामा प्राप्त	मिसिल अभिलेख शाखामा दर्ता	तहसिल शाखा

मूल कार्य २: परामर्शदायी कार्य

मूलकार्य २.१. श्री ५ महाराजाधिराजका हजुरमा जटिल संवैधानिक र कानूनी प्रश्नमा राय परामर्श चढाउने

नतिजा परिसूचक: राय परामर्शका लागि पत्र प्राप्त भएको मितिले १ महिना भित्र श्री ५ महाराजाधिराजको हजुरमा राय परामर्श चढाउने:

कारवाहीको विवरण	नतिजा	कार्य सम्पादन सूचक	जवाफदेहिता
श्री ५ महाराजाधिजवाट परामर्शका लागि प्राप्त पत्र दर्ता गर्ने	पत्र दर्ता	रीतपूर्वक दर्ता	रजिष्ट्रार
कजलिष्ट तयार गरी इजलासमा पेश गर्ने	कजलिष्ट तयार गरी इजलासमा प्रस्तुत	पेशी सूची मुताविक सुनुवाई	सह रजिष्ट्रार
आवश्यकतानुसार एमिकस क्युरी (सहयोगी कानून व्यावसायी) बोलाउने	एमिकस क्युरीको सहयोग प्राप्त	तत्कालै एमिकस क्युरीको सहयोग प्राप्त	विशेष इजलास
सुनुवाई प्रारम्भ गर्ने	सुनुवाई प्रारम्भ	प्रभावकारी सुनुवाई सम्पन्न	विशेष इजलास
राय प्रतिवेदन तयार गर्ने	राय प्रतिवेदन तयार	सवै प्रश्नहरुको निराकरण	विशेष इजलास
श्री ५ महाराजाधिराजमा राय चढाउने	राय चढाउने कार्य सम्पन्न	विना विलम्ब राय परामर्श प्रस्तुत	रजिष्ट्रार
मिसिल अभिलेख शाखामा पठाउने	मिसिल अभिलेख शाखामा प्राप्त	मिसिल अभिलेखमा दर्ता	अभिलेख शाखा

मूलकार्य ३: सुपरीवेक्षण र अनुगमनको कार्य

मूलकार्य ३.१: मातहत अदालत, न्यायाधिकरण, अर्धन्यायिक निकाय र कारागारको सुपरीवेक्षण र अनुगमन गर्ने

- नतिजा परिसूचक: १. प्रत्येक वर्ष मातहत अदालत, न्यायाधिकरण, अर्धन्यायिक निकाय र कारागारको निरीक्षण गर्ने
२. ६ महिना भित्र सुभावहरुको कार्यान्वयन गर्ने र सो को प्रतिवेदन लिने

कारवाहीको विवरण	नतिजा	कार्य सम्पादन सूचक	जवाफदेहिता
सुपरीवेक्षण र अनुगमनको समयतालिका तयार गर्ने	समय तालिका तयार	समय तालिकाको पूर्ण कार्यान्वयन	रजिष्ट्रार
सुपरीवेक्षण र अनुगमनको केन्द्रीय तथ्यांक प्रणाली सिर्जना गर्ने	केन्द्रीय तथ्यांक प्रणाली तयार	दुरुस्त तथ्यांक उपलब्ध	अनुसन्धान तथा योजना महाशाखा
सुपरीवेक्षणका लागि सर्वोच्च एवं पुनरावेदन अदालतका न्यायाधीश एवं कर्मचारीलाई तोक्ने	न्यायाधीश र कर्मचारी तोक्ने कार्य सम्पन्न	समयमा नै उपयुक्त टोली गठन	सर्वोच्च अदालतमा प्रधान न्यायाधीश र पुनरावेदन अदालतमा मुख्य न्यायाधीश
अदालत, न्यायाधिकरण र अर्धन्यायिक निकायहरुको हाल चालु र विगतका काम कारवाहीको निरीक्षण	काम कारवाहीको निरीक्षण, सुपरीवेक्षण र अनुगमन सम्पन्न	समय मै विस्तृत निरीक्षण सुपरीवेक्षण र अनुगमन सम्पन्न	निरीक्षण टोली
फैसलाको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा निरीक्षण, सुपरीवेक्षण र अनुगमन गर्ने	फैसलाको कार्यान्वयनको सुपरीवेक्षण र अनुगमन सम्पन्न	कार्यान्वयनमा हुने गल्तीको न्यूनीकरण / उचित कार्यान्वयनको निश्चितता	निरीक्षण टोली
कारागारको निरीक्षण गरी थुनुवाहरुको वैधता र तिनको सुविधाको सम्बन्धमा परीक्षण गर्ने	कारागारहरुको निरीक्षण सम्पन्न	गैरकानूनी थुनाको संभावना घटाउने / थुनुवाको अधिकारको संरक्षण	निरीक्षण टोली
गल्ती सुधारका लागि आवश्यक	आवश्यक आदेश जारी	गल्तीको सुधार	निरीक्षण

आदेश जारी गर्ने			टोली
कामकारवाहीमा सुधारका लागि निर्देशन जारी गर्ने	निर्देशन जारी	निर्देशनको पालना	निरीक्षण टोली
सर्वोच्च अदालत र सम्बन्धित मन्त्रालयमा निरीक्षण प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्ने	प्रतिवेदन प्रस्तुत	समय मै निरीक्षण प्रतिवेदन प्रस्तुत	निरीक्षण टोली
प्रतिवेदन कार्यान्वयनका लागि प्रयास गर्ने	प्रतिवेदन कार्यान्वयनका लागि पठाउने	प्रतिवेदनको कार्यान्वयन	सर्वोच्च अदालतका लागि प्रधान न्यायाधीश र पुनरावेदन अदालतका लागि मुख्य न्यायाधीश
सुपरीवेक्षण र अनुगमनको वार्षिक प्रतिवेदन प्रधान न्यायाधीश समक्ष प्रस्तुत गर्ने	वार्षिक प्रतिवेदन प्रस्तुत	प्रतिवेदन उपर कारवाही	अनुसन्धान तथा योजना महाशाखा
निरीक्षण प्रतिवेदनको सारांश सर्वोच्च अदालतको वार्षिक प्रतिवेदनमा समावेश गर्ने	सारांश वार्षिक प्रतिवेदनमा समावेश	अदालतको कामकारवाहीको वारेमा जानकारी	निरीक्षण टोली

मूलकार्य ४: अदालत व्यवस्थापन

मूलकार्य ४.१: रणनीतिक कार्य योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने

कारवाहीको विवरण	नतिजा	कार्य सम्पादन सूचक	जवाफदेहिता
रणनीतिक कार्ययोजनाको कार्यान्वयन सम्बन्धमा सुपरीवेक्षण र अनुगमन गर्न उच्चस्तरीय समिति गठन गर्ने	समिति गठन	प्रधान न्यायाधीश वा निजले तोकेको वरिष्ठ न्यायाधीशको अध्यक्षतामा प्रतिनिधित्व मूलक समिति गठन	प्रधान न्यायाधीश
रणनीतिक योजना २०६१ - २०६५ कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने	कार्यान्वयन अनुगमन	योजना अनुसार कार्यान्वयन	अनुसन्धान तथा योजना महाशाखामा सचिवालय रहने गरी

			समिति
अवस्था विश्लेषण गर्ने	एकिकृत अवस्था विश्लेषण प्रतिवेदन	प्रत्येक वर्ष सही, व्यवस्थित एवं वृहत विश्लेषणात्मक प्रतिवेदन	अनुसन्धान तथा योजना महाशाखा
समग्र रणनीतिक योजनाको पुनरावलोकन गर्ने	समग्र रणनीतिक योजनाको पुनरावलोकन	पूर्ण बैठकबाट पारित	अनुसन्धान तथा योजना महाशाखा
बजेट सहित वार्षिक कार्य योजना अद्यावधिक गर्ने	वार्षिक कार्ययोजना अद्यावधिक	अदालत व्यवस्थापन समिति / पूर्ण बैठकबाट पारित	अनुसन्धान तथा योजना महाशाखा

मूलकार्य ४.२: आर्थिक स्रोतहरु जुटाउने र व्यवस्थापन गर्ने

कारवाहीको विवरण	नतिजा	कार्य सम्पादन सूचक	जवाफदेहिता
विभिन्न अदालतहरुलाई बजेट विनियोजन गर्ने	बजेट विनियोजन	आवश्यकताको आधारमा विनियोजन	रजिष्ट्रार
आगामी वर्षको लागि पुनरावेदन र जिल्ला अदालतहरुबाट अनुमानित बजेट संकलन गर्ने	अनुमानित बजेट संकलन	सवै अदालतहरुको लागि अनुमानित बजेट तयार	लेखा शाखा
सम्बन्धित सरोकार वालाहरुसंग प्रस्तावित बजेटका सम्बन्धमा परामर्श गर्ने	परामर्श सम्पन्न	सवै सरोकारवालाहरुको सहभागितामा आवश्यकताको वृहत विश्लेषण	रजिष्ट्रार
आगामी वर्षको लागि एकिकृत बजेट अनुमान तयार गर्ने	एकिकृत बजेट अनुमान तयार	अदालतका सम्पूर्ण क्रियाकलापहरुलाई समेटेर वृहत बजेट अनुमान तयार	रजिष्ट्रार
अनुमानित बजेट अर्थ मन्त्रालयमा पठाउने	बजेट अनुमान अर्थ मन्त्रालयमा पठाउने कार्य सम्पन्न	बजेटको आवश्यकताका वारेमा जानकारी गराउने कार्य सम्पन्न	रजिष्ट्रार
अनुमान गरिए अनुसारको बजेट स्वीकृत गराउन प्रयास गर्ने	बजेट स्वीकृतिका लागि प्रयास	आवश्यक बजेट स्वीकृत	रजिष्ट्रार

मूलकार्य ४.३. पूर्वाधार र अन्य सुविधाहरूको व्यवस्था गर्ने

कारवाहीको विवरण	नतिजा	कार्य सम्पादन सूचक	जवाफदेहिता
अदालतको विद्यमान पूर्वाधारहरू दुरुस्त राख्ने	पूर्वाधारहरू दुरुस्त	लामो समयसम्म उपयोग गर्न सकिने क्षमता र लागत प्रभावकारितामा वृद्धि	सर्वोच्च र पुनरावेदन अदालतमा रजिष्ट्रार, जिल्ला अदालतमा जिल्ला न्यायाधीश
सवै अदालतमा पुस्तकालय सुविधाको व्यवस्था गर्ने	पुस्तकालयको सुविधा उपलब्ध	विद्युतीय पत्रिका (e-journals) सहितका पर्याप्त पुस्तक र पत्रिकायुक्त पुस्तकालय उपलब्ध	सर्वोच्च र पुनरावेदन अदालतमा रजिष्ट्रार, जिल्ला अदालतमा जिल्ला न्यायाधीश
फर्निचर लगायतका अन्य सामानहरूको मर्मत सम्भार गर्ने	फर्निचर र अन्य सामानहरूको मर्मत संभार	विद्यमान फर्निचर र अन्य सामानहरूको टिकाउपनामा वृद्धि	सर्वोच्च र पुनरावेदन अदालतमा रजिष्ट्रार, जिल्ला अदालतमा जिल्ला न्यायाधीश
सवारी साधनहरूको मर्मत संभार गर्ने	सवारी साधनको मर्मत संभार	टिकाउपनामा वृद्धि	सर्वोच्च र पुनरावेदन अदालतमा रजिष्ट्रार, जिल्ला अदालतमा जिल्ला न्यायाधीश

मूलकार्य ४.४: मुद्दाहरुको अभिलेखलाई व्यवस्थित र दुरुस्त तुल्याउने

कारवाहीको विवरण	नतिजा	कार्य सम्पादन सूचक	जवाफदेहिता
अदालतमा अभिलेख राख्ने वर्तमान पद्धतिको पुनरावलोकन गर्ने र समस्याहरुको पहिचान गर्ने	पुनरावलोकन सम्पन्न	वृहत अवस्था विश्लेषण	रजिष्ट्रार
उचित र व्यवस्थित अभिलेख व्यवस्थाको लागि नीति तर्जुमा गर्ने	नीतिको तर्जुमा	वृहत नीति तर्जुमा / सर्वोच्च अदालत पूर्ण बैठकबाट नीति पारित	सह रजिष्ट्रार अनुसन्धान तथा योजना महाशाखा
चालु र छिनुवा मिसिलको अभिलेख व्यवस्थित गर्ने सम्बन्धी नीति कार्यान्वयन गर्ने	नीतिको कार्यान्वयन	सुधारिएको र व्यवस्थित अभिलेख राख्ने प्रणाली	प्रत्येक अदालतको अभिलेख शाखा
सवै अदालतहरुमा चरणबद्धरूपमा विद्युतीय तथ्यांक प्रणाली विकास गर्ने	विद्युतीय तथ्यांक प्रणाली विकास	तथ्यांक राख्ने र सेवा गर्ने अदालतको सक्षमतामा वृद्धि	अनुसन्धान तथा योजना महाशाखा
अदालतमा रहेका अनावश्यक कागजातहरुको छनौट गरी सडाउने	छनौट कार्य सम्पन्न	अभिलेख प्रणालीमा सुधार	अभिलेख अधिकृत

मूलकार्य ४.५: न्यायिक सूचनाहरु प्रवाह गर्ने

कारवाहीको विवरण	नतिजा	कार्य सम्पादन सूचक	जवाफदेहिता
नेपाल कानून पत्रिका र सर्वोच्च अदालत बुलेटिन नियमित रुपमा प्रकाशन गर्ने	कानून पत्रिका र बुलेटिनको प्रकाशनमा नियमितता	कानून पत्रिका र स.अ. बुलेटिनको स्तरमा सुधार	सह रजिष्ट्रार, अनुसन्धान तथा योजना महाशाखा
सर्वोच्च अदालतको वार्षिक प्रतिवेदनको प्रकाशनलाई नियमित तुल्याउने	वार्षिक प्रतिवेदनको नियमित प्रकाशन	अदालतको विभिन्न क्रियाकलापका वारेमा वृहत तथ्यांक उपलब्ध	सहरजिष्ट्रार, अनुसन्धान तथा योजना महाशाखा
अदालतका प्रवक्ताको	अधिकार र कर्तव्य	प्रवक्ताको कार्य क्षमतामा	रजिष्ट्रार

अधिकार, कर्तव्य र भूमिका स्पष्ट गर्ने	स्पष्ट	सुधार	
न्यायपालिकाको काम कारवाहीका वारेमा अंग्रेजी र नेपाली दुवै भाषामा प्रकाशन गर्ने	पत्रकारहरूसंग आवधिक रुपमा भेटघाट	न्यायपालिकाको कार्यहरु जनसमुदायलाई जानकारी	सह रजिष्ट्रार, अनुसन्धान तथा योजना महाशाखा
न्यायपालिकाको Website निर्माण गर्ने	Website को निर्माण	व्यापक पहुँचको सुनिश्चितता	रजिष्ट्रार

मूलकार्य ४.६: मानव संशाधनको व्यवस्थापन गर्ने:

कारवाहीको विवरण	नतिजा	कार्य सम्पादन सूचक	जवाफदेहिता
व्यावहारिक मानव संशाधन नीति कार्यान्वयन गर्ने	मानव संशाधन नीतिको कार्यान्वयन	उपयुक्त र वस्तुगत मानव संशाधन व्यवस्थापन	रजिष्ट्रार (राजपत्र अनंकित कर्मचारीको लागि)
सरुवा र बहुवाको लागि समय तालिका पद्धति लागु गर्ने	कर्मचारी सम्बन्धी तालिकाको कार्यान्वयन	उचित ठाउँमा उचित व्यक्तिको पदस्थापन	रजिष्ट्रार
न्यायिक कर्मचारीहरुको कामको मूल्यांकन गर्ने	मूल्यांकन सम्पन्न	समयवद्ध र वस्तुनिष्ठ मूल्यांकन प्रणालीको व्यवस्था	सह रजिष्ट्रार सुपरीवेक्षण एवं अनुगमन महाशाखा
कार्य सम्पादनमा आधारित दण्ड र पुरस्कार प्रणाली लागु गर्ने	दण्ड र पुरस्कार प्रणाली लागू	अनुशासन कायम / कार्यउत्प्रेरणा र सक्षमतामा वृद्धि	रजिष्ट्रार

मूलकार्य ४.७: कानून, नजिर र नेपालको न्यायप्रणालीको वारेमा अनुसन्धान गर्ने

कारवाहीको विवरण	नतिजा	कार्य सम्पादन सूचक	जवाफदेहिता
अनुसन्धान आवश्यक पर्ने	अनुसन्धानका	क्षेत्रहरुको सहि पहिचान	सह रजिष्ट्रार

कानून, नजिर र न्यायप्रणालीको क्षेत्रको पहिचान गर्ने	क्षेत्रहरुको पहिचान		अनुसन्धान तथा योजना महाशाखा
पहिचान गरिएका हरेक क्षेत्रहरुको लागि कार्यदल गठन गर्ने	कार्यदलको गठन	सक्षम कार्यदलको गठन	सह रजिष्ट्रार अनुसन्धान तथा योजना महाशाखा
पहिचान गरिएका क्षेत्रहरुका वारेमा अवस्थापत्र (Position Paper) तयार गर्ने	स्थितिपत्र तयार	वृहत अध्ययन सम्पन्न	कार्यदल
अनुसन्धान गर्ने र प्रतिवेदन तयार गर्ने	प्रतिवेदन तयार	वृहत प्रतिवेदन तयार / पूर्ण बैठकबाट प्रतिवेदन पारित	कार्यदल
प्रतिवेदनको कार्यान्वयनका लागि प्रयास गर्ने	प्रतिवेदनको कार्यान्वयन	न्यायिक एवं कानूनी पद्धतिमा सुधार	रजिष्ट्रार
कानून र न्यायका क्षेत्रमा कार्यरत अन्य अनुसन्धान संस्थाहरूसंग सम्पर्क कायम गर्ने	सम्पर्क स्थापना	अनुसन्धानको लागि उपयुक्त वातावरणको सिर्जना	सह रजिष्ट्रार अनुसन्धान तथा योजना महाशाखा

मूलकार्य ४.८: न्यायक्षेत्र भन्दा बाहिरका संस्थाहरूसंगको सम्बन्ध विकास गर्ने र कायम गर्ने

कारवाहीको विवरण	नतिजा	कार्य सम्पादन सूचक	जवाफदेहिता
वाह्यसंस्थाहरूसंग सक्रिय सम्बन्ध कायम गर्ने	सक्रिय सम्बन्ध स्थापना	न्यायक्षेत्र वीचको सहयोगमा वृद्धि	सवै अदालतहरु
समस्याहरु समन्वय बैठकमा प्रस्तुत गर्ने	समस्याहरु प्रस्तुत	समस्याका समाधानहरुको पहिचान	रजिष्ट्रार सर्वाच्च अदालत, रजिष्ट्रार पुनरावेदन अदालत, स्रस्तेदार जिल्ला अदालत
समाधान हुन नसकेका	माथिल्ला	माथिल्ला अदालतहरुबाट	रजिष्ट्रार

समस्याहरूका सम्बन्धमा माथिल्लो अदालतलाई जानकारी गराउने	अदालतहरूलाई जानकारी	प्रयास	पुनरावेदन अदालत स्रेस्तेदार जिल्ला अदालत
समस्या समाधानका लागि कानूनी उपायहरू नै अवलम्बन गर्नुपर्ने भएमा सर्वोच्च अदालतलाई जानकारी गराउने	सर्वोच्च अदालतलाई जानकारी	पूर्ण निर्णयानुसार अदालतबाट	वैठकको सर्वोच्च अदालत, रजिष्ट्रार पुनरावेदन अदालत, स्रेस्तेदार जिल्ला अदालत
उपयुक्त कानूनी उपायका लागि प्रयास गर्ने	प्रयास प्रारम्भ	उपयुक्त कानूनको व्यवस्था	रजिष्ट्रार सर्वोच्च अदालत
अदालतमा आवश्यक पर्ने स्रोत साधन र अन्य सहयोग जुटाउन प्रयास गर्ने	आवश्यक स्रोत साधन जुटाउन प्रयास	आवश्यक स्रोत साधन उपलब्ध	रजिष्ट्रार सर्वोच्च अदालत, रजिष्ट्रार पुनरावेदन अदालत, स्रेस्तेदार जिल्ला अदालत

मूलकार्य १ देखि मूलकार्य ४ सम्मका लागि लाग्ने अनुमानित लागत बजेट पुनरावलोकन खण्डको अनुसूची ४ मा उल्लेख गरिएको छ ।

अनुसूची - ३

रणनीतिक उपायहरूको कार्ययोजना

रणनीतिक उपाय १: न्यायपालिकाको व्यवस्थापन क्षमतालाई सुदृढ, सक्षम र प्रभावकारी तुल्याउने

कार्य	नतिजा	कार्यसम्पादन सूचक	समयावधि	जवाफदेहिता
संगठनात्मक नीति सम्बन्धी आवश्यकताको पहिचान गर्ने	संगठनात्मक नीति सम्बन्धी आवश्यकताको पहिचान	नीतिगत आवश्यकताको विश्लेषण र अभिलेखिकरण	श्रावण, २०६१	अनुसन्धान तथा योजना महाशाखा
संगठनात्मक नीतिहरूको विकास गर्ने	संगठनात्मक नीतिहरूको विकास	सक्षम एवं सहभागीमूलक निर्णय प्रक्रियाको निश्चितता, बढी सक्षम व्यवस्थापन	पौष, २०६१	अनुसन्धान तथा योजना महाशाखा
संगठनात्मक संरचनाको पुनरावलोकन गर्ने (O and M) सर्वेक्षण)	संगठनात्मक संरचनाको पुनरावलोकन	रणनीतिक योजनाले अपेक्षा गरे अनुरूपको सक्षम संगठनात्मक संरचनाको स्थापना	असोज, २०६१	अनुसन्धान तथा योजना महाशाखा
व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिमको आवश्यकता पहिचान गर्ने	तालिम सम्बन्धी आवश्यकताको पहिचान	तालिमको आवश्यकता सम्बन्धी विस्तृत विश्लेषण तयार	चैत्र, २०६१	अनुसन्धान तथा योजना महाशाखा
व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिमको समन्वय गर्ने	तालिम प्राप्त व्यवस्थापकहरू	व्यवस्थापन क्षमतामा वृद्धि	श्रावण, २०६३	प्रशासन महाशाखा

रणनीतिक उपाय २: बजेट विनियोजनमा वृद्धिको लागि प्रयास गर्ने र बजेटको बाँडफाँड एवं खर्चमा आर्थिक स्वायत्तता प्राप्त गर्ने

कार्य	नतिजा	कार्यसम्पादन सूचक	समयावधि	जवाफदेहिता
रणनीतिक योजना २०६१-२०६५ लाई बजेट सहित प्रस्तुत गर्ने	योजना र बजेट अर्थ मन्त्रालयमा प्रस्तुत	राष्ट्रिय बजेटको एक प्रतिशत गर्ने लक्ष्य अनुरूप बजेट वृद्धि	श्रावण २०६१	रजिष्ट्रार
आर्थिक स्वायत्तताको लागि उपयुक्त नीति र सो प्राप्तिको तरिका विकास गर्ने	आर्थिक स्वायत्तताको नीति र तरिका विकास	सर्वोच्च अदालतको पूर्ण बैठकबाट पारित र मन्त्रपरिषदबाट स्वीकृत	चैत्र, २०६१	अनुसन्धान तथा योजना महाशाखा
	आर्थिक स्वायत्तता सम्बन्धी नीति र उपायहरूको कार्यान्वयन	बाँडफाँड र खर्चको लागि पारदर्शी, उत्तरदायी एवं स्वायत्त संयन्त्र	आषाढ २०६२	रजिष्ट्रार सर्वोच्च अदालत, रजिष्ट्रार पुनरावेदन अदालत, जिल्ला न्यायाधीश जिल्ला अदालत
दातृ निकायहरूसंग काम गर्न स्वतन्त्रता प्राप्त गर्ने	स्वतन्त्रताको लागि प्रयास	स्वतन्त्रता प्राप्त, दातृ निकायबाट न्यायपालिकालाई प्रत्यक्ष सहयोग	श्रावण २०६१	प्रधान न्यायाधीश

रणनीतिक उपाय ३: अदालतमा काम गर्ने अनुकूल वातावरण सिर्जना गर्न पूर्वाधार विकास गर्ने र स्रोत साधन जुटाउने

कार्य	नतिजा	कार्यसम्पादन सूचक	समयावधि	जवाफदेहिता
अदालतको विद्यमान भौतिक	समिति गठन	प्रधान न्यायाधीशबाट स्वीकृत स्पष्ट	श्रावण, २०६१	रजिष्ट्रार

पूर्वाधार र अन्य सुविधाहरूको अध्ययन गर्न समिति गठन गर्ने		कार्यनिर्देश सहित सबै पक्षलाई समावेश गरिएको वृहत समिति		
पूर्वाधार विकास सम्बन्धी विद्यमान प्रतिवेदनहरूको अध्ययन गर्ने	प्रतिवेदन अध्ययन	अद्यावधिक र सुधारिएको प्रतिवेदन	असोज, २०६१	समिति
पूर्वाधार र अन्य सुविधाको आवश्यकता पहिचान गर्ने	आवश्यकता पहिचान	सहि, ठोस र यथार्थ आवश्यकता	मंसिर, २०६१	समिति
पूर्वाधार र अन्य सुविधामा सुधार एवं जग्गा प्राप्तिका लागि योजना र कार्यक्रम तयार पार्ने (कम्प्यूटर, पुस्तकालय, सवारी साधन, फर्निचर, उपकरण, संचार, औठाछाप र हस्ताक्षर परीक्षण इकाइ समेत)	योजना र कार्यक्रम तयार	सर्वोच्च अदालत पूर्ण बैठकबाट पारित यथार्थ समय सारिणी र बजेट सहितको ४ वर्षे योजना र कार्यक्रम	चैत्र, २०६१	रजिष्ट्रार
पूर्वाधार र अन्य सुविधाको सुधार सम्बन्धी योजना र कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने	योजना र कार्यक्रम कार्यान्वयन	बजेट अनुसार सुधारिएको समयवद्ध रुपमा पूर्वाधार र सुविधामा सुधार	पौष, २०६५	रजिष्ट्रार

रणनीतिक उपाय ४: अदालतको संख्या र भौगोलिक मुकामलाई औचित्यपूर्ण बनाउन प्रयास गर्ने र विद्यमान क्षेत्राधिकारको पुनरावलोकन गर्ने

कार्य	नतिजा	कार्यसम्पादन सूचक	समयावधि	जवाफदेहिता
अदालतको भौगोलिक मुकाम र क्षेत्राधिकार पुनरावलोकन गर्न समिति गठन गर्ने	समितिको गठन	स्पष्ट कार्यदेश सहित विभिन्न पक्षको प्रतिनिधित्व हुने गरी उच्चस्तरीय समिति गठन	श्रावण २०६१	प्रधान न्यायाधीश
पूर्व प्रतिवेदन र विद्यमान कानूनहरू पुनरावलोकन गर्ने, आवश्यकता अनुसार सर्वेक्षण गर्ने र नीति तयार गर्ने तथा अदालतको भौगोलिक मुकाम र क्षेत्राधिकारको बारेमा प्रतिवेदन दिने	अध्ययन समाप्त गरी प्रतिवेदन तयार	अदालतहरूको भौगोलिक मुकाम र क्षेत्राधिकारका सम्बन्धमा दीर्घकालीन दृष्टिकोणको विकास	असोज, २०६१	समिति
सरोकारवाला (Stakeholders) हरूसंग परामर्श गर्ने	परामर्श कार्य सम्पन्न	अदालतको मुकाम र क्षेत्राधिकारका सम्बन्धमा सहमति निर्माण	पौष, २०६१	समिति
संशोधन विधेयक मस्यौदा तयार गर्ने र कार्यान्वयनका लागि प्रयास गर्ने	संशोधन विधेयक मस्यौदा तयार	सर्वोच्च अदालत पूर्ण बैठकबाट विधेयक मस्यौदा पारित / ऐन जारी	आषाढ २०६२	रजिष्ट्रार

रणनीतिक उपाय ५: न्यायपालिकाको फैसला कार्यान्वयन गर्ने क्षमतालाई सुदृढ तुल्याउने

कार्य	नतिजा	कार्यसम्पादन सूचक	समयावधि	जवाफदेहिता
तहसिलदारहरुको राष्ट्रिय सम्मेलन गरी फैसला कार्यान्वयन सम्बन्धी समस्याको पहिचान गर्ने	राष्ट्रिय सम्मेलन सम्पन्न / पुनरावलोकनका लागि समिति गठन	मुलभूत समस्याहरुको पहिचान	भाद्र २०६१	रजिष्ट्रार
प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि उपयुक्त जनशक्ति भर्ना गर्ने, सुरक्षा स्थिति सुदृढ गर्ने, आवश्यक साधन र स्रोत जुटाउने तथा कानूनको पुनरावलोकन गर्ने सम्बन्धमा नीतिको तर्जुमा गर्ने	नीति तर्जुमा	सर्वोच्च अदालत पूर्ण बैठकबाट नीति पारित / नीति अनुसारको कार्य र कानूनको कार्यान्वयन	चैत्र, २०६१	समिति
तहसिलदारहरुका लागि आवश्यक पर्ने तालिमको पहिचान गर्ने	तालिमको पहिचान	पहिचान गरिएको आवश्यकता राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठानमा पठाइने	आषाढ, २०६२	समिति

रणनीतिक उपाय ६: स्वायत्त, सक्षम, पारदर्शी र उत्तरदायित्वपूर्ण नियुक्ति र बहुवा प्रणालीको विकास एवं कार्यान्वयन गर्ने तथा न्यायपालिकाको जन संशाधनको क्षमता सुधारका लागि निरन्तर प्रयास गर्ने

कार्य	नतिजा	कार्यसम्पादन सूचक	समयावधि	जवाफदेहिता
अदालतका कर्मचारीहरुको	समिति गठन	प्रधान न्यायाधीशद्वारा	श्रावण, २०६१	रजिष्ट्रार

नियुक्ति र बहुवा सम्बन्धमा उपयुक्त विधेयकको मस्यौदा गर्न समिति गठन गर्ने		स्वीकृत स्पष्ट कार्यादेश सहित प्रतिनिधिमूलक समिति गठन		
विधेयक मस्यौदा तयार गर्ने	विधेयकको मस्यौदा तयार	स्वायत्तता, पारदर्शिता, जवाफदेहिता र सक्षमतालाई प्रत्याभूत गर्ने विधेयकको मस्यौदा सर्वोच्च अदालत पूर्ण बैठकबाट पारित	माघ, २०६१	समिति
कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयमा विधेयक प्रस्तुत गर्ने	विधेयकको प्रस्तुति	ऐन जारी	माघ, २०६१	रजिष्ट्रार
सरुवा, पदस्थापन र बहुवा सम्बन्धी नियम र निर्देशिका तर्जुमा गर्ने	नियम र निर्देशिकाको तर्जुमा	पारदर्शी र जवाफदेहिपूर्ण सरुवा र बहुवा पद्धतिको विकास	श्रावण, २०६१ (विद्यमान कानूनको आधारमा)	समिति
अदालतका कर्मचारीहरुको नियुक्ति र बहुवा सम्बन्धी ऐन, नियम र निर्देशिकाको कार्यान्वयन गर्ने	ऐन नियम र निर्देशिकाको कार्यान्वयन	स्वायत्तता, जवाफदेहिता, सक्षमता र पारदर्शितामा वृद्धि	कार्तिक, २०६१ (विद्यमान कानूनहरुको आधारमा)	रजिष्ट्रार (रा.प.अ. कर्मचारीको लागि)
कर्मचारीको सरुवा र बहुवाको लागि	कार्यतालिकाको निर्माण र कार्यान्वयन	कार्यतालिका पद्धतिको पूर्ण परिपालना	श्रावण, २०६१	रजिष्ट्रार

न्यायपालिकाको पञ्चवर्षिय रणनीतिक योजना

कार्यतालिका बनाउने				
न्यायपालिकाको मानव संशाधन क्षमता र आवश्यकताको अध्ययन गर्न समिति गठन गर्ने	समिति गठन	प्रधान न्यायाधीशद्वारा स्वीकृत स्पष्ट कार्यादेश सहितको समिति	श्रावण, २०६१	रजिष्ट्रार
न्यायपालिकाको मानव संशाधनको आवश्यकताका वारेमा सर्वेक्षण गर्ने (O and M सर्वेक्षण)	मानव संशाधन आवश्यकताको पहिचान	आवश्यकताको वारेमा सही, यथार्थ र स्पष्ट मूल्यांकन	माघ, २०६१	समिति
न्यायपालिकामा उचित मात्रामा कर्मचारीको व्यवस्थाको लागि सिफारिश गर्ने	सिफारिश प्राप्त	कार्यान्वयन योग्य सिफारिशहरू पूर्ण वैठकबाट पारित	जेठ, २०६२	समिति
सिफारिशहरू कार्यान्वयन गर्ने	सिफारिश कार्यान्वयन	न्यायिक शासनमा सुधार	पौष २०६२	रजिष्ट्रार
न्यायाधीश र कर्मचारीहरूलाई आवश्यक पर्ने तालिमको पहिचान गर्ने	तालिमको पहिचान / न्यायिक प्रतिष्ठानमा पठाइने	विस्तृत विश्लेषण र पहिचान / राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठानमा प्रस्तुती	असोज, २०६१	NJA को समन्वयमा अनुसन्धान तथा योजना महाशाखा
न्यायाधीश र कर्मचारीहरूको पारिश्रमिक र सेवाका शर्तहरू पुनरावलोकन गर्ने	पारिश्रमिक र सेवाका शर्तहरूको पुनरावलोकन	पारिश्रमिक र सेवाका शर्तहरूको विस्तृत पुनरावलोकन	माघ, २०६१	समिति
पारिश्रमिक र सेवाका शर्तहरू सुधार गर्न सिफारिश गर्ने	सिफारिश प्राप्त	सुधारिएको प्रतिस्पर्धात्मक पारिश्रमिक र सेवाका शर्तहरू पूर्ण	चैत्र, २०६१	समिति

		वैठकबाट पारित		
सिफारिशहरु कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयमा प्रस्तुत गर्ने	सिफारिश प्रस्तुत	सिफारिशहरु पारित	वैशाख, २०६२ (सिफारिश प्रस्तुत)	रजिष्ट्रार

रणनीतिक उपाय ७: सम्वद्ध कानूनहरुको पुनरावलोकन गर्ने र कानूनी एवं न्याय सेवाको स्तरियतामा वृद्धि गर्न अदालती कार्यविधिलाई सरल बनाउने

कार्य	नतिजा	कार्यसम्पादन सूचक	समयावधि	जवाफदेहिता
ऐन नियमको पुनरावलोकन गर्न समिति गठन गर्ने	समितिको गठन	प्रधानन्यायाधीशद्वारा स्वीकृत स्पष्ट कार्यादेश सहित प्रतिनिधिमूलक समिति गठन	भाद्र २०६१	प्रधानन्यायाधीश
प्रमुख समस्याहरु पहिचान गर्न परामर्श कार्यक्रम संचालन गर्ने	परामर्श सम्पन्न	समस्याहरुको पहिचान	कार्तिक २०६१	समिति
अदालत र न्यायाधिकरणहरुको नियमित कार्यमा प्रभाव पार्ने ऐन नियमहरुको पुनरावलोकन गर्ने	पुनरावलोकन सम्पन्न	अदालती कार्यविधिलाई सरलीकृत गर्न विस्तृत पुनरावलोकन	माघ, २०६१	समिति
उपयुक्त नीति तर्जुमा गरी ऐन नियममा सुधारका लागि मस्यौदा प्रस्तुत गर्ने	नीति र ऐन नियमको मस्यौदा तयार	ऐन नियमको मस्यौदा सर्वोच्च अदालत पूर्ण वैठकबाट पारित	जेठ, २०६२	समिति
नियमहरुलाई कार्यान्वयनमा	नियमावली तयार	उपयुक्त नियमावली जारी, कानूनी सेवाको	पौष, २०६२	पूर्ण वैठक

ल्याउने		गुणस्तरमा सुधार		
ऐन जारी गर्न प्रयास गर्ने	ऐन जारी गर्न प्रयास	संशोधित ऐन जारी, सरलीकृत अदालती कार्यविधि, अदालती सेवाको स्तरमा सुधार	कार्तिक, २०६२ (ऐन जारी गर्न प्रयास)	रजिष्ट्रार

रणनीतिक उपाय ८: आफ्नो कार्यविधि व्यवस्थित गर्न नियम बनाउन पाउने अधिकारमा न्यायिक स्वयत्तता प्राप्त गर्ने

कार्य	नतिजा	कार्यसम्पादन सूचक	समयावधि	जवाफदेहिता
न्यायिक स्वायत्ततालाई प्रभाव पार्ने कुराहरु र सो सम्बन्धमा न्यायपालिकाबाट चालिनुपर्ने कदमहरुको बारेमा पहिचान गर्न कार्यदल गठन गर्ने	कार्यदल गठन	प्रधान न्यायाधीशद्वारा स्वीकृत स्पष्ट कार्यदेश सहितको कार्यदल	भाद्र, २०६१	प्रधान न्यायाधीश
अन्य मुलकहरुमा रहेको न्यायिक स्वायत्तताको स्थिति अध्ययन गर्ने	अन्य मुलुकहरुको स्थिति अध्ययन	विस्तृत अध्ययन एवं नीतिगत पत्र तयार	कार्तिक, २०६१	कार्यदल
न्यायपालिकाबाट जारी गरिने न्यायिक कार्यविधिमा सुधारको लागि वार र अन्य सरोकारवालाहरुसंग परामर्श गर्ने	परामर्श सम्पन्न	न्यायपालिकाको नियम बनाउने अधिकारका सम्बन्धमा सरोकारवालाहरु वीच सहमति निर्माण गर्ने	पौष, २०६१	कार्यदल
ऐन र सर्वोच्च अदालतबाट जारी गरिने नियमावली वीच एकरूपताका	एकरूपताका लागि प्रयास गरी नियम तर्जुमा	एकरूपता कायम गरिएको ऐन र नियमावली तयार, सर्वोच्च अदालत	चैत्र, २०६१	रजिष्ट्रार

लागि प्रयास गर्ने		पूर्ण बैठकबाट पारित		
न्यायिक सुधारका लागि न्यायिक कार्यविधि नियमको मस्यौदा तयार	कार्यविधि नियमको मस्यौदा तयार	पूर्ण बैठकबाट पारित न्यायिक कार्यविधि नियम / न्यायिक सेवाको स्तरमा वृद्धि	चैत्र, २०६१	रजिष्ट्रार

रणनीतिक उपाय ९: न्यायक्षेत्रसंग सम्बन्धित न्यायक्षेत्र भित्र र बाहिरका संस्थाहरूसंगको संचार, समन्वय र अन्तरक्रियालाई सुदृढ तुल्याउने

कार्य	नतिजा	कार्यसम्पादन सूचक	समयावधि	जवाफदेहिता
सवै अदालतहरूमा सूचना कक्ष स्थापना गर्ने	सूचना कक्षहरूको स्थापना	चरणबद्ध रूपमा क्रमशः स्थापना, संस्था र व्यक्तिहरूलाई बढी सूचना उपलब्ध	पौष, २०६३	सर्वोच्च र पुनरावेदन अदालतमा रजिष्ट्रार, जिल्ला अदालतमा जिल्ला न्यायाधीश
अन्य कर्ताहरूसंग समन्वय र अन्तरक्रियाका लागि अदालत व्यवस्थापन समितिलाई सुदृढ बनाउने	व्यवस्थापन समितिहरूको सुदृढीकरण	बढी प्रतिनिधिमूलक व्यवस्थापन समितिहरू, नियमित परामर्श	श्रावण २०६२	सवै अदालतका व्यवस्थापन समितिहरू
सहयोग र समझदारीलाई अझ बढी उपयोगी बनाउन न्यायक्षेत्र मञ्च स्थापना गर्न प्रयास गर्ने	केन्द्र र जिल्लामा न्यायक्षेत्र मञ्चको स्थापना	न्यायक्षेत्रका सवै कर्ताहरूको सहभागिताको माध्यमबाट न्यायक्षेत्र वीचको सहयोगमा वृद्धि	श्रावण, २०६१	रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
न्यायपालिकाको	संचार नीतिको	पूर्ण बैठकबाट	कार्तिक,	प्रवक्ता

लागि संचार नीतिको तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने	तर्जुमा र कार्यान्वयन	पारित संचार नीति / सकारात्मक सूचना प्रसारण	२०६१	
दातृ निकाय र गैर सरकारी संस्थाहरुसंगको साभेदारिता सम्बन्धी नीतिको तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने	नीतिको तर्जुमा र कार्यान्वयन	पूर्ण बैठकबाट पारित नीति, रणनीतिक योजनामा उल्लेख गरिए अनुसारको साभेदारितामा वृद्धि	कार्तिक, २०६१	रजिष्ट्रार

रणनीतिक उपाय १०: न्याय सेवाका सम्बन्धमा अदालतका उपयोगकर्ताहरुको बडापत्र बनाइ कार्यान्वयन गर्ने

कार्य	नतिजा	कार्यसम्पादन सूचक	समयावधि	जवाफदेहिता
अदालतका उपयोगकर्ताहरुका निमित्त बडापत्र तयारीका लागि अनुसन्धान तथा योजना महाशाखामा कार्यदल गठन गर्ने	कार्यदलको गठन	प्रधान न्यायाधीशद्वारा स्वीकृत स्पष्ट कार्यादेश सहितको कार्यदल	भाद्र, २०६१	रजिष्ट्रार
बडापत्रमा समावेश गरिनु पर्ने विषयका सम्बन्धमा परापर्श गर्ने	परामर्श सम्पन्न	बडापत्रको विषयवस्तुमा सहमती निर्माण	कार्तिक २०६१	कार्यदल
बडापत्रको मस्यौदा तयार गर्ने र कार्यान्वयन गर्ने	बडापत्रको मस्यौदा तयार	सर्वोच्च अदालत पूर्ण बैठकबाट पारित बडापत्र	चैत्र २०६१	रजिष्ट्रार

रणनीतिक उपाय ११: न्याय प्रणालीलाई बढी पारदर्शी र उत्तरदायित्वपूर्ण बनाउन यसका अनुसन्धानात्मक र अनुशासनात्मक संयन्त्रहरूलाई सुदृढ बनाउने

कार्य	नतिजा	कार्यसम्पादन सूचक	समयावधि	जवाफदेहिता
न्यायपालिका भित्रको आर्थिक अनियमितताको समस्याका वारेमा जाँचवुझ गर्ने	समस्याको जाँचवुझ	जाँचवुझ, समस्याको क्षेत्र / पहिचान	असोज, २०६९	अनुगमन तथा निरीक्षण महाशाखा
आर्थिक अनियमितता र अनुशासनात्मक कारवाही सम्बन्धी विद्यमान कानूनी र प्रशासनिक संयन्त्रको पुनरावलोकन गर्ने	कानूनी र प्रशासनिक संयन्त्रको पुनरावलोकन	व्यापक पुनरावलोकन, समस्या क्षेत्रहरूको पहिचान	मंसिर, २०६९	अनुगमन तथा निरीक्षण महाशाखा
आर्थिक अनियमितताको वारेमा महालेखापरिक्षकको कार्यालय र मातहत अदालतहरूसंग अन्तरक्रिया गर्न सम्पर्कसुत्र (Focal point) स्थापना गर्ने	सर्वोच्च अदालतमा सम्पर्क सूत्र स्थापना	अन्तरक्रिया गर्ने प्रभावकारी संयन्त्रको स्थापना	भाद्र, २०६९	रजिष्ट्रार
आर्थिक एवं प्रशासनिक अनियमितता नियन्त्रण गर्न उपयुक्त नीति र	उपयुक्त नीति र कानूनको तर्जुमा	सर्वोच्च अदालत पूर्ण बैठकबाट पारित उपयुक्त रोकथाममुखी र नियन्त्रणात्मक	फागुन, २०६९	अनुसन्धान तथा योजना महाशाखा

कानून तर्जुमा गर्ने		संयन्त्रको निर्माण		
आर्थिक एवं प्रशासनिक अनियमितता नियन्त्रण गर्न मस्यौदा कानून प्रस्तुत गर्ने	मस्यौदा कानून प्रस्तुत	ऐन जारी	चैत्र, २०६१ (मस्यौदा कानून प्रस्तुत)	रजिष्ट्रार
आर्थिक एवं प्रशासनिक अनियमितता नियन्त्रणसंग सम्बन्धित नीति र कानून कार्यान्वयन गर्ने	नीति र कानून कार्यान्वयन	आर्थिक एवं प्रशासनिक अनियमिततामा कमि	आषाढ, २०६२	रजिष्ट्रार
उजुरी एवं गुनासो सुनुवाई गर्ने संयन्त्रको स्थापना गर्ने	उजुरी एवं गुनासो सुनुवाई गर्ने संयन्त्रको स्थापना	उजुरी एवं गुनासो सुनुवाई गर्ने संयन्त्रको माध्यमवाट सार्वजनिक आस्थामा वृद्धि	भाद्र, २०६१	रजिष्ट्रार

रणनीतिक उपाय १२: मेलमिलाप पद्धतिलाई सुदृढ तुल्याइ न्याय प्रणालीमा सहमति निर्माणको प्रक्रियालाई प्रोत्साहित गर्ने

कार्य	नतिजा	कार्यसम्पादन सूचक	समयावधि	जवाफदेहिता
मिलापत्र, मेलमिलाप र सहमति निर्माण सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको पुनवलोकन गर्ने	कानूनको पुनरावलोकन	कानूनी सुधारका क्षेत्रहरुको पहिचान	माघ, २०६१	सह रजिष्ट्रार, अनुसन्धान तथा योजना महाशाखा
मेलमिलाप, समझदारी र सहमतिका	क्षेत्रहरुको पहिचान	कानूनी सुधारका क्षेत्रहरु खुल्ला	चैत्र, २०६१	सह रजिष्ट्रार, अनुसन्धान तथा योजना

न्यायपालिकाको पञ्चवर्षिय रणनीतिक योजना

क्षेत्रहरु पहिचान गर्ने				महाशाखा
मेलमिलाप र समझदारीलाई संस्थागत गर्न कानूनी संरचना विकास गर्ने	कानूनी संरचना तयार	सर्वोच्च अदालत पूर्ण बैठकबाट मस्यौदा कानून स्वीकृत	चैत्र, २०६१	रजिष्ट्रार
मेलमिलाप र सहमति निर्माणको प्रक्रियाका सम्बन्धमा कर्मचारीहरुलाई दिइनु पर्ने तालिमको आवश्यकता पहिचान गर्ने	तालिमको आवश्यकता पहिचान	न्यायिक प्रतिष्ठानमा न्यायाधीश, कर्मचारी र वकिलहरुलाई तालिमको व्यवस्था	आषाढ, २०६२	रजिष्ट्रार (NJA को समन्वयमा)

रणनीतिक उपाय १३: अदालत एवं अदालतका न्यायाधीश, कर्मचारी र अन्य उपयोगकर्ताहरुको सुरक्षा प्रणालीमा सुधार गर्ने

कार्य	नतिजा	कार्यसम्पादन सूचक	समयावधि	जवाफदेहिता
अदालतको सुरक्षा स्थितिका बारेमा अध्ययन गर्न समिति गठन गर्ने	अध्ययन समितिको गठन	स्पष्ट कार्यदेश सहितको प्रतिनिधिमूलक समिति	भाद्र, २०६१	रजिष्ट्रार
सुरक्षा सम्बन्धी विगतका प्रतिवेदनहरुको अध्ययन गर्ने र अदालतको वर्तमान सुरक्षा स्थिति मूल्यांकन गर्ने	मूल्यांकन सम्पन्न	समस्याका क्षेत्रहरु र भविष्यको आवश्यकताको बारेमा पहिचान	असोज, २०६१	समिति
अदालत,	नीतिको तर्जुमा	सुरक्षा स्थितिमा	मंसिर,	समिति

न्यायाधीश, कर्मचारी र अन्य उपायोगकर्ताहरुको सुरक्षा सम्बन्धी नीतिको तर्जुमा गर्ने		सुधार	२०६१	
अदालतको सुरक्षा सम्बन्धी निर्देशिका तर्जुमा गर्ने	निर्देशिका तयार	जिम्मेवारीको स्पष्ट बाँडफाँड	मंसिर, २०६१	समिति
निर्देशिका कार्यान्वयन गर्न प्रत्येक अदालतमा सुरक्षा समिति गठन गर्ने	सुरक्षा समितिको गठन	सुरक्षामा उपयुक्त समन्वय	माघ, २०६१	रजिष्ट्रार

रणनीतिक उपाय १४: अदालतमा वैज्ञानिक केन्द्रीय अभिलेख प्रणाली विकास गर्ने

कार्य	नतिजा	कार्यसम्पादन सूचक	समयावधि	जवाफदेहिता
वैज्ञानिक अभिलेख प्रणालीको विकासका लागि समिति गठन गर्ने	समितिको गठन	स्पष्ट कार्यदिश सहितको समिति	वैशाख, २०६२	प्रधान न्यायाधीश
अदालतको अभिलेख प्रणाली सम्बन्धी विद्यमान समस्याहरु, कानून र संस्थागत संयन्त्रको वारेमा पुनरावलोकन गर्ने	पुनरावलोकन सम्पन्न	सवै कानूनी र संस्थागत समस्याहरुको पहिचान	श्रावण, २०६२	समिति
वैज्ञानिक केन्द्रीय	नीतिको तर्जुमा	सुरक्षित र सुलभ	कार्तिक,	समिति

न्यायपालिकाको पञ्चवर्षिय रणनीतिक योजना

अभिलेख प्रणालीको विकासका लागि नीति तर्जुमा गर्ने		अभिलेख प्रणाली सम्बन्धी विस्तृत नीति तर्जुमा, सर्वोच्च अदालत पूर्ण बैठकबाट पारित नीति	२०६२	
कानूनी संरचनाको विकास गर्ने	कानूनी संरचना र निर्देशिका तर्जुमा	सर्वोच्च अदालत पूर्ण बैठकबाट पारित कानूनी संरचना	पौष, २०६२	रजिष्ट्रार
कार्यान्वयनका लागि निर्देशिका बनाउने	निर्देशिका बनाउने कार्य सम्पन्न	सर्वोच्च अदालत पूर्ण बैठकबाट पारित निर्देशिका, अभिलेख प्रणालीको सहज कार्यान्वयन	पौष, २०६२ (नयाँ कानूनी संरचना निर्माण नभएपनि)	रजिष्ट्रार
सर्वोच्च अदालतमा केन्द्रीय अभिलेख महाशाखा स्थापना गर्ने	सर्वोच्च अदालतमा केन्द्रीय अभिलेख महाशाखाको स्थापना	अभिलेखको सुरक्षा र पहुँचतामा वृद्धि	माघ, २०६३	प्रधानन्यायाधीश
कानून, नीति र निर्देशिकाको कार्यान्वयन गर्ने	कानून, नीति र निर्देशिकाको कार्यान्वयन	केन्द्रीय अभिलेख प्रणालीको कार्य प्रभावकारिता सुनिश्चित	चैत्र, २०६३	रजिष्ट्रार
तथ्यांकलाई विद्युतीय प्रणालीमा व्यवस्थित गर्न कम्प्युटर पद्धतिको विकास गर्ने	कम्प्युटर पद्धतिको विकास	वर्तमान र भविष्यसम्मलाई प्रयोग हुनसक्ने उपयुक्त पद्धतिको विकास	पौष २०६३	सह रजिष्ट्रार केन्द्रिय अभिलेख महाशाखा
आन्तरिक र अन्तर अदालत कम्प्युटर संजाल	संजालको स्थापना	तथ्यांक राख्ने र प्रयोग गर्ने सम्बन्धमा विद्युतीय	पौष, २०६४	सह रजिष्ट्रार केन्द्रिय अभिलेख महाशाखा

चरणवद्ध रुपमा स्थापना गर्ने		प्रणालीको विकास		
चालु र छिनुवा मुद्दाका मिसिलहरु विद्युतिय फाइलमा रुपान्तरण गर्ने र चरणवद्धरुपमा केन्द्रीय अभिलेखमा सार्ने	चालु र छिनुवा मिसिलहरु विद्युतिय फाइलमा रुपान्तर	अदालतका अभिलेखहरु बढी सुरक्षित, व्यवस्थित र आवश्यक परेको वखत पाइने / अदालती सेवामा सुधार	पौष २०६५	सह रजिष्ट्रार केन्द्रिय अभिलेख महाशाखा

रणनीतिक उपाय १५: मुद्दाको बक्यौता र ढिलाईलाई कम गर्न प्रभावकारी मुद्दा व्यवस्थापनको प्रक्रिया विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने

कार्य	नतिजा	कार्यसम्पादन सूचक	समयावधि	जवाफदेहिता
प्रभावकारी मुद्दा व्यवस्थापनको नीति बनाउने, मुद्दाको बक्यौतामा कमि ल्याउने, विशेषज्ञता लगायत मुद्दा व्यवस्थापन सम्बन्धी अन्य उपायहरु अपनाउने	नीतिको तर्जुमा	सर्वोच्च अदालत पूर्ण बैठकवाट पारित विस्तृत नीति	असोज, २०६२	प्रधान न्यायाधीश
नीतिमा दर्शाइए अनुसारको सुधारका लागि सबै अदालत नियमावलीहरुमा संशोधन गर्ने	अदालतका नियमावलीहरुको संशोधन	सर्वोच्च अदालत पूर्ण बैठकवाट पारित उपयुक्त संशोधन	पौष, २०६२	रजिष्ट्रार
चरणवद्ध रुपमा मुद्दाको विभाजन प्रणालीका लागि उपयुक्त कम्प्युटर कार्यक्रमको विकास गर्ने	मुद्दाको विभाजन प्रणालीका लागि कम्प्युटर कार्यक्रमको विकास	वर्तमान र भविष्य सम्मको आवश्यकतालाई पुरा गर्ने उपयुक्त कार्यक्रम	पौष, २०६२	रजिष्ट्रार

मुद्दा प्रवाहका सम्बन्धमा अदालतको आन्तरिक सुपरीवेक्षण र अनुगमनलाई सुदृढ तुल्याउने	अदालतको आन्तरिक अनुगमनको सुदृढीकरण	मुद्दाको कारवाहीमा प्रभावकारिता	पौष, २०६३	सह रजिष्ट्रार अनुगमन तथा निरीक्षण महाशाखा, रजिष्ट्रार पुनरावेदन, अदालत, सेस्तेदार जिल्ला अदालत
मुद्दाको गतिलाई सम्बन्धित न्यायाधीशको नियन्त्रण भित्र ल्याउने	न्यायाधीशको नियन्त्रण	ठिलाइमा कमि	जेठ, २०६२	सवै अदालतमा न्यायाधीशहरु
सर्वोच्च र पुनरावेदन अदालतमा न्यायाधीशलाई मुद्दा जिम्मा लगाउने पद्धतिको विकास गर्ने	सर्वोच्च र पु.अ. का न्यायाधीशहरुलाई मुद्दाको जिम्मा	मुद्दा जिम्मा लगाउने पद्धतिको विकास, मुद्दा फछ्यौट गर्ने समयावधिमा कमि	जेठ, २०६२	सर्वोच्च अदालतमा प्रधानन्यायाधीश, पुनरावेदन अदालतमा मुख्य न्यायाधीश
मुद्दा सुनुवाईको लागि समय व्यवस्थापन प्रणाली विकास गर्ने	मुद्दा सुनुवाईको लागि समयको व्यवस्थापन	निर्धारित समय भित्र वहस सम्पन्न गर्ने प्रक्रियाको विकास	श्रावण, २०६२	सवै अदालतका न्यायाधीशहरु
चालु मुद्दाहरुको एकिकृत फाइलिङ पद्धति प्रारम्भ गर्ने	फाइलिङ पद्धति प्रारम्भ	मुद्दा व्यवस्थापन र अभिलेख प्रणालीसंग फाइलिङ पद्धति एकिकृत	पौष, २०६५	सर्वोच्च अदालत र पुनरावेदन अदालतमा रजिष्ट्रार र जिल्ला अदालतमा सेस्तेदार

रणनीतिक उपाय १६: गरीब र असहाय वर्गका लागि कानूनी सहायता कार्यक्रमलाई संस्थागत बनाउने

कार्य	नतिजा	कार्यसम्पादन सूचक	समयावधि	जवाफदेहिता
असहाय र अशक्त पक्षहरुलाई कानूनी	सूचनाको प्रसारण	अदालतको कानूनी सहायता कार्यक्रम	पौष, २०६२	रजिष्ट्रार

न्यायपालिकाको पञ्चवर्षिय रणनीतिक योजना

सहायताको संभावना वारे सूचना प्रसार गर्ने		वारे असहाय र अशक्त पक्षहरूलाई जानकारी		
वैतनिक वकिलको पारिश्रमिक र सुविधालाई आकर्षक बनाउने एवं यसलाई निजले पुऱ्याउने सेवासंग आवद्ध तुल्याउने	आकर्षक पारिश्रमिक र सुविधाको सिर्जना एवं निजको सेवा संग यसको आवद्धता	सक्षम कानून व्यवसायीको सुविधा उपलब्ध / प्रस्ताव सर्वोच्च अदालत पूर्ण वैठकबाट स्वीकृत	पौष, २०६१	रजिष्ट्रार
वैतनिक वकिलको सेवालाई फिरोद र प्रतिउत्तर पत्रको मस्यौदा देखि फैसला कार्यान्वयनको कारावहीसम्म विस्तार गर्ने	वैतकिन कानून व्यवसायीको काममा वृद्धि	व्यापक कानूनी सहायताको उपलब्धता	माघ, २०६१	सर्वोच्च अदालत र पुनरावेदन अदालतमा रजिष्ट्रार, जिल्ला अदालतमा न्यायाधीश
अदालतका वैतनिक वकिललाई आवश्यक स्रोत साधन र सहयोग उपलब्ध गराउने तथा निजद्वारा सम्पादित कामको अभिलेख व्यवस्थित गर्ने	स्रोत साधनको उपलब्धता र अभिलेख व्यवस्थित	सेवाको गुणस्तरमा सुधार	पौष, २०६१	सर्वोच्च अदालत र पुनरावेदन अदालतमा रजिष्ट्रार, जिल्ला अदालतमा न्यायाधीश

अनुसूची ४

बजेटको रूपरेखा

मुख्य कार्यहरु		रकम रु. मा					
सि. नं.	क्रियाकलापहरु	२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	२००४-
१.	तलब र व्यक्तिगत सुविधाहरु						
क.	न्यायाधीश र सदस्यहरु i. सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरु ii. पुनरावेदन अदालतका न्यायाधीशहरु iii. न्यायाधिकरण र अरु अदालतका न्यायाधीश र सदस्यहरु iv. जिल्ला अदालतका न्यायाधीशहरु	११३५१२५५६	१२२०२५९९८	१३११७७९४८	१४१०१६२९४	१५१५९२५१६	६५९३२५
ख.	अदालतका कर्मचारीहरु i. सर्वोच्च अदालतका कर्मचारीहरु ii. पुनरावेदन अदालतका कर्मचारीहरु iii. न्यायाधिकरण र अरु अदालतका कर्मचारीहरु iv. जिल्ला अदालतका कर्मचारीहरु	३२९५४०७६२	३५४२५६३१९	३८०८२५५४३	४०९३८७४५९	४४००९१५१८	१९१४१०
२.	संचालन खर्च						
क.	सर्वोच्च अदालत	२७४३३८००	३१०४९०३५	३४८०९११३	३८७२४८९६	४२८०८०६३	१७४८२९
ख.	पुनरावेदन अदालत	६७३१६२७२	७२३६४९९२	७७७९२३६७	८३६२६७९४	८९८९८८०४	३९०९९
ग.	न्यायाधिकरण र अरु अदालत	२०४८००००	२२०१६०००	२३६६७२००	२५४४२२४०	२४७८६३०७	११६३९१
घ.	जिल्ला अदालतहरु	८१८४००००	८७९७८०००	९४५७६३५०	१०१६६९५७६	१०९२९४७९४	४७५३५
	कूल जम्मा	६४०१२३३९०	६८९६९०३४४	७४२८४८५२०	७९९८६७२५९	८५८४७२००३	३७३१००
रणनीतिक उपायहरु (र.उ.१-१६)							
१.	न्यायपालिकाको व्यवस्थापन क्षमतालाई सुदृढ, सक्षम र प्रभावकारी तुल्याउने	१००९०००	३००००००	१,५००,०००	०	०	५,५०९,०००
२.	बजेट विनियोजनमा बृद्धिको लागि प्रयास गर्ने र बजेटको वाँडफाँड एवं खर्चमा आर्थिक स्वायत्तता प्राप्त गर्ने	४००,०००	०	०	०	०	४००,०००
३.	अदालतमा काम गर्ने अनुकूल वातावरण सिर्जना गर्न पूर्वाधार विकास गर्ने र स्रोत साधन जुटाउने	१७४,६७९,५००	९७६,००७,७५०	५२३,८५७,७५०	६६६,४३६,७५०	६०७,४९९,७५०	२,९४८,४००

४.	अदालतको संख्या र भौगोलिक मुकामलाई औचित्यपूर्ण बनाउन प्रयास गर्ने र विद्यमान क्षेत्राधिकारको पुनरावलोकन गर्ने	१,२७९,५००	०	०	०	०	१,२७९,५००
५.	न्यायपालिकाको फैसला कार्यान्वयन गर्ने क्षमतालाई सुदृढ तुल्याउने	१९७५००	२४००,०००	०	०	०	३,५९७,५००
६.	स्वायत्त, सक्षम, पारदर्शी र उत्तरदायित्वपूर्ण नियुक्ति र बहुवा प्रणालीको विकास एवं कार्यान्वयन गर्ने तथा न्यायपालिकाको जन संशाधनको क्षमता सुधारका लागि निरन्तर प्रयास गर्ने	२,९०३,०००	१५,०००,०००	१५,०००,०००	१५,०००,०००	१५,०००,०००	६२,९०३,०००
७.	सम्बद्ध कानूनहरूको पुनरावलोकन गर्ने र कानूनी एवं न्याय सेवाको स्तरियतामा वृद्धि गर्न अदालती कार्यविधिलाई सरल बनाउने	७९६,०००	०	०	०	०	७९६,०००
८.	आफ्नो कार्यविधि व्यवस्थित गर्न नियम बनाउन पाउने अधिकारमा न्यायिक स्वयत्तता प्राप्त गर्ने	१०७,०००	०	०	०	०	१०७,०००
९.	न्यायक्षेत्रसंग सम्बन्धित न्यायक्षेत्र भित्र र बाहिरका संस्थाहरूसंगको संचार, समन्वय र अन्तरक्रियालाई सुदृढ तुल्याउने	३,४३५,०००	५,९१०,०००	५,९१०,०००	३१०,०००	३१०,०००	१५,८७५,०००
१०.	न्याय प्रणालीलाई बढी पारदर्शी र उत्तरदायित्वपूर्ण बनाउन यसका अनुसन्धानात्मक र अनुशासनात्मक संयन्त्रहरूलाई सुदृढ बनाउने	१,६२३,५००	५७५,०००	०	०	०	२,१९८,५००
११.	न्याय प्रणालीलाई बढी पारदर्शी र उत्तरदायित्वपूर्ण बनाउन यसका अनुसन्धानात्मक र अनुशासनात्मक संयन्त्रहरूलाई सुदृढ बनाउने	२,३००,०००	२,१००,०००	२,१००,०००	२,१००,०००	२,१००,०००	१०,७००,०००
१२.	मेलमिलाप पद्धतिलाई सुदृढ तुल्याइ न्याय प्रणालीमा सहमति निर्माणको प्रक्रियालाई प्रोत्साहित गर्ने	१५०,०००	३,४५९,०००	६,०००,०००	०	०	९,६०९,०००
१३.	अदालत एवं अदालतका न्यायाधीश, कर्मचारी र अन्य उपयोगकर्ताहरूको सुरक्षा प्रणालीमा सुधार गर्ने	१२८,५००	१०,०००,०००	०	०	०	१०,१२८,५००
१४.	अदालतमा वैज्ञानिक केन्द्रीय अभिलेख प्रणाली विकास गर्ने	०	११९,०००	२१९,०००	२,२१९,०००	४,०१९,०००	६,५७६,०००
१५.	मुद्दाको बक्यौता र ढिलाईलाई कम गर्न प्रभावकारी मुद्दा व्यवस्थापनको प्रक्रिया विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने	०	५६,२५०,०००	२००,०००	१३,०००,०००	१९,०००,०००	३२,७६०,०००
१६.	गरीब र असहाय वर्गका लागि कानूनी सहायता कार्यक्रमलाई संस्थागत बनाउने	२,५००,०००	१,०००,०००	०	१,०००,०००	०	४,५००,०००
	कूल जम्मा	१९२,४२८,५००	१,०२०,१३३,२५०	५५,४७८६,७५०	७००,०६५,७५०	६४७,९२८,७५०	३,९१५,३४

	खुद जम्मा	८३२,५५१,८९०	१,७०९,८२३,५९४	१,२९७,६३५,२७०	१,४९९,९३३,००९	१,५०६,४००,७५३	६,८४६,३४४
--	-----------	-------------	---------------	---------------	---------------	---------------	-----------

अनुसूची ५

वजेटको विस्तृत विवरण

सि. नं.	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
	तलव र व्यक्तिगत सुविधाहरु (वार्षिक ७.५ प्रतिशत वृद्धि)						
क	न्यायाधीशहरु						
१	सर्वोच्च अदालत						
	i. तलव (रु.१७,०००x१४.२ महिना x२५ जना)	६,०३५,०००	६,४८७,६२५	६,९७४,१९७	७,४९७,२६२	८,०५९,५५६	३५,०५३,६४०
	ii. घरभाडा (रु.८,५०० x १२ महिना x २५ जना)	२,५५०,०००	२,७४१,२५०	२,९४६,८४४	३,१६७,८५७	३,४०५,४४६	१४,८११,३९७
	iii. संचित विदा (रु.१४,१७०/ वार्षिक x २५ जना)	३५४,२५०	३८०,८१९	४०९,३८०	४४०,०८४	४७३,०९०	२,०५७,६२३
	iv. उपभोग खर्च (रु.१,२००x१२ महिनाx२५ जना)	३६०,०००	३८७,०००	४१६,०२५	४४७,२२७	४८०,७६९	२,०९१,०२१
	v. सवारी साधनको इन्धन (रु.८,४६६ x १२ महिना x २५ जना)	२,५३९,८००	२,७३०,२८५	२,९३५,०५६	३,१५५,१८६	३,३९१,८२५	१४,७५२,१५२
	vi. मर्मत संभार (रु.१,५०० x १२ महिना x २५ जना)	४५०,०००	४८३,७५०	५२०,०३१	५५९,०३४	६००,९६१	२,६१३,७७६
	vii. ड्राइभर सुविधा (रु.३,६०० x १२ महिना x २५ जना)	१,०८९,०००	१,११७,६७५	१,२५८,४७६	१,३५२,८६१	१,४५४,३२६	६,३२५,३३८
	viii. पियन (रु.३,००० x १२ महिना x २५ जना)	९००,०००	९६७,५००	१,०४०,०६३	१,११८,०६७	१,२०१,९२२	५,२२७,५५२
	सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरुको लागि कूल जम्मा	१४,२७८,०५०	१५,३४८,९०४	१६,५००,७२२	१७,७३७,५७७	१९,०६७,८९५	८२,९३२,४९७
२.	पुनरावेदन अदालत						
क.	मुख्य न्यायाधीश						
	i. तलव (रु.१६,०००x१४.२ महिना x१६ जना)	३,६३५,२००	३,९०७,८४०	४,२००,९२८	४,५१५,९९८	४,८५४,६९७	२१,११४,६६३
	ii. भाडा (रु.८,००० x १२ महिना x १६ जना)	१,५३६,०००	१,६५१,२००	१,७७५,०४०	१,९०८,१६८	२,०५१,२८१	८,९२१,६८९
	iii. संचित विदा (रु.१४,१७०/ वार्षिक x १६ जना)	२२६,७२०	२४३,७२४	२६२,००३	२८१,६५४	३०२,७७८	१,३१६,८७८
	iv. उपभोग खर्च (रु.१,२००x१२ महिना x१६ जना)	११५,२००	१२३,८४०	१३३,१२८	१४३,११३	१५३,८४६	६६९,१२७
	v. सवारी साधनको इन्धन (रु.८,४६६ x १२ महिना x १६ जना)	८९९,७१२	९६७,१९०	१,०३९,७३०	१,११७,७०९	१,२०१,५३८	५,२२५,८७९
	vi. मर्मत संभार (रु.१,५००x१२ महिनाx१६ जना)	२८८,०००	३०९,६००	३३२,८२०	३५७,७८२	३८४,६१५	१,६७२,८१७
	vii. ड्राइभर सुविधा (रु.३,६०० x १२ महिना x १६ जना)	६९६,९६०	७४९,२३२	८०५,४२४	८६५,८३१	९३०,७६९	४,०४८,२१६
	viii. पियन (रु.३,००० x १२ महिना x १६ जना)	५७६,०००	६१९,२००	६६५,६४०	७१५,५६३	७६९,२३०	३,३४५,६३३
ख.	न्यायाधीशहरु						

सि. नं.	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
	तलव र व्यक्तिगत सुविधाहरु (वार्षिक ७.५ प्रतिशत वृद्धि)						
	i. तलव (रु.१४,०००x१४.२ महिना x ९६ जना)	१९,०८४८००	२०५१६१६०	२२०५४८७२	२३७०८९८७	२५४८७९६१	११०८५१९८१
	ii. भाडा (रु.८,००० x १२ महिना x १६ जना)	८०६४,०००	८६६८,८००	९३१८,९६०	१०,०१७,८८२	१०,७६९,२२३	४६८३८,८६५
	iii. संचित विदा (रु.१४,१७०/ वार्षिक x १६ जना)	१,१६८,३२०	१,२५५,९४४	१,३५०,१४०	१,४५१,४००	१,५६०,२५५	६७,८६,०५९
	iv. उपभोग खर्च (रु.६००x१२ महिना x १६ जना)	६९१,२००	७,४३,०४०	७,९८,७६८	८,५८,६७६	९,२३,०७६	४,०१४,७६०
	v. सवारी साधनको इन्धन (रु.४६८६ x १२ महिना x १६ जना)	५,३९८,२७२	५,८०३,१४२	६,२३८,३७८	६,७०६,२५६	७,२०९,२२६	३१,३५५,२७५
	vi. मर्मत संभार (रु.१,५०० x १२ महिना x १६ जना)	१७२८,०००	१,८५७,६००	१,९९६,९२०	२,१४६,६८९	२,३०७,६९१	१०,०३६,९००
	vii. ड्राइभर सुविधा (रु.३६३० x १२ महिना x १६ जना)	४,१८१,७६०	४४९५३९२	४८३२५४६	५१९४९८७	५५८४६११	२४२८९२९७
	viii. पियन (रु.३,००० x १२ महिना x १६ जना)	३४५६०००	३७५२००	३९९३८४०	४२९३३७८	४६१५३८१	२००७३७९९
	पुनरावेदन अदालतको न्यायाधीशहरुको लागि कूल जम्मा	५१,७४६,१४४	५५,६२७,१०५	५९,७९९,१३८	६४,२८४,०७३	६९,१०५,३७८	३००,५६१,८३८
३.	न्यायाधिकरण र अरु अदालतहरु						
क	विशेष अदालत						
	i. तलव (रु.१४,०००x१४.२ महिना x ३ जना)	५,९६,४००	६,४१,१३०	६,८९,२१५	७,४०,९०६	७,९६,४७४	३४,६४,१२४
	ii. भत्ता (मासिक तलवको २५ प्रतिशत १२ महिना x ३ जना)	१२६,०००	१३५,४५०	१४५,६०९	१५६,५२९	१६८,२६९	७३१,८५७
	iii. भाडा (रु.७,००० x १२ महिना x ३ जना)	२५२,०००	२७०,९००	२९१,२१८	३१३,०५९	३३६,५३८	१४६३,७१५
	iv. संचित विदा (रु.१२,१७०/ वार्षिक x ३ जना)	३६,५१०	३९,२४८	४२,१९२	४५,३५६	४८,७५८	२१२,०६४
	v. उपभोग खर्च (रु.६०० x १२ महिना x ३ जना)	२१,६००	२३,२२०	२४,९६२	२६,८३४	२८,८४६	१२५,४६१
	vi. सवारी साधनको इन्धन (रु.४६८६ x १२ महिना x ३ जना)	१६८,६९६	१८१,३४८	१९४,९४९	२०९,५७१	२२५,२८८	९७९,८५२
	vii. मर्मत संभार (रु.१,५०० x १२ महिना x ३ जना)	५४,०००	५८,०५०	६२,४०४	६७,०८४	७२,११५	३१३,६५३
	viii. ड्राइभर सुविधा (रु.४६८६ x १२ महिना x ३ जना)	१३०,६८०	१४०,४८१	१५१,०१७	१६२,३४३	१७४,५१९	७५९,०४१
	ix. पियन (रु.३,००० x १२ महिना x ३ जना)	१०८,०००	११६,१००	१२४,८०८	१३४,१६८	१४४,२३१	६२७,३०६
ख	श्रम अदालत						
	i. तलव (रु.१४,०००x१४.२ महिना x १ जना)	१९८,८००	२१३,७१०	२२९,७३८	२४६,९६९	२६५,४९१	१,१५४,७०८
	ii. भाडा (रु.७,००० x १२ महिना x १ जना)	८४,०००	९०,३००	९७,०७३	१०४,३५३	११२,१७९	४८७,९०५
	iii. संचित विदा (रु.१२,१७०/ वार्षिक x १ जना)	१२,१७०	१३,०८३	१४,०६४	१५,११९	१६,२५३	७०,६८८
	iv. उपभोग खर्च (रु.६०० x १२ महिना x १ जना)	७,२००	७,७४०	८,३२१	८,९४५	९,६१५	४१८२०
	v. सवारी साधनको इन्धन	५६२३२	६०४४९	६४९८३	६९८५७	७५०९६	३२६,६१७

सि. नं.	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
	तलव र व्यक्तिगत सुविधाहरु (वार्षिक ७.५ प्रतिशत वृद्धि) (रु.४६८६ x १२ महिना x १ जना)						
	vi. मर्मत संभार (रु.१,५०० x १२ महिना x १ जना)	१८,०००	१९,३५०	२०,८०१	२२,३६१	२४,०३८	१०४,५५१
	vii. ड्राइभर सुविधा (रु.४६८६ x १२ महिना x १ जना)	४३,५६०	४६,८२७	५०,३३९	५४,११४	५८,१७३	२५३,०१४
	viii. पियन (रु.३,००० x १२ महिना x १ जना)	३६,०००	३८,७००	४१,६०३	४४,७२३	४८,०७७	२०९,१०२
ग	प्रशासकिय अदालत						
१	अध्यक्ष						
	i. तलव (रु.१६,०००x१४.२ महिना x १ जना)	२२७,२००	२४४,२४०	२६२,५५८	२८२,२५०	३०३,४१९	१,३१९,६६६
	ii. भाडा (रु.८,००० x १२ महिना x १ जना)	९६,०००	१०३,२००	११०,९४०	११९,२६१	१२८,२०५	५५७,६०६
	iii. संचित विदा (रु.१४,१७०/ वार्षिक x १ जना)	१४,१७०	१५,२३३	१६,३७५	१७,६०३	१८,९२४	८२,३०५
	iv. उपभोग खर्च (रु.६०० x १२ महिना x १ जना)	७,२००	७,७४०	८,३२१	८,९४५	९,६१५	४१,८२०
	v. सवारी साधनको इन्धन (रु.४६८६ x १२ महिना x १ जना)	५६,२३२	६०,४४९	६४,९८३	६९,८५७	७५,०९६	३२६,६१७
	vi. मर्मतसंभार (रु.१,५००x१२ महिना x १ जना)	१८,०००	१९,३५०	२०,८०१	२२,३६१	२४,०३८	१०४,५५१
	vii. ड्राइभर सुविधा (रु.४६८६ x १२ महिना x १ जना)	४३,५६०	४६,८२७	५०,३३९	५४,११४	५८,१७३	२५३,०१४
	viii. पियन (रु.३,००० x १२ महिना x १ जना)	३६,०००	३८,७००	४१,६०३	४४,७२३	४८,०७७	२०९,१०२
२.	सदस्यहरु						
	i. तलव (रु.१४,०००x१४.२ महिना x २ जना)	३९,७६००	४२,७४२०	४५,९४७७	४९,३९३७	५३,०९८३	२३०,९४१६
	ii. भाडा (रु.७,००० x १२ महिना x २ जना)	१६८,०००	१८०,६००	१९४,१४५	२०८,७०६	२२४,३५९	९७५,८१०
	iii. संचित विदा (रु.१२,१७०/ वार्षिक x २ जना)	२४३,४०	२६१,६६	२८१,२८	३०२,३८	३२५,०५	१४१,३७६
	iv. उपभोग खर्च (रु.६०० x १२ महिना x २ जना)	१४,४००	१५,४८०	१६,६४१	१७,८८९	१९,२३१	८३,६४१
	v. सवारी साधनको इन्धन (रु.४६८६ x १२ महिना x २ जना)	११२,४६४	१२०,८९९	१२९,९६६	१३९,७१४	१५०,९९२	६५३,२३५
	vi. मर्मत संभार (रु.१,५००x१२ महिना x २ जना)	३६,०००	३८,७००	४१,६०३	४४,७२३	४८,०७७	२०९,१०२
	vii. ड्राइभर सुविधा (रु.४६८६x१२ महिनाx२ जना)	८,७१२०	९,३६५४	१०,०६७८	१०,८२२९	११,६३४६	५०,६०२७
	viii. पियन (रु.३,००० x १२ महिना x २ जना)	७२,०००	७७,४००	८३,२०५	८९,४४५	९६,१५४	४१८,२०४
घ.	राजश्व न्यायाधिकरण						
१	अध्यक्ष						
	i. तलव (रु.१४,०००x१४.२ महिना x ४ जना)	७९,५,२००	८५,४,८४०	९१,८,९५३	९८,७,८७४	१,०६,१,९६५	४,६१,८,८३३
	ii. भाडा (रु.७,००० x १२ महिना x ४ जना)	३३६,०००	३६१,२००	३८८,२९०	४१७,४१२	४४८,७१८	१,९५,१,६१९
	iii. संचित विदा (रु.१२,१७०/ वार्षिक x ४ जना)	४८,६८०	५२,३३१	५६,२५६	६०,४७५	६५,०११	२८२,७५२
	iv. उपभोग खर्च (रु.६०० x १२ महिना x ४ जना)	२८,८००	३०,९६०	३३,२८२	३५,७७८	३८,४६२	१६७,२८२

सि. नं.	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
	तलव र व्यक्तिगत सुविधाहरु (वार्षिक ७.५ प्रतिशत वृद्धि)	२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
	v. सवारी साधनको इन्धन (रु.४६८६ x १२ महिना x ४ जना)	२२४,९२८	२४१,७९८	२५९,९३२	२७९,४२७	३००,३८४	१,३०६,४७०
	vi. मर्मतसंभार (रु.१,५००x१२ महिना x ४ जना)	७२,०००	७७,४००	८३,२०५	८९,४४५	९६,१५४	४१८,२०४
	vii. ड्राइभर सुविधा (रु.३६३०x१२ महिना x ४ जना)	१७४,२४०	१८७,३०८	२०१,३५६	२१६,४५८	२३२,६९२	१,०१२,०५४
	viii. पियन (रु.३,००० x १२ महिना x ४ जना)	१४४,०००	१५४,८००	१६६,४१०	१७८,८९१	१९२,३०८	८३६,४०८
२.	सदस्यहरु						
	i. तलव (रु.१२,०००x१४.२ महिना x ८ जना)	१,३६३,२००	१,४६५,४४०	१,५७५,३४८	१,६९३,४९९	१,८२०,५१२	७,९१७,९९९
	न्यायाधिकरण र अन्य अदालतका न्यायाधीश र सदस्यहरुको कूल जम्मा	६,५४७,१८२	७,०३८,२२१	७,५६६,०८७	८,१३३,५४४	८,७४३,५६०	३८,०२८,५९३

सि. नं.	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत						
	i. तलव (रु.१२,३४०x१४.२ महिना x १३५ जना)	२३६५५७८०	२५४२९९६४	२७३३७२११	२९३८७५०२	३१५९१५६४	१३७४०२०२०
	ii. भाडा (रु.६,१७० x १२ महिना x १३५ जना)	९९९५४००	१०७४५०५५	११५५०९३४	१२४१७२५४	१३३४८५४८	५८०५७१९२
	iii. प्रशासनिक भत्ता (रु.३००x१२ महिना x ७५ न्यायाधीश)	२७००००	२९०२५०	३१२०१९	३३५४२०	३६०५७७	१५६८२६६
	iv. संचित विदा (रु.१२,१७०/ वार्षिक x १३५ जना)	१३५००००	१४५१२५०	१५६००९४	१६७७०१	१८०२८८३	७८४१३२८
	v. उपभोग खर्च (रु.६०० x १२ महिना x १३५ जना)	८१००००	८७०७५०	९३६०५६	१००६२६०	१०८१७३०	४७०४७९७
	vi. पियन (रु.३,००० x १२ महिना x १३५ जना)	४८६००००	५२२४५००	५६१६३३८	६०३७५६३	६४९०३८०	२८२२८७८०
	जिल्ला न्यायाधीशहरुको लागि जम्मा	४०९४११८०	४४०११७६९	४७३१२६५१	५०८६११००	५४६७५६८२	२३७८०२३८२
	सवै न्यायाधीश र सदस्यहरुको जम्मा	११३५१२५५६	१२२०२५९९८	१३११७७९४८	१४१०१६२९४	१५१५९२५१६	६५९३२५३१०
ख	अदालतका कर्मचारीहरु						
१.	सर्वोच्च अदालत						
क	महारजिष्ट्रार						
	i. तलव (रु.१५,०००x१४.२ महिना x १ जना)	२१३०००	२२८९७५	२४६१४८	२६४६०९	२८४४५५	१२३७८८७
	iv. उपभोग खर्च (रु.१,००० x १२ महिना x १ जना)	१२०००	१२९००	१३८६८	१४९०८	१६०२६	६९७०१
	v. सवारी साधनको इन्धन (रु.८४६६ x १२ महिना x १ जना)	१०१५९२	१०९२११	११७४०२	१२६२०७	१३५६७३	५९००८६
	vi. मर्मत संभार (रु.१,५०० x १२ महिना x १ जना)	१८०००	१९३५०	२०८०१	२२३६१	२४०३८	१०४५५१

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत						
ख	रजिष्ट्रार (विशिष्ट श्रेणी)						
	i. तलव (रु.१४,०००x१४.२ महिना x २ जना)	३९७६००	४२७४२०	४५९४७७	४९३९३७	५३०९८३	२३०९४९६
	iv. उपभोग खर्च (रु.१,००० x १२ महिना x २ जना)	२४०००	२५८००	२७७३५	२९८१५	३२०५१	१३९४०१
	v. सवारी साधनको इन्धन (रु.४६८६ x १२ महिना x २ जना)	११२४६४	१२०८९९	१२९९६६	१३९७१४	१५०१९२	६५३२३५
	vi. मर्मत संभार (रु.१,५०० x १२ महिना x २ जना)	३६०००	३८७००	४१६०३	४४७२३	४८०७७	२०९१०२
ग	सह रजिष्ट्रार						
	i. तलव (रु.१२,०००x१४.२ महिना x ५ जना)	८५२०००	९१५९००	९८४५९३	१०५८४३७	११३७८२०	४९४८७४९
	iv. उपभोग खर्च (रु.१,००० x १२ महिना x ५ जना)	६००००	६४५००	६९३३८	७४५३८	८०१२८	३४८५०३
	v. सवारी साधनको इन्धन (रु.४६८६ x १२ महिना x ५ जना)	२८११६०	३०२२४७	३२४९१६	३४९२८४	३७५४८१	१६३३०८७
	vi. मर्मत संभार (रु.१,५०० x १२ महिना x ५ जना)	९००००	९६७५०	१०४००६	१११८०७	१२०१९२	५२२७५५
घ	उप रजिष्ट्रार						
	i. तलव (रु.१०,०००x१४.२ महिना x ७ जना)	९९४०००	१०६८५५०	११४८६९१	१२३४८४३	१३२७४५६	५७७३५४१
	ii. उपभोग खर्च (रु.१,००० x १२ महिना x ७ जना)	८४०००	९०३००	९७०७३	१०४३५३	११२१७९	४८७९०५
	iii. सवारी साधनको इन्धन (रु.४६८६ x १२ महिना x ७ जना)	३९३६२४	४२३१४६	४५४८८२	४८८९९८	५२५६७३	२२८६३२२
	iv. मर्मतसंभार (रु.१,५००x१२ महिना x ७ जना)	१२६०००	१३५४५०	१४५६०९	१५६५२९	१६८२६९	७३१८५७
ङ	अन्य अधिकृतहरु						
	i. इजलास अधिकृत रा.प.द्वि. (रु.१०,००० x १४.२ महिना x ४० जना)	५६८००००	६१०६०००	६५६३९५०	७०५६२४६	७५८५४६५	३२९९१६६१
	ii. इजलास अनुसन्धान अधिकृत सचिव (रु.७,५०० x १४.२ महिना x २५ जना)	२६६२५००	२८६२१८८	३०७६८५२	३३०७६१५	३५५५६८७	१५४६४८४१
	iii. निजी सुरक्षा अधिकृत (PSO)	०	०	०	०	०	०
	iv. इजलास मारसल (रु.५,००० x १४.२ महिना x २६ जना)	१८४६०००	१९८४४५०	२१३३२८४	२२९३२८०	२४६५२७६	१०७२२२९०
	v. अनुसन्धान अधिकृत (रु.१०,००० x १४.२ महिना x ४ जना)	५६८०००	६१०६००	६५६३९५	७०५६२५	७५८५४६	३२९९१६६
	vi. सम्पादक (रु.१०,००० x १४.२ महिना x १ जना)	१४२०००	१५२६५०	१६४०९९	१७६४०६	१८९६३७	८२४७९२

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्हा अदालत						
	vii. अधिकृत (रु.१०,००० x १४.२ महिना x १ जना)	१४२०००	१५२६५०	१६४०९९	१७६४०६	१८९६३७	८२४७९२
	viii. निजी सहायक (मुख्य न्यायाधीश) (रु.१०,००० x १४.२ महिना x १ जना)	१४२०००	१५२६५०	१६४०९९	१७६४०६	१८९६३७	८२४७९२
	ix. मुख्य लेखा नियन्त्रक (रु.१०,००० x १४.२ महिना x १ जना)	१४२०००	१५२६५०	१६४०९९	१७६४०६	१८९६३७	८२४७९२
	x. विभागीय इन्जिनियर (रु.१०,००० x १४.२ महिना x १ जना)	१४२०००	१५२६५०	१६४०९९	१७६४०६	१८९६३७	८२४७९२
	xi. मुख्य रेखा विशेषज्ञ (रु.१०,००० x १४.२ महिना x १ जना)	१४२०००	१५२६५०	१६४०९९	१७६४०६	१८९६३७	८२४७९२
	xii. अनुगमन तथा सुपरभाइजर अधिकृत (रु.१०,००० x १४.२ महिना x २ जना)	२८४०००	३०५३००	३२८१९८	३५२८१२	३७९२७३	१६४९५८३
	xiii. शाखा अधिकृत (रु.८४०० x १४.२ महिना x ४० जना)	४७७२००	५१२९०४०	५५१३७१८	५९२७२४७	६३७१७९०	२७७२९९५
	xiv. लेखा अधिकृत (रु.८४०० x १४.२ महिना x २ जना)	२३८५६०	२५६४५२	२७५६८६	२९६३६२	३१८५९०	१३८५६५०
	xv. पुस्तकालय अधिकृत (रु.८४०० x १४.२ महिना x १ जना)	११९२८०	१२८२२६	१३७८४३	१४८१८१	१५९२९५	६९२८२५
	xvi. अदालत वैतनिक अधिवक्ता (रु.७५०० x १२ महिना x २ जना)	१८००००	१९३५००	२०८०१३	२२३६१३	२४०३८४	१०४५५१०
	xvii. रेखा अधिकृत (रु.८४०० x १४.२ महिना x १ जना)	११९२८०	१२८२२६	१३७८४३	१४८१८१	१५९२९५	६९२८२५
	xviii. मुद्रण अधिकृत (रु.८४०० x १४.२ महिना x १ जना)	११९२८०	१२८२२६	१३७८४३	१४८१८१	१५९२९५	६९२८२५
	xix. जनसम्पर्क अधिकृत (रु.७५०० x १४.२ महिना x १ जना)	१०६५००	११४४८८	१२३०७४	१३२३०५	१४२२२७	६१८५९४
	xx. सूचना प्रविधि अधिकृत (H/S ware) (रु.८४०० x १४.२ महिना x १ जना)	१०६५००	११४४८८	१२३०७४	१३२३०५	१४२२२७	६१८५९४
	xxi. स्टक्चर इन्जिनियर (रु.८४०० x १४.२ महिना x १ जना)	१०६५००	११४४८८	१२३०७४	१३२३०५	१४२२२७	६१८५९४
	xxii. आर्किटेक्चर इन्जिनियर (रु.८४०० x १४.२ महिना x १ जना)	१०६५००	११४४८८	१२३०७४	१३२३०५	१४२२२७	६१८५९४
	xxiii. सहायक (रु.५५०० x १४.२ महिना x ३८ जना)	२९६७८००	३१९०३८५	३४२९६६४	३६८६८८९	३९६३४०५	१७२३८१३३
	xxiv. सहायक (रु.५५०० x १४.२ महिना x १० जना)	७८१०००	८३९५७५	९०२५४३	९७०२३४	१०४३००१	४५३६३५३

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत						
	xxv. सहायक (रु.५५०० x १४.२ महिना x १९ जना)	१४८३९००	१५९५१९३	१७१४८३२	१८४३४४४	१९८१७०३	८६१९०७१
	xxvi. सहायक (अन्य शाखा) (रु.५५०० x १४.२ महिना x १७ जना)	१३२७७००	१४२७२७८	१५३४३२३	१६४९३९८	१७७३१०२	७७१८०१
	xxvii. सहायक (लेखा) (रु.५५०० x १४.२ महिना x ४ जना)	३१२४००	३३५८३०	३६१०१७	३८८०९४	४१७२०१	१८१४५४१
	xxviii. सहायक (अन्य शाखा) (रु.५५०० x १४.२ महिना x ४ जना)	३१२४००	३३५८३०	३६१०१७	३८८०९४	४१७२०१	१८१४५४१
	xxix. सहायक (छापाखाना) (रु.५५०० x १४.२ महिना x १८ जना)	१४०५८००	१५११२३५	१६२४५७८	१७४६४२१	१८७७४०३	८१६५४३६
	xxx. टाइपिष्ट (रु.५५०० x १४.२ महिना x २० जना)	१५६२०००	१६७९१५०	१८०५०८६	१९४०४६८	२०८६००३	९०७२७०७
	xxxi. सहायक (II) (रु.५५०० x १४.२ महिना x २३ जना)	१७९६३००	१९३१०२३	२०७५८४९	२२३१५३८	२३९८९०३	१०४३३६१३
	xxxii. प्लम्बर (वार्षिक) (रु.३६००० करार सेवा x १ जना)	३६०००	३८७००	४१६०३	४४७२३	४८०७७	२०९१०२
	xxxiii. सहायक (लेखा) (रु.४१०० x १४.२ महिना x ८ जना)	४६५७६०	५००६९२	५३८२४४	५७८६१२	६२२००८	२७०५३१६
	xxxiv. तामेलदार II (रु.४१०० x १४.२ महिना x १० जना)	५८२२००	६२५८६५	६७२८०५	७२३२६५	७७७५१०	३३८१६४५
	xxxv. तामेलदार III (रु.३६३० x १४.२ महिना x ७ जना)	३६०८२२	३८७८८४	४१६९७५	४४८२४८	४८१८६७	२०९५७९५
	xxxvi. तामेलदार IV (रु.३३०० x १४.२ महिना x ७ जना)	३२८०२०	३५२६२२	३७९०६८	४०७४९८	४३८०६१	१९०५२६८
	xxxvii. ड्राइभर (रु.४५०० x १४.२ महिना x ३१ जना)	१९८०९००	२१२९४६८	२२८९१७८	२४६०८६६	२६४५४३१	११५०५८४२
	xxxviii. पियन (रु.३३०० x १४.२ महिना x ६४ जना)	२९९९०४०	३२२३९६८	३४६५७६६	३७२५६९८	४००५१२५	१७४१९५९७
	xxxix. स्विपर (रु.३६०० x १२ महिना x ६ जना)	२५९२००	२७८६४०	२९९५३८	३२२००३	३४६१५४	१५०५५३५
	xl. गार्डेनर (रु.३६०० x १२ महिना x २ जना)	८६४००	९२८८०	९९८४६	१०७३३४	११५३८५	५०१८४५
	xli. गार्ड (रु.४००० x १२ महिना x १० जना)	४८००००	५१६०००	५५४७००	५९६३०३	६४१०२५	२७८८०२८
	सर्वोच्च अदालतका कर्मचारीहरुको लागि	४१,१८९,१८२	४४,२७८,३७१	४७,५९९,२४८	५१,१६९,१९२	५५,००६,८८१	२३९,२४२,८७५
२.	पुनरावेदन अदालत						
क	कार्यालय						
	i. रजिष्ट्रार प्रथम श्रेणी (रु.१२,००० x १४.२ महिना x १३ जना)	२२१५२००	२३८१३४०	२५५९९४१	२७५१९३६	२९५८३३१	१२८६६७४८

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्हा अदालत						
	ii. उपरजिष्ट्रार द्वि. श्रेणी (रु.१०,००० x १४.२ महिना x ३ जना)	४२६०००	४५७९५०	४९२२९६	५२९२१८	५६८९१०	२४७४३७५
	iii. रजिष्ट्रार द्वि. श्रेणी (रु.१०,००० x १४.२ महिना x १४ जना)	१९८८०००	२१३७१००	२२९७३८३	२४६९६८६	२६५४९१३	११५४७०८१
	iv. शाखा अधिकृत तृ.श्रेणी (रु.८४०० x १४.२ महिना x २७ जना)	३२२०५६०	३४६२१०२	३७२१७६०	४०००८९२	४३००९५८	१८७०६२७२
	v. इजलास अधिकृत तृ.श्रेणी (रु.८४०० x १४.२ महिना x ६२ जना)	७३९५३६०	७९५००१२	८५४६२६३	९१८७२३३	९८७६२७५	४२९५५१४३
	vi. रेखा अधिकृत तृ.श्रेणी (रु.८४०० x १४.२ महिना x २ जना)	२३८५६०	२५६४५२	२७५६८६	२९६३६२	३१८५९०	१३८५६५०
	vii. लेखा अधिकृत तृ.श्रेणी (रु.८४०० x १४.२ महिना x १ जना)	११९२८०	१२८२२६	१३७८४३	१४८१८१	१५९२२५	६९२८२५
	viii. वैतनिक अधिवक्ता (रु.७५०० x १२ महिना x १६ जना)	१४४००००	१५४८०००	१६६४१००	१७८८९०८	१९२३०७६	८३६४०८३
	ix. सहायक प्रथम (न्यायसेवा) (रु.५५०० x १४.२ महिना x १५९ जना)	१२४१७९००	१३३४९२४३	१४३५०४३६	१५४२६७१८	१६५८३७२२	७२१२८०१९
	x. सहायक प्रथम (अन्य) (रु.५५०० x १४.२ महिना x २४ जना)	१८७४४००	२०१४९८०	२१६६१०४	२३२८५६१	२५०३२०३	१०८८७२४८
	xi. सहायक द्वितीय (रु.४५०० x १४.२ महिना x १२६ जना)	८०५१४००	८६५५२५५	९३०४३९९	१०००२२९	१०७५२३९६	४६७६५६७९
	xii. सहायक द्वितीय इलेक्ट्रिसियन (रु.४५०० x १४.२ महिना x १६ जना)	१०२२४००	१०९९०८०	११८१५११	१२७०१२४	१३६५३८४	५९३८४९९
	xiii. सहायक तृ.तामेलदार (रु.४५०० x १४.२ महिना x ३१ जना)	१९८०९००	२१२९४६८	२२८९१७८	२४६०८६६	२६४५४३१	११५०५८४२
	xiv. कम्प्यूटर अपरेटर (रु.५५०० x १४.२ महिना x ६५ जना)	५०७६५००	५४५७२३८	५८६६५३०	६३०६५२०	६७७९५०९	२९४८६२९७
	xv. इजलास मार्सल (रु.५५०० x १४.२ महिना x ९६ जना)	७४९७६००	८०५९९२०	८६६४४१४	९३१४२४५	१००१२८१३	४३५४८९९२
	xvi. ड्राइवर (रु.४५०० x १४.२ महिना x ३५ जना)	२२३६५००	२४०४२३८	२५८४५५५	२७७८३९७	२९८६७७७	१२९९०४६७
	xvii. पियन (रु.३३०० x १४.२ महिना x २५४ जना)	११९०२४४०	१२७९५१२३	१३७५४७५७	१४७८६३६४	१५८९५३४१	६९१३४०२६
ख	करार सेवा						
	i. प्लम्बर (वार्षिक) (रु.३००० करार सेवा x १६ जना)	५७६०००	६१९२००	६६५६४०	७१५५६३	७६९२३०	३३४५६३३
	ii. स्विपर (रु.३६०० x १२ महिना x ६ जना x १२ अदालत)	१३८२४००	१४८६०८०	१५९७५३६	१७१७३५१	१८४६१५३	८०२९५२०
	iii. गार्डनर	६९१२००	७४३०४०	७९८७६८	८५८६६६	९२३०७६	४०१४७६०

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत (रु.३६०० x १२ महिना x १ जना x १६ अदालत)						
	iv. गार्ड (रु.४००० x १२ महिना x ५ जना x १६ अदालत)	३८४०००	४१२८०००	४४३७६००	४७७०४२०	५१२८२०२	२२३०४२२२
	पुनरावेदन अदालतका कर्मचारीको लागि जम्मा	७५५९२६००	८१२६२०४५	८७३५६६९८	९३९०८४५१	१००९५१५८५	४३९०७९३७९
३.	ऋण असूली र अन्य अदालत						
क	विशेष अदालत						
	i. रजिष्ट्रार प्रथम श्रेणी (रु.१२,०००x१४.२ महिना x १ जना)	१७०४००	१८३१८०	१९६९१९	२११६८७	२२७५६४	९८९७५०
	ii.भत्ता (मासिक पारिश्रमिकको २५ प्रतिशत x १२ महिना x १ जना)	३६०००	३८७००	४१६०३	४४७२३	४८०७७	२०९१०२
	iii. उप रजिष्ट्रार द्वि श्रेणी (रु.१०००x१४.२ महिनाx२ जना)	२८४०००	३०५३००	३२८१९८	३५२८१२	३७९२७३	१६४९५८३
	iv.भत्ता (मासिक पारिश्रमिकको २५ प्रतिशत x १२ महिना x २ जना)	६००००	६४५००	६९३३८	७४५३८	८०१२८	३४८५०३
	v. शाखा अधिकृत (रु.८४०० x १४.२ वार्षिक x २ जना)	२३८५६०	२५६४५२	२७५६८६	२९६३६२	३१८५९०	१३८५६५०
	vi.भत्ता (मासिक पारिश्रमिकको २५% x१२ महिना x२ जना)	५०४००	५४१८०	५८२४४	६२६१२	६७३०८	२९२७४३
	vii. इजलास सहायक (रु.८४०० x १४.२ वार्षिक x २ जना)	२३८५६०	२५६४५२	२७५६८६	२९६३६२	३१८५९०	१३८५६५०
	viii.भत्ता (मासिक पारिश्रमिकको २५ प्रतिशत x १२ महिना x २ जना)	५०४००	५४१८०	५८२४४	६२६१२	६७३०८	२९२७४३
	ix. सहायक प्रथम (रु.५५०० x १४.२ महिना x ६ जना)	४६८६००	५०३७४५	५४१५२६	५८२१४०	६२५८०१	२७२१८१२
	x.भत्ता (मासिक पारिश्रमिकको २५ प्रतिशत x १२ महिना x ६ जना)	९९०००	१०६४२५	११४४०७	१२२९८७	१३२२११	५७५०३१
	xi. सहायक प्रथम (लेखा) (रु.५५०० x १४.२ महिना x ६ जना)	४६८६००	५०३७४५	५४१५२६	५८२१४०	६२५८०१	२७२१८१२
	xii.भत्ता (मासिक पारिश्रमिकको २५ प्रतिशत x १२ महिना x ६ जना)	९९०००	१०६४२५	११४४०७	१२२९८७	१३२२११	५७५०३१
	xiii. सहायक द्वि (रु.४५०० x १४.२ महिना x ६ जना)	३८३४००	४१२१५५	४४३०६७	४७६२९७	५१२०१९	२२६९३७
	xiv.भत्ता (मासिक पारिश्रमिकको २५ प्रतिशत x १२ महिना x ६ जना)	८१०००	८७०७५	९३६०६	१००६२६	१०८१७३	४७०४८०
	xv. तामेलदार (रु.४००० x १४.२ महिना x ३ जना)	१७०४००	१८३१८०	१९६९१९	२११६८७	२२७५६४	९८९७५०
	xvi.भत्ता (मासिक पारिश्रमिकको २५ प्रतिशत x	३६०००	३८७००	४१६०३	४४७२३	४८०७७	२०९१०२

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत						
	१२ महिना x ३ जना)						
	xvii. कम्प्युटर अपरेटर (रु.४९०० x १४.२ महिना x ३ जना)	२०८७४०	२२४३९६	२४१२२५	२५९३१७	२७८७६६	१२१२४४४
	xviii. भत्ता (मासिक पारिश्रमिकको २५ प्रतिशत x १२ महिना x ३ जना)	४४१००	४७४०८	५०९६३	५४७८५	५८८९४	२५६१५०
	xix. ड्राइभर (रु.४१०० x १४.२ महिना x २ जना)	११६४४०	१२५१७३	१३४५६१	१४४६५३	१५५५०२	६७६३२९
	xx. भत्ता (मासिक पारिश्रमिकको २५ प्रतिशत x १२ महिना x २ जना)	२४६००	२६४४५	२८४२८	३०५६१	३२८५३	१४२८८६
	xxi. पियन (रु.३३०० x १४.२ महिना x १० जना)	४६८६००	५०३७४५	५४१५२६	५८२१४०	६२५८०१	२७२१८१२
	xxii. भत्ता (मासिक पारिश्रमिकको २५ प्रतिशत x १२ महिना x १० जना)	९९०००	१०६४२५	११४४०७	१२२९८७	१३२२११	५७५०३१
	xxiii. इजलास मार्सल (रु.४१०० x १४.२ महिना x २ जना)	११६४४०	१२५१७३	१३४५६१	१४४६५३	१५५५०२	६७६३२९
	xxiv. भत्ता (मासिक पारिश्रमिकको २५ प्रतिशत x १२ महिना x २ जना)	२४६००	२६४४५	२८४२८	३०५६१	३२८५३	१४२८८६
	xxv. सुरक्षा गार्ड करार (रु.४१०० x १२ महिना x ५ जना)	२४६०००	२६४४५०	२८४२८४	३०५६०५	३२८५२५	१४२८८६४
	xxvi. स्विपर करार (रु.३६०० x २ जना x १२ महिना)	२४६००	२६४४५	२८४२८	३०५६१	३२८५३	१४२८८६
	xxvii. गार्डेनर करार (रु.३६०० x २ जना x १२ महिना)	८६४००	९२८८०	९९८४६	१०७३३४	११५३८५	५०१८४५
	xxviii. प्लम्बर (रु.३००० x १२ महिना x १ जना)	३६०००	३८७००	४१६०३	४४७२३	४८०७७	२०९१०२
ख	श्रम अदालत						
	i. रजिष्ट्रार तृ. श्रेणी (रु.८,४००x१४.२ महिना x १ जना)	११९२८०	१२८२२६	१३७८४३	१४८१८१	१५९२९५	६९२८२५
	ii. सहायक प्रथम (रु.५५०० x १४.२ महिना x २ जना)	१५६२००	१६७९१५	१८०५०९	१९४०४७	२०८६००	९०७२७१
	iii. सहायक प्रथम (रु.५५०० x १४.२ महिना x १ जना)	७८१००	८३९५८	९०२५४	९७०२३	१०४३००	४५३६३५
	iv. सहायक द्वि (रु.४५०० x १४.२ महिना x २ जना)	१२७८००	१३७३८५	१४७६८९	१५८७६६	१७०६७३	७४२३१२
	v. तामेल्दार (रु.४००० x १४.२ महिना x २ जना)	११३६००	१२२१२०	१३१२७९	१४११२५	१५१७०९	६५९८३३

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्हा अदालत						
	vi. कम्प्यूटर अपरेटर (रु.४९०० x १४.२ महिना x १ जना)	६९५८०	७४७९९	८०४०८	८६४३९	९२९२२	४०४१४८
	vii. ड्राइभर (रु.४९०० x १४.२ महिना x १ जना)	५८२२०	६२५८७	६७२८०	७२३२७	७७७५१	३३८१६५
	viii. पियन (रु.३३०० x १४.२ महिना x ४ जना)	१८७४४०	२०१४९८	२१६६१०	२३२८५६	२५०३२०	१०८८७२५
	ix. इजलास मार्सल (रु.४९०० x १४.२ महिना x १ जना)	५८२२०	६२५८७	६७२८०	७२३२७	७७७५१	३३८१६५
	x. सुरक्षा गार्ड करार (रु.४९०० x १२ महिना x ५ जना)	२४६०००	२६४४५०	२८४२८४	३०५६०५	३२८५२५	१४२८८६४
	xi. स्विपर (३६०० x २ जना x १२ महिना)	८६४००	९२८८०	९९८४६	१०७३३४	११५३८५	५०१८४५
	xii. गार्डेनर (३६०० x २ जना x १२ महिना)	८६४००	९२८८०	९९८४६	१०७३३४	११५३८५	५०१८४५
	xiii. प्लम्बर (रु.३००० x १२ महिना x १ जना)	३६०००	३८७००	४१६०३	४४७२३	४८०७७	२०९१०२
ग.	प्रशासकिय अदालत						
	i. रजिष्ट्रार प्रथम श्रेणी (रु.१२,०००x१४.२ महिना x १ जना)	१७०४००	१८३१८०	१९६९१९	२११६८७	२२७५६४	९८९७५०
	iii. उप रजिष्ट्रार द्वि श्रेणी (रु.१०००x१४.२ महिनाx१ जना)	१४२००	१५२६५०	१६४०९९	१७६४०६	१८९६३७	८२४७९२
	v. शाखा अधिकृत (रु.८४०० x १४.२ वार्षिक x १ जना)	११९२८०	१२८२२६	१३७८४३	१४८१८१	१५९२९५	६९२८२५
	vii. इजलास सहायक (रु.८४०० x १४.२ वार्षिक x २ जना)	२३८५६०	२५६४५२	२७५६८६	२९६३६२	३१८५९०	१३८५६५०
	ii. सहायक प्रथम (रु.५५०० x १४.२ महिना x २ जना)	१५६२००	१६७९१५	१८०५०९	१९४०४७	२०८६००	९०७२७१
	iii. सहायक प्रथम (रु.५५०० x १४.२ महिना x १ जना)	७८१००	८३९५८	९०२५४	९७०२३	१०४३००	४५३६३५
	iv. सहायक द्वि (रु.४५०० x १४.२ महिना x २ जना)	१२७८००	१३७३८५	१४७६८९	१५८७६६	१७०६७३	७४२३१२
	v. तामेल्दार (रु.४००० x१४.२ महिना x२ जना)	११३६००	१२२१२०	१३१२७९	१४११२५	१५१७०९	६५९८३३
	vi. कम्प्यूटर अपरेटर (रु.४९०० x १४.२ महिना x १ जना)	६९५८०	७४७९९	८०४०८	८६४३९	९२९२२	४०४१४८
	viii. ड्राइभर (रु.४९०० x१४.२ महिना x१ जना)	५८२२०	६२५८७	६७२८०	७२३२७	७७७५१	३३८१६५
	ix. पियन (रु.३३०० x १४.२ महिना x ५ जना)	२३४३००	२५१८७३	२७०७६३	२९१०७०	३१२९००	१३६०९०६
	ix. इजलास मार्सल (रु.४९०० x १४.२ महिना x २ जना)	११६४४०	१२५१७३	१३४५६१	१४४६५३	१५५५०२	६७६३२९
	x. सुरक्षा गार्ड करार (रु.४९०० x १२ महिना x ५ जना)	२४६०००	२६४४५०	२८४२८४	३०५६०५	३२८५२५	१४२८८६४

सि. नं.	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्हा अदालत						
	xi. स्विपर (३६०० x २ जना x १२ महिना)	८६४००	९२८८०	९९८४६	१०७३३४	११५३८५	५०१८४५
	xii. गार्डेनर (३६०० x २ जना x १२ महिना)	८६४००	९२८८०	९९८४६	१०७३३४	११५३८५	५०१८४५
	xiii. प्लम्बर (रु.३००० x १२ महिना x १ जना)	३६०००	३८७००	४१६०३	४४७२३	४८०७७	२०९१०२
घ.	ऋण असूली न्यायाधिकरण						
	i. शाखा अधिकृत (रु.८४०० x १४.२ वार्षिक x ४ जना)	४७७२०	५१२९०२	५५१३७२	५९२७२५	६३७१७९	२७७३३००
	ii. इजलास सहायक (रु.८४०० x १४.२ वार्षिक x ११ जना)	८५९१००	९२३५३३	९९२७९७	१०६७२५७	११४७३०२	४९८९९८९
	iii. सहायक प्रथम लेखा (रु.५५०० x १४.२ महिना x ४ जना)	३१२४००	३३५८३०	३६१०१७	३८८०९४	४१७२०१	१८१४५४१
	iv. सहायक द्वि (रु.४५०० x १४.२ महिना x १५ जना)	९५८५००	१०३०३८८	११०७६६७	११९०७४२	१२८००४७	५५६७३४३
	v. तामेल्दार (रु.४००० x १४.२ महिना x ४ जना)	२२७२००	२४४२४०	२६२५५८	२८२२५०	३०३४१९	१३१९६६६
	vi. ड्राइभर (रु.४१०० x १४.२ महिना x १ जना)	५८२२०	६२५८७	६७२८०	७२३२७	७७७५१	३३८१६५
	vii. पियन (रु.३३०० x १४.२ महिना x १८ जना)	८४३४८०	९०६७४१	९७४७४७	१०४७८५३	११२६४४२	४८९९२६२
	viii. इजलास मार्सल (रु.४१०० x १४.२ महिना x ४ जना)	२३२८८०	२५०३४६	२६९१२२	२८९३०६	३११००४	१३२६५८
	ix. सुरक्षा गार्ड करार (रु.४१०० x १२ महिना x २० जना)	९८४०००	१०५७८००	११३७३५	१२२२४२०	१३१४१०२	५७५४५७
	x. स्विपर (३६०० x ४ जना x १२ महिना)	१७२८००	१८५७६०	१९९६९२	२१४६६९	२३०७६९	१००३६९०
	xi. गार्डेनर (३६०० x ४ जना x १२ महिना)	१७२८००	१८५७६०	१९९६९२	२१४६६९	२३०७६९	१००३६९०
	xiii. प्लम्बर (रु.३००० x १२ महिना x ४ जना)	१४४०००	१५४८००	१६६४१०	१७८८९१	१९२३०८	८३६४०८
	ऋण असूली र अन्य अदालतका कर्मचारीको लागि जम्मा	१३३७४८६०	१४३७७९७५	१५४५६३२३	१६६१५४४७	१७८६१७३३	७७६८६४१७
ड	जिल्हा अदालत						
क	पदाधिकारहरु						
	i. रजिष्ट्रार द्वि श्रेणी (रु.१०००x१४.२ महिनाx३ जना)	४२६०००	४५७९५०	४९२२९६	५२२२१८	५६८९१०	२४७४३७५
	ii. रजिष्ट्रार तृ. (रु.८४०० x १४.२ वार्षिक x २४ जना)	२८६२७२०	३०७७४२४	३३०८२३१	३५५६३४८	३८२३०७४	१६६२७७९७
	iii. तहसिलदार (रु.८४०० x १४.२ वार्षिक x १९ जना)	२२६६३२०	२४३६२९४	२६१९०१६	२८१५४४२	३०२६६००	१३१६३६७३
	iv. शाखा अधिकृत (रु.८४०० x १४.२ वार्षिक x ५ जना)	५९६४००	६४११३०	६८९२१५	७४०९०६	७९६४७४	३४६४१२४

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत						
	v. सहायक प्रथम (रु.५५०० x १४.२ महिना x ४८ जना)	३७४८८००	४०२९९६०	४३३२२०७	४६५७९२३	५००६४०७	२१७७४४९६
	vi. सहायक प्रथम (रु.५५०० x १४.२ महिना x ३८६ जना)	३०१४६६००	३२४०७५९५	३४८३८९६५	३७४५१०२७	४०२५९८५४	१७५१०३२४१
	vii. सहायक प्रथम (रु.५५०० x १४.२ महिना x १८ जना)	१४०५८००	१५११२३५	१६२४५७८	१७४६४२१	१८७७४०३	८१६५४३६
	viii. वैतनिक अधिवक्ता (रु.४९०० x १२ महिना x ७५ जना)	४४१००००	४७४०७५०	५०९६३०६	५४७८५२९	५८८९४१९	२५६१५००४
	ix. सहायक द्वि (रु.४५०० x १४.२ महिना x ४८१ जना)	३०७३५९००	३३०४१०९३	३५५१९१७४	३८१८३११३	४१०४६८४६	१७८५२६१५
	x. सहायक द्वि (रु.४५०० x १४.२ महिना x १७० जना)	१०८६३०००	११६७७७२५	१२५५३५५४	१३४९५०७१	१४५०७२०१	६३०९६५५२
	xi. तामेल्दार (रु.४०००x१४.२ महिनाx५८८ जना)	३७५७३२००	४०३९११९०	४३४२०५२९	४६६७७०६९	५०१७७८४९	२१८२३९८३७
	xii. कम्प्यूटर अपरेटर (रु.५५०० x १४.२ महिना x ११३ जना)	८८२५३००	९४८७९९८	१०१९८७३७	१०९६३६४३	११७८५९१६	५१२६०७९३
	xiii. इजलास मार्सल (रु.५५०० x १४.२ महिना x १३५ जना)	१०५४३५००	११३३४२६३	१२१८४३३२	१३०९८१५७	१४०८०५१९	६१२४०७७१
	xiv. ड्राइभर (रु.४१००x१४.२ महिनाx४५ जना)	२८७५५००	३०९११६३	३३२३०००	३५७२२२५	३८४०१४२	१६७०२०२८
	xv. पियन (रु.३३०० x१४.२ महिना x५७८ जना)	२७०८५०८०	२९११६४६१	३१३००१९६	३३६४७७१०	३६१७१२८९	१५७३२०७३५
ख	करार सेवा						
	i. प्लम्बर (रु.३००० x १२ महिना x ३५ अदालत)	१२६००००	१३५४५००	१४५६०८८	१५६५२९४	१६८२६९१	७३१८५७३
	ii. स्विपर (३६०० x २ जना x १२ महिना x २५ अदालत + ३६००x१२ महिना x १ जना x ५० अदालत)	४३२००००	४६४४०००	४९९२३००	५३६६७२३	५७६९२२७	२५०९२२४९
	iii. गार्डेनर (३६०० x २ जना x १२ महिना x ७५ अदालत)	३२४००००	३४८३०००	३७४४२२५	४०२५०४२	४३२६९२०	१८८१९१८७
	iv. सुरक्षा गार्ड (रु.३००० x १२ महिना x ५ जना ७५ अदालत)	१६२०००००	१७४१५०००	१८७२११२५	२०१२५२०९	२१६३४६००	९४०९५९३४
	जिल्ला अदालतका कर्मचारीहरुको लागि जम्मा	१९९३८४१२०	२१४३३७९२९	२३०४१३२७४	२४७६९४२६९	२६६२७३३९	११५८१००९३१
	अदालतका सम्पूर्ण कर्मचारीहरुको लागि जम्मा	३२९५४०७६२	३५४२५६३१९	३८०८२५५४३	४०९३८७४५९	४४००९१५१८	१९१४१०१६०१
	पारिश्रमिक र अन्य सुविधा खर्चको लागि जम्मा	४४३०५३३१८	४७६२८२३१७	५१२००३४९१	५५०४०३७५२	५९१६८४०३४	२५७३४२६९१२
१.	कार्यालय संचालन लागत (वर्षिक ७.५ प्रतिशत वृद्धि)						
१.	सर्वोच्च अदालत						

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत						
क.	मसलन्द सामान						
	i. कार्यालयको लागि मसलन्द (छापाखाना सामाग्री सहित) (रु.१२५००० x १२ महिना)	१५०००००	१६१२५००	१७३३४३८	१८६३४४५	२००३२०४	८७१२५८७
	ii. मुद्दाको लागि (रु.२५० x १५००० मुद्दा)	३७५००००	४०३१२५०	४३३३५९४	४६५८६९३	५००८००९	२१७८१४६६
	iii.मिसिल व्यवस्थापन (रु.२ x १५०००० फाइल)	३०००००	३२२५००	३४६६८८	३७२६८९	४००६४९	१७४२५१७
ख.	अन्य कार्यालय सामान						
	i. अन्य कार्यालय सामान इस्टपिन, टाबेल, विद्युतिय सामान आदि) (रु.१०००००)	१०००००	१०७५००	११५५६३	१२४२३०	१३३५४७	५८०८३९
	ii. हलाक सेवा दस्तुर (रु.७०००० x १२ महिना)	८४००००	९०३०००	९७०७२५	१०४३५२९	११२१७९४	४८७९०४८
	iii. पत्रिपत्रिका, राजपत्र (रु.२०,००० x १२ महिना)	२४००००	२५८०००	२७७३५०	२९८१५१	३२०५१३	१३९४०१४
ग.	विमा						
	i. भवन विमा रु.३४०००००००, प्रिमियम ०.३ प्रतिशत	२०४०००	४०८०००	६१२०००	८१६०००	१०२००००	३०६००००
	ii. सवारी साधन विमा रु.३७०००००००, प्रिमियम २ प्रतिशत	१४८००००	२९६००००	४४४००००	५९२००००	७४०००००	२२२०००००
घ.	प्रकाशन						
	i. सूचना (रु.५०००० x १२ महिना)	६०००००	६४५०००	६९३३७५	७४५३७८	८०१२८१	३४८५०३५
	ii. अनलाईन कानून (रु.५०००० x १२ महिना)	१८०००००	१९३५०००	२०८०१२५	२२३६१३४	२४०३८४४	१०४५५१०४
ङ	उपभोग्य सामाग्री						
	i. विद्युत र पानी (रु.१५०००० x १२ महिना)	१८०००००	१९३५०००	२०८०१२५	२२३६१३४	२४०३८४४	१०४५५१०४
च	इन्धन (सवारी साधन)						
	i. न्यायाधीशहरु (२५ जना x रु.४६६ x १२ महिना)	२५३९८००	२७३०२८५	२९३५०५६	३१५५१८६	३३९१८२५	१४७५२१५२
	ii. इन्धन कार्यालयको लागि (रु.२५०००० x १२ महिना)	३००००००	३२२५०००	३४६६८७५	३७२६८९१	४००६४०७	१७४२५१७३
	iii. इन्धन (पेट्रोल, डिजेल, र ग्यास) (रु.१०००० x १२ महिना)	१२००००	१२९०००	१३८६७५	१४९०७६	१६०२५६	६९७००७
छ	संचार						
	i. टेलिफोन (रु.८०००० x १२ महिना)	९६००००	१०३२०००	११०९४००	११९२६०५	१२८२०५०	५५७६०५५
	ii. ओइव संचालन (रु.५०००० x १२ महिना)	६०००००	६४५०००	६९३३७५	७४५३७८	८०१२८१	३४८५०३५
ज	मर्मत लागत						
	i. न्यायाधीशका लागि (रु.३००० x १२ महिना x २५ जना)	९०००००	९६७५००	१०४००६३	१११८०६७	१२०१९२२	५२२७५५२

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत						
	ii. कार्यालय तथा सामाग्री मर्मतका लागि (रु.१५००००० वार्षिक)	१५०००००	१६१२५००	१७३३४३८	१८६३४४५	२००३२०४	८७१२५८७
भ्र	सेवा खर्च						
	i. कार्यक्रम भ्रमण खर्च (रु.१०००० x १०० जना)	१००००००	१०७५०००	११५५६२५	१२४२२९७	१३३५४६९	५८०८३९१
ज.	कार्यक्रम खर्च						
	i. सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीशहरुको सम्मेलन (रु.५०००००)	५०००००	५३७५००	५७७८९३	६२११४८	६६७७३५	२९०४१९६
	ii. पुनरावेदन तथा जिल्ला अदालतका न्यायाधीशहरुको सम्मेलन (रु.५००००० x ३ क्षेत्र)	१५,०००००	१६१२५००	१७३३४३८	१८६३४४५	२००३२०४	८७१२५८७
	iii. सर्वोच्च अदालत तथा पुनरावेदन अदालतका रजिष्ट्रारहरुको गोष्ठी (रु.२०००००)	२०००००	२१५०००	२३११२५	२४८४५९	२६७०९४	११६१६७८
	iv. जिल्ला अदालतका रजिष्ट्रारहरुको गोष्ठी (रु.३,००००० x ३ क्षेत्र)	९०००००	९६७५००	१०४००६३	१११८०६७	१२०१९२२	५२२७५५२
	v. जिल्ला अदालतका तहसिलदारहरुको गोष्ठी (रु.३००००० x ३)	९०००००	९६७५००	१०४००६३	१११८०६७	१२०१९२२	५२२७५५२
	vi. कानून दिवस (रु.२०००००)	२०००००	२१५०००	२३११२५	२४८४५९	२६७०९४	११६१६७८
	सर्वोच्च अदालतका लागि जम्मा	२७४३३८००	३१०४९०३५	३४८०९११३	३८७२४८९६	४२८०८०६३	१७४८२४९०७
२.	पुनरावेदन अदालत						
क.	संचालन खर्च						
	i. अन्य कार्यालय सामान (रु.२५००० x १२ महिना x १६ अदालत) हिटर, फ्यान, फिल्टर, पर्दा, कार्पेट, डस्टपिन, टावेल, विद्युतिय सामान)	४८०००००	५१६००००	५५४७०००	५९६३०२५	६४१०२५२	२७८८०२७७
	ii. मुद्दाको लागि (रु.२५० x १५०० मुद्दा x १६ अदालत)	६००००००	६४५००००	६९३३७५०	७४५३७८१	८०१२८१५	३४८५०३४६
ख.	उपभोग्य सामाग्री						
	i. विद्युत र पानी (रु.५०००० x १२ महिना x १६ अदालत)	९६०००००	१०३२००००	११०९४०००	११९२६०५०	१२८२०५०४	५५७६०५५४
	ii. इन्धन (पेट्रोल, डिजेल, र ग्यास) (रु.५०००० x १२ महिना x १६ अदालत)	९६०००००	१०३२००००	११०९४०००	११९२६०५०	१२८२०५०४	५५७६०५५४
ग	इन्धन (सवारी साधन)						
	i. न्यायाधीशका लागि (रु.४६८६ x १२ महिना x ६ जना x १६ अदालत)	५३९८२७२	५८०३१४२	६२३८३७८	६७०६२५६	७२०९२२६	३१३५५२७५
	ii. सवारी साधनका लागि (रु.३००० x १२ महिना x १५ अदालत)	५४०००००	५८०५०००	६२४०३७५	६७०८४०३	७२११५३३	३१३६५३११

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत						
घ.	अन्य लागत						
	i. पत्रपत्रिका, राजपत्र (रु.१०००० x १२ महिना x १६ अदालत)	१९२००००	२०६४०००	२२१८८००	२३८५२१०	२५६४१०९	१११५२१११
	ii. टेलिफोन (रु.२५००० x १२ महिना १६ अदालत))	४८०००००	५१६००००	५५४७०००	५९६३०२५	६४१०२५२	२७८८०२७७
	iii. न्यायाधीशका लागि मर्मत संभार खर्च (रु.१५०० x १२ महिना x ६ जना x १६ अदालत)	१७२८०००	१८५७६००	१९९६९२०	२१४६६८९	२३०७६९९	१००३६९००
	iv. कार्यालय मर्मतका लागि (रु.१५००००० वार्षिक)	६७२००००	७२२४०००	७७६५८००	८३४८२३५	८९७४३५३	३९०३२३८८
	v. विविध खर्च (रु.१००००० x १२ महिना x १६ अदालत)	१९२००००	२०६४०००	२२१८८००	२३८५२१०	२५६४१०९	१११५२१११
	vi. सरुवा खर्च (रु.५००० x ५० जना x १६ अदालत)	९६००००	१०३२०००	११०९४००	११९२६०५	१२८२०५०	५५७६०५५
	vii. कार्यक्रम भ्रमण खर्च (रु.५००० x ५० जना x १६ अदालत)	९६००००	१०३२०००	११०९४००	११९२६०५	१२८२०५०	५५७६०५५
	viii. हुलाक खर्च (रु.१०००० x १२ महिना x १६ अदालत)	१९२००००	२०६४०००	२२१८८००	२३८५२१०	२५६४१०९	१११५२१११
	ix. कार्यालय भाडा (रु.२०००० x १२ महिना x १६ अदालत)	३८४००००	४१२८०००	४४३७६००	४७७०४२०	५१२८२०२	२२३०४२२२
	x. इजलास मार्सल र पियनको पोशाक (रु.५००० x ३५० जना वार्षिक)	१७५००००	१८८१२५०	२०२२३४३.८	२१७४०१९.५	२३३७०७१	१०१६४६८४.३
	पुनरावेदन अदालत संचालन खर्चका लागि जम्मा	६७३१६२७२	७२३६४९९२	७७७९२३६७	८३६२६७९४	८९८९८८०४	३९०९९९२२९
३.	अन्य अदालत र ऋण न्यायाधिकरण						
१.	विशेष अदालत						
क	अन्य कार्यालय सामान (रु.५०,००० x १२ महिना)	६०००००	६४५०००	६९३३७५	७४५३७८	८०१२८९	३४८५०३४.६
ख	मसलन्द						
	i. कार्यालय सामान (रु.१२५००० x १२ महिना)	१५०००००	१६१२५००	१७३३४३८	१८६३४४५	२००३२०४	८७१२५८६.५
	ii. मुद्दाको लागि (रु.५०० x ३००० मुद्दा)	१५०००००	१६१२५००	१७३३४३८	१८६३४४५	२००३२०४	८७१२५८६.५
ख.	उपभोग्य सामग्री						
	i. विद्युत र पानी (रु.२०००० x १२ महिना)	२४००००	२५८०००	२७७३५०	२९८१५१	३२०५१३	१३९४०१३.८
	iii. इन्धन (पेट्रोल, डिजेल, र ग्यास) (रु.१०००० x १२ महिना)	१२००००	१२९०००	१३८६७५	१४९०७६	१६०२५६	६९७००६.९
	iii. इन्धन कार्यालय संचालन (रु.२०००० ह १२ महिना)	२४००००	२५८०००	२७७३५०	२९८१५१	३२०५१३	१३९४०१३.८
	iv. पत्रपत्रिका, राजपत्र	२४००००	२५८०००	२७७३५०	२९८१५१	३२०५१३	१३९४०१३.८

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत (रु.२०००० x १२ महिना)						
	v. टेलिफोन (रु.१५००० x १२)	१८००००	१९३५००	२०८०१३	२२३६१३	२४०३८४	१०४५५१०.४
	vi. कार्यालय मर्मतका लागि (रु.१५००० x १२ महिना)	१८००००	१९३५००	२०८०१३	२२३६१३	२४०३८४	१०४५५१०.४
	vii. कार्यालय भाडा (रु.८०००० x १२ महिना)	९६००००	१०३२०००	११०९४००	११९२६०५		४२९४००५
	viii. हुलाक खर्च (रु.१५००० x १२ महिना x १६ अदालत)	१८००००	१९३५००	२०८०१३	२२३६१३	२४०३८४	१०४५५१०.४
	ix. इजलास मार्सल र पियनको पोशाक (रु.५००० x १२ जना)	६००००	६४५००	६९३३८	७४५३८	८०१२८	३४८५०३.५
३.	विविध खर्च						
	i. अन्य खर्च (रु.१५००० x १२ महिना)	१८००००	१९३५००	२०८०१३	२२३६१३	२४०३८४	१०४५५१०.८
	iii. सरुवा भ्रमण खर्च (रु.१०००० x २० जना)	२०००००	२१५०००	२३११२५	२४८४५९	२६७०९४	११६१६७८.२
	iii. कार्यक्रम भ्रमण खर्च (रु.२०००० x १२ महिना)	२०००००	२१५०००	२३११२५	२४८४५९	२६७०९४	११६१६७८.२
२.	श्रम अदालत						
१.	मसलन्द						
क	अन्य कार्यालय सामान (रु.५०००० x १२ महिना)	६०००००	६४५०००	६९३३७५	७४५३७८	८०१२८१	३४८५०३४.६
	कार्यालयको लागि मसलन्द सामान (कार्यालय सामाग्री समेत (रु.१२५००० x १२ महिना)	१५०००००	१६९२५००	१७३३४३८	१८६३४४५	२००३२०४	८७१२५८६.५
	ii. मुद्दाको लागि (रु.२५० x ५०० मुद्दा)	१२५०००	१३४३७५	१४४४५३	१५५२८७	१६६९३४	७२६०४८.९
ख.	उपभोग्य सामाग्री						
	i. विद्युत र पानी (रु.२०००० x १२ महिना)	२४००००	२५८०००	२७७३५०	२९८१५१	३२०५१३	१३९४०१३.८
	ii. इन्धन (पेट्रोल, डिजेल, र ग्यास) (रु.१०००० x १२ महिना)	१२००००	१२९०००	१३८६७५	१४९०७६	१६०२५६	६९७००६.९
	iii. इन्धन कार्यालय संचालन (रु.२०००० ह १२ महिना)	२४००००	२५८०००	२७७३५०	२९८१५१	३२०५१३	१३९४०१३.८
	iv. पत्रपत्रिका, राजपत्र (रु.२०००० x १२ महिना)	२४००००	२५८०००	२७७३५०	२९८१५१	३२०५१३	१३९४०१३.८
	v. टेलिफोन (रु.१५००० x १२)	१८००००	१९३५००	२०८०१३	२२३६१३	२४०३८४	१०४५५१०.४
	vi. कार्यालय मर्मतका लागि (रु.१५००० x १२ महिना)	१८००००	१९३५००	२०८०१३	२२३६१३	२४०३८४	१०४५५१०.४
	vii. कार्यालय भाडा (रु.८०००० x १२ महिना)	९६००००	१०३२०००	११०९४००	११९२६०५		४२९४००५
	viii. हुलाक खर्च (रु.१५००० x १२ महिना x १६ अदालत)	१८००००	१९३५००	२०८०१३	२२३६१३	२४०३८४	१०४५५१०.८
	ix. इजलास मार्सल र पियनको पोशाक (रु.५००० x ६ जना)	३००००	३२२५०	३४६६९	३७२६९	४००६४	१७४२५१.४
३.	विविध खर्च						

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत						
	i. अन्य खर्च (रु.१५००० x १२ महिना)	१८००००	१९३५००	२०८०१३	२२३६९३	२४०३८४	१०४५५१०.४
	iii. सरुवा भ्रमण खर्च (रु.१०००० x २० जना)	२०००००	२१५०००	२३११२५	२४८४५९	२६७०९४	११६१६७८.२
	iii. कार्यक्रम भ्रमण खर्च (रु.२०००० x २० जना)	२०००००	२१५०००	२३११२५	२४८४५९	२६७०९४	११६१६७८.२
३.	प्रशासकिय अदालत						
१.	मसलन्द						
क	अन्य कार्यालय सामान (रु.१०००० x १२ महिना)	१२००००	१२९०००	१३८६७५	१४९०७६	१६०२५६	६९७००६.९
ख	मुद्दाको लागि (रु.५०० x ५०० मुद्दा)	२५००००	२६८७५०	२८८९०६	३१०५७४	३३३८६७	१४५२०९७.८
२.	उपभोग्य सामग्री						
	i. विद्युत र पानी (रु.५००० x १२ महिना)	६००००	६४५००	६९३३८	७४५३८	८०१२८	३४८५०३.५
	ii. इन्धन (पेट्रोल, डिजेल, र ग्यास) (रु.५००० x १२ महिना)	६००००	६४५००	६९३३८	७४५३८	८०१२८	३४८५०३.५
	iii. इन्धन कार्यालय संचालन (रु.२०००० x १२ महिना)	२४००००	२५८०००	२७७३५०	२९८१५१	३२०५१३	१३९४०९३.८
	iv. पत्रपत्रिका, राजपत्र (रु.५००० x १२ महिना)	६००००	६४५००	६९३३८	७४५३८	८०१२८	३४८५०३.५
	v. टेलिफोन (रु.१५००० x १२)	१८००००	१९३५००	२०८०१३	२२३६९३	२४०३८४	१०४५५१०.४
	vi. कार्यालय मर्मतका लागि (रु.१५००० x १२ महिना)	१८००००	१९३५००	२०८०१३	२२३६९३	२४०३८४	१०४५५१०.४
	vii. हुलाक खर्च (रु.१५००० x १२ महिना x १६ अदालत)	१२००००	१२९०००	१३८६७५	१४९०७६	१६०२५६	६९७००६.९
	ix. इजलास मार्सल र पियनको पोशाक (रु.५००० x ७ जना)	३५०००	३७६२५	४०४४७	४३४८०	४६७४१	२०३२९३.७
३.	विविध खर्च						
	i. अन्य खर्च (रु.५००० x १२ महिना)	६००००	६४५००	६९३३८	७४५३८	८०१२८	३४८५०३.५
	iii. सरुवा भ्रमण खर्च (रु.१०००० x ५ जना)	५००००	५३७५०	५७७८१	६२११५	६६७७३	२९०४१९.६
	iii. कार्यक्रम भ्रमण खर्च (रु.१०००० x १० जना)	१०००००	१०७५००	११५५६३	१२४२३०	१३३५४७	५८०८३९.१
४.	ऋण न्यायाधिकरण						
१	मसलन्द						
	i. अन्य कार्यालय सामान (रु.२०,००० x १२ महिना x ४ जना)	९६००००	१०३२०००	११०९४००	११९२६०५	१२८२०५०	५५७६०५५.४
	ii. मुद्दाको लागि (रु.५०० x १००० मुद्दा)	५०००००	५३७५००	५७७८१३	६२११४८	६६७७३५	२९०४१९५.५
२.	उपभोग्य सामग्री						
	i. विद्युत र पानी (रु.५००० x १२ महिना x ४ जना)	२४००००	२५८०००	२७७३५०	२९८१५१	३२०५१३	१३९४०९३.८
	ii. इन्धन (पेट्रोल, डिजेल, र ग्यास) (रु.५००० x १२ महिना x ४ जना)	२४००००	२५८०००	२७७३५०	२९८१५१	३२०५१३	१३९४०९३.८

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत						
	iii. इन्धन कार्यालय संचालन (रु.२०००० x १२ महिना x ४ जना)	९६००००	१०३२०००	११०९४००	११९२६०५	१२८२०५०	५५७६०५५.४
	iv. पत्रपत्रिका, राजपत्र (रु.५००० x १२ महिना x ४ जना)	२४००००	२५८०००	२७७३५०	२९८१५१	३२०५१३	१३९४०१३.८
	v. टैफिफोन (रु.१५००० x १२ महिना x ४ जना)	७२००००	७७४०००	८३२०५०	८९४४५४	९६१५३८	४१८२०४१.५
	vi. कार्यालय मर्मतका लागि (रु.१५००० x १२ महिना x ४ जना)	७२००००	७७४०००	८३२०५०	८९४४५४	९६१५३८	४१८२०४१.५
	vii. हुलाक खर्च (रु.१०००० x १२ महिना x ४)	४८००००	५१६०००	५५४७००	५९६३०३	६४१०२५	२७८८०२७.७
	viii. इजलास मार्सल र पियनको पोशाक (रु.५००० x २२ जना)	११००००	११८२५०	१२७११९	१३६६५३	१४६९०२	६३८९२३
	ix. कार्यालय भाडा (रु.२५००० x १२ महिना x ४)	१२०००००	१२९००००	१३८६७५०	१४९०७५६	१६०२५६३	६९७००६९.२
३.	विविध खर्च						
	i. अन्य खर्च (रु.५००० x १२ महिना)	२४००००	२५८०००	२७७३५०	२९८१५१	३२०५१३	१३९४०१३.८
	iii. सरुवा भ्रमण खर्च (रु.१०००० x ५ जना x ४)	२०००००	२१५०००	२३११२५	२४८४५९	२६७०९४	११६१६७८.२
	iii. कार्यक्रम भ्रमण खर्च (रु.१०००० x १० जना x ४)	४०००००	४३००००	४६२२५०	४९६९१९	५३४१८८	२३२३३५६.४
	ऋण न्यायाधिकरण र अन्य अदालतको जम्मा	२०४८००००	२२०१६०००	२३६६७२००	२५४४२२४०	२४७८६३०७	११६३९१७४७
	जिल्ला अदालत						
क	मसलन्द						
क	कार्यालयको लागि मसलन्द सामान (कार्यालय सामाग्री समेत (रु.२५००० x ७५ अदालत) हिटर, फ्यान, युरो गार्ड, फिल्डर, ...)	१८७५०००	२०१५६२५	२१६६७९७	२३२९३०७	२५०४००५	१०८९०७३३.२
ख.	मुद्दाको लागि (रु.३०० x ९०० मुद्दा x ७५ अदालत)	२०२५००००	२१७६८७५०	२३४०१४०६	२५१५६५१२	२७०४३२५०	११७६९९१८.१
ग.	मिसिल सडाउने (रु.२ x २५०००००)	५००००००	५३७५०००	५७७८१२५	६२११४८४	६६७७३४६	२९०४१९५५.१
ग.	उपभोग्य सामाग्री						
	i. विद्युत र पानी (रु.६००० x १२ महिना x ७५ अदालत)	५४०००००	५८०५०००	६२४०३७५	६७०८४०३	७२११५३३	३१३६५३११.५
	ii. इन्धन (पेट्रोल, डिजेल, र ग्यास) (रु.५००० x ४ महिना x ७५ अदालत)	१५०००००	१६१२५००	१७३३४३८	१८६३४४५	२००३२०४	८७१२५८६.५
	iii. इन्धन सवारी साधन (रु.१००० x १२ महिना x ६०)	७२०००००	७७४००००	८३२०५००	८९४४५४	९६१५३७८	४१८२०४१५.३
	iv. पत्रपत्रिका, राजपत्र (रु.२००० x १२ महिना x ७५)	१८०००००	१९३५०००	२०८०१२५	२२३६१३४	२४०३८४४	१०४५५१०३.८

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत						
	v. टेलिफोन (रु.१५००० x १२ x ७५)	४५०००००	४८३७५००	५२००३९३	५५९०३३६	६००९६९९	२६९३७७५.६
	vi. कार्यालय मर्मतका लागि (रु.८००० x १२ महिना x ७५)	७२०००००	७७४००००	८३२०५००	८९४४५३८	९६९५३७८	४९८२०४९५.३
	vii. विविध खर्च (रु.१,००० x १२ महिना x ७५)	९०००००	९६७५००	१०४००६३	१११८०६७	१२०९९२२	५२२७५५९.९
	viii. सरुवा भ्रमण खर्च (रु.१०००० x ७ जना x ७५)	५२५००००	५६४३७५०	६०६७०३९	६५२२०५९	७०११२९३	३०४९४०५२.८
	ix. कार्यक्रम भ्रमण खर्च (रु.१०००० x १० जना x ७५)	७५०००००	८०६२५००	८६६७९८८	९३९७२२७	१००९६०९९	४३५६२९३२.६
	x. हुलाक सेवा (रु.५००० x १२ महिना x ७५)	४५०००००	४८३७५००	५२००३९३	५५९०३३६	६००९६९९	२६९३७७५.६
	xi. वेन्च मार्सल र पिउनको लागि पोशाक (रु.५००० x ७३ जना)	३५६५०००	३८३२३७५	४११९८०३	४४२८७८८	४७६०९४७	२०७०६९१४
	xii. कार्यालय भाडा (रु.७५०० x १२ महिना x ६०)	५४०००००	५८०५०००	६२४०३७५	६७०८४०३	७२११५३३	३९३६५३९१.५
	जिल्ला अदालतका लागि जम्मा	८१८४००००	८७९७८०००	९४५७६३५०	१०१६६९५७६	१०९२९४७९४	४७५३५८७२९
	संचालन खर्चको कूल जम्मा	१९७०७००७२	२१३४०८०२७	२३०८४५०२९	२४९४६३५०७	२६६७८७९६९	११५७५७४६०४
	मुख्य कार्यको कूल जम्मा	६४०१२३३९०	६८९६९०३४४	७४२८४८५२०	७९९८६७२५९	८५८४७२००३	३७३९००९५९६
र.उ.१	न्यायपालिकाको व्यवस्थापन क्षमतालाई सुदृढ, सक्षम र प्रभावकारी तुल्याउने						
क	संस्थागत आवश्यकता पहिचानको लागि नीति निर्माण अध्ययन						
	i. अनुसन्धानकर्ता (रु.२५,००० x ६ महिना x २ जना)	३०००००					३०००००
	ii. यातायात (रु.१०००० x १० x २ जना)	२०००००					२०००००
	iii. फिल्ड अनुसन्धान (रु.१५०० x ५ x १० दिन x २ जना)	१५००००					१५००००
ख	आवश्यकता पहिचानको लागि राष्ट्रिय सम्मेलन						
	i. स्रोत व्यक्तिहरु (रु.१५०० x ६ महिना x २ जना)	९०००					९०००
	iii. सम्मेलन तयारी (रु.२५०००)	२५०००					२५०००
	iii. सहभागी लागत (रु.१०००० x ३० जना)	३०००००					३०००००
	iv. प्रतिवेदन तयारी (रु.२५०००)	२५०००					२५०००
ग.	व्यवस्थापन तालिम						
	i. व्यवस्थापन तालिम (रु.१५००० x ३०० जना)		३००००००	१५०००००			४५०००००
	कूल जम्मा	१०३४०००	३००००००	१५०००००			५५००९०००
र.उ.२	बजेट विनियोजनमा वृद्धिको लागि प्रयास गर्ने र						

सि. नं.	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत						
	बजेटको बाँडफाँड एवं खर्चमा आर्थिक स्वायत्तता प्राप्त गर्ने						
	वित्तिय स्वायत्तता विकासको परामर्श बैठक						
	i. अनुसन्धानकर्ता (रु. २५,००० x १ महिना x २ जना)	५००००					५००००
	ii. सम्मेलन तयारी (रु. २५,०००)	२५०००					२५०००
	iii. सहभागी खर्च (रु. १०००० x ३० जना)	३०००००					३०००००
	iv. प्रतिवेदन तयारी (रु. २५,०००)	२५०००					२५०००
	कूल जम्मा	४०००००					४०००००
र.उ.३	अदालतमा काम गर्ने अनुकूल वातावरण सिर्जना गर्न पूर्वाधार विकास गर्ने र स्रोत साधन जुटाउने						
क.	पूर्वाधार र सुविधा समिति						
	i. बैठक भत्ता (रु. १५,००० x ५ जना x १४ बैठक)	४५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	१०५०००
	ii. बैठक लागत (रु. २००० x १४ बैठक)	१२०००	४०००	४०००	४०००	४०००	२८०००
ख.	विद्यमान पूर्वाधार सुविधाको पुनरावलोकन						
	i. वाट्य विशेषज्ञ (रु. ५०००० x १ जना x १ महिना)	५०,०००					५०,०००
	ii. सहायक कर्मचारी (रु. २०००० x १ जना x १ महिना)	२००००					२००००
	प्रतिवेदन तयारी (रु. २५,०००)	२५०००					२५०००
ग.	पूर्वाधार सुविधा आवश्यकता पहिचान						
	i. प्राविधिक विशेषज्ञ (रु. २५,००० x ४ महिना x ५ जना)	५०००००					५०००००
	ii. यातायात (रु. १०००० x १० x २ जना)	२०००००					२०००००
	iii. फिल्ड अनुसन्धान (रु. १५,००० x ५ दिन x १० जिल्ला x २ जना)	१५००००					१५००००
	प्रतिवेदन तयारी (रु. २५,०००)	२५०००					२५०००
घ.	राष्ट्रिय स्तरको पूर्वाधार परामर्श बैठक						
	i. स्रोत व्यक्ति (रु. १५,००० x ३ महिना x ५ जना)	२२५००					२२५००
	ii. सम्मेलन तयारी (रु. २५,०००)	२५०००					२५०००
	iii. सहभागी लागत (रु. १०००० x ३० जना)	३०००००					३०००००
	iv. प्रतिवेदन तयारी (रु. २५,०००)	२५०००					२५०००
ङ.	पूर्वाधार सेवा सुविधा विकास योजना						
	i. प्राविधिक विशेषज्ञ	२२५००००					२२५००००

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत (रु. ७५००० x ६ महिना x ५ जना)						
	ii. यातायात (रु. १०००० x १० x ५ जना)	५०००००					५०००००
	iii. नमूना बनावटको विकास (रु. १००००० x १०)	१००००००					१००००००
	कूल जम्मा	५१४९५००	१९०००	१९०००	१९०००	१९०००	५२२५५००
च.	पूर्वाधार सेवा सुविधा योजनाको कार्यान्वयन						
	भवन निर्माणको आवश्यकता पहिचान रु. १५०० (वर्ग फिट स्ट्याण्डर्स दर)						
	i. सर्वोच्च अदालत (११७०४० वर्ग फि.)		८७७८००००	८७७८००००			१७५५६००००
	ii. पुनरावेदन अदालत विराटनगर (१९४८० वर्ग फि.)		१४६१००००	१४६१००००			२९२२००००
	iii. पुनरावेदन अदालत जुम्ला (१२००० वर्ग फि.)		९००००००	९००००००			१८००००००
	जिल्ला अदालत						
	रुपन्देही (१९४०० वर्ग फि.)	१४५५००००	१४५५००००				२९१०००००
	ताप्लेजुङ (९६६० वर्ग फि.)			७२४५०००	७२४५०००		१४४९००००
	तेह्रथुम (९६६० वर्ग फि.)	७२४५०००	७२४५०००				१४४९००००
	खोटाङ (९६६० वर्ग फि.)			७२४५०००	७२४५०००		१४४९००००
	रामेछाप (९६६० वर्ग फि.)	७२४५०००	७२४५०००				१४४९००००
	सिन्धुपाल्चोक (९६६० वर्ग फि.)	७२४५०००	७२४५०००				१४४९००००
	रसुवा (९६६० वर्ग फि.)	७२४५०००	७२४५०००				१४४९००००
	पर्वत (९६६० वर्ग फि.)			७२४५०००	७२४५०००		१४४९००००
	भक्तपुर (९६६० वर्ग फि.)			७२४५०००	७२४५०००		१४४९००००
काठमाडौं (५०,००० वर्ग फि.)			३७५०००००	३७५००००		७५००००००	
अन्य न्यायाधिकरण (१४६०० वर्ग फि. x ७ वटा)				७६६५००००	७६६५००००	१५३३००००००	
ii	अनुमानित भवन निर्माणको आवश्यकता (सर्भे विवरणको आधारमा निश्चित हुने (२८ जिल्ला अदालत x १५००० वर्ग फि. औषत x रु. १५००))	१२६००००००	१२६००००००	१२६००००००	२१७५०००००	२१७५०००००	६३०००००००
	अनुमानित मर्मत सभार लागत (अनुसन्धान, प्रतिवेदन पश्चात निश्चित हुने (५८ अदालत x ५०० औषत १५००० व. फिट)	१२६००००००	१२६००००००	१२६००००००	२१७५०००००	२१७५०००००	६३०००००००
	भवन निर्माणको लागि कूल जम्मा	१६९५३००००	२८०९२००००	३०३८७००००	२६९१३००००	२०२६५००००	१२२६१०००००
	अनुमानित कूल जम्मा (कूल अदालतको लागि औषत १५००० वर्ग फि. x ५००)	०	०	०	२१७५०००००	२१७५०००००	४३५००००००
	मर्मत सभारको कूल जम्मा	०	०	०	२१७५०००००	२१७५०००००	४३५००००००
iv	जग्गा खरिद						
	सर्वोच्च अदालत (४८००००० x ५० रोपनी)		२४०००००००				२४०००००००

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्हा अदालत						
	रुपन्देही (१००००००० x १ विघा)		१०००००००				१०००००००
	जुम्ला पुनरावेदन अदालत (५००००० x ५ रोपनी)		२५०००००				२५०००००
	डोल्पा जिल्हा अदालत (५००००० x ५ रोपनी)		२५०००००				२५०००००
	रोल्पा जिल्हा अदालत (५००००० x ५ रोपनी)		२५०००००				२५०००००
	डोटी जिल्हा अदालत (५००००० x ५ रोपनी)		२५०००००				२५०००००
	अछाम जिल्हा अदालत (५००००० x ५ रोपनी)		२५०००००				२५०००००
	इलाम जिल्हा अदालत (५००००० x ५ रोपनी)		२५०००००				२५०००००
	पर्वत जिल्हा अदालत (५००००० x ५ रोपनी)		२५०००००				२५०००००
	न्यायाधिकरण र अन्य अदालत (४८००००० वर्ग फि. x ६ रोपनी x ७ वटा)		२०१६०००००				२०१६०००००
v.	आंशिक भूमि प्राप्ति गर्ने (खरिद)						
	ताप्लेजुङ जिल्हा अदालत (रु.५,००००००x२ रोपनी)		१०००००००				१०००००००
	भोजपुरजिल्हा अदालत (रु.५,००००० x ३ रोपनी)			१५०००००			१५०००००
	सिराहा जिल्हा अदालत (रु.५,००००० x १४ कठ्ठा)			७००००००			७००००००
	धनकुटा जिल्हा अदालत (रु.५,०००००x३ रोपनी)			१५०००००			१५०००००
	सप्तरी जिल्हा अदालत (रु.५,०००००x११ कठ्ठा)			५५०००००			५५०००००
	खोटाङ जिल्हा अदालत (रु.५,०००००x५ रोपनी)			२५०००००			२५०००००
	महोत्तरी जिल्हा अदालत (रु.५,००००० x १० कठ्ठा)			५००००००			५००००००
	सर्लाही जिल्हा अदालत (रु.५,०००००x१५ कठ्ठा)			७५०००००			७५०००००
	सिन्धुली जिल्हा अदालत (रु.५,००००० x ११ कठ्ठा)			५५०००००			५५०००००
	रामेछाप जिल्हा अदालत (रु.५,००००० x १५ कठ्ठा)		७५०००००				७५०००००
	वारा जिल्हा अदालत (रु.५,००००० x ३ कठ्ठा)			१५०००००			१५०००००
	पर्सा जिल्हा अदालत (रु.५,००००० x ८ कठ्ठा)			४००००००			४००००००
	मकवानपुर जिल्हा अदालत (रु.५,००००० x ६ कठ्ठा)			३००००००			३००००००
	काठमाडौं जिल्हा अदालत (रु.४८,०००० x १० रोपनी)		४८००००००				४८००००००
	भक्तपुर जिल्हा अदालत (रु.५,००००० x १३ रोपनी)			६५०००००			६५०००००
	ललितपुर जिल्हा अदालत (रु.५,००००० x ११ रोपनी)			५५०००००			५५०००००

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत						
	धादिङ जिल्ला अदालत (रु.५,००००० x १ रोपनी)			५०००००			५०००००
	गोर्खा जिल्ला अदालत (रु.५,००००० x २ रोपनी)			१००००००			१००००००
	लमजुङ जिल्ला अदालत (रु.५,००००० x ४ रोपनी)			२००००००			२००००००
	तनहुँ जिल्ला अदालत (रु.५,००००० x २ रोपनी)			१००००००			१००००००
	पाल्पा जिल्ला अदालत (रु.५,००००० x १ रोपनी)			५०००००			५०००००
	नवलपरासी जिल्ला अदालत (रु.५,००००० x ९ कठठा)			४५०००००			४५०००००
	कपिलवस्तु जिल्ला अदालत (रु.५,००००० x ३ कठठा)			१५०००००			१५०००००
	अर्खाघाची जिल्ला अदालत (रु.५,००००० x २.५ रोपनी)			१२५००००			१२५००००
	म्याग्दी जिल्ला अदालत (रु.५,००००० x २.५ रोपनी)			१२५००००			१२५००००
	मृगु जिल्ला अदालत (रु.५,००००० x १ रोपनी)				५०००००		५०००००
	हुल्ला जिल्ला अदालत (रु.५,००००० x १ रोपनी)				५०००००		५०००००
	जाजरकोट जिल्ला अदालत (रु.५,००००० x ३ रोपनी)		१५०००००				१५०००००
	सल्यान जिल्ला अदालत (रु.५,००००० x २ रोपनी)				१००००००		१००००००
	दाङ जिल्ला अदालत (रु.५,००००० x ५ कठठा)				२५०००००		२५०००००
	बाँके जिल्ला अदालत (रु.५,००००० x ५ कठठा)				२५०००००		२५०००००
	वर्दिया जिल्ला अदालत (रु.५,००००० x ७ कठठा)				३५०००००		३५०००००
	वाजुरा जिल्ला अदालत (रु.५,००००० x १.५ रोपनी)				७५००००		७५००००
	अछाम जिल्ला अदालत (रु.५,००००० x २.५ रोपनी)		१२५००००				१२५००००
	दार्चुला जिल्ला अदालत (रु.५,००००० x २.५ रोपनी)				१२५००००		१२५००००
	रसुवा जिल्ला अदालत (रु.५,००००० x ५ रोपनी)		२५०००००				२५०००००
	पुनरावेदन अदालत राजविराज (रु.५,००००० x ९ कठठा)				४५०००००		४५०००००
	पुनरावेदन अदालत हेटौडा (रु.५,००००० x ८ कठठा)				४००००००		४००००००
	पुनरावेदन अदालत नेपालगंज (रु.५,००००० x १० कठठा)				५००००००		५००००००

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत						
	पुनरावेदन अदालत तुल्सीपुर (रु.१,००००० x १५ कठ्ठा)			१५०००००			१५०००००
	जग्गा खरिदको कूल जम्मा		५३९८५००००	८३५०००००	१२५०००००		६३५८५००००
	यातायात सुविधा						
	मोटरकारहरु						
	सर्वोच्च अदालत (३० मोटर x रु.२५०००००)		१७५०००००	१७५०००००	२०००००००	२०००००००	७५००००००
	पुनरावेदन अदालत (७५ जिप x रु.१६०००००)		२८८०००००	३०४०००००	३०४०००००	३०४०००००	१२०००००००
	जिल्ला अदालत (८५ जिप x रु.१६०००००)		३३६०००००	३३६०००००	३३६०००००	३५२०००००	१३६००००००
	अन्य अदालत र न्यायाधिकरण (६ जिप x रु.१६०००००)		१६०००००	१६०००००	३२०००००	३२०००००	९६०००००
	वसहरु						
	सर्वोच्च अदालत (४ वस x रु.२५०००००)		१०००००००				१०००००००
	पुनरावेदन अदालत पाटन (२ वस x रु.२५०००००)		५००००००				५००००००
	जिल्ला अदालत काठमाडौं (२ वस x रु.२५०००००)		५००००००				५००००००
	ललितपुर जिल्ला अदालत (१ वस x रु.२५०००००)		२५०००००				२५०००००
	भक्तपुर जिल्ला अदालत (१ वस x रु.२५०००००)		२५०००००				२५०००००
	मोटरसाइकल, जम्मा (५० वटा x रु.११५०००)		२८७५०००	२८७५०००			५७५००००
	साईकल जम्मा (२०० वटा x रु.५०००)		५०००००	५०००००			१००००००
	यातायात सुविधाको जम्मा		१०९८७५०००	८६४७५०००	८७२०००००	८८८०००००	३७२३५००००
	फर्निचर						
	सर्वोच्च अदालत						
	टेबुल (२ टेबुल x २५ च्याम्वर x रु.६०००)					३०००००	३०००००
	मेच (२ टेबुल x २५ च्याम्वर x रु.५५००)					२७५०००	२७५०००
	च्याम्वर पुस्तकालय (२५x५०००० (पुस्तक सहित)					१२५००००	१२५००००
	वैठक कक्ष (१ कक्ष x ५००००००)					५०००००	५०००००
	सम्मेलन कक्ष (१ कक्ष x १००००००)					१००००००	१००००००
	प्रधान न्यायाधीशको निजी सचिवको सचिवालय (रु.१००००००)					१०००००	१०००००
	रजिष्ट्रारको निजी सचिवको सचिवालय (रु.१००००००)					१०००००	१०००००
	रजिष्ट्रारको सचिवालय					२०००००	२०००००

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत (२ रजिष्टार x रु.१०००००)						
	सह रजिष्टारको कार्यालय (५ रजिष्टार x रु.५००००)					२५००००	२५००००
	उप रजिष्टारको कार्यालय (७ उपरजिष्टार x रु.३००००)					२१००००	२१००००
	मुद्दा शाखाको अफिस (२० जना x रु.२००००)					४०००००	४०००००
	इजलास अधिकृतको कार्यालय (१३ कक्ष x रु.३००००)					३९००००	३९००००
	लेखा शाखा (५ कोठा x रु.२००००)					१०००००	१०००००
	प्रशासन शाखा (४ कोठा x रु.२००००)					८००००	८००००
	सम्पादन शाखा (१ कोठा x रु.२००००)					२००००	२००००
	विधिविज्ञान प्रयोगशाला (३ कोठा x रु.५००००)					१५००००	१५००००
	कार्यान्वयन शाखा (१० कोठा x रु.५००००)					५०००००	५०००००
	कानूनी सहायता शाखा (७ कोठा x रु.२००००)					१४००००	१४००००
	जानकारी तथा सूचना प्रविधि शाखा (५ कोठा x रु.२००००)					१०००००	१०००००
	मुद्दा दर्ता शाखा (३ कोठा x रु.२००००)					६००००	६००००
	चिठीपूजिर्ज दर्ता शाखा (५ कोठा x रु.२००००)					१०००००	१०००००
	भौतिक र योजना प्रशासन शाखा (६ कोठा x रु.२००००)					१२००००	१२००००
	अनुसन्धान शाखा (१ कोठा x रु.२००००)					२००००	२००००
	अनुगमन तथा निरीक्षण शाखा (१ कोठा x रु.२००००)					२००००	२००००
	कार्यकारी शाखा (१ कोठा x रु.२००००)					२०,०००	२०,०००
	प्रतिक्षालय कोठा (१ कोठा x रु.५००००)					५००००	५००००
	सूचना प्रविधि कोठा (१ कोठा x रु.५००००)					५००००	५००००
	टेलिफोन एक्सचेन्ज शाखा (१ कोठा x रु.२००००)					२००००	२००००
	प्राविधिक सहायक कोठा (१ कोठा x रु.२००००)					२००००	२००००
	सुरक्षा शाखा (१ कोठा x रु.२००००)					२००००	२००००
	प्रकाशन विक्रि कोठा (१ कोठा x रु.२००००)					२००००	२००००
	इन्जिनियरको कार्यालय (१ कोठा x रु.२००००)					२००००	२००००
	विशेष बैठक कोठा (२ कोठा x रु.५००००)					१०००००	१०००००
	दराज (२० वटा x रु.१२,०००)					२४००००	२४००००
	जम्मा (सर्वोच्च अदालत फर्निचर)					६९४५०००	६९४५०००
	पुनरावेदन अदालत						

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत						
	टेबुल (२ टेबुल x ९६ च्याम्बर x रु.६०००)				५७६०००	५७६०००	११५२०००
	मेच (२ टेबुल x ९६ च्याम्बर x रु.५५००)				५२८०००	५२८०००	१०५६०००
	च्याम्बर पुस्तकालय (पुस्तक सहित) (९६x५००००)				२४०००००	२४०००००	४८०००००
	च्याम्बर फर्निचर (९६ च्याम्बर x रु.२५०००)				१२०००००	१२०००००	२४०००००
	इजलास फर्निचर (४८ च्याम्बर x रु.१०००००)				२४०००००	२४०००००	४८०००००
	दराज (२० वटा x रु.१२०००)				१२००००	१२००००	२४००००
	वैठक कक्ष (१ कक्ष x २००००० x १६ अदालत)				१६०००००	१६०००००	३२०००००
	सम्मेलन कक्ष (१ कक्ष x २००००० x १६ अदालत)				१६०००००	१६०००००	३२०००००
	रजिष्टारको सचिवालय (१ कक्ष x ५०००० x १६ अदालत)				४०००००	४०००००	८०००००
	उप रजिष्टारको कार्यालय (१३ कक्ष x २००००)				१२००००	१४००००	२६००००
	मुद्दा शाखाको अफिस (१६ जना x रु.५००००)				४०००००	४०००००	८०००००
	इजलास अधिकृतको कार्यालय (३ x १०००० x १६ अदालत)				२४००००	२४००००	४८००००
	लेखा शाखा (१ कोठा x रु.२०००० x १६ अदालत)				१६००००	१६००००	३२००००
	प्रशासन शाखा (१ कोठा x रु.१०००० x १६ अदालत)				८००००	८००००	१६००००
	विधिविज्ञान प्रयोगशाला (२ x रु.२०००० x १)				२००००	२००००	४००००
	कानूनी सहायता शाखा (१ x रु.१०००० x १६)				८००००	८००००	१६००००
	जानकारी तथा सूचना प्रविधि शाखा (१ कोठा x रु.१०००० x १६ अदालत)				८००००	८००००	१६००००
	मुद्दा दर्ता शाखा (१ x रु.१०००० x १६)				८००००	८००००	१६००००
	चिठीपूजि दर्ता शाखा (१ x रु.१०००० x १६)				८००००	८००००	१६००००
	कार्यकारी कक्ष (१००००x१x१६)				८०,०००	८०,०००	१६००००
	प्रतिक्षालय कोठा (१ x रु.२०००० x १६)				१६००००	१६००००	३२००००
	सूचना प्रविधि कोठा (१ x रु.२०००० x १६)				१६००००	१६००००	३२००००
	टेलिफोन एक्सचेन्ज शाखा (१ x रु.१०००० x १६)				८००००	८००००	१६००००
	प्राविधिक सहायक कोठा (१ x रु.१०००० x १६)				८००००	८००००	१६००००
	सुरक्षा शाखा (१ x रु.१०००० x १६)				८००००	८००००	१६००००
	जम्मा (पुनरावेदन अदालत फर्निचर)				१२८०४०००	१२८२४०००	२५६२८०००
	विशेष अदालत						
	टेबुल (३ टेबुल x १ च्याम्बर x रु.६०००)				१२०००	६०००	१८०००
	मेच (३ टेबुल x १ च्याम्बर x रु.५५००)				११०००	५५००	१६५००
	च्याम्बर पुस्तकालय (पुस्तक सहित) (१x५००००)				५००००		५००००

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत						
	च्याम्बर फर्निसिड (१ च्याम्बर x रु.५००००)				५००००		५००००
	इजलास फर्निसिड (१ च्याम्बर x रु.१०००००)				१०००००		१०००००
	वैठक कक्ष (१ कक्ष x १०००००)					१०००००	१०००००
	रजिष्ट्रारको सचिवालय (१ कक्ष x ५०००० x १ अदालत)				५००००		५००००
	उप रजिष्ट्रारको कार्यालय (२ कक्ष x २००००)				४००००		४००००
	मुद्दा शाखाको अफिस (५ x रु.१००००)				५००००		५००००
	मुद्दा शाखा (५ x १००००)				२००००		२००००
	लेखा शाखा (१ कोठा x रु.१००००)				१००००		१००००
	प्रशासन शाखा (१ कोठा x रु.१००००)				१००००		१००००
	मुद्दा दर्ता शाखा (१ x रु.१००००)				१००००		१००००
	चिठीपूजिर्ज दर्ता शाखा (१ x रु.१००००)				१००००		१००००
	प्रतिक्षालय कोठा (१ x रु.२००००)				२००००		२००००
	सूचना प्रविधि कोठा (१ x रु.२००००)				२००००		२००००
	सुरक्षा शाखा (१ x रु.२००००)				२००००		२००००
	दराज (१ x रु.१२०००)				१२०००		१२०००
	जम्मा (विशेष अदालत फर्निचर)				४९५०००	१११५००	६०६५००
	श्रम अदालत						
	टेबुल (१ टेबुल x १ च्याम्बर x रु.६०००)				६०००		६०००
	मेच (१ टेबुल x १ च्याम्बर x रु.५५००)				५५००		५५००
	च्याम्बर पुस्तकालय (पुस्तक सहित) (१x२००००)				२००००		२००००
	च्याम्बर फर्निसिड (१ च्याम्बर x रु.२००००)				२००००		२००००
	इजलास फर्निसिड (१ च्याम्बर x रु.५००००)				५००००		५००००
	वैठक कक्ष (१ कक्ष x १०००००)				१०००००		१०००००
	रजिष्ट्रारको सचिवालय (१ कक्ष x ३००००)				३००००		३००००
	मुद्दा शाखाको अफिस (२ x रु.१००००)				२००००		२००००
	लेखा शाखा (१ कोठा x रु.१००००)				१००००		१००००
	प्रशासन शाखा (१ कोठा x रु.१००००)				१००००		१००००
	मुद्दा दर्ता शाखा (१ x रु.१००००)				१००००		१००००
	चिठीपूजिर्ज दर्ता शाखा (१ x रु.१००००)				१००००		१००००
	प्रतिक्षालय कोठा (१ x रु.२००००)				२००००		२००००
	सूचना प्रविधि कोठा (१ x रु.२००००)				२००००		२००००
	सुरक्षा शाखा (१ x रु.२००००)				२००००		२००००
	दराज (१ x रु.१२०००)				१२०००		१२०००
	जम्मा (श्रम अदालत फर्निचर)				३६३५००		३६३५००

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत						
	प्रशासकिक अदालत						
	टेबुल (३ टेबुल x १ च्याम्बर x रु.६०००)				१८०००		१८०००
	मेच (३ टेबुल x १ च्याम्बर x रु.५५००)				१६५००		१६५००
	च्याम्बर पुस्तकालय (पुस्तक सहित) (१x५००००)				५००००		५००००
	च्याम्बर फर्निसिड (१ च्याम्बर x रु.५००००)				५००००		५००००
	इजलास फर्निसिड (१ इजलास x रु.१०००००)				१०००००		१०००००
	वैठक कक्ष (१ कक्ष x १०००००)				१०००००		१०००००
	रजिष्ट्रारको सचिवालय (१ कक्ष x ५००००)				५००००		५००००
	उपरजिष्ट्रारको सचिवालय (१ कक्ष x २००००)				२००००		२००००
	मुद्दा शाखा कार्यालय (२ x रु.१००००)				२००००		२००००
	इजलास अधिकृतको कार्यालय (१x१००००)				१००००		१००००
	लेखा शाखा (१ कोठा x रु.१००००)				१००००		१००००
	प्रशासन शाखा (१ कोठा x रु.१००००)				१००००		१००००
	मुद्दा दर्ता शाखा (१ x रु.१००००)				१००००		१००००
	चिठीपूजिर्ज दर्ता शाखा (१ x रु.१००००)				१००००		१००००
	प्रतिक्षालय कोठा (१ x रु.२००००)				२००००		२००००
	सूचना प्रविधि कोठा (१ x रु.२००००)				२००००		२००००
	सुरक्षा शाखा (१ x रु.२००००)				२००००		२००००
	दराज (१ x रु.१२०००)				१२०००		१२०००
	जम्मा (प्रशासनिक अदालत फर्निचर)				५४६५००		५४६५००
	राजस्व न्यायाधिकरण						
	टेबुल (३ टेबुल x १ च्याम्बर x रु.६००० x ४)				३६०००	३६०००	७२०००
	मेच (३ टेबुल x १ च्याम्बर x रु.५५०० x ४)				३३०००	३३०००	६६०००
	च्याम्बर पुस्तकालय (पुस्तक सहित) (३x२०००० x ४)				१२००००	१२००००	२४००००
	च्याम्बर फर्निसिड (१ च्याम्बर x रु.२०००० x ४)				४००००	४००००	८००००
	इजलास फर्निसिड (४ इजलास x रु.५०००० x ४)				४०००००	४०००००	८०००००
	वैठक कक्ष (१ कक्ष x ५०००० x ४)				१०००००	१०००००	२०००००
	रजिष्ट्रारको सचिवालय (१ कक्ष x ३०००० x ४)				६००००	६००००	१२००००
	मुद्दा शाखा कार्यालय (१ x रु.१०००० x ४)				२००००	२००००	४००००
	लेखा शाखा (१ कोठा x रु.१०००० x ४)				२००००	२००००	४००००
	मुद्दा दर्ता शाखा (१ x रु.१०००० x ४)				२००००	२००००	४००००
	चिठीपूजिर्ज दर्ता शाखा (१ x रु.१०००० x ४)				२००००	२००००	४००००
	प्रतिक्षालय कोठा (१ x रु.२००००x४)				४००००	४००००	८००००
	सूचना प्रविधि कोठा (१ x रु.२०००० x ४)				४००००	४००००	८००००

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत						
	सुरक्षा शाखा (१ x रु.२०००० x ४)				४००००	४००००	८००००
	दराज (४ x रु.१२०००)				२४०००	२४०००	४८०००
	जम्मा (राजश्व न्यायाधिकरण फर्निचर)				१०१३०००	१०१३०००	२०२६०००
	जिल्ला अदालत						
	टेबुल (२ टेबुल x १३५ च्याम्बर x रु.६०००)			५४००००	५४००००	५४००००	१६२००००
	मेच (२ टेबुल x १३५ च्याम्बर x रु.५५००)			४९५०००	४९५०००	४९५०००	१४८५०००
	च्याम्बर पुस्तकालय (पुस्तक सहित) (१३५x२००००)			९०००००	९०००००	९०००००	२७०००००
	च्याम्बर फर्निसिड (१३५ च्याम्बर x रु.२००००)			९०००००	९०००००	९०००००	२७०००००
	इजलास फर्निसिड (१३५ इजलास x रु.४००००)			१८०००००	१८०००००	१८०००००	५४०००००
	दराज (८५ वटा x रु.१२०००)			३४००००	३४००००	३४००००	१०२००००
	वैठक कक्ष (१ कक्ष x ५०००० x ७५)			१२५००००	१२५००००	१२५००००	३७५००००
	जिल्ला अदालतको रजिष्ट्रारको सचिवालय (७५ कक्ष x २००००)			५०००००	५०००००	५०००००	१५०००००
	मुद्दा शाखा कार्यालय (६ x रु.२०००० x ७५)			३००००००	३००००००	३००००००	९००००००
	तहसिलदारको कार्यालय (७५ कक्ष x १००००)			२५००००	२५००००	२५००००	७५००००
	लेखा शाखा (१ कोठा x रु.१०००० x ७५)			२५००००	२५००००	२५००००	७५००००
	प्रशासन शाखा (१ कोठा x रु.१०००० x ७५)			२५००००	२५००००	२५००००	७५००००
	कानून सहायता शाखा (१ कोठा x रु.१०००० x ७५)			२५००००	२५००००	२५००००	७५००००
	सूचना प्रविधि कोठा (१ कोठा x रु.५००० x ७५)			१२५०००	१२५०००	१२५०००	३७५०००
	मुद्दा दर्ता शाखा (१ x रु.१०००० x ७५))			२५००००	२५००००	२५००००	७५००००
	चिठीपूजिर्ज दर्ता शाखा (१ x रु.१०००० x ७५))			२५००००	२५००००	२५००००	७५००००
	कार्यान्वयन शाखा (१ x रु.१०००० x ७५)			२५००००	२५००००	२५००००	७५००००
	टेलिफोन एक्चेन्ज कोठा (१ x रु.१०००० x ७५)			२५००००	२५००००	२५००००	७५००००
	प्राविधिक सहायक (१ x रु.१०००० x ७५)			२५००००	२५००००	२५००००	७५००००
	सुरक्षा शाखा (१ x रु.१०००० x ७५)			२५००००	२५००००	२५००००	७५००००
	फर्निचर जिल्ला अदालतका लागि जम्मा			१२३५००००	१२३५००००	१२३५००००	३७०५००००
	कूल जम्मा (सबै अदालतका फर्निचर)			१२३५००००	२७५७२०००	३३२४३५००	७३१६५५००
	सामानहरु (सबै अदालत)						
	कम्प्युटर र प्रिन्टर (३६५ वटा x रु.१२५०००)		११४०६२५०	११४०६२५०	११४०६२५०	११४०६२५०	४५६२५०००
	ल्यापटप कम्प्युटर (५ वटा x रु.१५००००)		७५००००				७५००००
	फ्याक्स (९५ वटा x रु.२००००)		४७५०००	४७५०००	४७५०००	४७५०००	१९०००००
	स्याक्यनर (२ x रु.५००००)		१०००००				१०००००
	एलसिडि प्रोजेक्टर (१ वटा x रु.३०००००)		३०००००				३०००००

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत						
	फोटोकपि मेसिन (१०० वटा x रु.१५००००)		३७५००००	३७५००००	३७५००००	३७५००००	१५००००००
	क्यांकोर्डर (१ वटा x रु.५०००००)					५०००००	५०००००
	नेटवर्किङ सर्भर सहित (रु.१००००००)		५०००००			५०००००	१००००००
	भि-स्याट (१ वटा x रु.५००००००)				५०००००		५०००००
	सफ्टवेयर डिभलेमेन्ट (रु.१००००००)		१००००००				१००००००
	सिसि सिष्टम क्यामरा (५ वटा x रु.३०००००)		१५००००				१५००००
	मेटल डिटेक्टर (१०० वटा x रु.१०००००)		१००००००				१००००००
	विधिविज्ञान प्रयोगशाला सुधार (३ वटा x रु.३०००००)		९०००००				९०००००
	पुस्तकालयको लागि पुस्तक दराज (१०० x रु.३०००००)		७५०००००	७५०००००	७५०००००	७५०००००	३०००००००
	इपाव्स सर्वोच्चको लागि अदालत (रु.५००००००)					५०००००	५०००००
	इपाव्स पुनरावेदन अदालतको लागि (१६ x रु.३००००००)		१२०००००	१२०००००	१२०००००	१२०००००	४८०००००
	इपाव्स जिल्ला अदालत (७५ x रु.३०००००)		९३७५००	९३७५००	९३७५००	९३७५००	३७५००००
	इपाव्स अन्य अदालत (७ x रु.३०००००)				१५००००	२०००००	३५००००
	वातावरणीय कुलिन मेसिन सर्वोच्च अदालत (६५ x रु.१०००००)					६५०००००	६५०००००
	वातावरणीय कुलिन मेसिन पुनरावेदन अदालत (५ x रु.१०००००० x १६ अदालत)		२००००००	२००००००	२००००००	२००००००	८००००००
	वातावरणीय कुलिन मेसिन जिल्ला अदालत (५ x रु.१०००००० x ७५ अदालत)		९३७५०००	९३७५०००	९३७५०००	९३७५०००	३७५०००००
	सोलार प्यानल्स जिल्ला अदालतहरू (२० अदालत x रु.१००००००)		१००००००	१००००००			२००००००
	युरोगार्ड (१०० वटा x रु.१५००००)		१५०००००				१५०००००
	जम्मा		४३८४३७५०	३७६४३७५०	३७२९३७५०	४४३९३७५०	१६३९७५०००
	कूल जम्मा	१७४६७९५००	९७४५०७७५०	५२३८५७७५०	६६६४३६७५०	६०७४९९७५०	२९४६९८१५००
र.ज. ४	अदालतको संख्या र भौगोलिक मुकामलाई औचित्यपूर्ण बनाउन प्रयास गर्ने र विद्यमान क्षेत्राधिकारको पुनरावलोकन गर्ने समिति लागत						
	वैठक भत्ता (५ x रु.१५०० x ६ वैठक)		४५०००				४५०००
	वैठक लागत (रु.२००० x ६ वैठक)		१२०००				१२०००
	संभाव्यता आधार टुर						
	स्रोत व्यक्तिहरू (५ x रु.२५००० x ६ वैठक)		७५००००				७५००००
	अन्य सुविधाहरू यातायात र संचार सहित		१०००००				१०००००

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत	२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
	(रु.१०००००)						
	परामर्श बैठक (राष्ट्रियस्तर)						
	स्रोत व्यक्तिहरु (५ जना x रु.१५०० x ३ दिन)	२२५००					२२५००
	सम्मेलन तयारी (रु.२५०००)	२५०००					२५०००
	सहभागी लागत (रु.१०००० x ३० जना)	३०००००					३०००००
	प्रगति तयारी (रु.२५०००)	२५०००					२५०००
	कूल जम्मा	१२७९५००					१२७९५००
र.ज.५	न्यायपालिकाको फैसला कार्यान्वयन गर्ने क्षमतालाई सुदृढ तुल्याउने						
	राष्ट्रिय सम्मेलन						
	स्रोत व्यक्तिहरु (३x रु.१५०० x ५ जना)	२२५००					२२५००
	सम्मेलन तयारी (रु.२५०००)	२५०००					२५०००
	सहभागी लागत (रु.१०००० x ३० जना)	३०००००					३०००००
	प्रगति प्रतिवेदन तयारी (रु.२५०००)	२५०००					२५०००
	नीति विकास अध्ययन						
	अनुसन्धानकर्ता (३x रु.२५०० x २ जना)	१५००००					१५००००
	यातायात (रु.१०००x २ जना x १० जिल्ला)	२०००००					२०००००
	डि.एस.ए. फिल्ड अध्ययन (रु.१५००x ५ दिन x १० जिल्ला x २ जना)	१५००००					१५००००
	प्रगति प्रतिवेदन तयारी (रु.२५०००)	२५०००					२५०००
	प्रतिवेदन प्रकाशन (रु.३००x १००० पेज)	३०००००					३०००००
	तालिम आवश्यकता पहिचान						
	स्रोत व्यक्तिहरु (३x रु.२५००० x २ जना)		१५०००				१५०००
	तालिम						
	सहायक कर्मचारीलाई फैसला कार्यान्वयन सम्बन्धी तालिम (३x रु.१०००० x ७५ जना)		२२५००००				२२५००००
	जम्मा	४७५०००	२४०००००	०	०	०	२८७५०००
र.ज.६	स्वायत्त, सक्षम, पारदर्शी र उत्तरदायित्वपूर्ण नियुक्ति र बढुवा प्रणालीको विकास एवं कार्यान्वयन गर्ने तथा न्यायपालिकाको जन संशाधनको क्षमता सुधारका लागि निरन्तर प्रयास गर्ने						
	बैठक भत्ता (५x रु.१५०० x ९ बैठक)	६७५००					६७५००
	बैठक लागत (रु.२००० x ९ बैठक)	१८०००					१८०००
	मस्यौदा ऐन कानून र निर्देशिकाको विकास गर्ने						
	स्रोत व्यक्तिहरु (२x रु.२५००० x ४ महिना)	२०००००					२०००००

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत	२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
	मानवीय स्रोत साधन विकास अनुसन्धान						
	अनुसन्धानकर्ता (३x रु.२५००० x ५ महिना)	३७५०००					३७५०००
	यातायात (३ जनाx रु.१०००० x १० जिल्ला)	३०००००					३०००००
	डि.एस.ए.फिल्ड (२ जनाx रु.१५०० x ५ दिन x १० जिल्ला)	२२५०००					२२५०००
	तालिम आवश्यकता पहिचान र न्यायाधीश एवं कर्मचारीको सेवा शर्त सुविधा सम्बन्धी क्षेत्रीय परामर्श बैठक						
	स्रोत व्यक्ति (३x रु.१५०० x ३ महिना x ५ क्षेत्र)	६७५००					६७५००
	बैठक तयारी (रु.२५०००)	२५०००					२५०००
	सहभागी खर्च (३x रु.१००० x ५ क्षेत्र)	१५०००००					१५०००००
	प्रतिवेदन तयारी (रु.२५०००)	२५०००					२५०००
	न्यायाधीश र कर्मचारीको सेवाको शर्त सुविधा पुनरावलोकन						
	स्रोत व्यक्तिहरु (२x रु.२५००० x २ महिना)	१०००००					१०००००
	तालिम						
	साधारण कम्प्युटर तालिम (१००० जना x रु.१००००)		२५०००००	२५०००००	२५०००००	२५०००००	१०००००००
	अन्य तालिम (आवश्यकतानुसार जानकारी दिलाउने) (रु.१०००० x ५००० जना)		१२५०००००	१२५०००००	१२५०००००	१२५०००००	५०००००००
	कूल जम्मा	२९०३०००	१५००००००	१५००००००	१५००००००	१५००००००	६२९०३०००
र.उ.७	सम्बद्ध कानूनहरुको पुनरावलोकन गर्ने र कानूनी एवं न्याय सेवाको स्तरियतामा वृद्धि गर्न अदालती कार्यविधिलाई सरल बनाउने						
	समिति खर्च						
	बैठक भक्ता (६x रु.१५००० x ६ बैठक)	४५०००					४५०००
	बैठक खर्च (रु.२००० x ६ बैठक)	१२०००					१२०००
	अदालत कार्यविधिको पुनरावलोकन						
	स्रोत व्यक्ति (२x रु.२५००० x ५ महिना)	३०००००					३०००००
	राष्ट्रियस्तरको परामर्श बैठक						
	स्रोत व्यक्ति (३x रु.१५०० x २ जना)	९०००					९०००
	सम्मेलन तयारी (रु.२५०००)	२५०००					२५०००
	सहभागी खर्च (रु.१०००० x ३० जना)	३०००००					३०००००
	प्रगति विवरण बनाउन (रु.२५०००)	२५०००					२५०००
	कूल जम्मा	७१६०००					७१६०००
र.उ. ८	आफ्नो कार्यविधि व्यवस्थित गर्न नियम बनाउन पाउने अधिकारमा न्यायिक स्वयत्तता प्राप्त गर्ने						

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत						
	कार्यदल लागत						
	वैठक भत्ता (५x रु.१५००० x ६ वैठक)	४५०००					४५०००
	वैठक खर्च (रु.२००० x ६ वैठक)	१२०००					१२०००
	परामर्श वैठक (रु.२५०००)	२५०००					२५०००
	प्रतिवेदन तयारी (रु.२५०००)	२५०००					२५०००
	जम्मा	१०७०००					१०७०००
र.उ.९	न्यायक्षेत्रसंग सम्बन्धित न्यायक्षेत्र भित्र र बाहिरका संस्थाहरुसंगको संचार, समन्वय र अन्तरक्रियालाई सुदृढ तुल्याउने						
	अदालतमा सर्म्पक कक्ष स्थापना (रु.१०००० x १०० अदालत)	२००००००	४००००००	४००००००			१०००००००
	सूचना कक्षका अधिकृतको लाग तालिम (२ जनाx रु.२०००० x १०० अदालत)	८०००००	१६०००००	१६०००००			४००००००
	न्यायक्षेत्र फोरम						
	केन्द्रियस्तरको न्यायाधीशक्षेत्र फोरम (कार्यालय स्थापना रु.२५००००)	२५००००					२५००००
	न्याय क्षेत्र वैठक कक्ष (केन्द्रीय) (२० जनाx रु.२००० x २०वैठक)	१६००००	१६००००	१६००००	१६००००	१६००००	८०००००
	जिल्लास्तरीय न्याय क्षेत्र वैठक (१० जनाx रु.१००० x ७५ जिल्ला)	१५००००	१५००००	१५००००	१५००००	१५००००	७५००००
	नीति नियम निर्देशिकाको विकास (संचार र साभेदारी)						
	स्रोत व्यक्तिहरु (२ जनाx रु.२५००० x १ महिना)	५००००					५००००
	निर्देशिका तयारी (२ जनाx रु.२०००० x १०० अदालत)	२५०००					२५०००
	कूल जम्मा	३४३५०००	५९१००००	५९१००००	३१००००	३१००००	१५८७५०००
र.उ. १०	न्याय प्रणालीलाई बढी पारदर्शी र उत्तरदायित्वपूर्ण बनाउन यसका अनुसन्धानात्मक र अनुशासनात्मक संयन्त्रहरुलाई सुदृढ बनाउने						
	कार्यदल लागत						
	वैठक भत्ता (५ जनाx रु.१५०० x ३ वैठक)	२२५००					२२५००
	वैठक खर्च (रु.२००० x ३ वैठक)	६०००					६०००
	अदालत प्रयोगकर्ताको वडापत्र विकास						
	स्रोत व्यक्ति (१ जनाx रु.२५००० x १ महिना)	२५०००					२५०००
	क्षेत्रिय परामर्श वैठक						
	स्रोत व्यक्ति (२ जनाx रु.१५०० x५ क्षेत्र x३ दिन)	४५०००					४५०००

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत	२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
	वैठक तयारी (रु.२५०००)	२५०००					२५०००
	सहभागी खर्च (३० जना x रु.१०००० x ५ क्षेत्र)	१५०००००					१५०००००
	जानकारीमूलक सामग्रीको विकास						
	पम्पेल्ड र चार्टर तयारी (रु.२५०००)		२५०००				२५०००
	बडापत्रको प्रकाशन (रु.५०००००)		५०००००				५०००००
	वितरण खर्च (रु.५००००)		५००००				५००००
	कूल जम्मा	१६२३५००	५७५०००				२१९८५००
र.ज. ११	मेलमिलाप पद्धतिलाई सुदृढ तुल्याइ न्याय प्रणालीमा सहमति निर्माणको प्रक्रियालाई प्रोत्साहित गर्ने						
	पारदर्शी र जवाफदेही संयन्त्रको विकास						
	वाह्य स्रोत व्यक्ति (रु.२५००० x २ जना x ४ महिना)	२०००००					२०००००
	सर्वोच्च अदालतमा फोकल पोईन्टको सिर्जना र संभार (रु.१०००० x ५ वर्ष)	१०००००	१०००००	१०००००	१०००००	१०००००	५०००००
	उजुरी सुनुवाई संयन्त्रको स्थापना र विकास (रु.२०००० x १० अदालत x ५ वर्ष)	२००००००	२००००००	२००००००	२००००००	२००००००	१०००००००
	कूल जम्मा	२३०००००	२१०००००	२१०००००	२१०००००	२१०००००	१०७०००००
र.ज. १२	न्याय सेवाका सम्बन्धमा अदालतका उपयोगकर्ताहरूको बडापत्र बनाइ कार्यान्वयन गर्ने						
	कानूनी संरचनाको विकास						
	स्रोत व्यक्ति (२ जना x रु.२५००० x ५ महिना)	१५००००	१०००००				२५००००
	परामर्श वैठक (राष्ट्रिय स्तर)						
	स्रोत व्यक्ति (रु.१५०० x ३ दिन x ५ महिना)		९०००				९०००
	वैठक तयारी (रु.२५०००)		२५०००				२५०००
	सहभागी खर्च (रु.१०००० x ३० जना)		३०००००				३०००००
	प्रतिवेदन तयारी (रु.२५०००)		२५०००				२५०००
	तालिम आवश्यकताको पहिचान (मानवीय स्रोतको तालिम आवश्यकतामा समावेश)						
	मेलमिलाप तथा मध्यस्थता सम्बन्धी तालिम सुविधाहरू (पूर्वाधार सेवा सुविधा समावेश)						
न्यायाधीशहरूलाई तालिम (रु.२०००० x ५० न्यायाधीश)		३००००००				३००००	
रजिष्ट्रारको लागि मेलमिलाप सम्बन्धी तालिम (रु.२०००० x ७५)				१५०००००		१५०००००	
अदालतका सहायक कर्मचारीको लागि मेलमिलाप सम्बन्धी तालिम (रु.२००००x७५ अदालत x३)				४५०००००		४५०००००	

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत						
	कूल जम्मा		१५००००	३४५९०००	६००००००		९२५००००
र.उ. १३	अदालत एवं अदालतका न्यायाधीश, कर्मचारी र अन्य उपयोगकर्ताहरुको सुरक्षा प्रणालीमा सुधार गर्ने						
	पुनरावलोकन समिति खर्च						
	वैठक भत्ता (रु.१५०० x ५ x ३)	२२५००					२२५००
	वैठक खर्च (रु.२००० x ३ वैठक)	६०००					६०००
	सुरक्षा निर्देशनको विकास						
	स्रोत व्यक्ति (२ जना x रु.२५००० x २)	१०००००					१०००००
	तालिम						
	कर्मचारी सुरक्षा सम्बन्धी कर्मचारीहरुको तालिम (रु.२०००० x ५०० जना x ५ वर्ष)		१०००००००				१०००००००
	कूल जम्मा	१२८५००	१०००००००				१०१२८५००
र.उ. १४	अदालतमा वैज्ञानिक केन्द्रीय अभिलेख प्रणाली विकास गर्ने						
	समिति खर्च						
	वैठक भत्ता (५ जना x रु.१५०० x ८ वैठक)		१५०००	१५०००	१५०००	१५०००	६००००
	वैठक खर्च (रु.२००० x ८ वैठक)		४०००	४०००	४०००	४०००	१६०००
	केन्द्रिय अभिलेखालय निर्देशिकाको विकास						
	स्रोत व्यक्ति (२ जना x रु.२५००० x २)		१०००००				१०००००
	सफ्टवेयर र हार्डवेयर विशेषज्ञको पूर्ति						
	सफ्टवेयरको विकास (रु.२०००००)			२०००००			२०००००
	संजालको स्थापना (केन्द्रीयस्तर र जिल्लास्तरका अभिलेखालय बीच) (रु.२०००००)				२०००००		२०००००
	तालिम						
	अभिलेखालयका कर्मचारीको लागि तालिम (३ जना x १०० अदालत x रु.२०,०००)				२०००००	४००००००	६००००००
	कूल जम्मा	०	११९०००	२१९०००	२२१९०००	४०१९०००	६५७६०००
र.उ. १५	मुद्दाको बक्यौता र ढिलाईलाई कम गर्न प्रभावकारी मुद्दा व्यवस्थापनको प्रक्रिया विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने						
	मुद्दा व्यवस्थापन नीतिको विकास						
	स्रोत व्यक्ति (३ जना x रु.२५०० x ४ महिना)		३०००००				३०००००
	यातायात (रु.१०००० x ५ जिल्ला x ३ जना)		१५००००				१५००००
	डि.एस.ए. फिल्ड अनुसन्धान (५दिन x रु.१५०० x ५ जिल्ला x ३ जना)		११२५००				११२५००
	सफ्टवेयर र हार्डवेयरको प्राप्ति						

सि. नं	विवरण	समयावधि					जम्मा
		२००४	२००५	२००६	२००७	२००८	
४	जिल्ला अदालत						
	चलिरहेको मुद्दा प्रणालीको सफ्टयर विकास (रु.२००००)			२०००००			२०००००
	मुद्दा एकिकृत प्रणाली (रु.५००००००)				५००००००		५००००००
	मुद्दा व्यवस्थापन तालिम						
	न्यायाधीश (अनुगमन र निरीक्षण) (रु.१०००० x २५० जना)					२५०००००	२५०००००
	रजिष्ट्रार (अनुगमन र निरीक्षण) (रु.१०००० x १०० जना)					१००००००	१००००००
	अदालत सहायकहरु (रु.२०००० x ८०० जना)				८००००००	८००००००	१६००००००
	मुद्दा नक्कल खर्च (१५००० मुद्दा x रु.५००)					७५०००००	७५०००००
	कूल जम्मा	०	५६२५००	२०००००	१३००००००	१९००००००	३२७६२५००
र.ज. १६	गरीब र असहाय वर्गका लागि कानूनी सहायता कार्यक्रमलाई संस्थागत बनाउने						
	कानूनी सहायता सम्बन्धी कानून व्यवसायी कार्यालयको स्थापना (रु.२५००० x १०० अदालत)	२५०००००					२५०००००
	कानूनी सहायता सेवाको जानकारी प्रवाह गर्ने (रु.१०००० x १०० अदालत)		१००००००		१००००००		२००००००
	कूल जम्मा	२५०००००	१००००००		१००००००		४५०००००
	जम्मा	१९१७३१०००	१०१८६३३२५०	५५४७८६७५०	७०००६५७५०	६४७९२८७५०	३९१२७६१५००

अनुसूची ६

सहभागीहरूको विवरण

कार्यक्रम: क्षेत्रिय परामर्शदायी बैठक
मिति: २२ र २३ अक्टोबर, २००३
स्थान: गोदावरी भिलेज र होटेल सांग्रिला

क्र.सं.	सहभागीको नामावली	संस्था / पद
१.	माननीय श्री रणवहादुर वम	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत पाटन
२.	माननीय श्री कृष्णप्रसाद श्रेष्ठ	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत पाटन
३.	माननीय श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत काभ्रे
४.	माननीय श्री बाबुराज कार्की	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत सिन्धुपाल्चोक
५.	माननीय श्री बलरामप्रसाद अधिकारी	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत नुवाकोट
६.	माननीय डा.हरिवंश त्रिपाठी	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत काठमाडौं
७.	माननीय श्री इश्वर खतिवडा	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत चितवन
८.	माननीय श्री मोहन रमण भट्टराई	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत काठमाडौं
९.	माननीय श्री ओम प्रकाश मिश्र	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत काठमाडौं
१०.	माननीय श्री प्रेम प्रसाद सिलवाल	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत भक्तपुर
११.	माननीय श्री पोषनाथ शर्मा	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत धादिङ
१२.	श्री अनन्त राज डुम्रे	उप रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
१३.	श्री वसन्त जंग थापा	सेस्तेदार, जिल्ला अदालत भक्तपुर
१४.	श्री गणेश रेग्मी	निरीक्षक, नेपाल प्रहरी
१५.	श्री सूर्य अधिकारी	सरकारी वकिल, जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय काठमाडौं
१६.	श्री तिलप्रसाद श्रेष्ठ,	रजिष्ट्रार, पुनरावेदन अदालत पाटन
१७.	श्री यादव राज खनाल	निरीक्षक, नेपाल प्रहरी

१८.	श्री यदुनाथ खनाल	नेपाल वार एशोसियसन काठमाडौं
१९.	श्री इभान निल्सन	अन्तर्राष्ट्रिय परामर्शदाता
२०.	श्री कृष्ण कमल अधिकारी	सेस्तेदार, जिल्ला अदालत काठमाडौं
२१.	श्री कृष्ण मुरारी सिवाकोटी	सस्तेदार, जिल्ला अदालत ललितपुर
२२.	श्री लिप्त बहादुर थापा	इजलास सहायक, सर्वोच्च अदालत
२३.	श्री प्रदिप वाग्ले	कार्यक्रम सचिव, सेलार्ड,
२४.	श्री पूर्णवभद्र वास्तोला	सरकारी वकिल कार्यालय भक्तपुर
२५.	श्री राजन कुमार के.सी.	लेखा प्रमुख, सेलार्ड
२६.	श्री राजु राउत	कम्प्युटर अपरेटर, सेलार्ड
२७.	श्री सन्दिप विस्ट	वरिष्ठ कार्यक्रम अधिकृत, ह्युगो
२८.	श्री युवराज संग्रौला	स्थानीय संयोजक, सेलार्ड
२९.	सुश्री मेटे डंगार्ड	प्रतिनिधि, ह्युगो

स्रोत व्यक्तिहरु:

क्र.सं.	स्रोत व्यक्तिको नामावली	पद / संस्था
१.	माननीय श्री कल्याण श्रेष्ठ	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत
२.	श्री श्रीप्रसाद पण्डित	रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
३.	माननीय डा.आनन्दमोहन भट्टराई	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत
४.	डा.रामकृष्ण तिमल्सेना	सह रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत

कार्यक्रम: क्षेत्रीय परामर्श बैठक
मिति: ५ र ६ नोभेम्बर, २००३
स्थान: किम्यान चितवन

क्र. सं.	सहभागीको नामावली	संस्था / पद
१.	माननीय श्री मोहनप्रकाश सिटौला	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत जनकपुर
२.	माननीय केशरी राज पण्डित	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत जनकपुर
३.	माननीय न्यायाधीश श्री विनोद प्रसाद हुंगेल	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत हेटौडा
४.	माननीय श्री भोला प्रसाद खरेल	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत चितवन
५.	माननीय श्री विष्णु प्रसाद पौडेल	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत मकवानपुर
६.	माननीय श्री हरिराम कोइराला	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत हेटौडा
७.	माननीय श्री इश्वर खतिवडा	न्यायाधीश जिल्ला अदालत चितवन
८.	माननीय श्री जगदिश शर्मा पौडेल	न्यायाधीश जिल्ला अदालत पर्सा
९.	माननीय श्री जगनाथ ढकाल	न्यायाधीश जिल्ला अदालत रौतहट
१०.	माननीय श्री शारदा प्रसाद घिमिरे	न्यायाधीश जिल्ला अदालत कपिलवस्तु
११.	माननीय श्री सुरेन्द्र विर सिंह वस्नेत	न्यायाधीश जिल्ला अदालत रुपन्देही
१२.	श्री विनोद शर्मा	सह रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
१३.	अग्नी प्रसाद थपलिया	रजिष्ट्रार, पुनरावेदन अदालत वुटवल
१४.	श्री देवेन्द्र पौडेल	सेस्तेदार, जिल्ला अदालत नवलपरासी
१५.	श्री राम प्रसाद नेउपाने	जिल्ला अदालत रामेछाप
१६.	श्री वावुकृष्ण कुमाल	जिल्ला अदालत चितवन
१७.	श्री कृष्णभक्त पोखरेल	अभिवक्ता, चितवन
१८.	श्री नारायण प्रसाद पोखरेल	रजिष्ट्रार, पुनरावेदन अदालत हेटौडा
१९.	श्री प्रदिप वाग्ले	कार्यक्रम सचिव, सेलर्ड
२०.	श्री प्रकाश राज रेग्मी	अधिवक्ता, चितवन

२१.	श्री राजकुमार श्रेष्ठ	जिल्ला अदालत चितवन
२२.	श्री राजेन्द्र राज श्रेष्ठ	जिल्ला न्यायाधिवक्ता चितवन
२३.	श्री राजु राउत	कम्प्युटर अपरेटर, सेलर्ड
२४.	श्री श्याम मणी पौडेल	जिल्ला अदालत चितवन
२५.	श्री तेजेन्द्रप्रसाद शर्मा	सेस्तेदार, जिल्ला अदालत चितवन
२६.	श्री युवराज संग्रौला	स्थानीय संयोजक, सेलर्ड
२७.	श्री फुलमाया रानाभाट	अधिवक्ता
२८.	श्री इन्दु कोइलारा	अधिवक्ता चितवन
२९.	सुश्री कल्पना उप्रेती	जिल्ला अदालत चितवन
३०.	सुश्री प्रतिमा राना	अधिवक्ता चितवन

स्रोत व्यक्तिहरु:

क्र.सं.	स्रोत व्यक्तिको नामावली	पद / संस्था
१.	माननीय श्री कल्याण श्रेष्ठ	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत
२.	श्री श्रीप्रसाद पण्डित	रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
३.	माननीय डा.हरिवंश त्रिपाठी	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत
४.	माननीय डा.आनन्दमोहन भट्टराई	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत
५.	डा.रामकृष्ण तिमल्सेना	सह रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत

कार्यक्रम: क्षेत्रीय परामर्श बैठक
मिति: १७ र १८ नाभेम्बर, २००३
स्थान: होटेल स्वागतम प्रा.लि., विराटनगर

क्र.सं.	सहभागीको नामावली	संस्था / पद
१.	माननीय श्री शारदाप्रसाद पण्डित	मुख्य न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत विराटनगर
२.	माननीय श्री शारदा श्रेष्ठ	मुख्य न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत राजविराज
३.	माननीय न्यायाधीश श्री अर्जुनप्रसाद सिंह	मुख्य न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत धनकुटा
४.	माननीय श्री दिपेन्द्र उपाध्याय	मुख्य न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत इलाम
५.	माननीय श्री केशवप्रसाद मैनाली	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत विराटनगर
६.	श्री शेशराज सिवाकोटी	पुनरावेदन अदालत विराटनगर
७.	माननीय श्री लक्ष्मणमणि रिसाल	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत विराटनगर
८.	श्री गोपाल वास्तोला	उप रजिष्ट्रार पुनरावेदन अदालत विराटनगर
९.	माननीय श्री गोविन्द कुमार श्रेष्ठ	न्यायाधीश पुनरावेदन अदालत विराटनगर
१०.	माननीय श्री राघव लाल वैद्य	न्यायाधीश पुनरावेदन अदालत विराटनगर
११.	माननीय श्री दिपक कुमार कार्की	न्यायाधीश जिल्ला अदालत सिराहा
१२.	माननीय श्री फणिन्द्र दत्त शर्मा	न्यायाधीश जिल्ला अदालत सुनसरी
१३.	श्री माननीय श्री प्रेमराज ढकाल	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत इलाम
१४.	माननीय श्री रामप्रसाद ओली	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत सप्तरी
१५.	माननीय श्री शिवप्रसाद पराजुली	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत उदयपुर
१६.	माननीय श्री टंक मोक्तान	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत भ्वापा
१७.	माननीय श्री निलकण्ठ उपाध्याय	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत भोजपुर
१८.	श्री अनन्दराज डुम्रे	उप रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
१९.	श्री जीवनहरि अधिकारी	रजिष्ट्रार, पुनरावेदन अदालत राजविराज
२०.	श्री पुर्णेश्वर उपाध्याय	सेस्तेदार, जिल्ला अदालत सुनसरी
२१.	श्री चुडामणि आचार्य	अधिवक्ता

२२.	श्री देविप्रसाद घिमिरे	अधिवक्ता
२३.	श्री गणेशराज लुइलेट	अधिवक्ता
२४.	श्री हेम राज पन्त	अधिवक्ता
२५.	श्री इश्वरप्रसाद उपाध्याय	जिल्ला अदालत मोरङ
२६.	श्री कृष्ण वहादुर थापा	जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय विराटनगर
२७.	श्री माधवप्रसाद कोइराला	जिल्ला अदालत ओखलढुंगा
२८.	श्री प्रदिप वाग्ले	कार्यक्रम सचिव, सेलर्ड
२९.	श्री राजु राउत	कम्प्युटर अपरेटर, सेलर्ड
३०.	श्री रमेश कोइराला	अधिवक्ता
३१.	श्री तुलप्रसाद श्रेष्ठ	अधिवक्ता
३२.	श्री सुसिला कार्की	अधिवक्ता विराटनगर

स्रोत व्यक्तिहरु:

क्र.सं.	स्रोत व्यक्तिको नामावली	पद / संस्था
	श्री श्रीप्रसाद पण्डित	रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
	माननीय डा.आनन्दमोहन भट्टराई	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत
	माननीय डा.हरिवंश त्रिपाठी	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत
	माननीय श्री कल्याण श्रेष्ठ	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत

कार्यक्रम: क्षेत्रीय परामर्श बैठक
मिति: १९ नाभेम्बर, २००३
स्थान: होटेल सांग्रीला

क्र. सं.	नामावली	पद / संस्था
१.	माननीय श्री माधवप्रसाद ओझा	मुख्य न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत जुम्ला
२.	माननीय श्री दीपक राज जोशी	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत तुल्सीपुर
३.	माननीय श्री हरिवहादुर वस्नेत	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत नेपालगंज
४.	माननीय श्री सोमवहादुर कोइराला	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत तुल्सीपुर
५.	माननीय श्री विनादप्रसाद शर्मा	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत दाङ
६.	माननीय श्री विरेन्द्रकुमार वाटाजु	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत बाँके
७.	माननीय श्री गणेश पंजियार	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत बाजुरा
८.	श्री हेमराज पन्त	न्यायाधीश जिल्ला अदालत रुकुम
९.	माननीय श्री माधवप्रसाद चालिसे	न्यायाधीश जिल्ला अदालत सप्तरी
१०.	माननीय श्री पवनकुमार शर्मा	न्यायाधीश जिल्ला अदालत जुम्ला
११.	माननीय श्री सत्यराज गुरुङ	न्यायाधीश जिल्ला अदालत बाँके
१२.	माननीय श्री ठाकुर प्रसाद शर्मा	न्यायाधीश जिल्ला अदालत मोरङ
१३.	माननीय श्री विष्णु देव पौडेल	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत बर्दिया
१४.	श्री अमर प्रसाद खत्री	अधिवक्ता
१५.	श्री अनन्दराज डुम्रे	उप रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
१६.	श्री भोजराज अधिकारी	रजिष्ट्रार, पुनरावेदन अदालत नेपालगंज
१७.	श्री डिल्लीराज आचार्य	रजिष्ट्रार, पुनरावेदन अदालत तुल्सीपुर
१८.	श्री गजेन्द्र वोगटी	अधिवक्ता
१९.	श्री इभान निल्सेन	अन्तर्राष्ट्रिय परामर्शदाता
२०.	श्री प्रदिप वाग्ले	कार्यक्रम सचिव, सेलर्ड
२१.	श्री राजनकुमार के.सी.	लेखा प्रमुख, सेलर्ड

२२.	श्री राजु राउत	कम्प्युटर अपरेटर, सेलर्ड
२३.	श्री सन्दिप विष्ट	कार्यक्रम अधिकृत, सेलर्ड
२४.	श्री श्रीप्रसाद पण्डित	रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
२५.	श्री युवराज संग्रौला	स्थानीय परामर्शतादा, सेलर्ड
२६.	सुश्री मेटे डग्राड	प्रतिनिधि, ह्युगो

स्रोत व्यक्तिहरु:

	माननीय श्री कल्याण श्रेष्ठ	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत
	माननीय डा.हरिवंश त्रिपाठी	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत
	माननीय डा.आनन्दमोहन भट्टराई	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत
	डा.रामकृष्ण तिमल्सेना	सह रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत

क्र.सं.	सहभागीको नामावली	पद / सस्था
१.	माननीय श्री कल्याण श्रेष्ठ	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत
२.	श्री श्रीप्रसाद पण्डित	रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
३.	माननीय डा.हरिवंश त्रिपाठी	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत
४.	माननीय डा.आनन्दमोहन भट्टराई	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत
५.	डा.रामकृष्ण तिमल्सेना	सह रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
६.	श्री अनन्तराज डुम्रे	उप रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
७.	श्री वालानन्द पौडेल	सह सचिव, राष्ट्रिय योजना आयोग
८.	श्री विष्णुप्रसाद ढकाल	प्रमुख लेखा नियन्त्रक, सर्वोच्च अदालत
९.	श्री दयानाथ खरेल	उप रजिष्ट्रार सर्वोच्च अदालत
१०.	श्री हरि शरण गौतम	सह लेखापाल, सर्वोच्च अदालत
११.	श्री टेक नारायण कुंवर	उप रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
१२.	श्री मन्दिरा पौडेल	उप सचिव, राष्ट्रिय योजना आयोग
१३.	श्री केदारवहादुर अधिकारी	उप सचिव, अर्थ मन्त्रालय
१४.	श्री प्रविन अमात्य	लेखा अधिकृत, ह्युगो
१५.	श्री राजनकुमार के.सी.	लेखा प्रमुख, सेलर्ड
१६.	श्री राजु राउत	कम्प्युटर अपरेटर, सेलर्ड
१७.	श्री सन्दिप विष्ट	कार्यक्रम अधिकृत, सेलर्ड
१८.	श्री युवराज संग्रौला	स्थानीय परामर्शदाता (संयोजक) सेलर्ड

कार्यक्रम: वजेट योजना बैठक
मिति: २४ जनवरी, २००४
स्थान: होटेल गोदावरी

क्र.सं.	सहभागीको नामावली	पद / सस्था
१.	माननीय श्री कल्याण श्रेष्ठ	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत
२.	श्री श्रीप्रसाद पण्डित	रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
३.	माननीय डा.हरिवंश त्रिपाठी	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत
४.	माननीय डा.आनन्दमोहन भट्टराई	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत
५.	डा.रामकृष्ण तिमल्सेना	सह रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
६.	श्री राजनकुमार के.सी.	लेखा प्रमुख, सेलर्ड
७.	श्री राजु राउत	कम्प्युटर अपरेटर, सेलर्ड
८.	श्री बालानन्द पौडेल	सह सचिव, राष्ट्रिय योजना आयोग
९.	श्री केदारबहादुर अधिकारी	उप सचिव, अर्थ मन्त्रालय
१०.	श्री मन्दिरा पौडेल	उप सचिव, राष्ट्रिय योजना आयोग
११.	श्री हरि शरण गौतम	सह लेखापाल, सर्वोच्च अदालत
१२.	श्री अनन्तराज डुम्रे	उप रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
१३.	श्री टेक नारायण कुंवर	उप रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
१४.	श्री दयानाथ खरेल	उप रजिष्ट्रार सर्वोच्च अदालत

कार्यक्रम: परामर्श बैठक
मिति: १६ र १७ अक्टोबर, २००३
स्थान: गोदावरी रिसोर्ट

क्र.सं	सहभागीको नामावली	पद / सस्था
१.	माननीय श्री कल्याण श्रेष्ठ	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत
२.	श्री श्रीप्रसाद पण्डित	रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
३.	माननीय डा.हरिवंश त्रिपाठी	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत
४.	माननीय डा.आनन्दमोहन भट्टराई	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत
५.	डा.रामकृष्ण तिमल्सेना	सह रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
६.	श्री अनन्तराज डुम्रे	उप रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
७.	श्री इमान निल्सन	अन्तर्राष्ट्रिय परामर्शदाता
८.	श्री प्रदिप वाग्ले	कार्यक्रम सचिव, सेलर्ड
९.	श्री राजनकुमार के.सी.	लेखा प्रमुख, सेलर्ड
१०.	श्री राजु राउत	कम्प्युटर अपरेटर, सेलर्ड
११.	श्री सन्दिप विष्ट	कार्यक्रम अधिकृत, सेलर्ड
१२.	श्री युवराज संग्रौला	स्थानीय परामर्शदाता, सेलर्ड
१३.	श्री मेटे डंगार्ड	प्रतिनिधि, ह्युगो

कार्यक्रम: परामर्श बैठक
मिति: १७ र १८ अक्टोबर, २००३
स्थान: होटेल हिमालय

क्र.सं	सहभागीको नामावली	पद / सस्था
१४.	माननीय श्री कल्याण श्रेष्ठ	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत
१५.	श्री श्रीप्रसाद पण्डित	रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
१६.	माननीय डा.हरिवंश त्रिपाठी	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत
१७.	माननीय डा.आनन्दमोहन भट्टराई	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत
१८.	डा.रामकृष्ण तिमल्सेना	सह रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
१९.	श्री अनन्तराज डुम्रे	उप रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
२०.	श्री इमान निल्सन	अन्तर्राष्ट्रिय परामर्शदाता
२१.	श्री प्रदिप वाग्ले	कार्यक्रम सचिव, सेलर्ड
२२.	श्री राजनकुमार के.सी.	लेखा प्रमुख, सेलर्ड
२३.	श्री राजु राउत	कम्प्युटर अपरेटर, सेलर्ड
२४.	श्री सन्दिप विष्ट	कार्यक्रम अधिकृत, सेलर्ड
२५.	श्री युवराज संग्रौला	परामर्शदाता संयोजक, सेलर्ड
२६.	श्री मेटे डंगार्ड	प्रतिनिधि, ह्युगो

कार्यक्रम: परामर्श बैठक
मिति: ६ डिसेम्बर, २००३
स्थान: होटल हिमालय

क्र.सं	सहभागीको नामावली	पद / सस्था
१.	माननीय श्री कल्याण श्रेष्ठ	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत
२.	श्री श्रीप्रसाद पण्डित	रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
३.	माननीय डा.हरिवंश त्रिपाठी	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत
४.	माननीय डा.आनन्दमोहन भट्टराई	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत
५.	डा.रामकृष्ण तिमल्सेना	सह रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
६.	श्री अनन्तराज डुम्रे	उप रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
७.	श्री इमान निल्सन	अन्तर्राष्ट्रिय परामर्शदाता
८.	श्री प्रदिप वाग्ले	कार्यक्रम सचिव, सेलर्ड
९.	श्री राजनकुमार के.सी.	लेखा प्रमुख, सेलर्ड
१०.	श्री राजु राउत	कम्प्युटर अपरेटर, सेलर्ड
११.	श्री सन्दिप विष्ट	कार्यक्रम अधिकृत, सेलर्ड
१२.	श्री युवराज संग्रौला	स्थानीय परामर्शदाता (संयोजक) सेलर्ड
१३.	श्री मेटे डंगार्ड	प्रतिनिधि ह्युगो

कार्यक्रम: परामर्श बैठक
मिति: ७ डिसेम्बर, २००३
स्थान: होटेल हिमालय

क्र.सं	सहभागीको नामावली	पद / सस्था
१.	माननीय श्री कल्याण श्रेष्ठ	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत
२.	श्री श्रीप्रसाद पण्डित	रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
३.	माननीय डा.हरिवंश त्रिपाठी	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत
४.	माननीय डा.आनन्दमोहन भट्टराई	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत
५.	डा.रामकृष्ण तिमल्सेना	सह रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
६.	श्री अनन्तराज डुम्रे	उप रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
७.	श्री इमान निल्सन	अन्तर्राष्ट्रिय परामर्शदाता
८.	श्री प्रदिप वाग्ले	कार्यक्रम सचिव, सेलर्ड
९.	श्री राजनकुमार के.सी.	लेखा प्रमुख, सेलर्ड
१०.	श्री राजु राउत	कम्प्युटर अपरेटर, सेलर्ड
११.	श्री सन्दिप विष्ट	कार्यक्रम अधिकृत, सेलर्ड
१२.	श्री युवराज संग्रौला	स्थानीय परामर्शदाता (संयोजक) सेलर्ड
१३.	श्री मेटे डंगार्ड	प्रतिनिधि, ह्युगो

कार्यक्रम: परामर्श बैठक
मिति: ८ डिसेम्बर, २००३
स्थान: होटेल हिमालय

क्र.सं	सहभागीको नामावली	पद / सस्था
१.	माननीय श्री कल्याण श्रेष्ठ	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत
२.	श्री श्रीप्रसाद पण्डित	रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
३.	माननीय डा.हरिवंश त्रिपाठी	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत
४.	माननीय डा.आनन्दमोहन भट्टराई	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत
५.	डा.रामकृष्ण तिमल्सेना	सह रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
६.	श्री अनन्तराज डुम्रे	उप रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
७.	श्री इमान निल्सन	अन्तर्राष्ट्रिय परामर्शदाता
८.	श्री प्रदिप वाग्ले	कार्यक्रम सचिव, सेलर्ड
९.	श्री राजनकुमार के.सी.	लेखा प्रमुख, सेलर्ड
१०.	श्री राजु राउत	कम्प्युटर अपरेटर, सेलर्ड
११.	श्री सन्दिप विष्ट	कार्यक्रम अधिकृत, सेलर्ड
१२.	श्री युवराज संग्रौला	स्थानीय परामर्शदाता (संयोजक) सेलर्ड
१३.	श्री मेटे डंगार्ड	प्रतिनिधि, ह्युगो

कार्यक्रम: राष्ट्रिय परामर्श बैठक
मिति: ३ फेब्रुअरी २००३
स्थान: होटेल हिमालय

क्र.सं	सहभागीको नामावली	पद / सस्था
१.	सम्माननीय श्री गोविन्दवहादुर श्रेष्ठ	प्रधान न्यायाधीश, सर्वोच्च अदालत
२.	माननीय श्री हरिप्रसाद शर्मा	न्यायाधीश, सर्वोच्च अदालत
३.	माननीय श्री कृष्णकुमार वर्मा	न्यायाधीश, सर्वोच्च अदालत
४.	माननीय श्री भैरवप्रसाद लम्साल	न्यायाधीश, सर्वोच्च अदालत
५.	माननीय श्री दिलीपकुमार पौडेल	न्यायाधीश, सर्वोच्च अदालत
६.	माननीय श्री केदारप्रसाद गिरी	न्यायाधीश, सर्वोच्च अदालत
७.	माननीय श्री चन्द्रप्रसाद पराजुली	न्यायाधीश, सर्वोच्च अदालत
८.	माननीय श्री मीनवहादुर रायमाझी	न्यायाधीश, सर्वोच्च अदालत
९.	माननीय श्री रामनगिना सिंह	न्यायाधीश, सर्वोच्च अदालत
१०.	माननीय श्री सुशिला सिंह सिलु	न्यायाधीश, सर्वोच्च अदालत
११.	माननीय श्री अनुपराज शर्मा	न्यायाधीश, सर्वोच्च अदालत
१२.	माननीय श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ	न्यायाधीश, सर्वोच्च अदालत
१३.	माननीय श्री बलिराम कुमार	न्यायाधीश, सर्वोच्च अदालत
१४.	माननीय श्री खिलराज रेग्मी	न्यायाधीश, सर्वोच्च अदालत
१५.	माननीय श्री हरिजंग सिजापती	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत पाटन
१६.	माननीय श्री राधेश्याम अधिकारी	सदस्य, राष्ट्रिय सभा
१७.	माननीय श्री कल्याण श्रेष्ठ	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत
१८.	माननीय श्री केशरीराज पण्डित	न्यायाधीश, पुनरावेदन अदालत
१९.	माननीय श्री वैद्यनाथ उपाध्याय	अध्यक्ष, राजस्व न्यायाधिकरण
२०.	माननीय श्री हरिप्रसाद वगाले	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत मुगु
२१.	माननीय श्री जनार्दन वहादुर खड्का	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत ललितपुर
२२.	माननीय श्री देभेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत काभ्रे
२३.	माननीय श्री ओमप्रकाश मिश्र	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत काठमाडौं
२४.	माननीय श्री शारदाप्रसाद घिमिरे	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत कपिलवस्तु
२५.	माननीय श्री विनोदप्रसाद शर्मा	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत दाङ
२६.	माननीय श्री इश्वरप्रसाद खतिवडा	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत चितवन
२७.	माननीय श्री सहदेव प्रसाद वास्तोला	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत मुस्ताङ
२८.	माननीय डा. आनन्दमोहन भट्टराई	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत

२९.	माननीय डा.हरिवंश त्रिपाठी	न्यायाधीश, जिल्ला अदालत
३०.	डा.गोविन्दप्रसाद थापा	ए.आई.जि.पि. नेपाल प्रहरी
३१.	डा.रामकृष्ण तिमल्सेना	सह रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
३२.	श्री कृष्ण कमल अधिकारी	सेस्तेदार, जिल्ला अदालत काठमाडौं
३३.	श्री अनन्तराज डुम्रे	उप रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
३४.	श्री अशोक श्रेष्ठ	डि.आई.जि. नेपाल प्रहरी
३५.	श्री वि.के. प्रसाई	सचिव, अ.दू.अ.आ.
३६.	श्री भेषराज शर्मा	सहसचिव, का.,न्या. तथा सं.व्य. मन्त्रालय
३७.	श्री वालानन्द पौडेल	सह सचिव, राष्ट्रिय योजना आयोग
३८.	श्री वामन नेउपाने	प्रमुख जिल्ला अधिकारी काठमाडौं
३९.	श्री विनोद शर्मा	सह रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
४०.	श्री विष्णुप्रसाद ढकाल	प्रमुख लेखा अधिकृत, सर्वोच्च अदालत
४१.	श्री दयानाथ खरेल	उप रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
४२.	श्री गान्धी पण्डित	सहायक टिम लिडर, युनिक्सोस्ट
४३.	श्री हरिशरण गौतम	सहायक लेखापाल, सर्वोच्च अदालत
४४.	श्री इमान निल्सन	अन्तर्राष्ट्रिय परामर्शदाता
४५.	श्री केदार वहादुर अधिकारी	उप सचिव, अर्थ मन्त्रालय
४६.	श्री किम स्ट्याण्डफोर्ड स्मीथ	टिम लिडर, युनिक्सोस्ट
४७.	श्री नेत्रवहादुर कार्की	उप सचिव, गृह मन्त्रालय
४८.	श्री प्रमोद कार्की	सह सचिव, अर्थ मन्त्रालय
४९.	श्री राजनकुमार के.सी.	लेखा प्रमुख, सेलर्ड
५०.	श्री राजु राउत	कम्प्युटर अपरेटर, सेलर्ड
५१.	श्री सान्तम सिंह खड्का	कार्यक्रम अधिकृत, यु.एन.डि.पि.
५२.	श्री श्रीप्रसाद पण्डित	रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
५३.	श्री सुदिप गौतम	सचिव, सेलर्ड
५४.	श्री सन्दिप विष्ट	कार्यक्रम अधिकृत, सेलर्ड
५५.	टेक नारायण कुंवर	उप रजिष्ट्रार, सर्वोच्च अदालत
५६.	श्री तिलप्रसाद श्रेष्ठ	रजिष्ट्रार, पुनरावेदन अदालत पाटन
५७.	श्री युवराज संग्रौला	स्थानीय परामर्शदाता (संयोजक० सेलर्ड
५८.	श्रीमती गीता पाठक	संयोजक, काठमाडौं स्कुल अफ ल.
५९.	श्रीमती मन्दिरा पौडेल	उप सचिव, राष्ट्रिय योजना आयोग
६०.	श्री मेटे डंगार्ड	प्रतिनिधि, ह्युगो

